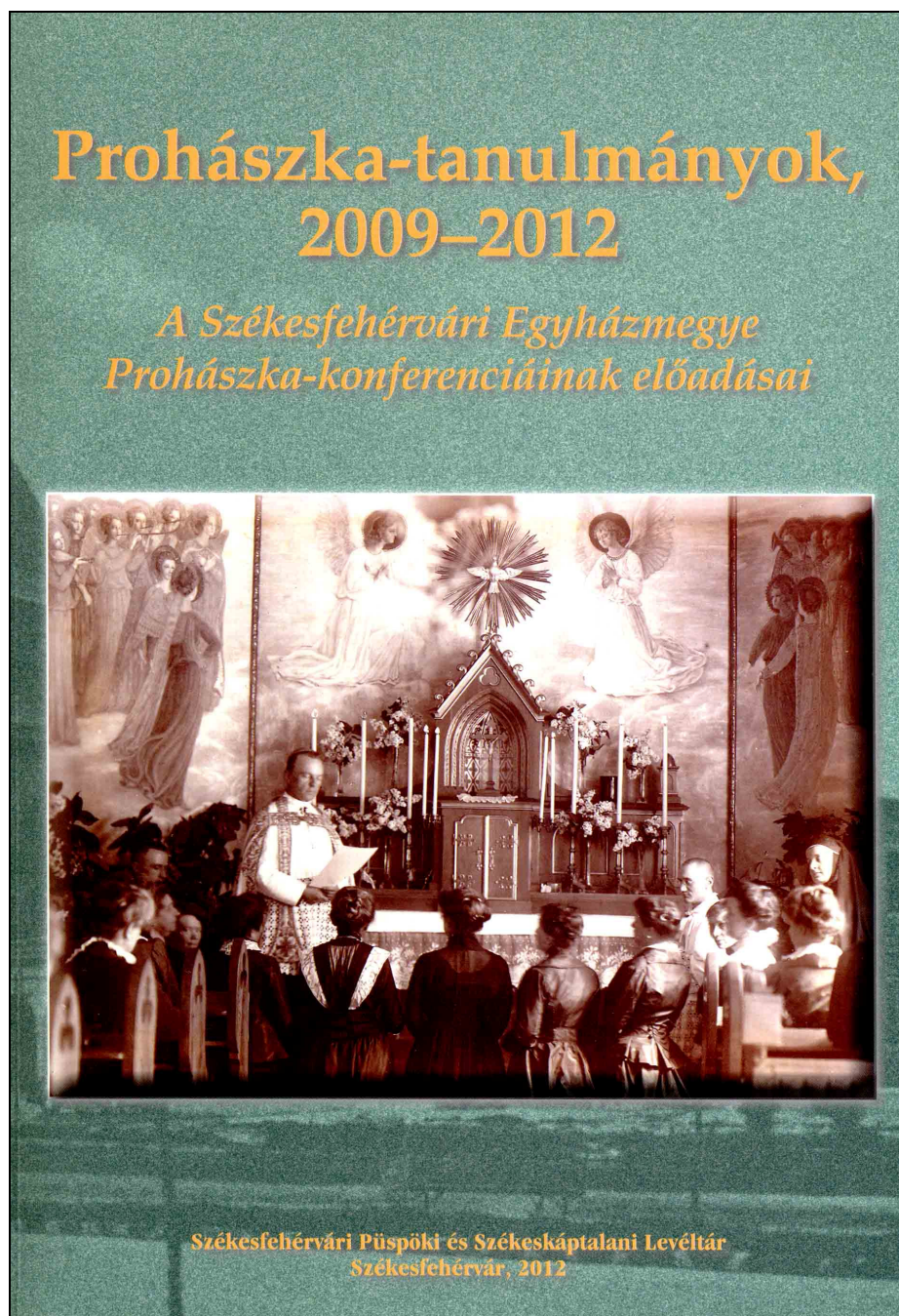

Mózessy Gergely (szerk.) Prohászka-tanulmányok. 2009–2012

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Mózessy Gergely (szerk.)

Prohászka-tanulmányok. 2009–2012

A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai

Szerzők

Baku Eszter

Csíky Balázs

Fazekas Csaba

Frenyó Zoltán

Jambrik Tímea

Jancsó Árpád

Horváth László

Klestenitz Tibor

Kozák Péter

Kőrösiné Merkl Hilda

Markó Csaba

Mózessy Gergely

Orvos Levente

Pál Ferenc

Plavec Zsuzsanna

Prohászka László

Szabó Ferenc S.J.

Szilágyi Csaba

Váczai Márk

Fényképek

Baku Eszter, Lakata Pál, Mózessy Gergely, Soós Ferenc

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2012-ben jelent meg Székesfehérvárott, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár kiadásában, a 978-963-88071-2-0 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerkesztő, Mózessy Gergely engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltaré.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	5
Bevezetés	6
Új idők áramában.....	7
Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár időszerűsége.....	7
Plavec Zsuzsanna: Prohászka Ottokár és a szlovákok kapcsolata	17
Markó Csaba: A liberalizmus ellen Prohászka Ottokár közéleti szerepvállalása	24
Szabó Ferenc S.J.: A történelem Istene. Prohászka Ottokár történelemteológiájához	29
Mózes György: Egy liberális életpar, a Borsszem Jankó Prohászka-képének változásai	42
Jancsó Árpád – Jambrik Tímea – Mózes György: Prohászka más életparokban	74
Utak és állomások	82
Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen ..	82
Kozák Péter: Duellum. Balázs Béla és Prohászka Ottokár összecsapása (1905)	94
Frenyó Zoltán: Az index-ügy száz év távlatából	101
Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár A XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október	108
Pál Ferenc: Adalékok Prohászka Ottokár és a szombathelyi egyházmegye kapcsolatához.....	124
Horváth László: Lelkigyakorlat és közéleti szereplés. Prohászka Ottokár és a pécsi egyházmegye kapcsolata.....	132
Lelkiség.....	144
Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár és Szent Ignác lelkigyakorlatai. A jezsuita nevelés befolyása Prohászka lelkeségére	144
Váci Márk: „Hiszek a Szent Szívben és szeretetében.” Prohászka Ottokár és Jézus Szent Szívének tisztelete.....	152
Orvos Levente: A „sentire cum ecclesia” ignáci elv nyomai Prohászka írásaiban.....	161
Nagyjainkról	168
Szilágyi Csaba: „Pro Libertate.” Prohászka Ottokár beszéde a magyar ifjúsághoz II. Rákóczi Ferenc újratemetésekor, 1906. október 29-én.....	168
Mózes György: Szekfü Gyula levele Prohászka Ottokárnak „A száműzött Rákóczi” vitája kapcsán (Bécs, 1916. Január 31.).....	174
Kőrösiné Merkl Hilda: „A külön élet vágya” Prohászka Ottokár gróf Széchenyi István vallásosságáról	178
Művészet és emlékezet	183
Mózes György: Prohászka Ottokár címváltozatainak értelmezési lehetőségei.....	183
Baku Eszter – Csíky Balázs: Hagyomány és újítás: katolikus egyházművészet a két világháború közötti Magyarországon	197
Prohászka László: Bory Jenő Prohászka-érmei	212
Bibliográfia: Források és irodalom	216
Melléklet	233
Illusztráció Jancsó Árpád – Jambrik Tímea – Mózes György: Prohászka más életparokban című tanulmányához.....	233
Illusztráció Mózes György: Prohászka Ottokár címváltozatainak értelmezési lehetőségei című tanulmányához	240

Illusztráció Baku Eszter – Csíky Balázs: Hagyomány és újítás: katolikus egyházművészet a két világháború közötti Magyarországon című tanulmányához.....	249
Illusztráció Prohászka László: Bory Jenő Prohászka-érmei című tanulmányához.....	255

Előszó

Prohászka Ottokár „szép egyénisége”, elmélyült lelkesége, puritán életvitele és evangéliumi tanítása olyan kincs, amely a Székesfehérvári Egyházmegyét kötelezi. Kötelezi arra, hogy mind jobban megismerjük, és mind jobban megismertessük híveinkkel – és a Róla gyakran megfélelmező, tágabban értelmezett társadalommal. Hogy értsük és jól értsük: igaz képet rajzolva róla, nem gabalyodva csúsztatások és előítéletek hálójába. Hogy szándékait, terveit a mai – az ő korára gyakorta megdöbbenően hasonló – világban cselekedeteinkben is követni próbáljuk.

Egyházmegyénk – többek között – hagyományosan évi két tudományos konferenciával emlékezik meg 15. főpásztoráról, Magyarország apostoláról és tanítómesteréről. Sokszor szegezük nekünk a kérdést: érdemes-e? Lehet-e Róla újat mondani még megannyi előadás, cikk, kötet és interjú után. Meggyőződésünk, hogy nem csak lehet, hanem kell is. Mert roppant hosszú az az út, amíg a tudományos eredmények a köztudatba átmennek, s valóban formálják a közgondolkodást.

E kötet pedig – reményeink szerint – bizonyítja, hogy nem csak kell, hanem lehet is újat mondanunk. Kutatóink szakterületeik eszköztárát bevetve próbálnak új és új utakon közelebb férközni nagy egyéniségéhez. Többen fordultak – egymástól függetlenül is – a kor sajtója felé, eddig még kiaknázatlan forrásokat emelve be a kutatás sodrába. Örömmel tapasztaljuk a fiatal kutatók körének bővülését. Egyszerre felelősség és lehetőség számunkra korai szárnypróbálgatásaik – szeminárium- és szakdolgozataik – megjelentetésével a kutatás további ösztönzése.

Lelkigyakorlat és közéleti szereplés – e címet adta egyik ifjú szerzőnk tanulmányának. Jól mutatja ez Prohászka Ottokár összetett személyiségét. Igen, a püspök egyszerre volt közéleti ember és lelkipásztor. Nagyhatású szónok, jelentős publicista, az elesettek felkarolója és szószólója, iránymutató politikus, nehézségeket kimondó társadalomfilozófus egyfelől – másfelől teológus, nevelő, gyóntató, egyházkormányzó, lelkeket formáló pap. Tudta, hogy egyaránt helyt kell állnunk a világban és Isten előtt. Hogy hitünk biztos alapja nélkül elsodornak bennünket a világ hullámai, de hogy hitünk a belőle fakadó cselekedetek nélkül halott.

Kívánom mindenkinek, hogy Ottokár püspök mintájára a megújulást önmagunkon kezdve ösztönözzük és vigyük előbbre a világ megújítását is!

Kelt Székesfehérvárott,
az Új Evangelizáció Évében,
2012. január 31-én.

Spányi Antal
Székesfehérvár 20. püspöke

Bevezetés

A szó elszáll, az írás megmarad – tartja a közismert mondás. Meggyőződésünk, hogy a Székesfehérvári Egyházmegye immár hagyományosnak tekinthető, Prohászka Ottokár születési és halálévfordulóihoz igazodva megrendezett tudományos konferenciáinak előadásai érdemesek arra, hogy hozzáférhetővé váljanak az utókor számára is. Bár e szimpozionokról rendre beszámolt az elektronikus és írott média – nem egyszer lényegre törő összefoglalókat is adva az ott elhangzottakról –, szükségesnek tartjuk az előadások teljes, jegyzetapparátussal ellátott, hagyományos megjelentetését is.

Jelen tanulmánykötetünk gerincét az elmúlt évek konferenciáinak előadásai alkotják. Ezt az anyagot egészítettük ki a 2009 őszén megjelent hasonló kötetünk lezárása óta végső formát öltő, üléseinken el nem hangzott, ám közlésre érdemesnek tartott tanulmányok, valamint más fórumokra készült előadások és írások anyagával. E tekintetben is követtük a rendszerváltás után megjelent Prohászka-tanulmánykötetek¹ hagyományát. Az egyes szövegek elhangzásának körülményeiről, valamint esetleges korábbi publikálásának helyéről azok végén emlékezünk meg.

A kötet szerkesztése során minden írást önálló egészként kezeltünk. Ezért valamennyi tanulmány lábjegyzet-apparátusában a szakirodalmi hivatkozások első előfordulásukkor pontos bibliográfiai adatokkal jelennek meg, később már csak a szerző nevével és a kiadási évvel utalunk a kötetre, valamint a vonatkozó oldalszámokkal a pontos helyre. E vezérely alól kevés kivételt tettünk: többszerzős, vagy szerkesztett művek – különösen az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai – esetében gyakorta kifejezőbb, egyszerűbb, ismertebb rövidítést kerestünk. A Prohászka-kutatásban már meghonosodottnak számító módon rövidítettük a Schütz Antal által szerkesztett *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái* címmel 1928-1929-ben megjelent díszkiadású sorozat köteteit. Ezen „ÖM kötetszám, oldalszám.” szerkezetű rövidítések lábjegyzetbéli feloldását nem tartottuk szükségesnek, miként a *Naplójegyzetek 1-3.* 1997-es kiadására való hivatkozások feloldását sem. A naplók kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy 1997-ben két kiadás is készült, melyek között néhány apróbb, kezelést megkönnyítő változtatás is történt a szövegben (pl. fejlécbe kiemelt dátum). Ennek nyomán azonban a két kiadás kötetei közt oldalszámeltérés alakult ki. A félreértések elkerülése végett a naplőhivatkozásokban a kötet- és oldalszámon kívül a jegyzet dátumát is közöljük.

A szakirodalmi rövidítések áttekintését – egyúttal a Prohászka-irodalomban való eligazodást – kötet végén közölt összesített irodalomjegyzék segíti. Itt található meg a szerzőink által kutatott levéltárak és más közgyűjtemények névrövidítéseinek feloldása is. Nem tartottuk szükségesnek az idézett szentírási könyvek rövidítésének feloldását, e tekintetben a Szent István Társulat 1972. évi Biblia-kiadásának rövidítéseit tartjuk relevánsnak.

Székesfehérvár, 2012. február 1.

a szerkesztő

¹ *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996.; *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998.; *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002.; *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. *Prohászka-tanulmányok 2007–2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2009.

Új idők áramában

Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár időszerűsége

Örömmel jöttem el ide, hogy Prohászka Ottokár (1858–1927) időszerű üzenetéről szóljak itt, Esztergomban, ahol mint szemináriumi tanár és lelki igazgató 22 évet töltött. Itt kezdte meg és bontakoztatta ki azt a tevékenységet, amely a magyar katolicizmus újjászületését hozta. 1905-től mint székesfehérvári püspök folytatta az egész országra kisugárzó apostolságát, írással, előadásokkal, lelki gyakorlatok adásával, közéleti tevékenységével, azon túl – természetesen – hogy egyházmegyéjét kormányozta. „*Magyarország apostola és tanítómestere*” – írták fehérvári síremlékére latinul. Gergely Jenő történész 1994-ben kiadott *Prohászka Ottokár* című könyve elején (az alcímet *Gárdonyi Gézá*tól vette: „A napbaöltözött ember”) kijelenti: Prohászka Ottokár a XX. század magyar katolicizmusának legnagyobb alakja volt és marad.²

1947. április 13-án, Prohászka halálának 20. évfordulójára emlékezve, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, a magyar püspöki kar és mintegy 25 ezer hívő jelenlétében az emléktemplom körül összegyűlt sokaságnak tartott beszédében úgy jellemezte a püspököt, mint Isten emberét, az egyház emberét, s a haza emberét. Beszéde elején hangsúlyozta: „*nem siratni, nem gyászolni, nem is ünnepelni, még kevésbé tüntetni jöttünk, hanem sebekkel teli népünk Te Deumát érte elzengeni, hitet, reményt és szeretetet meríteni és megerősödni.*”³ A pártállam persze tüntetésnek vette az eseményt. Két héttel később kommunista fiatalok a budapesti Károlyi-kertben ledöntötték Prohászka szobrát; másfél évvel később, pedig letartóztatták Mindszenty bíborost, és koholt vádakkal elítélték. Esztergom vértanú érseke akkor így világított rá Prohászka ma is érvényes időszerűségére: „*Amikor minden szinte futóhomokká indul, rendületlenül ragaszkodjatok az erkölcsi alaphoz, mert csak az ősi kereszténység alapján állhatunk meg a fergetegben.*”⁴

Előadásomban előbb az esztergomi évek apostoli tevékenységét mutatom be, majd pedig a székesfehérvári püspök szétágazó munkásságát érzékeltetem, különösen kiemelve „modern katolicizmusa” korszerű eszméit, amelyekkel fél évszázaddal megelőzte a II. vatikáni zsinat reformprogramját.

Esztergomi évek (1882–1904)

Miután Prohászka hét évig tartó filozófiai és teológiai tanulmányok után Rómából 1882-ben visszatért Esztergomba, kisszemináriumi, majd nagyszemináriumi tanár, 1890 őszétől pedig szemináriumi spirituális lett. 1882-től a – most újjáélesztett – *Magyar Sion* című folyóirat legjelentősebb munkatársaként az egész országhoz küldi szét üzenetét.

Igyekszik felrázni a liberalizmustól és a jozefinizmustól megbénított, tespedő magyar világot, egyházi életet. Új papi nemzedéket nevel; bevezeti a szemináriumi reformot, a napi elmélkedést (puktáiból születnek meg az *Elmélkedések az evangéliumról* kötetei, amelyeket majd idegen nyelvekre is lefordítanak). Támogatja a Zichy Nándor és Molnár János által megalapított Néppártot. Az 1896-ban megalapított *Esztergom* című lapban terjeszti *XIII. Leó*

² Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994. 7.

³ *Egyházam és hazám. – Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei, II.* Szerk. Beke Margit. Esztergom, 1994. 44.

⁴ BEKE 1994. II, 46.

szociális eszméit. Prohászka fordítja le elsőnek az 1892-ben megjelent *Rerum novarum* kezdetű enciklikát, amelynek szellemisége egész szociális apostolságát ihleti.

A római jezsuitáknál nevelkedett és tanult fiatal pap (a Német-Magyar Kollégium növendéke és a Collegium Romanum professzorainak hallgatója) először idegenül érzi magát Magyarországon, amint naplójegyzetei elárulják.⁵

1883. október 7-én azt írja naplójába: „*A primás beszéde a kor rémületes nyomorának és bajainak öntudatára ébresztett. Rettenetes és vészthozó az ár, mely elnyomással fenyeget. Messze estünk az elmúlt korok vallásosságától, mindenfelé a hitetlenség kísért; az olvasó nem köríti a fővezér kardját, nem imádkozik olvasót a törvényhozó testület; ő, de mennyire van csak a gondolatjától is. Messzire estünk az Isten-feledés és feledettség sötét, vigasztalan zűrzavarában. Én a kor rettenetes állapotát fölfogni törekszem*”⁶

Schütz Antal, Prohászka életírója és összegyűjtött munkáinak kiadója így jellemzi a fiatal esztergomi tanár lelkiállapotát: „*A szemináriumban megállapodott, biztos föllépésű, elhelyezkedett emberek társaságába került, kiknek egész mentalitása idegen volt tőle; ezek az ő nekifeszülését meg nem értették, vagy mint fiatalos túlzottságot hamar elintézték, és felsőbbes retorikával képviseltek olyan papi és egyházi eszményt, melyet ő nem tudott és nem akart magáévá tenni.*

Ilyenformán sok vívódás és szenvedés várt rá: Természettől fogva érzékeny volt szeretetlenség, értetlenség, hátrátétetés, kudarcok iránt. Ez az érzékenység Prohászka életéig kísérte. [...] Hamar megtapasztalta hogy »nehéz kőrök közt pálmának lenni!« (23, 158): de meg tudott mártózni abban a sárkányvérben, mely a léleknek megadja a sebezhetetlenséget és el nem veszti érzékenységét. Római nevelése megnyitotta számára azokat a kapukat, melyek menedéket adnak a legvéresebb ellenség, a tépelődő önkínzás és önmagán való kétségbeesés ellen. Ha környezete meg nem értette, megértette az Úr Krisztus, akinek örökmécsébe ott a szemináriumi kápolnában az 1875-ös év volt bevésve – germanikus születésének éve; és ez neki szimbólum és biztató jel volt, (23, 72); ha tapasztalatok csüggesztették, fölvilanyozták a természetfölötti világ szépségei, melyek mindennap új varázssal nyíltak előtte elmélkedéseiben.

[...] *Tágas kapu nyílt meg Prohászka előtt, mint a Makedóniába lépő Apostol előtt: a hitetlenségből és hitközömbösségből fölrázni és ismét termékeny és öntudatos hitéletre vezetni az intelligenciát, talpra állítani a népnek elhanyagolt vallási életét, mindkettőbe lendületet és következetesebb természetfölöttiséget vinni; aztán a gazdaságilag és társadalmilag elhanyagolt, politikailag elnyomott népet az evangélium szellemében, XIII. Leó keresztényszociális programja szerint az egész vonalon emelni.*”⁷

Esztergomban két évtized során, miközben a „Magyar Sion” ormáról figyelte az európai eszmeáramlatokat (a *Magyar Sion*ban megjelent cikkei és recenziói tanúsítják hihetetlen olvasottságát, tájékozottságát) kiérlelődik szellemében a „*diadalmas világnézet*”.⁸ Legszemélyesebb könyvének 20 fejezete a *Magyar Sion* 1902-es évfolyamában lát először napvilágot. Roppant tájékozottságánál csak magabiztos, fölényes öntudata feltűnőbb. Fiatalos hév, költői pátosz ragadja magával a fiatal szemináriumi tanárt és spirituálist.

Érzékeny antenna-szellemé észreveszi, hogy Európában fordul a szél! A materializmus, pozitívizmus, szcientizmus leáldozóban, és egy bizonyos idealizmus térhódítása figyelhető meg; a darwinizmus vagy a történelmi materializmus megrendül. Lélek, életerő, vitalizmus

⁵ Prohászka Ottokár: *Naplójegyzetek*. 1-3. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs – Frenyó Zoltán – Szabó Ferenc. Szeged–Székesfehérvár, 1997.

⁶ *Naplójegyzetek* 1. 112. – 1883. október 7.

⁷ ÖM 25, 36-37.

⁸ ÖM 5.

tör fel. „*Valóban a szél fordult, s a világ megérezte, hogy tavaszodik s föltámadás készül.*”⁹ Bár Prohászka azt is megfigyeli, hogy „*az ideális irányzat még nem tisztult meg a ködös, erőszakos, rohamos zúrvartól*”, „*ideálistáink lázban égnek*”, „*prófétáink kiállhatatlanul idegesek és türelmetlenek*”.¹⁰ A katolikus egyházban is megjelentek a lelkes hangok, melyek reformokat sürgetnek. Feladatunk, hogy különböztessük meg mindazt, ami jó a modern törekvésekben, és fogadjuk el. „*Állítsuk a kereszténységet a modern gondolatoknak s érzéseinek jegyébe*”,¹¹ figyeljük meg, miként ölt új alakot a régi igazság.

Prohászka a harmonikus világnézet kialakítását sürgeti.¹² Jó világnézetre kell segíteni a modern beteg embert. Keresztény világnézet kell, amelynek középpontjában Krisztus, az Istenember áll; modern keresztény szellemet a modern pogány, ateista szellem ellen. „*A világnézet az embernek öntudatra ébredése*”.¹³ Az embernek látnia kell a célt, amely értelmessé teszi a létet. „*Emberről s embernek való világot vallás nélkül teremteni nem lehet*”.¹⁴ „*A gazdag, a mély, a boldog élet csakis a vallás hatalmában áll fönn. Embert az teremte.*”¹⁵ Az idealizmus nem használ semmit, ha az csak képzelet. Reális ideálokra van szükség, és ezt nyújtja a katolikus kereszténység.¹⁶ Sem a természettudomány, sem a modern filozófia nem nyújt egészséges világnézetet, bár mindkettőből elfogadhatjuk azt, ami igaz és jó. A szép egyéniség kialakításához hozzásegíthet a világnézet, a művészet is. De a győzedelmes öntudatot az Úr Jézus adta, aki a világnézet gyújtópontjába az emberi lelket, személyiséget állította, az istenfiúság öntudatát adta, a szabadságot és a belső élet szeretetének tüzeit gyújtotta meg. A cél tehát a szép egyéniség kialakítása: az evangélium szerint.

Prohászka római éveitől kezdve vezetett naplót: e jegyzetei feltárják lelkét, Jézus-központú lelkiségét, amelynek homlokterében az Eucharisztia áll. A belső tűz, az eucharisztikus misztika izzítja apostoli tevékenységét egész életén keresztül. Amit megélt, azt hirdette a szószékről, azt tanította mint lelki vezető lelkigyakorlatok adásával, azt konferenciabeszédeivel, és minden írásával, főleg elmélkedéseivel.

A magyar papság már ismerte Prohászka a *Magyar Sion* cikkeiből, mielőtt apostoli hatósugara az egész országra kiterjedt volna. A *Katholikus Szemlé*ben írt dolgozataiból pedig az értelmiségiek öntudatosabb csoportja került kapcsolatba szellemével. 1892-től Prohászka már megjelent a budapesti szószékeken és előadóasztaloknál (először Szent István napján a Mátyás-templomban, 1893-ban pedig a pesti Katholikus Körben), de csak a század elejétől sűrűsödtek szereplései a fővárosban, illetve szerte Nagy-Magyarországon. Hirdeti XIII. Leó szociális elveit; ösztönzésére létrejön a Philippinum papi egyesület, amelyből 1902-ben kinő a Regnum Marianum. Előadásokat kezd tartani a *Glattfelder Gyula* alatt újraéledő Szent Imre-körben; majd több más fórumon előadásokkal, hitvédelmi konferenciákkal lép fel. Azt hirdeti, amit a *Diadalmas világnézet*ben és más könyveiben bővebben kifejtett. 1901 farsangján kezdte meg a budai vártemplomban, kizárólag a férfiak számára konferenciabeszédeit, amelyeknek hihetetlen sikerük lett. A konferenciák végén a férfihallgatóság jó része elvégezte húsvéti gyónását (sokan évtizedek óta először gyóntak). Ez volt a magyar katolikus értelmiség lelki újjáéledésének születése. A férfi, majd nemsokára a női konferenciák országosak lettek. 1903 után már a Budapesti Egyetemi Templomban

⁹ ÖM 5, 11.

¹⁰ ÖM 5, 13.

¹¹ ÖM 5, 17.

¹² ÖM 5, 19.

¹³ ÖM 5, 26.

¹⁴ ÖM 5, 43.

¹⁵ ÖM 5, 44.

¹⁶ ÖM 5, 51.

tartotta konferenciabeszédeit.¹⁷

A székesfehérvári püspök (1905–1927)

Prohászka 22 évet töltött Esztergomban. 1904. március 4-én kinevezik Budapestre az egyetem nyilvános rendes dogmatikatanárának. Nyáron két regnumi pap társával amerikai misszióba megy. Élményeit útirajzokban örökíti meg. 1905. október 15-én kinevezik székesfehérvári püspökké. December 21-én X. Pius pápa szenteli püspökké a Sixtus-kápolnában.¹⁸

1907-ben jelent meg *Prohászka Modern katolicizmus* című könyve, amely összefoglalja világnézetét, hitvédelmi-apostoli programját, és amely ma is időszerű: *fél évszázaddal megelőzte a II. vatikáni zsinat korszerűsödési programját*. A könyv a modernista válság idején született. X. Pius pápa *Pascendi* kezdetű enciklikája ugyanebben az évben jelent meg, Prohászka is modernizmussal gyanúsították, és az akadémiai székfoglaló mellett éppen a *Modern katolicizmus* volt a második könyv, amely római indexre került.¹⁹

Prohászka a *Modern katolicizmus*ban bővebben kifejti a modernséggel szembeni álláspontját. *Teilhard de Chardin*re emlékeztet az a nyitott magatartása, mellyel szembenéz a természettudományok új vívmányaival, az evolúció tanával és a vele kapcsolatos exegétikai-teológiai kérdésekkel. Erről tanúskodnak már az *Isten és világ* (1892), a *Föld és ég* (1901) című művei, valamint a már említett *Diadalmas világnézet* című cikkgyűjteménye (1903). Prohászka példát mutat a pápák által manapság sokat hangoztatott „inkulturációra”, illetve a hit és a kultúra párbeszédére.

Néhány idézet a *Modern katolicizmus*ból²⁰ jól érzékelteti, hogy Prohászka elővételezte a II. vatikáni zsinat korszerűsítési programját.

„Kössük össze a természetet a természetfölötti világgal, a szabadságot a tekintéllyel, a földi célokat az örök céllal. Ne rögzítsük az örvényeket, hanem építsünk rajt hidakat. Ne hegyezzük ki az ellentéteket az egyház s kultúra közt, s ne azonosítsuk a kultúra művét a hitetlenséggel; hanem tartsunk feléje s segítsünk a profán kultúrában ki nem elégített lelkeken igaz, mély pünkösdi hitünk őseréjével s melegével.”²¹ Ez a magatartás megtalálja a helyes alkalmazkodást. Rokonszenvvel tekint az igazi haladásra, „nem maradunk hitünkkel, reményünkkel a múltnak zátonyain, hanem átvisszük kincseinket a jelenbe”.²² Prohászka elismeri, hogy lehetnek e téren összeütközések és ellenkezések, mégis kiadja a jelszót: „Teljesen keresztény alapon állni a hit s erkölcs dolgában, de a XX. század kultúrvilágában élni!”²³

Prohászka „az apostoli lélek e kiolthatatlan hevével s a krisztusi szeretetnek energiájával”²⁴ áll bele a kultúrvilágba; nem vágyódik vissza a múltba, hanem előre néz, a

¹⁷ Ezekből lett a *Dominus Jesus* című sorozat, amely először 1903-ban, kis füzetben jelent meg (ÖM 13.).

¹⁸ Prohászka püspökké szentelése 1905. december 21-én, Szent Tamás apostol ünnepén történt, nem pedig december 24-én, amint ezt Schütz (elírása?) nyomán többen tévesen állították. Lásd Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007. 108. A Prohászka életére vonatkozó adatokat e monográfiámban bővebben kifejtem.

¹⁹ Szabó Ferenc: Prohászka és a modernizmus. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 73-175.; SZABÓ 2007. 121-173.

²⁰ A *Modern katolicizmus* nem jelent meg az ÖM-ben, mivel indexre került. Koncz Lajos, majd Frenyó Zoltán adta közre később. A továbbiakban Koncz szövegkiadására hivatkozom. (Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest, 1990.)

²¹ PROHÁSZKA 1990. 135-136.

²² PROHÁSZKA 1990. 136.

²³ PROHÁSZKA 1990. 136.

²⁴ PROHÁSZKA 1990. 136.

jövő körvonalait kutatja. Nagyszerűnek tartja a helyesen értett fejlődélméletet. Amint már *Szent Ágoston* is hangoztatta: Isten a kialakító elveket az anyagba fektette, ő tartja fenn dolgok, növények, állatok tevékenységét örök, végtelen akciójával; Isten „*a világban dolgozik s remekel arányokban s harmóniában*”.²⁵ Prohászka a teremtésről értekezve elkerüli az ún. konkordizmust, vagyis a természettudomány (geológia, paleontológia) jelenlegi állása és a bibliai teremtéstörténet egyeztetését. Ma már – a II. vatikáni zsinat és *Galilei* rehabilitálása után – világosan látjuk, amit Prohászka a szó szerinti katolikus bibliaértelmezés idején is meglátott. A Galilei-ügy kapcsán *II. János Pál* idézte *Baronius* bíboros szavait: – „*a Szentlélek nem azt akarta tudtunkra adni, hogy hogyan forog az ég, hanem hogy hogyan jutunk az égbe*”;²⁶ vagyis: a Biblia nem természettudományos ismereteket, hanem a korabeli emberek világképét, kultúráját felhasználva vallási, üdvösségünkre vonatkozó igazságokat akar közölni.

Prohászka helyesen látja, hogy Isten a világfejlődést a teremtő (lélet adó) okság révén lendíti előre; és nem nyúl bele állandóan „kívülről” a fejlődés folyamatába.²⁷ Ezt fejezi ki a Szent Tamás-i elv az első és a másodlagos okokról; ezt fogalmazza meg tömören Teilhard de Chardin, akinek eszméihez oly közel állnak Prohászka meglátásai. „*Dieu fiait se faire les choses*”: Isten cselekvőkké, önteremtőkké teszi a dolgokat (és az embereket), nem pedig helyettük cselekszik.²⁸

A fehérvári püspök az egyes tudományágakra is kitér.²⁹ A modernizmus idején igen vitatott volt a Szentírás értelmezése, a történeti/kritikai módszer alkalmazása. X. Pius és a Biblia-bizottság szigorú intézkedései folytán csak lassan bontakozott ki a modern exegézis, amely végleg polgárjogot kapott a II. vatikáni zsinat idején. Prohászka már 1907-ben hirdeti, hogy „*nagy szívvel kell fogadnunk, ami jót találunk, vívta ki azt bár akár a protestáns bibliamagyarázat, akár a vallástudomány és a filológia új, s ha néha idegenszerű is egymásik nézet, bizonyára nem következik abból az is, hogy téves*”. Példának hozza fel a Pentateuchus értelmezését. „*Lehetséges, hogy a Pentateuchusnak mostani formájában nem Mózes a szerkesztője s sokkal későbbre, talán Sámuel idejében vagy még későbbi korba kell a kompilációnak keltét tűznünk. Az egyház tana a Szentírás sugalmazásáról érintetlen marad, jóllehet a nézet Mózes szerzőségéről elváltozik*”.³⁰

A *Modern katolicizmus* V. fejezete, a *Munka és vallás*, kitér a szociális kérdésre, amelyről Prohászka már a XIX. század végén cikkezett. XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű körlevelére hivatkozott, amiért a feudális főurak és főpapok „vörösnek” titulálták. Látta a szociáldemokrácia feltörését; figyelmeztette a papságot, hogy álljon a munkások mellé. Az 1919-es vörös terror bukása után is biztosította a munkásvilágot, hogy érdekeit akarja képviselni. Amikor elítéli a „Lenin-fiúk” garázdálkodását, továbbra is sürgeti a szociális reformokat. A gazdasági szempontokon túl hangsúlyozta azt, hogy a munka teremtő tevékenység. (Mintha csak a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúciót olvasnánk!) „*A munkában fejlődik ki elsősorban is az isteni hasonlóságnak egyik vonása a tevékenység. [...] Nem a munka miatt élünk, hanem a munka eszközünk a szép, nemes, emberhez méltó életre. Nem a gyárak sokaságában rejlik a kultúra; ezek csak segítő eszközök rá. Szóval megint csak az egyénnek szellemi világa, az a fénnel s szeretettel átitatott bensőség, ész, akarat és kedély,*

²⁵ PROHÁSZKA 1990. 142.

²⁶ Vö.: Szabó Ferenc: Galilei és a Biblia. In: *Távlatok*, 79. 2008/1 47.

²⁷ PROHÁSZKA 1990. 142-145.

²⁸ Prohászka és Teilhard kapcsolatáról lásd Szabó Ferenc: „Eszméletcsere”. In: *Prohászka ébresztése. II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 296-321.

²⁹ PROHÁSZKA 1990. 148-150.

³⁰ PROHÁSZKA 1990. 149. Vö.: Prohászka és a Biblia. In: *Prohászka-tanulmányok, 2007-2009.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 117-128.

*gondolat s érzelem, érzelem s cselekvés harmóniája áll itt is előtérben; ez az igazi kultúra, az életnek s munkának virága. Ebben a szerencsésen kialakított belső világban rejlik az ember értéke...*³¹

*„Mondják, hogy az evangélium a jövő élettel biztat, s váltókat állít ki a paradicsomra. Igen, biztat a jövő élettel, de biztatásával a jelen élet kialakítását sürgeti. [...] Ellenben a szocializmus csupa irreális váltóval dolgozik, mert hiszen ő is a jövővel biztat, csak hogy a földi jövővel, mely tele van utópiával s illúzióval s amellet a jelent megutáltatja s a lelki fejlődést elhervasztja.*³²

A II. Vatikáni Zsinat egyháztanára³³ emlékeztet mindaz, amit az *Modern katolicizmus* VII. fejezetében (*Egyházas érzületünk*) olvasunk az egyház kettős, isteni és emberi arculatáról, a Szentlélek által éltetett hívő közösségről és az intézményről, illetve az egyház bűnös tagjairól és az állandó megújulás szükségességéről, a népszellem megnyilatkozásáról és az egyházi demokráciáról.³⁴

És mennyire „zsinati” (*Lumen gentium* II. fejezet) a *Modern katolicizmus* IX. fejezete: „Klerus-laikus”! Az apostoli egyház testvéri közösségét idézi fel Prohászka: „Mi mindnyájan az egyház tagjai vagyunk, az apostol szerint »szentek«, »kiválasztott nép«, »királyi papság«; mindnyájan Krisztus titokzatos testének tagjai, s mint királyi papság arra hivatvák, hogy apostolkodjunk, térítsünk, neveljünk, tanítsunk. [...] Legyen tehát testvér laikus, klerus, apáca és hitves; legyenek apostolok, próféták, doktorok nem a rend, hanem a bennük lángadozó szellem erejében s ne tartsa magát a laikus az egyházban másodrendű katolikusnak. E fölfogás ellen elszántan síkra kell szállnunk, mert az méreg és halál; mérgé az érdeklődésnek s halála a buzgalomnak. [...] E méregforrást ki kell apasztanunk! A XX. század hullámozó tengerén küzdő egyháznak millió s millió szívre s kétszerannyi kézre van szüksége; szüksége van a régi apostoli szellemre, mely klérust, laikust, apácát és hitvest szoros kapcsolatba hozzon s bennük a testvériség erejével érvényesüljön. [...] Ezt a megvilágítást s eligazítást akarom én itt nyújtani.”³⁵

Prohászka fő célja az volt, hogy önmagában és másokban kialakítsa a szép, krisztusi egyéniséget, tehát megvalósítani az öntudatos vallásosságot. „Tudni, ismerni kell az igazat, alakítani a szépet, gyakorolni a jót s átélni az Istent. Nem szabad ezeket egymástól elszakítani, sőt még elszigetelni sem; ha szétszakítjuk, életet rontunk; ha elszigeteljük, lelket bénítunk. Tehát egyesíteni e fölséges irányokat! Művészet s erkölcs könnyen egyesíthető a legmélyebb s a legbensőségesebb vallásossággal; sőt ennek mélységeiben nyílnak termékenységük forrásai; benne rejlik lendületességük s erejük titka. A művészet, különösen a költészet, elmélyed a végtelenbe, hogy az örök igazság s szépség reális honából hozzon le tüzet s világosságot s ugyancsak az erkölcs az eszmények verőfényében rátalál minden erkölcsi jónak s törvénynek örök forrására, s e csodálatos szellemi világ mennyboltjának szemléletéből kölcsönzi leghathatósabb motívumait s inspirációt s lendületet merít az önzetlen cselekvésre.”³⁶

X. Pius 1907-ben *Pascendi* kezdetű enciklikájában elítélte a modernizmust, amely valójában nem volt egységes irányzat, rendszer. Főleg egy bizonyos filozófiai agnoszticizmust bírált, amely vallási síkon tagadja az ésszerű bizonyítékokat, és a tapasztalatot, az átélést hangsúlyozza az Isten megismerésében. Az enciklika bírálja a modernizmusban azt is, hogy a bibliaértelmezésben alkalmazza a történeti-kritikai módszert,

³¹ PROHÁSZKA 1990. 146.

³² PROHÁSZKA 1990. 147.

³³ Vö.: *Lumen gentium* 8.

³⁴ PROHÁSZKA 1990. 151-154.

³⁵ PROHÁSZKA 1990. 157-158.

³⁶ PROHÁSZKA 1990. 137.

a dogmafejlődést heterodox módon értelmezi, az egyházban csak az intézményt, a szociológiai valóságot látja stb. Prohászka 1908-ban a VIII. katolikus nagygyűlésen már foglalkozott a X. Pius által elítélt modernizmussal.³⁷ Elemzi annak kettős irányát: a történeti kritikát és filozófiai intellektualista áramát, tehát az újkantiánus befolyást, naturalista tendenciát, amelynek következtében a „dogmák szétfolynak”, majd azt világítja meg, hogy mi legyen a katolikus álláspontja a modernizmussal szemben. Szembe kell nézni a tudomány, a filozófia, a modern kritika ellenvetéseivel: „*Nem elszigetelődni s egyre csak rácsálódni a kultúra kinövésein, hisz ez egér- s patkánypraxis, de nem az apostolok, munkás férfiak módja. Ez úton belehelyezkedünk a korba, a műveltségbe, annak szükségleteibe, s magunkkal visszük az átélte hitet, hogy beleállítsuk tartalmát s örök reményét az életbe, s ne csak szóval, hanem tettel magával az élettel öntudatunkra hozzuk azt, amit az apostol, s az apostoli egyház nemcsak mondott, hanem átélt: Fides victoria nostra: A hit a mi győzelmünk.*”³⁸

Prohászka már 1908-ban elhatárolja magát a modernista tévedésektől, de ugyanakkor a modern katolicizmust akarja megvalósítani, amint azt előbb elemzett könyvecskéjében kifejtette. A következő években megszerkeszti *Az intellektualizmus túlhajtásai* című akadémiai székfoglalóját, amelyet 1910-ben olvas fel és az Athenaeumnál jelentet meg. A *Pascendi* utáni modernista-üldözés légkörében ez a munkája gyanússá válik: az esztergomi vigilancia-bizottság felterjeszti a római Indexkongregációhoz egy karácsonyi cikkével együtt. Esztergomban egy szigorúbb és egy enyhébb véleményt fogalmaznak meg. A Kongregáció domonkos titkára „biztonság kedvéért” kikéri a Rómában tanító magyar domonkos, Szabó Szádok véleményét, aki latin ismertetése és kritikája végén határozottan az indexre tételt javasolja. Saját kezdeményezésére még a *Modern katolicizmus* ismertetését is elküldi; bár elismeri, hogy van abban sok pozitív szempont, mégis bizonyos pontokon modernista nézeteket sugall, ezért azt javasolja, hogy ezt is tegyék indexre.

1911 júniusában Prohászka említett írásai: *Az intellektualizmus túlhajtásai* című székfoglaló, a *Modern Katolicizmus* és a *Több békességet!* című cikk a tiltott könyvek jegyzékére kerül.

Már idézett tanulmányomban³⁹ megmutattam, hogy Prohászka székfoglalója fogalmazványában (amely háromszor olyan hosszú, mint a kinyomtatott szöveg) bőven felhasználja a modernista viták egyik vezéralakja, *Edouard Le Roy Dogme et critique* (1907) című cikkgyűjteményét. A bergsonista katolikus filozófus, aki egyébként Teilhard de Chardin barátja is volt, bergsoni és blondeli gondolatokat közvetít Prohászkanak, aki főleg egy bizonyos racionalizmus ellen küzd, tulajdonképpen „egzisztencialista” irányt képvisel: a megismerésben az intuíciót és az átélést hangsúlyozza a merev skolasztikával szemben.

A püspököt villámcsapásként érte 1911 júniusában az a hír, hogy három írását Róma indexre tette. Tudta, hogy voltak rosszindulatú cenzorai; a modernista válság légköre olyan volt, hogy a legegységesebb emberek sem menekültek meg a gyanúsításoktól (gondoljunk csak a francia hívő katolikus *M. Blondelre*). Prohászka mindig az Egyház hú gyermeke akart lenni. Most az indexre tétel ugyan súlyosan megsebezte, de alávetette magát a Szent Officium döntésének. *Az Intellektualizmus túlhajtásai* című, indexre tett akadémiai székfoglalóra reflektálva 1911. júniusi hosszú jegyzetében ezeket mondja: „*Elhiszem s beismerem, hogy van abban a füzetben sok egyoldalú megjegyzés; több mondat, melyet kár volt olyan élesen kifejezni, s kellett is volna félreértések elkerülése végett másképp fogalmazni. No, dehát »in Ecclesia catholica loquebatur et ideo catholice intelligebatur«.* Szent Ágoston Aranyszájú Szent Jánosról való szava szerint, félni nem tudtam; eszem ágába se jött, hogy itt baj lehet;

³⁷ ÖM 13, 209-218.

³⁸ ÖM 13, 218.

³⁹ Vö.: SZABÓ 1996.

dehát lett. – *Én megtettem, amit meg kellett tennem, alávettem magamat.*”⁴⁰

1913 őszén Rómában járt. Összefoglalva útját többek között megjegyzi: „*A pápa fogadott; én megmondtam neki, hogy fájjalom az index-esetet; de nagyon kérem, hogy tudassák az emberrel előbb, ha van kifogásuk...*” És a jegyzet végén: „*Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet s szeretetemet.*”⁴¹ Később, nov. 22-én még visszatér az index-esetre és megjegyzi: „*az index-história után valahogy idegenül érzem magam az egyházban, idegenül, mint ki nem tartozom az egyházat képviselő s inkább a formalitások tógáiban feszelő emberekhez, akik az akták és trakták közt nem törődnek sokat a világ problémáival [...]. De meg azért is érzem magam idegenül, mert nem lehet biztonságosan és barátságosan dolgoznom, s azt kell hinnem, hogy félreértések hínárjába kerülök...*”⁴²

De aztán elül a vihar, és újra visszabilien egyensúlya. Tovább dolgozik. A régi élmény (az albanói) ismét visszatér, de most már sok-sok élettapasztalattal gazdagodva, az élet visszas oldalát is ismerve így elmélkedik: „*Nem tudom, kinek tulajdonítsam, de az én lelkemben a legnagyobb hatalom a szépség, melynek hódolok. Nem értem az igazságtól s jóságtól absztraháló szépséget, hiszen ilyen nem is fogadnék el; de az igazság- és jóságnak előttem a szépségbe kell öltözködniök, mert míg ezt nem teszik, azt érzem, hogy szegények s nincs ruhájuk, az ami jár nekik [...]. A szépség a legnagyobb hódító erő: Kár, hogy az Isten szépségéről semmi fogalmunk; de mi lesz velünk, ha az egyszer elénk lép, s a mi szépségszomjas lelkünket elárasztja! Nekem a szépség ének és élvezet...*”⁴³

Az 1919-es vörös terror mérhetetlen undorral tölti el lelkét, de igyekszik észrevenni az „idők jeleit”. Prohászka 61 éves 1919. július 7-én, amikor egy hosszú naplójegyzetben reflektál az első világháborút követő fölindulásra, a forradalom új szeleit érezve keresi az egyház holnapi küldetését. „*Hát mi a lényeg az egyházban? Az, ami a kereszténységben az égből jött s mint isteni erő lépett a világba; szellem és lélek és élet volt, a történelmi csak akkor kezdett lenni, mikor emberi viszonyok közé lépve elhelyezkedett...*”⁴⁴ Miután jellemezte a kereszténység alakváltozásait az őskeresztény közösségektől a középkoron át az újkorig, arról szól, hogy a korszerűség megítélésében a haladó és maradi irányzat ütközik. A maradiak a múlt formáihoz ragaszkodnak, megszentelt hagyományait akarják fönntartani, még akkor is, amikor azok már nem szolgálják a lelki életet: A haladók – és magát közéjük sorolja – „*nem kisebb szeretetből az egyház iránt, de talán nagyobb megértéssel az új idők igényeinek, az új formákat sürgetik. Ez utóbbiak szeretetének bátornak is kell lennie, mely nemcsak küzdeni kész a konzervatív elemek nehézségével, de a rossz értelemben vett modernizmus vádját is tudja nagylelkűen elviselni, s a gyanúsítást szívére nem veszi. Így volt ez mindig; sokféle félreértés, ragaszkodás és féltés, hatalmi vágy, egyéni érzések, rokon- és ellenszenvek és szenvedélyek járnak az egyháztörténelemben is. Miért is ne? Hiszen emberi története az isteni erőknél!*”⁴⁵

Prohászka minden emberi elemet a történelmi fejlődés szempontjából tekint és értékeli. Felhívja a figyelmet arra, hogy a múltból okulnunk kell, és azt kell kutatnunk, hogy miként valósíthatjuk meg az igazi reformot az egyházban, amelyben – a hívők szeretetközösségében – kétségtelenül benne működik Isten pünkösdi Lelke. „*A főindulat a szeretet az egyház iránt. Szeretjük az egyházat, benne gyökerezünk, belőle élünk. Mint Szent Athanáz és Görres József, az isteni erőknél megtestesülését látjuk benne végig a történelmen – a történelmi*

⁴⁰ *Naplójegyzetek* 1, 301-302. – 1911. június.

⁴¹ *Naplójegyzetek* 1, 339. – 1913. október. 15.

⁴² *Naplójegyzetek* 1, 344. – 1913. november 22.

⁴³ *Naplójegyzetek* 1, 345. – 1913. december 15.

⁴⁴ *Naplójegyzetek* 3, 25. – 1919. július 7.

⁴⁵ *Naplójegyzetek* 3, 27. – 1919. július 7.

*ballépésekkel, hiányokkal, gyarlóságokkal...*⁴⁶ Ezekből az alapelvekből Prohászka olyan gyakorlati következtetéseket von le az egyházi reformhoz, amelyeket a II. vatikáni zsinat fogalmazott meg:

- megfelelő papnevelés, a papok kellő szellemi kiképzése akár külföldön is;
- a papok ne szigetelődjenek el a hívektől;
- ne a hatalmi érdek, hanem a szolgálat szelleme vezesse őket;
- legyenek demokratikus érzelműek;
- szükséges a nép nyelvének a használata a liturgiában, valamint az együttműködés az állammal a pluralista társadalomban.

Nagy csalódása és keserősége volt az úgynevezett „keresztény kurzus” kereszténytelensége. Közéleti szereplése részben kudarcba fulladt; talán azért is, mert gyermekien egyszerű lelke és jó szándékú idealizmusa nem tudta, mibe keveredett. 1920. június 30-án ezt írja naplójába: „»Keresztény kurzus« kereszténység s keresztények nélkül! Ez a baj: hogy a hordónak nincs feneké; e pártnak nincs alap, szirt a lába alatt. Azok az emberek nem keresztények. Igaz, hogy elvben, theóriában elfogadják a kereszténységet, de tetteikben nem vallják.»⁴⁷

Prohászka visszavonul a napi politikától, és egyre inkább a *belső világ* szépsége felé fordul. A bodajki Mária-búcsú áhítatának illata megcsapja, és 1922-ben így elmélkedik a boldogságos Szűzről: „Ah, ez az igazi szépség, mely Istentől való s Istenre utal s róla beszél s tanúskodik. Ő lakik benne s sugárzik belőle. Így nézem a Szűzet, s így nézek minden szépséget; nem szép nekem, ha nem szakramentális! Az asszony szépségét is így nézem! Csak ha szép lélek van benne, akkor élvezem; ha nincs, elfordulok tőle; akkor élvezhetetlen nekem, csinált virág, nincs gyökere. A gyökérből való szépség, az élő szépség, a lélekből fakadó s azt sugárzó s azt meg nem tagadó szépség az ideálom!”⁴⁸

Az 1920-as években egyre inkább az Eucharisztia kerül lelki élete homlokterébe. Igaz, eddig is az Eucharisztia volt a napja, erőforrása; de most előzőnli lelkivilága egét és egész tevékenységét. A naplójegyzetek lassan elfogynak, mert az Eucharisziáról írja könyvét, amely befejezetlenül, posztumusz kötetként jelenik meg majd az *Élet kenyere* címen. Itt tárul fel teljes mélységében a misztikus Prohászka lelke.

Híresek voltak Prohászka beszédei, amelyeket a *katolikus nagygyűléseken* mondott. Kidolgozta beszédeit, de aztán szabadon adott elő, magával ragadva a közönséget. A szem- és fültanú Schütz Antal írja: „Azt meg kellett élni: amint a zsúfolt teremnek és a végsőig fűtött várakozásnak izzó légkörében [...] orkánszerűen fölzúduló tapsok közt megjelent csupa erő, finomság, lelkiség alakja, azzal a páratlan tartással, mely önérzetet és mély alázatot sugárzott egyszerre. [...] Valóban, az elragadtatásnak és eszmeszületésnek, a katolikus önérzet és magáraébredés fogantatásának, a tettefeszülésnek és talpraállításnak órái voltak azok. »8–10 ilyen ember forradalmat tudna csinálni«, írta akkoriban egy liberális újság. Hát ezt a forradalmat megcsinálta ő egymaga, minden egyes alkalommal.»⁴⁹

A magyar püspöki kar 1919. augusztus 22-i értekezletén „nagy lelkesedéssel” elfogadta egy közös pásztorlevél fogalmazványát, amelyet Prohászka Ottokár készített el. E körlevél leírja a Tanácsköztársaság pusztításait; majd megjelöli a teendőket a jobb jövő építéséhez.⁵⁰ A közös pásztorlevél az első feladatnál hangsúlyozza: „Mindenekelőtt a hitet s a hitből fakadó erkölcsöt, mint minden élet- és rendnek alapját kell megvédenünk. [...] Védjük meg a hitet, az erkölcsöt, az igazságot, a tisztességet s ezáltal az emberi szabadságokat, a munkát

⁴⁶ *Naplójegyzetek* 3, 28. – 1919. július 7.

⁴⁷ *Naplójegyzetek* 3, 144. – 1920. június 30.

⁴⁸ *Naplójegyzetek* 3, 206. – 1922. szeptember 10.

⁴⁹ Schütz Antal: Prohászka pályája. In: *ÖM* 25, 55–56.

⁵⁰ Gergely Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai*. Budapest, 1984. 74. és 320–324.

éppúgy, mint a magántulajdont! [...] Védjétek meg a gyermekek vallásos oktatását s nevelését s ne engedjétek meg, hogy néhány hitetlenért a keresztény Magyarországon Krisztustól s az evangéliumról az iskolában szó ne essék. [...] Álljunk ellent a rossznak, s fogadjuk meg, hogy csak olyan képviselőjelöltekre adjuk le szavazatunkat, kik a keresztény hit alapján állnak, kik a hitvallásos iskoláknak hívei, kik a keresztény elveket az élet egész vonalán érvényesíteni akarják; mert az a meggyőződésünk, hogy Isten, lélek, vallás s erkölcs nélkül mindenünk romba dől. Segítsünk tehát önmagunkon, s ne higgyünk azoknak, kik rontani igen, de építeni sehogysem tudnak. [...] Hát álljunk ellent a gonosznak, s fogadjuk meg, hogy csak olyan képviselőjelöltekre adjuk szavazatunkat, kik a keresztény hit alapjain állnak... ”⁵¹

Ez a figyelmeztetés ma is, a közel fél évszázados kommunista pusztítás után is időszerű. Említettem, hogy Prohászka már a múlt század végétől, alighogy Rómából hazatért, hirdette a feudális Magyarországon azt, amit a pápák körlevelei egy évszázadon át kifejtettek a *Rerum novarum*tól a *Centesimus annus*ig. Ma is megszívlelendő, amit fél évvel halála előtt – 1926. október 10-én – a katolikus nagygyűlésen mondott „*A munkástömegek szomorú aposztáziáját tartva szem előtt a katolikus akciónak minden áron a kapitalista termelésnek mai anarchikus módja ellen kell irányulnia, s világosan kell látnia, hogy a kapitalizmust más termelési módnak kell fölváltania, mely a munka és a tőke új kapcsolatán, a munkásnak s a tőkésnek közösségén épül. [...] Ne féljünk itt a radikalizmus vádjától. Aki ezzel vádol, annak mi azt feleljük, hogy voltaképpen csak azt akarjuk, amit XIII. Leó pápa akart.*”⁵² A laicizált kultúrával kapcsolatban pedig ugyanazt hirdeti, amit II. János Pál: „*arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a nyugat-európai kultúra a kereszténység gyökeréből fakadt s arról le nem téphető. Hinnünk kell, hogy a kereszténységnek, ahogy missziója volt egészen az új korig kultúrát teremteni, úgy van missziója most is az isteni erőket a világba állítani. [...] Nem a tizenkét apostol térítette meg a világot, hanem minden megtért apostol lett, tüzet fogott a lelke s gyújtott. Lélek hatott a lélekre. Voltaképpen embereként másképp, mint lélekként – ide tartozik elsősorban az Isten Lelke, a kegyelem – fogni, hódítani, emelni s vezetni nem is lehet. [...] Katholikus emberek kellene a mai világba, magas műveltséggel, de ugyanakkor az örök s végtelen távlatok fényével szemükben!*”⁵³

Elhangzott Esztergomban „Magasságok felé” címmel, dr. Prohászka Ottokár teológiai tanár 22 éves esztergomi működésére emlékező konferencián, 2009. április 16-án.

⁵¹ GERGELY 1984. 321-323.

⁵² ÖM 13, 285-286.

⁵³ ÖM 13, 287-288.

Plavec Zsuzsanna: Prohászka Ottokár és a szlovákok kapcsolata

Prohászka kötődése a Felvidékhez

Prohászka Ottokár mindig is közel állt a szlovák néphez és kultúrájához. Részben szláv gyökerekkel is rendelkezett, hiszen apja, *Prohászka Domonkos* cseh-morva családból származott, aki nevét eredetileg Prochaská-nak írta⁵⁴, ami a cseh „procházka” (séta) szóból ered.

A felvidéki Nyitrán született 1858. október 10-én. A várost ekkor már túlnyomórészt szlovák katolikusok lakták. Nyitra egyben a felvidéki katolicizmus egyik ősi központja volt. Atyját 1860-ban Rózsahegyre helyezték, amely ugyancsak szlovák többségű város volt. Ottokár itt kezdte meg iskolai tanulmányait 1863 őszén, itt járta ki az első három osztályt. A rózsahelyi táj iránt érzett lelkesedése az oka, hogy Prohászka élete végéig a hegyek, patakok, források rajongója volt, rózsahelyi gyermekkorának kitörölhetetlen emlékei maradtak. Rózsahegy annyira egyé vált énjével, hogy amikor Trianon elszakította Magyarországtól, kortársai szerint Prohászka búskomorrá vált.⁵⁵

Tanulmányait később Losoncon, majd Nyitrán folytatta.⁵⁶ Anyanyelve a német volt, a magyar nyelvet Losoncon sajátította el. Már hatvanadik évében járt, amikor a Parlamentben a főrendek előtt nyíltan kijelentette: *„Magam sem beszéltem először magyarul; először otthon tanultam a tótot és a németet, később tanultam meg a magyart”*. Ebben a beszédben tett még egy lényeges kijelentést: *„Nem hiszek abban, hogy ezt az iskola egyedül meg tudja tenni [...] hiszen, ha a gyermek tanul is az iskolában magyarul, ha nem hall a faluban soha magyar szót, akkor hiába, az csak kötörés, a víznek szitába való meregetése, hiábavaló igyekvés...”*⁵⁷

Még egykori hallgatói is úgy nyilatkoztak róla, hogy „tótosan beszélt”. Mivel nem ismerték a felvidéki magyarok vagy palócok kiejtését, Prohászka dialektusát összekeverték a szlovákkal.⁵⁸ A Felvidéken élve a környezetében tartózkodó szlovák dajkától és apja cselédjétől ugyan többé-kevésbé megtanult szlovákul, de a nyelvet később nem használta.⁵⁹ Püspök korában előfordult, hogy bár szeretett volna szlovákul prédikálni, de megakadt (nem jutott eszébe, hogy hangzik szlovákul: „gyónni”) – és inkább magyarul folytatta.⁶⁰

Nemzeti egység

Prohászka reálisan látta az ország széttagozottságát. Míg Magyarország földrajzi térképe egységes, addig etnográfiai térképe nagyon sokszínű: magyarok, tótok, horvátok, oláhok, németek *„különbségeket szőnek az állami egységbe faj, nyelv s vallás tekintetében”* – írta.⁶¹ Szent István a maga idejében még a soknyelvű országot tartotta erősnek, a 19. és 20. század fordulóján ez a nézet már elavultnak hatott, mindenki az egynyelvű, egyvallású államot tartotta a legerősebbnek – a sokszerűség mindig valamiféle széthúzást és gyöngeséget

⁵⁴ Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994. 13-15.

⁵⁵ Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka élettörténete gyermekkorától püspökségéig. In: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Mai írók és gondolkodók 8. Szeged, 1999. 16-18.

⁵⁶ GERGELY 1994. 15.

⁵⁷ Prohászka Ottokár: Kultuskérdésekről. In: ÖM 13, 314.

⁵⁸ BARLAY 1999. 19-20.

⁵⁹ GERGELY 1994. 19.

⁶⁰ BARLAY 1999. 20.

⁶¹ Prohászka Ottokár: Az egységes Magyarország. In: ÖM 21, 240.

jelentett.

Prohászka szerint Magyarországon három nagyobb népcsoport él egymás mellett: a magyar, az oláh és a tót. Mindhármuknak megvan a saját „nemzeti eszméje, van faji öntudata, kultúrája, irodalma és művészete; mind a három faj a fajfönntartás ösztönével ébreszti saját nemzeti öntudatát, emeli kultúráját, fejleszti irodalmát”. De magyarországi szellemi egységet vagy egyensúlyt csak a magyar kultúra virágzása teremthet.⁶² Úgy vélte: a nemzetek küzdelmében Magyarország állami egységét a magyar kultúra fölénye és a katolicizmus erejének kifejtése hozhatja meg. A keresztény szellem „összefoglaló ereje a különböző fajokból s nemzetekből mozaik képet alkot, melynek egyes részei, bár különbözők, mégis az egészet szolgálgják.”⁶³

„A pálinkás Felvidék”

Mivel Prohászka gyakran megfordult a Felvidéken, jól ismerte a szlovák nép mentalitását és életkörülményeit. Az egyik cikkében, *A pálinkás Felvidék* címmel a felvidéki szlovákok túlzott pálinkaivásáról elmélkedik. Kifejtette, hogy a pálinkázás általános problémának számított Magyarországon – de kiváltképp a Felvidéken. Elítélte az alkohol testet és szellemet pusztító hatását, továbbá kifejtette meggyőződését, hogy a túlzott alkoholfogyasztás szociális és erkölcsi téren is negatív következményeket von maga után. Minden rossz bölcsőjének a kocsmát tartotta: „A korcsmánál bűzhödtebb méregkonyha nincs”.⁶⁴

A követendő példákra is felhívta a figyelmet, mely szerint a Felvidéki szlovák falvakban számos helyen a kocsmák üresen állnak, és nincs szükség törvényre, ami megtiltja a pálinkázást, mert „ott az isteni törvény; nem kell deres, mert ott az oltár; nem kell korcsma, mert ott a templom”.⁶⁵ Egy másik példa: A Zákopcséről, Viszokáról vándorútra induló drótos tót „elbarangol, elbujdokol sok lebuja mellett, vígan csengő pálinkázók mellett, s nem tér be, s visszatér két-három évi vándorútjáról anélkül, hogy egy csepp pálinkát ivott volna”.⁶⁶

„A tót népnél nagyon nagy az elkeseredés” – a kultuszkérdésről

Prohászka 1895-ben Csernoch Jánossal együtt részt vett a Katolikus Néppárt megalakításában. Az 1896-os országgyűlési választásokon a vágvecsei kerület néppárti jelöltjeként indult – de éppúgy megbukott, mint Csernoch Trencsénben. A századfordulón azonban a Katolikus Néppárt megerősödött és főként a katolikus szlovákok között lett népszerű.⁶⁷

1905. október 17-én Ferenc József Prohászkát székesfehérvári megyéspüspöknek nevezte ki.⁶⁸ Mint megyéspüspök a magyar országgyűlés főrendi házának tagja is lett. Okulva a vágvecsei kudarcból, távol tartotta magát a nagy parlamenti csatározásoktól.⁶⁹

Négy főrendi házban tartott beszédének elemzése arra utal, hogy csak akkor szólalt fel,

⁶² ÖM 21, 241.

⁶³ ÖM 21, 243.

⁶⁴ Prohászka Ottokár: *A pálinkás Felvidék*. In: ÖM 21, 76.

⁶⁵ ÖM 21, 78.

⁶⁶ ÖM 21, 77.

⁶⁷ Gergely Jenő: *Főpapok, főpásztorok, főabbik: arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből*. Budapest, 2004. 43.

⁶⁸ GERGELY 2004. 17.

⁶⁹ *Prohászka Ottokár parlamenti beszédei*. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs – Kiss Antal. Írások Prohászkáról 4. Székesfehérvár, 2006. 6.

amikor lelkiismerete arra készítette, hogy egy-egy fontos törvényjavaslat vitájában feltárja, hogy mit mond a kérdésről az Isten és az Egyház. Ez a magyarázata annak, hogy Prohászka felszólalásai mindig erkölcsi igazságokat tartalmaztak. Beszédeit gyakran nagy elismerés, hosszan tartó tapsvihar kísérte.⁷⁰

Szűzbeszédét 1907. február 9-én mondta el, mégpedig a kultuszminiszteri tárca költségvetési vitájában. Gróf *Apponyi Albert* személyében kellő biztosítékot látott arra nézve, hogy a kultuskormányzat keresztény és nemzeti szellemben működik, ezért a költségvetést elfogadta. De felhasználta az alkalmat a katolikus érdekeket sértő kérdések feltárására. A főrendek számára bizonyára idegen lehetett az a hang, amellyel a fiatal püspök felhívta figyelmüket a súlyos társadalmi ellentétekre.⁷¹

Kitért néhány pontra, melyekhez megjegyzéseket fűzött. Úgy látta, hogy a magyar társadalom szétesőben van, melynek magyar nemzeti történeti alapon álló kultúrára van szüksége: *„Nagy baja van Magyarországnak most, Méltóságos Főrendek, nagyobb baja, mint Mohácsnál. Mert nem az a vérvesztés teremti le a nemzetet, amely a csatatéren folyik, de az erőknek forrásait otthon érintetlenül hagyja, és nem az a földrengés és égrengés képez veszedelmet egy nép számára, amely annak tűzhelyeit felforgatja, hanem az a vérveszteség alkot veszedelmet, amely kétmillió munkáskéztől foszt meg minket, és az a földrengés okoz veszedelmet, amely meghagyja ugyan a házat, de becsukja annak ajtaját, mert földönfutóvá teszi a népet. A magyar népnek lelkületében a magyar népnek erkölcsi, hazafias, vallási ideáljai borultak el, a magyar nemzeti érzés van megghasadva. Mintha két különböző zónának gyermekei volnánk, úgy néz az alsó népréteg a felső osztályokra.”*⁷²

Apponyi Albert segíteni akart ezeken a bajokon, tervezett intézkedéseit is elemezni kezdte Prohászka. Elsőként a katolikus autonómiáról szólt. Szerinte a katolikus autonómia⁷³ *„az észszerű nemzeti fejlődésnek sohasem fog útjában állni, sőt gondolom, hogy nagy nemzeti missziót is teljesít, mert a nemzetiségeket, főleg a tót népet fel fogja fogja karolni, közelebb fogja hozzánk hozni, hogy a katolikus tótok ne tartsák magukat sem másodrendű keresztényeknek, hanem hazafiaknak és testvéreknek.”*⁷⁴ Prohászka úgy vélte, hogy a püspökök az autonómiával szemben semmiféle ellenkezést nem fejtenek majd ki. A gyakorlatban azonban a főpapság ellenkezésén bukott el az autonómia.⁷⁵

A másik kérdés a katolikus alsópapság anyagi helyzetének javítása volt. Prohászka sürgette, hogy zárják le a katolikus papság kongruája körül húzódó évtizedes vitákat és biztosítsanak számukra szilárd megélhetést.⁷⁶ A lelkészkedő papság mellett a magyar katolikus tömegek nevelésének másik kulcsfontosságú rétege a tanítói réteg volt. Ezért Prohászka elismeréssel szólt Apponyi reformjairól, amelyek lényegesen javították a néptanítók fizetését. Sérelmezte ugyanakkor, hogy az állami és az egyházi népiskolák tanítói között az utóbbiak hátrányára továbbra sem valósult meg az egyenlőség. Követelte, hogy az állami adókból könnyítsenek az iskolafenntartók terhein.⁷⁷

Végül Prohászka állást foglalt az Apponyi-féle iskolatörvények nemzetiségellenes tendenciáival kapcsolatban. Elsősorban a szlovák katolikusok érdekében emelte fel szavát, hiszen őket ismerte, velük kapcsolatban voltak konkrét tapasztalatai.⁷⁸ Kifejtette, hogy *„a felső vármegyékben a tót népnél nagyon nagy az elkeseredés, mert az állami iskolákban,*

⁷⁰ PROHÁSZKA 2006: 6-7.

⁷¹ GERGELY 1994. 109.

⁷² ÖM 13, 293.

⁷³ GERGELY 1994. 109.

⁷⁴ ÖM 13, 294.

⁷⁵ GERGELY 1994. 110.

⁷⁶ Uott.

⁷⁷ Uott.

⁷⁸ GERGELY 1994. 111.

amint ők mondják, még a miatyánkjukat sem tanulják meg anyanyelvükön.”⁷⁹ A szlovákok közelebb kerülnek az egyházhoz, ha saját anyanyelvükön tanulnak meg imádkozni.

Az Apponyi-féle iskolatörvények a magyarosítást akarták elősegíteni, így a tanítók fizetésének emelését a nem állami iskoláknál a fenntartókra hárították. A nemzetiségi iskolák többsége egyházi kézben volt, vagy a község tartotta fenn őket. Ezek azonban további anyagi áldozatokra – a hívek szegénysége miatt – nem voltak képesek. A fokozott állami segítyt pedig csak a magyar iskolák vagy a magyarul tanítók kaphatták. A magyar nyelv kötelezővé tétele az állami iskolákban a hit- és erkölcsstan tanításával kapcsolatban nagy ellenszenvet váltott ki a nemzetiségi katolikus tanítók és alsópapság, így elsősorban a szlovákok között.⁸⁰

Prohászka hangsúlyozta, hogy az ország érdeke egy erős nemzeti állam kialakítása, ezért alapvető, hogy *„minden nemzetiség magyar honpolgár, lelkes hazafi legyen, hogy tanulja meg a magyar nyelvet”*. Azzal a kéréssel fordult a főrendekhez, hogy óvakodjanak a vallási sérelmek által elkeseredést vinni a nép szívébe. *„A kultúrának mindig igazságosnak kell lenni, mert hisz az igazság egyik lelke, szelleme a magas kultúrának. És ha mi a mellett vagyunk, hogy a magyar magyarul, a lengyel lengyelül mondja el miatyánkját, engedjük meg a tót népnek is, hogy gyermeke a maga nyelvén mondja el miatyánkját. Ennek révén én azt kérem, hogy a vallásoktatás tótul történjék az illető népiskolában.”*⁸¹

Az Amerikába kivándorolt szlovákok helyzete

1904 júliusában Prohászka Izsóf Alajos⁸² és Sebők Imre⁸³ társaságában az Egyesült Államokba utazott a clevelandi magyar plébános, Boehm Károly meghívására, hogy tartsanak missziót.⁸⁴

Megdöböntette a hitközségek *„erőtéljes s rohamos szervezkedése és fejlődése, mert mihelyt a nemzetiségek, az írek, belgák, franciák, lengyelek, tótok, németek, magyarok egy-egy helyen nagyobb számban összeverődnek, azonnal hitközségek alakításához fognak, templomokat, iskolákat építenek, plébániákat állítanak”*.⁸⁵

Megállapította, hogy az amerikai katolikus egyház erejét a lelkes, mélyen hívő, katolikus nép bevándorlásának köszönhetette. Amerika a hitet, erkölcsöt, tudományt, művészetet az óvilágból nyerte. A katolikus bevándorlók Európa kereszténységének legjavából, az írekből, németekből, lengyelekből, franciákból kerültek ki. Prohászka ide sorolta a szlovákokat is, akik *„hű és lelkes katolikusok, s itt nemzetiségük öntudatának kifejlődésével a katolikus egyháznak öntudatos híveivé nevelődnek”*. Felfigyelt arra is, hogy az Amerikába kivándorolt szlovákok sokkal ügyesebben szervezték meg egyházi életüket, mint a magyarok: *„Amerikában a magyarok organizáció tekintetében össze sem hasonlíthatók a tótokkal; ezek nagy előnyben vannak”*.⁸⁶ Ezt elsősorban az idő-tényezővel magyarázta: a jobb megélhetés

⁷⁹ ÖM 13, 296.

⁸⁰ GERGELY 1994. 111.

⁸¹ ÖM 13, 296.

⁸² Izsóf Alajos (Vághosszúfalu, 1870 – Budapest, 1945): író. Hittudományi egyetemi tanulmányait Rómában végezte 1892-96-ban. Hazatérte után falusi káplán, 1900-tól Budapesten hittanár. 1919-ben kilépett az egyház kötelékéből, 1935-ig polgári iskolai tanár. 1902-19 közt a *Zászlónk* diáklap szerkesztője, 1910-től 1913-ig az *Élet* szépirodalmi hetilapot szerkeszti. 1912-1919 közt felelős szerkesztője a *Nagyasszonyunk* leánylapnak is.

⁸³ Sebők Imre (Budapest, 1878 – Budapest, 1917): teológiai doktor, hittanár, gimnázium-igazgató. 1894-98 közt az esztergomi a teológián tanult. 1903-ban Észak-Afrikában és Marokkóban, 1904-ben Észak-Amerikában missziót tartott a kivándorolt magyarok között. Missziós utat tett még San Franciscóban, a Hawai-szigeteken, Japánban, Calcuttában.

⁸⁴ Prohászka Ottokár: A katolikus egyház helyzete az Egyesült-Államokban. In: ÖM, 10, 96.

⁸⁵ ÖM, 10, 97.

⁸⁶ ÖM, 10, 98.

reményében a szlovákok kezdték meg a kivándorlást Amerikába Magyarországról, akiket nagy számban szlovák papok is követtek. Más okokat is látott: a szlovákok „*egyházközségi, katolikus alapon szervezkedtek; a magyaroknál pedig más tendenciák jelentkeztek. De e tendenciák tehetetlenek voltak, s csak szétforgácsolták a magyarságot.*”⁸⁷

Prohászka hangsúlyozta továbbá, hogy a magyar nemzeti ügyet támogatja, ha a kivándorló papok magyarul és szlovákul is beszélnek, s „*szélsőségi hazafiaskodásban nem utaznak. Az ilyenek igen sok-sok embert nyernek meg a hazának, s megakadályozzák azt, hogy a tótok nem szervezkednek külön magyarellenés községekké.*”⁸⁸

„Ünnepel az egész Magyarország” – Csernoch János hercegprímás aranymiséjén

A soknemzetiségű Magyarországon a kisebbségek tagjainak is lehetősége volt még a szegényebb néprétegekből való felemelkedésre is. Nagyszerű példája ennek Csernoch János (1852–1927) bíboros, hercegprímás, aki egy szlovák paraszteszámból származott. A felvidéki, többségében szlovákok lakta Szakolcán született 1852-ben, anyanyelve mellett már az elemi népiskolában elsajátította a magyart és a németet is. Pappá szentelése után a szülőfalujától 10 kilométerre fekvő Felsőradosdra helyezték, ahol káplánként kezdte meg lelkipásztori működését.⁸⁹

Csernoch János szeme előtt már az 1905-1906-os kormányválság idején is a nemzeti összefogás, a pártokon felülemelkedő nemzeti egység megteremtése lebegett. Mind a nemzeti egységet, mind magát a katolikus egyházat is súlyos veszteségek érték Trianonnal. Szent István birodalmával együtt szétdarabolták az általa megalapozott ősi egyházszerkezetet is. Az új politikai határok számos egyházmegyét két-három részre szabdaltak, és helyezték azokat más-más impérium alá. Az egyházkormányzati és a nemzeti érdek abban is találkozott, hogy az új határokat ne tekintsék véglegesnek, így ne legitimálják az érintett egyházmegyék végleges megosztásával sem. Csernoch Rómában többször fellépet annak érdekében, hogy a Szentszék ne ossza meg a feldarabolt egyházmegyéket az új politikai határoknak megfelelően. Kérésének részben eleget is tettek. A magyar-csehszlovák szétdarabolás csak 1937-ben történt meg.⁹⁰

Különösen érzékenyen érintette a Felvidék elvesztése az esztergomi érsekséget, amelynek területe nagyrészt a határon túlra esett. Az esztergomi főegyházmegye 481 plébániájából kerekén 400 került a csehszlovák területre.⁹¹ 1921-ben a Szentszék az esztergomi érsekség szlovákiai részéből Nagyszombat központtal apostoli kormányzóságot szervezett, ami a főegyházmegyének egyelőre csak ideiglenes megosztását jelentette. A prímás, Csernoch János ezt tudomásul vette, ha nem is fogadta el.⁹² Ez az állapot 1977-ig állt fenn, amikor megalakult a Nagyszombati Főegyházmegye.

A hercegprímás 1924. november 18-i aranymiséjén az ünnepi szónoklatot Prohászka tartotta. Beszédében párhuzamot vont Csernoch és a többi érsek között, akiknek az a sors jutott, hogy a szétszakított Magyarország főpapja legyen: „*Ahogy Pázmány és a többiek nézték Nagyszombatból, Szombathelyről az elszakított Esztergomot, úgy nézi Eminenciád az idegen hódoltság alatt lévő esztergomi egyházmegyét.*”⁹³

A magyar nemzet és nemzetiségek szellemi egysége Prohászka mondanivalójában is

⁸⁷ Prohászka Ottokár: Képek az Újvilágból. In: ÖM 16, 294.

⁸⁸ ÖM 16, 295.

⁸⁹ GERGELY 2004. 40-41.

⁹⁰ GERGELY 2004. 52.

⁹¹ Uott.

⁹² Uott.

⁹³ Prohászka Ottokár: A hercegprímás aranymiséjén. In: ÖM 25, 269.

visszaköszönt: „*a magyar nemzetet és a nemzetiségeket egy corpus politicummá összefogó szent kapocs*” a Szent Korona, a koronázó esztergomi érsek pedig Magyarország főpapja, akivel aranymiséje alkalmából együtt ünnepel az egész ország, sőt a Trianon által elszakított területek népei is: „*ünnepel az egész Magyarország. Ünnepel az a szép nagy Magyarország, amelyet most elszakítottak tőlünk, ünnepel az a Csonka-Magyarország és mint egy rongyos rokkant, felemeli csonka karjait az égre, hogy kegyelmet, az Isten irgalmát, az Úr Jézus áldását esdje a királykoronázó főpapra.*”⁹⁴

Az elszakított országrészben élő hívők is részt vettek az ünneplésben – lélekben – könnyeiket küldve: „*Ünnepelnek, akik lélek szerint vannak velünk és akik [...] könnyeiket küldték. A Zsitva, a Vág, a Morva, az Ipoly, a Garam, mind-mind eljött ide, a könnyeik folytak ide, [...] Itt folyik a nagy Duna, ott vannak, abban a folyamban hömpölyögnek a lelki szenvedések könnyei: ha Eminenciád belenéz ebbe a Dunába, képeket lát ott. Kékkő várát, a szentbenedeki apátságot, az Ipolysági prépostságot, Óbarsot, Újbarsot, a béllyei régi templomot, Nyitra várát, Beczkót, Dévényt, Malacka és Szokolca könnyes képét. [...] Amit itt a nagy Duna mutat, az mintegy képviseli azt a földrajzi és víztani egységet, de képviseli a magyar könnyek tengerét.*”⁹⁵

Prohászka Ottokár kultusza Szlovákiában

Prohászka Ottokár kultusza Szlovákiában is él. A 2006-os centenáriumi Prohászka Évben Spányi Antal székesfehérvári püspök személyesen vett részt azon a nyitrai zárandokúton, amelyre elkísérték a Pilisben élő katolikus szlovákok is, hogy a felvidéki szlovákokkal s magyarokkal együtt emlékezzenek meg Nyitra jelentős szülöttjéről. „*Ebből is látszik, hogy déli szomszédaink nem feledkeznek meg sem a saját, sem a mi nagyságainkról és megragadnak minden alkalmat, hogy fellendítsék a közös történelmi és szellemi eszméket*” – írta ennek kapcsán Laco Zrubec szlovák kultúrpublicista.⁹⁶

2008. szeptember 13-án, a csobánkai kegyhelyen közös magyar, szlovák, német nyelvű szentmise keretében emlékeztek meg Prohászka Ottokárról, aki székesfehérvári püspökként 1925. augusztus 15-én, a Szűzanya tiszteletére egybegyűlt különböző nemzetiségű híveknek szintén három nyelven, magyarul, németül és szlovákul mondott itt szentbeszédet.⁹⁷

2008. október 10-én a nyitrai vizitációs templomban püspöki szentmisét tartottak Prohászka Ottokár születésének 150. évfordulója alkalmából.⁹⁸ Nyitráról, Nagykérről és a környező falvakból érkezett magyar zárandokok, valamint a helyi szlovák hívek részvételével került sor az ünnepi szentmisére, amelyet Viliam Judák nyitrai megyéspüspök meghívására Spányi Antal székesfehérvári megyéspüspök mutatott be latin nyelven. Az igeliturgiában magyar és szlovák nyelvű olvasmányok és könyörgések hangzottak el. A nyitrai püspök ünnepi beszédében kiemelte Prohászka Ottokár ragaszkodását szülőföldjéhez, méltatta szociális elkötelezettségét, egyházhűségét. Kiemelte, hogy Prohászka Ottokár műveiben fellelhetők olyan gondolatok is, amelyekkel megelőzte korát.⁹⁹

A szentmise után megkoszorúzták a Szent Mihály-templom falán elhelyezett Prohászka-emléktáblát, annak emlékére, hogy Prohászkát 1858-ban ebben a templomban keresztelték

⁹⁴ ÖM 25, 268.

⁹⁵ ÖM 25, 269.

⁹⁶ Laco Zrubec: Vyhlásili Rok Otakara Procházku, In: Nitra. Kult.-spol. mes. 31. évf. (2006) 7-8. sz. 33. Internetes elérés: www.nitra.sk/download_file_f.php?id=66980 – 2009.11.18.

⁹⁷ http://www.magyarurir.hu/?m_op=view&id=23317 – 2009.11.18.

⁹⁸ Miroslav Lyko: V Nitre oslávili 150. výročie narodenia biskupa O. P., In: Život Cirkvi, 42. évf. (2008), 15. sz. Internetes elérés: <http://www.tkkbs.sk/zc/2008/bulletin200842.pdf> – 2009.11.17.

⁹⁹ http://www.magyarurir.hu/?m_op=view&id=24102 – 2009.11.18.

meg.¹⁰⁰ A két püspök reményét fejezte ki, hogy tovább tudnak haladni azon a Prohászka Ottokár nevével fémjelzett úton, amely nem elválasztja, hanem összeköti a két nemzetet.¹⁰¹

E dolgozat 2009 őszén készült a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán meghirdetett Prohászka Ottokár – egy püspök és kora című szemináriumra.¹⁰²

¹⁰⁰ *Miroslav Lyko*: V Nitre oslávili 150. výročie narodenia biskupa O. P., In: *Život Cirkvi*, 42. évf. (2008), 15. sz. Internetes elérés: <http://www.tkkbs.sk/zc/2008/bulletin200842.pdf> – 2009.11.17.

¹⁰¹ http://www.magyarkurir.hu/?m_op=view&id=24102 – 2009.11.18.

¹⁰² Megjegyzendő, hogy a dolgozat elkészítése óta Viliam Judák nyitrai püspök 2011. október 10-én Székesfehérvárra látogatott, és szentbeszédet mondott Prohászka Ottokárról a születési évfordulón tartott, szintén többnyelvű emlékmisén. – A szerk.

Markó Csaba: A liberalizmus ellen Prohászka Ottokár közéleti szerepvállalása

Az első világháború és az azt követő forradalmak alatt a katolikus egyház helyzete jelentős mértékben módosult. A változások nemcsak Magyarországon, de Európában és az egész világon éreztették hatásukat. Az egyháznak le kellett számolnia a régmúlt idők hibás berögződéseivel és merőben új utakat kellett keresnie. Ehhez tartozott az a felismerés is, hogy az egyháznak felelősséget kell vállalnia az állam életében, és tevékenyen részt kell vennie társadalomformáló erőként a megváltozott világ új kihívásainak alakításában.

A katolikus egyház berkeiben is egyre többen felismerték, hogy a szociális kérdést nem lehet pusztán jótékonykodással az asztal alá söpörni, hanem annál jóval összetettebb feladatról van szó. Az öntudatra ébredésnek ezen kívül létezett egy másik iránya is. A vallásos meggyőződés, a lelkiesség erősödése vált jellemzővé az adott időszakban, amely azzal a pozitív hatással járt, hogy az egyházi élet mindenütt fellendült. A magyar katolicizmus megújulásában és az egyházi élet felvirágoztatásában az egyik legjelentősebb szerepet Prohászka Ottokár játszotta.

A Horthy-rendszer kezdeti éveiben azért kerülhetett hangsúlyos szerephe Magyarországon a katolikus egyház, mert egyrészt gyorsan felismerte a megváltozott helyzetet és kitűnően tudott alkalmazkodni; másrészt pedig a dualizmus korában jellemző konzervatív-liberális, *Tisza István*-féle rendszer nem volt már rekonstruálható, továbbá kudarcot vallott *Károlyi Mihály* polgári demokráciája, amely aztán a *Kun Béla*-féle bolsevik diktatúrába torkollott. Ezek után a magyar társadalomban igazán csak két eszme, két érték maradt kompatibilis és vállalható: az egyik a kereszténység, a másik pedig a nemzeti gondolat, az önálló magyar nemzetállam kialakításának és megerősítésének az eszméje, amelyhez erősen kapcsolódott a revíziós gondolat is.

A Magyarországon lezajlott forradalmak utáni eszmélés idején vált az akkor már országosan ismert és elismert Prohászka Ottokár – akit sokan a korszak *Pázmány Péter*ének tartottak – a modern katolikus újjászületés egyik vezéralakjává. Prohászka a maga modern gondolkodásával és világnézeti elképzeléseivel már a századforduló táján kitűnt kortársai közül, és sokszor megütközést váltott ki az egyházon belül is.

Prohászka filozófiai és teológiai tanulmányait a római Collegium Germanico-Hungaricum-ban folytatta. Az ott eltöltött évek voltak életére és gondolkodására a legnagyobb hatással. Amikor Rómába került, még *IX. Pius* volt a pápa, aki vaskalapos konzervatív világnézetéről volt híres, és aki elutasított minden olyan folyamatot, amely a világban bekövetkezett változásokra próbált a korhoz illő válaszokat adni. *IX. Pius* helyét azonban 1878-ban a fiatalos lendülettel megáldott *XIII. Leó* foglalta el, aki felismerte a világban zajló folyamatok jelentőségét, és próbált azok gazdasági, társadalmi és politikai realitásaihoz igazodni. Úgy vélte, hogy az egyháznak ki kell lépnie a passzivitásból, szerepet kell vállalnia a társadalmi és politikai életben, valamint figyelnie kell az új idők okozta kihívásokra és szociális problémákra. Az ifjú Prohászkát megnyerte az új pápa gondolkodása, és ő is egyre több figyelmet kezdett szentelni a társadalmi és szociális problémák megoldásának. Miután hazatért Rómából, lefordította *XIII. Leó* beszédeit és leveleit, de ami ennél is fontosabb, hogy ő fordította magyarra a pápa által 1891-ben írt, és világszerte nagy hatást gyakorolt *Rerum Novarum* kezdetű enciklikát, amely ráirányította a katolikus egyház figyelmét a világban zajló változásokra. A *Rerum Novarum*ot a keresztényszocializmus szimbolikus kezdőpontjaként is szokás értelmezni.

Prohászka, miután hazatért Rómából, megrökönyödve szembesült a hazai valósággal. A művelt fiatal pap számára idegenül hatott az itthoni viszonyok lehangoló légköre.

Megdöbbenő volt számára az egyházi élet ellaposodása, a papok képzetlensége és lelki életük sekélyessége. Felismerte, hogy a katolikus egyháznak egy belső, lelki megújuláson kell keresztülmennie, hogy egy öntudatos és művelt vallásosság lépjen a felszínesség és a sivárság helyébe. Ő az egyház tevékenységét a megújuló idők igényeihez kívánta igazítani.

Prohászka Ottokár hamarosan a magyar katolikus papság szellemi útmutatójává vált. Temérdek írásában és különféle újságokba írt vezércikkekben az aktuális teológiai és szociális problémákat feszegette, valamint programot kívánt adni a magyar katolikus megújulás szellemében, a német katolicizmus példája nyomán. Erős kritikai észrevételeivel nem egyszer magára haragította a kor legrangosabb magyar egyházi vezetőit is, megnyilatkozásaival a megújulásra képtelen, feudális jellegű egyházat kíméletlenül ostromozta.

Prohászka a konzervativizmust történeti alapokon álló szerves fejlődésnek tekintette és nem merev bezárkózásnak. A politikai liberalizmus vívmányait, az állampolgári egyenlőséget, a törvény előtti egyenlőséget és a polgári szabadságjogokat üdvözölte, ugyanakkor élesen bírálta a liberális kapitalizmus gazdasági rendszerét, annak képviselőit és a nyomában jelentkező általános destruktív magatartást, annak pusztító jellegét az erkölcsi és szellemi életre nézve. Ezzel kapcsolatos álláspontját a korszak egyik legszínvonalasabb katolikus folyóiratában, a *Magyar Sion*-ban 1896-ban megjelent *A liberalizmus utópia* című tanulmányában fejtette ki.¹⁰³ Úgy gondolta, hogy a liberalizmus elvei utópisztikus jellegűek, éppen ezért kivitelezhetetlenek. Véleménye szerint a politikai szabadságjogok mellé nem adatott meg az ahhoz elengedhetetlen szociális szabadság, a liberalizmus ebből a szempontból csődöt mondott, és a vagyonszerzés korlátlan szabadsága elvének kimondására szorítkozott. A liberalizmus a kiváltságokat nem törölte el, a rendi monopóliumok helyébe a kozmopolita tőke monopóliumát léptette. Prohászka így fogalmaz: „*Első ellenségnek azt a mentalitást mondanám, mely a konkrét valóságtól elemelkedik, doktrinér elveket s eszméket követ, s a csillogó, absztrakt eszméért föladja a valóságot – a mi esetünkben a nemzetet. Ez az intellektuel s irreális mentalitás a mi liberálisaink tehertétele. Ez a magyar földtől, szenvedéstől s küzdelmekről elvonatkozó idegen világ, mely a mi – az idegent s a külföldet bámulni szokott – intelligenciánkban [...] lett járvánnyá.*”¹⁰⁴ Másutt megjegyzi: „*a liberalizmus érdemeit elismerjük, amennyiben a régi gazdaságpolitikai liberalizmus előnyeit ma is élvezzük. De nem vagyunk liberálisok annyira, hogy a társadalomra gyakorolt rossz visszahatásait meg ne lássuk.*”¹⁰⁵

Prohászka a liberalizmus és a szociáldemokrácia hamis tanításainak ellenpontjaként a keresztényszocializmus által képviselt elveket tartotta képesnek arra, hogy általuk az ország kiutat találjon a válságból. Magyarországon a századforduló idején kezdett kialakulni a katolicizmusnak ez a szociális válfaja. Prohászka úgy gondolta, hogy amit XIII. Leó pápa a világegyház élén hajtott végre, azt majd ő a hazai viszonyokra próbálja meg átültetni. A legsúlyosabb problémának egy erős, független, a társadalom szociális és szellemi értelemben történő felemelésére képes középosztály és értelmiség hiányát tartotta. Erősen bírálta a katolikus főpapságot is, a kor igényeinek megfelelő magatartást várt tőlük. Szorgalmazta az egyház korszerűsítését, az egyházi javak igazságosabb elosztását, valamint az egyház és állam kapcsolatának átalakítását a katolikus autonómia jegyében. Hangsúlyozta, hogy az egyház csak akkor töltheti be küldetését, ha az felismeri a kor jellegét és a tömegek mellé álló népi egyházzá válik.

Prohászka az évek alatt többször megkeresték, hogy álljon egy keresztény szervezkedés élére, és vállalja egy esetleges új keresztény párt vezetését. Tanúsítja ezt *Bangha Béla* páter 1918. december 8-án neki írt levele, melyben kifejti, hogy nélküle nem lehetséges egy

¹⁰³ ÖM 10, 1-12.

¹⁰⁴ ÖM 22, 334.

¹⁰⁵ ÖM 22, 256.

hatékony és sikeres keresztény szerveződés.

Kezdetben még nem vállalta a politikai vezérszerepet, de 1919. augusztus 6. után egyre aktívabban vett részt a közéletben. Politikai gyűléseken mondott beszédei arról tanúskodnak, hogy újult erővel vetette bele magát a politikába egy korszerű, szociálisan érzékeny keresztény párt megteremtése érdekében. Elérkezettnek látta az időt arra, hogy külső kereteiben is megvalósuljon az, amiért egész életében küzdött, tudniillik belevinni a keresztény erkölcsi talajon realizálódó magatartásformát a társadalmi, gazdasági és politikai életbe. Ezzel valóra válhatott volna az a „prohászka hungarizmus”, amely nem jelentett mást, mint a magyar népet kapcsolatba hozni földjével, munkást a munkaadójával és a szociális földbirtokreform révén megteremteni a haza szeretetének alapjait, a keresztény Magyarország kibontakozásának lehetőségét.

Annak ellenére, hogy nem kívánt aktívan részt venni a napi politikában, szócsöve, illetve főideológusa lett annak a keresztény magyar öntudatra ébredésnek, amelyet „keresztény kurzusnak” hív a magyar történetírás. Mikor október 7-én bevonult Székesfehérvárra a *Horthy Miklós* vezette Nemzeti Hadsereg, őt szinte megkönnyebbülésként érte az esemény, amiről másnap így ír naplójában: „Bevonult a fehér gárda, a magyar nemzeti hadsereg, s az oláhok végre kikotródtak.”¹⁰⁶ Őszinte örömmel üdvözölte a román megszállás végét, amely már a nemzeti önállóság reményét hordozta magában. Pár nappal később újabb bejegyzés került naplójába, amely arról tanúskodik, hogy a fővezér (Horthy) a püspöki rezidencián szállt meg. Prohászka már ekkor kiváló benyomást tehetett a leendő kormányzó, amit megerősít egy később megfogalmazott bejegyzése is: „Dec. 8-án X. meghítt vacsorára Horthy Miklóssal és feleségével. Bájos, derék ember, nemes és jóindulatú.”¹⁰⁷

Prohászka egyértelműen kiállt az ellenforradalom mellett, támogatta az új rendszer megszilárdítását. 1919 nyarától 1920 elejéig számos politikai-közéleti tartalmú szónoklatot tartott, emellett rengeteg írása jelent meg újságokban és folyóiratokban. Ezeket a beszédeket, írásokat *Schütz Antal* az életműsorozat 22. kötetében *Iránytű* címmel tette közzé, ezzel is jelezve az utókor számára, hogy Prohászka a keresztény nemzeti megújulás iránytűje volt, a kialakuló rendszer programadója. Mikor érkezett a nemzetgyűlési választások ideje, egyre többen figyeltek rá, őt azonban továbbra sem vonzotta a hivatásos politizálás, de a sorozatos unszólásra, az ötödik felkérésre – miután megbizonyosodott arról, hogy az összes pártfrakció egyetért a jelölésével – 1920 elején elvállalta a Keresztény Nemzeti Egységpárt székesfehérvári képviselőjelöltségét. A KNEP és a Kiszgazdapárt paktumának köszönhetően ellenjelölt nélkül indulhatott a választóközterben, amelyet aztán meg is nyert.

Öröme azonban nem tartott sokáig. Naplóbejegyzéseiben egyre több jel mutatott arra, hogy nem elégedett a nemzetgyűléssel, annak munkájával. 1920 áprilisában a következőket jegyezte le: „Az a gyűlés a kis koponyák s a nagy akarnokok gyűlekezete. Tele vannak ambícióval és elbizakodottsággal és – panamákkal; s végre is ez a gyűlekezet kompromittálja az embert tehetetlenségével.”¹⁰⁸

A sokféle részérdek, a különféle társadalmi csoportok érdekeinek kielégítésére nem voltak alkalmasak a kormányzó pártok. A megoldáshoz a KNEP és a Kiszgazdapárt ellentéteinek elsimítására volt szükség. Nagy csatározások után, 1920 júliusában megszületett a kompromisszum a KNEP, a Kiszgazdapárt és a Teleki Pál vezette, kimondottan az egyesülést szorgalmazó „disszidensek” csoportja között. Az így megalakult pártszövetségnek, a Keresztény-Keresztény Kiszgazda, Földműves és Polgári Pártnak a konszenzus szimbólumává váló Prohászka Ottokár püspök lett az elnöke. Ő valószínűleg azért vállalta el az egységes kormánypárt elnöki tisztét, mert úgy gondolta, hogy elég volt a tétlenségből, és

¹⁰⁶ *Naplójegyzetek* 3, 91. – 1919. október 8.

¹⁰⁷ *Naplójegyzetek* 3, 108. – 1919. december 10.

¹⁰⁸ *Naplójegyzetek* 3, 131. – 1920. április 1.

nem szabad több időt vesztegetni ahelyett, hogy valós munkát folytatnának. De naplójából egyértelműen kiderül, hogy végül ismét csalódnia kellett: „»Keresztény kurzus« kereszténység s keresztények nélkül! Ez a baj: hogy e hordónak nincs feneke; e pártnak nincs alap, szirt a lába alatt. Azok az emberek nem keresztények. Igaz, hogy elvben, theóriában elfogadják a kereszténységet, de tettekben nem vallják.”¹⁰⁹ Keserűségének ad hangot A keresztény kurzus kisiklása című 1920-ban íródott cikkében is: „Mert mi a helyzet jellege ez idő szerint? Hát elsősorban az a rendkívüli irreális s nem igaz beállítás, hogy keresztény nemzeti kurzust, megújhodást és reformot hirdetünk, s minden a régiben van és marad. A kormány beszédeket tart, már amikor, de keresztény nemzeti kormánytetteket alig produkál.”¹¹⁰

Miután Prohászka, a rendszer jobbításának szándékától vezérelve elfogadta a kormánypárt elnöki tisztét, a kormányzati politika alakítására nem sok befolyása volt. 1920 nyarán még úgy gondolta, elnézi a hibákat, hiszen az ország súlyos megrázkódtatásokon ment keresztül. A konszolidáció megteremtésétől várta a reformok eljövételét, azonban jelentősnek mondható változások a későbbiekben sem történtek. Naplójában egyre több, a nemzetgyűlést és a közéleti szereplőket kritizáló írás jelent meg, amelyeket nem publikálhatott, hiszen az újonnan berendezkedő állam egyik prominens nemzetgyűlési képviselőjétől ez a magatartás meglehetősen disszonánsnak tűnt volna.

Érezhetően nyomon követhető, hogy egy év leforgása alatt a politikába nagy tenni akarással és optimistán érkező Prohászka milyen lesújtó véleményt fogalmaz meg a nemzetgyűlési munkáról és az ott helyet foglaló képviselőkről. Egyre kevesebbet foglalkozott a mindennapi politikával, amire az is rátett még egy lapáttal, hogy az egységes kormányzópárton belül folyton kiújultak a viták. Erről így ír: „Megint kifordultunk a kormánnyal. Most a királykérdéstől van hascsikarásunk. De ilyen pártban az nem is lehet másképp. Az ember itt szívből megutálhatja a világot, s megérti, hogy miért van purgatórium.”¹¹¹ A folytonos ellentétek 1921. február elejére szétrobbantották az egységes kormánypártot. Ezzel Prohászka is megszűnt pártelnöknek lenni.

Tovább súlyosbították közben a belpolitikai helyzetet és a Teleki-kormány konszolidációs törekvéseit IV. Károly visszatérési kísérletei is. A két „királypuccs” hatására az akkor már nagyrészt legitimista, Habsburg-barát KNEP teljesen a háttérbe szorult. Prohászka ilyen körülmények között már nem sűrűn vett részt a nemzetgyűlés munkájában, egy-két felszólalástól eltekintve. Csalódottságának adott hangot egy 1921-es, az Ébredő Magyarok Egyesülete által szervezett gyűlésen is, ahol a keresztény kurzus kisiklásáról beszélt: „Ez nem a kereszténység zászlaja, ez nem a becsület zászlaja, ez – kalózzászló! S akik e zászló alatt tömörültek, azokban nem bízom.”¹¹² Az év vége felé már csak ennyi a véleménye a politikáról: „Sokkal többre becsülöm a krumplikapálást, mint ezt a szófosó, ideges s ösztönös kapkodást, amit politikának hívnak!”¹¹³ 1922 januárjában utal a KNEP felbomlására: „A nemzetgyűlés, főleg a keresztény egyesülés pártja teljesen felfordul; föloszlik. Oka ennek a vezetés hiánya, a teljes szervezetlenség s a sok klikk.”¹¹⁴

Mikor Horthy kormányzó februárban feloszlatta a nemzetgyűlést, ő megkönnyebbülten konstataulta: „Hál’ Istennek, megszabadultam a nemzetgyűléstől.”¹¹⁵ Prohászka reményekkel teli elszántsággal vágott bele a közéleti munkába 1919-ben, támogatva Horthy Miklóst és az

¹⁰⁹ Naplójegyzetek 3, 144. – 1920. június 30.

¹¹⁰ ÖM 22, 244.

¹¹¹ Naplójegyzetek 3, 151. – 1920. december 3.

¹¹² ÖM 22, 288.

¹¹³ Naplójegyzetek 3, 176. – 1921. október 27.

¹¹⁴ Naplójegyzetek 3, 187. – 1922. január 31.

¹¹⁵ Naplójegyzetek 3, 188. – 1922. február 17.

által képviselt politikát. A reformok elmaradtával, látva testközelből a mindennapok politikai csatározásait, kiábrándult a politikából. Személyisége és az általa képviselt eszmeiség mégis hozzájárult ahhoz, hogy a Horthy-kor első éveinek, az ún. „keresztény kurzusnak” az egyik jelképes alakjává váljon. Attól függetlenül, hogy sok mindenben kritizálta a berendezkedő rendszert, megmaradt annak támogatójaként. Úgy vélte, hogy az egyetlen helyes irány a keresztény nemzeti reakció volt a bolsevik forradalomra. Elismerte, hogy sok mindent várt tőlük a nemzet, de annak csak egy részét tudták teljesíteni.

Mindvégig hitt egy európai és magyar keresztény ügyben, éppen ezért vállalt 1919 után politikai-közéleti szerepet. Bízott benne, hogy végre eljön a reformok ideje, és valóra válhat az általa képviselt program. Bár csalódnia kellett, de hitét nem veszítette el. Püspöki jelmondata – *Dum spiro, spero* – hűen tükrözi életszemléletét, küzdeni akarását. Nagy nemzetnevelőként próbálta ráébreszteni a nemzeti hivatásáról megfélemedezett magyarságot a Szent István-i eszme szeretetére és áldozatos szolgálatára. Prohászka Ottokárnak nagy szerepe volt abban, hogy a két világháború között a katolikus egyház megerősödve hirdethette a krisztusi tanokat. Érdemeit Bangha Béla páter is elismerte az 1940-ben írt *Világhódító kereszténység* című nagyszabású művében, ahol lelkes pasztorációjuk egyenes folyományának tartja, hogy egy új katolikus ébredés mentén a későbbiekben létrejöhetnek olyan egyesületek, mint a Credo-egyesületek, a Katolikus Agrárfűjségi Legényegyesületek Országos Testülete (KALOT), a Katolikus Leánykörök Szövetsége (KALÁSZ), az Egyházközségi Munkásszakosztály (EMSZO), az egyetemi ifjúságot felölelő Emericana, vagy a nép szélesebb rétegeit is magába foglaló Katolikus Népszövetség. Úgy vélte, a szerzetességben és a papságban bekövetkező belső reformok eredményeképp jöhetnek létre az Actio Catholicához hasonló kezdeményezések, és valósulhatott meg végül 1938-ban az Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten, amely virágzásba borította a magyar katolicizmust.¹¹⁶ Ennek a rekrisztianizáló munkának a korai zászlóvivője volt Prohászka Ottokár. A magyar katolikus egyház megújulásában *Mihelics Vid* teológus is az ő szerepét emelte ki: „*Prohászka a század végén és az új század elején idealizmust hozott a kimerült magyar kultúrába. Ha napjainkban a keresztény világnézet a jelen társadalmi berendezkedés sok visszássága ellenére Magyarországon is hatalmas perspektívákat nyitó erő, abban Prohászkaé a legnagyobb érdem.*”¹¹⁷

Publikálva a Nagy Magyarország történelmi magazin „A keresztényszociális gondolat Prohászkaótól Böjte Csabáig” című tematikus számában.¹¹⁸

¹¹⁶ Bangha Béla: *Világhódító kereszténység*. Budapest, 1940. 225-229.

¹¹⁷ Mihelics Vid: *Világproblémák és a katolicizmus*. Budapest, 1938. 90.

¹¹⁸ Markó Csaba: A liberalizmus ellen. Prohászka Ottokár közéleti szerepvállalása. In: Nagy Magyarország, II. évf. (2010) 6. (december) 12-17.

Szabó Ferenc S.J.: A történelem Istene. Prohászka Ottokár történelemteológiájához

Prohászka Ottokár életművét az utóbbi két évtizedben több szempontból tanulmányoztuk.¹¹⁹ De szellemi hagyatéka még további feldolgozásra vár; igazában még egy csomó kézírata is rejtegethet meglepetéseket. De *Összegyűjtött Munkái* 25 kötetét és most már teljes *Naplójegyzeteit* is lehet még különféle szempontok szerint feldolgozni. Mostani dolgozatomban Prohászka történelemteológiájához¹²⁰ szeretnék adni néhány szempontot.

Történelem, történetiség, üdvösségtörténet

A kereszténység történelmi vallás. A bibliai kinyilatkoztatás Isten történelemben végbevitt cselekedeteiről és műveiről tanúskodik: az Ábrahám-mal kötött szövetségéről Jézus Krisztus születéséről – az örök Ige a megtestesüléssel belépett történelmünkbe –, keresztaláláról és feltámadásáról, a Szentlélek működéséről a történelemben vándorló újszövetségi Isten népe körében. Isten örök üdvösségterve valósul meg az idők végén bekövetkező ítéletig. Fontos a keresztény hit szempontjából az, hogy az időnek eszkatológiai dimenziója van. A történelem nem ugyanannak a visszatérése („örök visszatérés”), hanem Istentől kiinduló és feléje irányzott esemény sor. Jézus Krisztus feltámadásával immár beköszöntött a végső korszak, öbenne „beérett” az idő (ezt fejezi ki a görög *kairosz* fogalom), és így Krisztus az idő középpontja, teljessége, rendező elve.¹²¹ Krisztussal tehát elérkezett Isten uralma, de még nem vált mindent betöltő valósággá: a húsvét és a parúzia (végső újrjövet) közötti időben, amely az Egyház ideje, még reménységben élünk, az Egyház a bűnbánat és a megtisztulás útját járva készül a történelem beteljesedésére.¹²²

A történelemteológia kialakulására a legnagyobb hatást Szent Ágoston *De civitate Dei* művének gondolatai gyakorolták. Etienne Gilson magyarázza: A keresztény gondolkodók Szent Ágostonnal és Pascallal úgy látják, „hogy az egész emberi nem, amelynek élete egyetlen emberére hasonlít, Ádám-tól a világ végéig egymást követő állapotok során halad keresztül, amelynek folyamán természetes és természetfeletti ismereteinek összege szüntelenül növekszik, egészen tökéletesülése, azaz eljövendő dicsősége koráig.”¹²³ Így fogják fel a világtörténelmet a középkorban. A fokozatos változás gondolatát Szent Ágoston és az általa inspirált keresztény gondolkodók fogalmazták meg.

„A középkor tehát, Szent Ágoston nyomán, úgy képzelte el a világ történetét, mint egy szép költeményt, amelynek jelentése érthető és teljes a számunkra, mihelyt ismerjük a kezdetét és a végét.”¹²⁴ Szent Ágoston *De civitate Dei* című művét, a *Retractationes* idején egészében áttekintve, „néhány sorban összegezi értelmét és felépítését: „E tizenkét könyvből tehát az első négy tartalmazza a két állam /Civitas/ – az isteni és a földi – születését; a következő négy a fejlődésüket, s az utolsó négy a végüket.” Nyilvánvalóan ugyanilyen felépítésű a

¹¹⁹ Prohászka-hoz lásd monográfiámat: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1958-1927)*. Budapest, 2007.

¹²⁰ Néhány munka a történelem teológiájáról: Balthasar, Hans Urs von: *La théologie de l'histoire*. Paris, 2003.; Daniélou, Jean: *A történelem misztériuma*. Budapest, 2006.; Szabó Ferenc: *Egzisztencializmus, vagy marxizmus?* In: *Mai írók és gondolkodók*. Louvain, 1965, 189-227.; Szabó Ferenc: „A társadalom misztériuma és a történelem értelme.” 25 éve halt meg Gaston Fessard S.J. (1897–1978) In: *Távlatok*, 64. 2004/2. 168-175.

¹²¹ Mt 26, 18; Jn 7, 6; Ef 1, 3-14; Kol 1, 12-23.

¹²² Róm 8, 18-30; 1Kor 15, 20-28.

¹²³ Gilson, Etienne: *A középkori filozófia szelleme*. Budapest, 2000. 362.

¹²⁴ GILSON 2000. 363.

Franciaország majdani királyának szánt Értekezés az egyetemes történelemről, amelynek megírásakor Bossuet felhasználja Szent Ágoston művét.”¹²⁵

A Szentírás és a középkori szerzők, főleg Szent Ágoston befolyása a történelemre olyan tartós volt, hogy még olyan „felvilágosult” gondolkodóknál is, mint *Condorcet*, vagy a „panteista” *Schelling*, vagy akár a zseniális *Hegel*, érezhető a keresztény történelemszemlélet hatása.

A XIX. században a tübingeni iskola képviselte következetesen a kinyilatkoztatás és a hit történetiségét. Napjainkban a II. vatikáni zsinat hangsúlyozta a történelem és történelmiség kategóriáit: *korszerűsödés, figyelem az „idők jeleire”*.¹²⁶ Az üdvösségtörténeten belül az Egyház feladata, hogy a kovász szerepét töltsse be, és az emberiséget a beteljesedéshez vezesse a világ végezetéig.¹²⁷ A zsinat sürgette,¹²⁸ hogy a teológiai tanulmányokban egyre jobban feltáruljon Krisztus misztériuma, amely az emberiség egész történelmét átjárja.

Prohászka Ottokár római tanulmányai óta figyelt a teológia történetiségére, majd az evolúció, a „fejlődő teremtés” víziója ragadta meg, amikor a század elején első könyveit írta, az első világháború idején pedig a Gondviselés hitének nehézségei, a világban levő rossz és szenvedés misztériuma, végső soron az emberi történelem értelme foglalkoztatta. A forradalmak éveiben különösen is figyelt az „idők jeleire”. A történelem és saját élete eseményeit mindig az üdvtörténet távlatába állította.

Hogy Prohászka teológiáját mélyebben megértsük, felvázolom szellemi-lelki fejlődését a római tanulmányi évektől, az indexre-tétel lelki megpróbáltatásán át, a világháborús évekig, majd a kommun terrorjáig és azt követő lelki megújulásig. Igaz, hogy Prohászka nem dolgozott ki rendszeres történelemteológiát, de életművét tanulmányozva megjelölhetjük a történetiségre (fejlődésre) és a történelem krisztusi szemléletére irányuló reflexióit, amelyekkel megelőzött olyan modern gondolkodókat, mint *J. Daniélou*, *Hans Urs von Balthasar*, *O. Cullmann*, vagy *J. Moltmann*.

A „Római Iskola” befolyása

A XIX. század második felében, amikor Prohászka Ottokár Rómában tanult (1875-1882), a Római Kollégiumban, miként általában a katolikus egyetemeken *Szent Tamás* tanítását kellett követni.¹²⁹ De néhány jezsuita professzor, elsősorban *Giovanni Perrone* (+1876) kapcsolatba került a „tübingeni iskola” fejével, *J. Möhler*rel, valamint *J. H. Newmann*al, akik a történetiség iránt érzékenyek voltak, és egyház élő valóságát, a Szentlélek által lelkesített hívő közösséget figyelve, teológiájukban is kifejezésre juttatták a történetiséget, így dogmafejlődésről is beszéltek. Egyes római jezsuita professzorok tehát hozzájárultak a pozitív, történeti teológia fejlesztéséhez, a tradíció tanulmányozásához: visszahajlás a Szentíráshoz és az egyházatyákhoz, ami egy bizonyos iskolás tomizmusból hiányzott. 1879-ben *XIII. Leó* pápa *Aeterni Patris* kezdetű körlevele sürgette ugyan a klasszikus tomizmushoz való visszatérést, de a „Római Iskola” nagyjainak iránya, amely a modernizmus idején, majd a XX. század derekán az „új teológia” képviselőinél felerősödött,¹³⁰ nyomot hagyott Prohászka gondolkodásában.

Ezt a tényt jól megfigyelhetjük az esztergomi tanár korai hitvédelmi dolgozataiban, különösen is az 1899-ben a *Magyar Sion*ban megjelent *Mire kell a mai teológiában súlyt*

¹²⁵ GILSON 2000. 364.

¹²⁶ Vö.: GS 4, 44.; LG 9.

¹²⁷ Vö.: LG 8kk, 48-51.; DV 2-4.; GS 10, 38, 40-45.

¹²⁸ Vö.: OT 14.

¹²⁹ SZABÓ 2007. 47-50.

¹³⁰ Lásd: Szabó Ferenc: *Henri de Lubac az Egyházzól*. Róma, 1972. 20-40.

fektetni című hosszú dolgozatában. Ahogy *Schütz Antal* megjegyezte: e dolgozat nagy jelentősége abban van, hogy „*csírájában tartalmazza azokat a gondolatokat, melyeknek fölséges kommentárját látjuk a Föld és ég-ben*”.¹³¹ A történetiség, a fejlődés, a természettudományokban egyre gyakrabban tárgyalt evolúció (darwinizmus), továbbá a Szentírás értelmezésében tért hódító történeti-kritikai módszer alkalmazása – itt már tudatos igazolást kap. Hamarosan a XX. század elején kitört modernista válságban a protestáns bibliakritika és a katolikus *A. Loisy* evangéliummagyarázata, később *H. Bergson* evolucionista filozófiája Prohászka-ra is hatnak, aki 1907-es *Modern katolicizmus* című könyvében magára vonja a katolikus cenzorok figyelmét, ami aztán a modernizmust elítélő *Pascendi* enciklika (1907) végül kiváltja az 1911-es indexre tételt.

De már kicsit előreszaladtunk. Maradjunk az említett jelentős dolgozatnál! Prohászka abból a megfigyeléséből indul ki, hogy Németországban és Amerikában „*közelebb akarják hozni az egyházat a világhoz – meg akarják szüntetni [azokat] a véleményük szerint nem a dolgok lényegéből, hanem a tényleges fejlődésből származott ellentéteket [...] Okolják az egyházas érzületet, mely a világot, a modern tudományt és a fejlődést szinte sötét, anathematizáló szemmel nézi.*”¹³² Prohászka jól látja, hogy az egyház korszerűsödéséről van szó, amelyet örömmel üdvözöl, és amely majd a modernista válság, illetve az első világháború után a megújuló katolikus teológia hatására a II. Vatikáni Zsinat aggiornamentójához vezet.

A fiatal esztergomi tanár, majd a fehérvári püspök a modernség felé való nyitottságot képviseli. Miként a kortárs tudós francia jezsuita, az evolucionista *P. Teilhard de Chardin*, akinek eszméi befolyásolták Bergson és a Bergson-tanítvány, *Edouard Le Roy* közvetítésével,¹³³ Prohászka is a hit vidám merészségével nézett szembe a modern eszmékkel, nevezetesen a természettudományokkal. „*A korszerűség a legfőbb követelmény!*”, adja ki a jelszót. „*A helyes állásfoglalás fölismeri az idők szükségleteit, észreveszi az eszmék sodrát, s arra veti magát, ami legszükségesebb s legkorszerűbb.*”¹³⁴ „*A teológiában is az irányt az eszmék s a tudományok fejlődésének sodra adja meg. A teológia nem hit, hanem tudomány a hitről; következőleg része van a divó eszmékben, irányzatokban, sőt impressziókban. A gondolat majd elsötétül, majd kigyúl, nemcsak új felfedezések s új találmányok lendületétől, hanem még nagy történeti eseményektől is. S ez a gondolat dolgozik a tudományokban, a hittudományban is.*”¹³⁵

Prohászka most elemzett dolgozatában a teológia korszerűsödéséhez két lényeges szempontra hívja fel a figyelmet: az egyik a természettudományok felé való nyitottság, a másik a teológia életté váltása, a morális, nevezetesen a nemzetgazdaság és a szociális kérdés etikai vetülete. Ezeket aztán részletesen kifejti; valójában arról a két témakörrel van szó, amely Prohászka hitvédő írásainak és szociális apostolkodásának tengelyét alkotja. A teológusokat arra inti, hogy ne zárkózzanak el a természettudósokkal való párbeszédtől. Példának hozza fel az evolúciót (külön is a darwinizmust): a fejlődés hipotézisét nem kell elutasítani, hiszen nem zárja ki a teremtést; a bibliai teremtéstörténetet nem kell betű szerint értelmezni, el kell kerülni a konkordizmust.¹³⁶ Később¹³⁷ – amikor a teremtés és a fejlődés viszonyát elemzi hosszan¹³⁸ –, hangsúlyozza a Szentírás helyes értelmezését, idézve Szent

¹³¹ ÖM 15, 293-294.

¹³² ÖM 15, 179.

¹³³ Vö. SZABÓ 2007. 121-172.

¹³⁴ ÖM 15, 184.

¹³⁵ ÖM 15, 185.

¹³⁶ ÖM 15, 190.

¹³⁷ ÖM 15, 198.

¹³⁸ ÖM 15, 197-222.

Ágostont, akire annakidején Galilei is hivatkozott.¹³⁹

„*Semmiféle tudományt, de kivált a természettudomány semminemű ágát nem szabad lekicsinyelnünk; hiszen a természet is az Úr revelációja. Belőle való; lényének képe. Geológia is az Isten logiája. A paleontológia is az Istennek megkövült gondolatait tárja elénk.*”¹⁴⁰

Mintha csak Teilhard de Chardint olvasnánk. „*Mily nagy az Isten! S ad-e az isteni gondolat egységes, s mindent egyben átölelő, fölkaroló aktusáról valami a földön és az égen tüzetesebb képet, mint az evolúció tana, mely az ősködből kiindulva egymásután való fejlődésben s egymástól való átalakulásokban kifejti a világot minden teremtményével, minden alakjával.*”¹⁴¹

De az esztergomi tanár nemcsak a természettudományokat tanulmányozta – ennek gyümölcsei az *Isten és világ*, valamint a két kötetes *Föld és ég* –, hanem a marxizmust és a történelmi materializmust is, hogy szembenézzen a terjedő szociáldemokráciával és szociális apostolkodása alapjait megvesse. Tudós tanulmányokat írt a *Tőkéről*, *Marx* értékelméről, rávilágítva annak értékére és az ateista történelmi materializmus történelemfilozófiájának tarthatatlanságára.¹⁴²

Prohászka haladó nézetei, főleg exegézise és a történelmietlen skolasztikus teológia kritikája, gyanúsak lettek modernista válság idején, és mint már jeleztem, az indexre tételhez vezettek. Egyik indexre került műve volt – *Az intellektualizmus túlhajtásai* című akadémiai székfoglalója mellett – a *Modern katolicizmus*, amely kevéssel *X. Pius Pascendi* kezdetű enciklikája előtt jelent meg. Monográfiámban megmutattam, hogy Prohászka modern volt, de nem volt modernista a pápa által megbélyegzett irányzat értelmében, és tisztáztam az indexre-tétel körülményeit, nevezetesen *Szabó Szádok* domonkos professzor döntő szerepét.

Prohászka figyel az idők jeleit

A II. Vatikáni Zsinat óta gyakran beszélünk az „idők jeleiről”. A *Gaudium et spes* kezdetű konstitúció bevezetésében olvassuk: Az Egyháznak üdvösségközvetítő feladatának végrehajtásához „*mindig kötelessége vizsgálni és az evangélium fényénél értelmezni az idők jeleit, azért hogy minden nemzedéknek megfelelő módon tudjunk választ adni az emberek örök kérdéseire a jelen és az eljövendő élet értelméről és e kettő összefüggéseiről. Így tehát ismernie és értenie kell a világot, amelyben élünk, várakozásait, vágyait és gyakran drámai vonásait.*”¹⁴³ Ezután a konstitúció felsorolja és részletezi azokat a jellegzetességeket, amelyek az emberiség történelmének mostani új korszakát jellemzik (ez némiképp emlékeztet *XXIII. János* pápa *Pacem in terris* kezdetű körlevelére). Majd ezt írja: „*Isten népe a hittől indítva, mellyel hiszi, hogy az Úr Lelke, aki betölti a földkerekséget, vezérli az eseményekben, szükségletekben és vágyakban – melyekben korunk embereivel együtt részesedik –, próbálja fölsismerni, hogy közülük melyek Isten jelenlétének vagy tervének igaz jelei.*”¹⁴⁴

Prohászka is a hit szemével vizsgálta és értelmezte az eseményeket, kereste Isten jelenlétét a természetben és a történelemben, benne élt a XX. század elején az új idők sodrában. Maga számára és az Egyház híveinek is kutatta Isten tervét, az üdvtörténet távlatába helyezve az átélt eseményeket.

Már a *Diadalmas világnézet* század eleji tanulmányaiban figyel az európai

¹³⁹ Szabó Ferenc: Prohászka és a Biblia. In: *Prohászka-tanulmányok 2007-2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 117-128.

¹⁴⁰ ÖM 15, 194.

¹⁴¹ ÖM 15, 196.

¹⁴² ÖM 11, 128-153.

¹⁴³ GS 4.

¹⁴⁴ GS 11.

szellemáramlatokra, főleg az „Isten halálát” *Nietzsche* keresztény-ellenes „prófeciáira”. A *Modern katolicizmusban*¹⁴⁵ keresi a párbeszédet a modern kultúrával. „*Ne rögzítsük az örvényeket, hanem építsünk rajt hidakat. Ne hegyezzük ki az ellentéteket az egyház s kultúra közt, s ne azonosítsuk a kultúraművét a hitetlenséggel, hanem tartsunk feléje s segítsük a profán kultúrában ki nem elégített lelkeken igaz, mély pünkösdi hitünk őseréjével s melegével.*”¹⁴⁶ Ez a magatartás (a ma annyit emlegetett „inkulturáció” követelménye) a helyes alkalmazkodással rokonszenvvel tekint az igazi haladásra: „*nem maradunk hitünkkel, reményünkkel a múltnak zátonyain, hanem átvisszük kincseinket a jelenbe*”. Prohászka elismeri, hogy lehetnek e téren összeütközések és ellenkezések az egyházban, mégis kiadja a jelszót: „*Teljesen keresztény alapon állni a hit s erkölcs dolgában, de a XX. század kultúrvilágában élni!*”¹⁴⁷

Prohászka e kis könyvében jó fél évszázaddal megelőzte a II. Vatikáni Zsinatot. Itt újra kitér a modern természettudományokra, a fejlődés és a teremtés kérdésére, a helyes (nem betű szerinti) bibliaértelmezésre és a konkordizmus veszélyére. Az V. fejezet (*Munka és vallás*) a szociális kérdés XIII. Leó *Rerum novarum*-a óta sürgetett témájával foglalkozik. Prohászka a feudális főurak és főpapok „vörösnek” titulálták forradalmi eszméi miatt. Csakugyan már a XIX. század végétől kongatta a vészharangot látva a szociáldemokrácia előretörését, az egyház demokráciáját hirdette, és sürgette a klérust, hogy álljon a munkásvilág mellé. Ezt tette az 1919-es vörös terror bukása után is. A gazdasági szempontokon túl, az igazságosság követelése mellett hangsúlyozta, hogy a munka teremtő tevékenység, miként ezt később a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúció tette. Különösen is a II. Vaticanum egyháztanára emlékeztet mindaz, amit a VII. fejezetben (*Egyházas érzületünk*) az egyház kettős arcáról, az isteniről és az emberiről ír.¹⁴⁸ A Szentlélektől életetett hívő közösség látható társaság, intézmény is, bűnös tagjai vannak, ezért állandóan megtisztulásra, reformokra szorul. Az egyháziak felének minden bűnbevallástól, minden kritikától; lábra kap a maradiság, „*mely intellektuális, szociális, politikai téren is megköti magát s e kötelék nem biztonságot, hanem rabságot jelent. Az egyházi rend is elvilágiasodhatik, mint elvilágiasodott a középkor s a renaissance püspökeiben; lelki életünkön is erőt vesz bizonyos stagnáció, melynek következtében holt vizeken evezünk, sekélylelki élet zátonyai közt. De ez a fölismerés egy szikrát sem fojt el szívünk-lelkünk lángadozásából az anyaszentegyház iránt, mert hibák dacára fölismerjük benne a világ legfölségesebb, páratlan intézményét, melyet Krisztus Urunk alapított, mely a szent Grált tartja, Krisztus vérének szentségében s Krisztus lelkét csálhatatlan tanában. Ez az Isten intézménye, melyben a Szentlélek lakik, s nem engedi, hogy a pokol kapui győzzenek rajta. Meg van bízva Istentől, hogy a krisztusi utakon vezesse, s hogy Krisztus szellemében nevelje a nemzedékeket s e földadatának megfelelő.*”¹⁴⁹ „*A modern embernek meg kell egyeztetnie egymással az egyházban az isteni s emberi elemet, mert az egyház isteni és emberi társaság s az isteni nem nyeli el benne az istenit.*”¹⁵⁰ Ezután Prohászka mindezt részletezi, példákat hoz fel az egyház történetéből. „*Lehet az egyházban sok bűn is, de mennyi! El-elhomályosulhat a szentség fénye az egymást váltó nemzedékeken. Van az egyházban kegyelem a világ megszentelésére, de a világ nem fogadja el egyféleképpen s nem adja át magát sem tanának, sem szentségi kegyelmének, bizalmatlankodik benne s nem*

¹⁴⁵ A *Modern katolicizmus* nem jelent meg az ÖM-ben, mivel indexre került. Koncz Lajos, majd Frenyó Zoltán adta közre később. A továbbiakban Koncz szövegkiadására hivatkozom. (Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest, 1990.)

¹⁴⁶ PROHÁSZKA 1990. 135.

¹⁴⁷ PROHÁSZKA 1990. 135-136.

¹⁴⁸ Vö.: LG 8.

¹⁴⁹ PROHÁSZKA 1990. 151.

¹⁵⁰ PROHÁSZKA 1990. 152.

simul hozzá s így törekény ág s vérszegény tag lesz belőle.”¹⁵¹

Prohászka beszél még reformtörekvésekről, pl. a népnyelvű liturgia fokozatos bevezetéséről és a cölibátus problémájáról. De talán a leginkább „zsinati” a IX. fejezet: *Klérus – laikus.*¹⁵² Mi mindnyájan az egyház tagjai vagyunk, Krisztus titokzatos testének tagjai a keresztség erejében „királyi papság”. Keményen síkra kell szállni az ellen a mentalitás ellen, amely a laikusokat az egyházban másodrendű katolikusoknak tekinti, mert e fölfogás „mérge és halál”; mérge az érdeklődésnek s halála a buzgalomnak. Századunk egyházának szüksége van „*a régi apostoli szellemre, mely klérust, laikust, apácát és hitvest szoros kapcsolatba hozzon s bennük a testvériség erejével érvényesüljön.*”¹⁵³

Ugyanezt a reformszellemet és az idők jeleire való figyelést figyeljük meg Prohászka számos naplójegyzetében az 1919-es kommün alatt, amikor a Lenin-fiúk garázdálkodnak. A palotájából kilakoltatott püspök nem kesereg, figyel a forradalmi eseményekre, és arról eszmélődik, hogy ütött az egyházi reformok órája. A 61 éves püspök, aki már átélte a az indexre tétel megpróbáltatását és az első világháborút, most a földindulás idején híres 1919. július 7-i, hosszú naplójegyzetében lényegében megismétli a *Modern katolicizmus* gondolatait. Meghatározza az egyház lényegét, kutatja mi az egyház küldetése ma és holnap. „*Hát mi a lényeg az egyházban? Az, ami a kereszténységben az égből jött, s mint isteni erő lépett a világba; szellem és élet volt, s történelmi csak akkor kezdett lenni, mikor emberi viszonyok közé lépve elhelyezkedet. Sok alakja volt, azon kezdve, mikor az egyházat így jellemzi ApCsel 4, 32: 'a hívek sokaságának egy volt a szíve-lelke (cor unum et anima una). Jus canonicum (kánonjog), egyházi szervezet, tekintély megvolt lényegében, de a kapcsolatot a 'cor unum et anima una' jellemezte a gyakorlatban. Sok-sok alakot öltött azóta is végig a történelmen; másokat keleten, másokat nyugaton, s ugyancsak különbözőket a klasszikus, a középkori, az újkori egyházban. Ezeket a történelmi formákat az államok, az uralkodó nézetek, a társadalmi fejlődés, a gazdasági élet határozták meg. Ezek jönnek mennek, maguk is változnak s változásukkal az egyházi formák reformját magukkal hozzák.*”¹⁵⁴ A jegyzet a továbbiakban azt magyarázza, hogy annak megítélése körül, „*hogy mi a jó és korszerű, mi felel meg az igényeknek, úgy hogy a lelki életet fejleszti, nagy nézeteltérést s különféle állásfoglalást tűr meg, s főleg két irányban osztja el szellemeket: haladi és maradi irányban.*”¹⁵⁵ Aszerint, hogy a „*megszentelt hagyományokat*” akarják fönntartani még akkor is, ha azok nem szolgálják a lelki életet [...], míg ellenben mások nem kisebb szeretetből az egyház iránt, de talán nagyobb megértésével az új idők igényeinek, az új formákat sürgetik. Ez utóbbiak szeretetének bátornak is kell lennie, mely nemcsak küzdeni kész a konzervatív elemek nehézségével, de a rossz értelemben vett modernizmus vádját is tudja nagylelkűen elviselni s gyanúsítást szívére nem veszi.”¹⁵⁶

Prohászka itt világosan az öt modernizmussal gyanúsítókra és az index-ügyre utal. Látjuk ismét, hogy a püspök világosan megkülönbözteti az egyházban az isteni és emberi elemeket, ahogy ezt a II. vatikáni zsinat is tette. Utána az egyházi reformokról ír: „*Nem az isteninek, a lényegnek, az örök értékűnek háttérbe szorításáról van szó, hanem arról, hogy emeljük azt ki s érvényesítsük igazán. [...] A főindulat a szeretet az egyház iránt. Szeretjük az egyházat, benne gyökerezünk, belőle élünk. Mint Szent Athanáz és Görres József, az isteni erőknek megtestesülését látjuk benne végig a történelmen – a történelmi ballépésekkel, hiányokkal,*

¹⁵¹ PROHÁSZKA 1990. 153.

¹⁵² PROHÁSZKA 1990. 157-159.; Vö. *Lumen gentium* II. fejezete: Isten népe.

¹⁵³ PROHÁSZKA 1990. 158.

¹⁵⁴ *Naplójegyzetek* 3, 25-27 – 1919. július 7.

¹⁵⁵ *Naplójegyzetek* 3, 27. – 1919. július 7.

¹⁵⁶ Uott.

gyarlóságokkal...¹⁵⁷ Ebből az egyházszeleléteből vonja le Prohászka a reformra vonatkozó következtetéseket.¹⁵⁸

a) „Nagy műveltséget, apostoli szellemet és bátor, nemes kollegialitást a papságba...” (Külföldi egyetemekre küldeni a fiatal papokat.)

b) „...A papok ne tartozzanak ahhoz a klérushoz, mely osztályt, pártot, elszigetelt társadalmi osztatot jelent. (...) Több meleget és szeretet a nép és a klérus közé: többet a Szentlélekből s a testvériségből; ezt nem a házasság, hanem a demokratikus intézmények behozatala által...”

c) „Az új idők új vihara mindenütt új helyzetet teremt, a hívek bevonulnak az egyházi keretekbe. Ne féljünk ettől, hogy az Úristen kalapácsa segítségünkre jön. Higgyük, hogy erősíteni akarja az egységet, melyért (Jézus) imádkozott, mely programja volt. (...) Az állammal szemben se vezessen minket a hagyományos jog, még kevésbé hatalmi érdek. (...) Minket nem a politika, hanem, hanem a nagy közérdek vezet az állammal, társadalommal szemben is...”

d) Azután „szükséges a nép nyelvének használata a liturgiában” (kivéve a misét).¹⁵⁹

Ez a naplójegyzet önmagában is igazolja, hogy Prohászka püspök mennyire figyelt az idők jeleire, amiről a zsinat is beszélt,¹⁶⁰ sürgette a korszerűsödést, a helyes reformokat, mint később, még a zsinat előtt Yves Congar domonkos teológus. Ő is Möhlertől ihletve tanulmányozta az egyház múltját és jelenét, és *Igazi és hamis reform az egyházban* című korszakalkotó művében többek között ezeket írta: „Hogy megőrizzük a keresztény nedv életerejét, amely képe4s új hajtásokat hozni a történelem megkövesedésein túl, arra van szükség, hogy az Egyházban működő Lélek olyan szolgákat támasszon, akiknek hűsége túlmegy a 'teljesen kész' konformizmusán. Olyan embereknek kell támadniuk, akik megtapasztalták a második születt...¹⁶¹ Congar Isten prófétáiról beszél, akiknek feladata nem szükségszerűen az, hogy előre megmondják a jövőt. Szólhatnak az eseményekkel egy időben vagy utánuk, de Isten nevében szólnak: megmondják Isten ítéletét az eseményekről, dolgokról. Mindent Isten igazságához mérnek, beállítva azokat Istennek a világra vonatkozó üdvösségtervébe. „A próféták olvasni tudják az 'idők jeleit', megvilágítják az események jelentését az eszkatologikus (végső) beteljesedéshez viszonyítva őket; ők a föld sója egészen különösen ebben: megakadályozzák, hogy az evilági dolgok izüket veszítsék az örökkévalóhoz való viszonyukban...¹⁶²

Ilyen értelemben volt próféta Prohászka Ottokár egész apostoli működése során, amint eddig is láttuk, de egészen sajátságosan az első világháború alatt, amit most bemutatok.

Az isteni Gondviselés prófétája a világháború alatt

Schütz Antal *A háború lelke* cím alá gyűjtötte össze Prohászka püspök kisebb írásait, amelyek az első világháború rettenetével és annak keresztény szemléletével foglalkoznak.¹⁶³ Schütz bevezetőjében megjegyzi, hogy „a szélesebb látókörű tanulmányozónak lassan sejtelve kél, hogy itt egy páratlan mélységű és eredeti történelemböcselettel kerül szembe...¹⁶⁴ Én inkább történelemteológiát mondanék, de ezt Prohászka üdvtörténeti

¹⁵⁷ *Naplójegyzetek* 3, 28. – 1919. július 7.

¹⁵⁸ Érdekes párhuzamokat találunk a XIX. századi „reformer” filozófusnál, A. Rosmininél, lásd SZABÓ 2007. 201.

¹⁵⁹ *Naplójegyzetek* 3, 28-30. – 1919. július 7.

¹⁶⁰ Lásd GS 4.; Vö.: *Pacem in terris*.

¹⁶¹ Congar, Yves O.P.: *Vraie et fausse réforme dans l'Église*. Paris, 1969. 179.

¹⁶² CONGAR 1969. 183.

¹⁶³ ÖM 10, 165-307.

¹⁶⁴ ÖM 10, VI.

szemléletébe állítanám, tehát nem csupán az 1914-1918 közötti cikkekre és az idő szerinti naplójegyzeteire támaszkodnék.¹⁶⁵

A cikkek és pásztorlevelek háttérében felismerhető Prohászka *történelemteológiája*, nevezetesen Szent Ágoston híres művének, a *De Civitate Dei* (*Isten városáról*) befolyása. Egészen szembeötlő ez a püspök *1917-es pásztorlevelében*.¹⁶⁶ Ismeretes, hogy Szent Ágoston e művében a világtörténelem értelmét egyetlen nagy vízióban látja: két „várost”, két birodalmat, két egymással szemben álló magatartást különböztet meg: „*A két szeretet két várost épít, az Isten megvetéséig elmenő önszeretet a földit, az önmaga megvetéséig elmenő Isten-szeretet a mennyeit*”.¹⁶⁷ E két szeretet küzdelméből születik a történelem drámája, amelyet Ágoston a gondolkodó és a hívő szemével szemléli. Ezt a drámát öt felvonásra osztja: a teremtésre, az elbukásra, a törvény idejére (Őszövség), Krisztus eljövetelére és a végső dolgokra. Sorra veszi az alapvető problémákat: a kezdetek titka, a rossz jelenléte, a jó és a rossz közötti harc, a jó győzelme a rossz felett és az örök állapot. Az egész üdvtörténelem felett ott ragyog a Gondviselés fénye, és mivel ez bölcsesség és szeretet, azért a lelke, vezetője és végső magyarázata a történelemnek.

Prohászka említett pásztorlevelében legelőször azt hangsúlyozza, hogy „*Istenünkön, Urunkon soha, semmiféle körülmények közt, még az ilyen féktelen s észbontó világban sem szabad kétségbe esnünk, s hogyha le is szakadna körülöttünk a világ, bennünk akkor sem szabadna megrendülnie, még kevésbé kivesznie az Isten országának. Környékezzon meg bármily kétségbeesés, sötétség vagy elkeseredés, Krisztus szavának akkor is be kell igazolódnia rólunk, mely szerint: „az Isten országa bennetek van” (Lk 17, 21)*”¹⁶⁸ A püspök még ezt részletezi: Isten országát magamban kell bírnom s hordoznom. A lét súlypontja a lélekben van, az ember csöppség a fizikai világgal szemben, de nagysága szellemében van. (Itt Pascal eszmélődéseire gondolok.) A világháború „*nemcsak mint bűnhődés szakad a nyakunkba, hanem mint fekete égből leszakadó hároméves villámlás megvilágítja nekünk azt, hogy mily cérnaszálon lóg a világbéke, s mily ösztönök s érdekek játszanak milliók életével s anyák fájdalomával s árvák könnyeivel.*”¹⁶⁹ Mint az Írás mondja:¹⁷⁰ Az ember gyöngé, hogy „*a világtörténelemben lappangó s időnként érvényesülő sötét hatalmakat megfékezze. [...]* Ész, tudomány, haladás s finomítás dacára éppen rosszindulattal, kapzsisággal s hatalmi vágygal szemben kimondhatatlanul gyöngé az ember. Abban reménykedtünk, hogy az ember testvér, hogy a nemzetek jó szomszédok, s ha van is köztük indulati s vérmérsékleti különbség s ebből kifolyólag feszülés, de azt már csak nem hittük, hogy a pénz szeretete borítja majd lángba a világot, s hogy a politikát a bankok s a nyereszkesedés intézi s irányítja a világ folyását.”¹⁷¹ Prohászka ezután a Szentírásra hivatkozik: „*Honnét vannak a háborúk és versengések köztetek? Nem a ti rossz hajlamaitoktól s szenvedélyeitektől?*”¹⁷² És Szent János is megmondta már első levelében, hogy ki az úr a világon: a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevélysége.¹⁷³ Ördögi színjáték folyik a világon, amikor az emberek ezreit s millióit döntik sírba. És „*e színjátékban s e színtéren játszanak királyok, miniszterek, hadvezérek, művelt emberek, csupa ember; hát mi akkor az embernek az ember?*”¹⁷⁴

¹⁶⁵ Vö. Mózessy Gergely: Prohászka és a „nagy háború”. In: *Prohászka-tanulmányok 2007-2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 33.

¹⁶⁶ ÖM 9, 224-238.

¹⁶⁷ Lásd Agostino Trapé: *Szent Ágoston*. Budapest, 2004. 241-251.

¹⁶⁸ ÖM 9, 226.

¹⁶⁹ ÖM 9, 229.

¹⁷⁰ Bölcs 9, 14.

¹⁷¹ ÖM 9, 229-230.

¹⁷² Jak 4, 1.

¹⁷³ 1Jn 2, 14.

¹⁷⁴ ÖM 9, 232.

De nem elég így keseregni és dühöngeni! Keressük az emberi élet értelmét és értékét. A világháború öntudatunkra hozza, hogy az ember örök érték, hogy az élet nem komédia, hogy isteni feladatokra hívtunk. Keressük az örök értékeket magunkban. „*Isten kegyelmével iparkodom, hogy a nagy csapásokat türelemmel elszenvedjem, s a keresztet úgy viseljem, mint ahogy azt Krisztus hordozta. [...] Az ilyen nagy csapások által is az Úr a mi lelki nemesbülésünket s Krisztus szerint való alakulásunkat akarja elérni. Nem mintha a háborút Isten akarná. Az Isten éppoly kevésbé akarja a háborút, mint ahogy nem akarja az emberölést s a fosztogatást s azt, hogy az emberek egymást meggyalázzák s a testvériséget megtagadják. De a háború úgy követi a népek bűneit, mint árnyék a testet. Ha tehát a háborúban, meg a nyomában járó rettenetes szenvedésben is meg akarjuk óvni lelkünk békéjét, akkor először is térjünk magunkba s teremtsük meg az embernek mostani külső alacsony helyzetében is a hozzá méltó s őt vigasztaló öntudatot, mely »igazság, békesség s öröm«, vagyis, mely az apostol szerint az Isten országa!*”¹⁷⁵

Prohászka ezután hangsúlyozza: „*De amikor azt teljes meggyőződéssel vallom, hogy az ember önmagában keresse értékeit, Istenét és nyugalját, azért úgy érzem, hogy a gonosz világot még sem hagyhatom magára, nem mondhatom azt, hogy hát legyen az ördögé, ha rossz.*” Mindenkinek és az egész emberiségnek „*a békét, a szeretet, a lelki felmagasztosulást magában kell megteremtenie, s míg az ilyenfajta emberekből kevés lesz, addig természetesen a világ is ilyen lesz.*” „*Ha tehát akarunk békét s jobb világot a társadalomban s a nemzetek közt, akkor ott is első helyen azon kell lennünk, hogy belülről erkölcsösek, tiszták s igazságosak legyünk, s ezt az erkölcsösséget s igazságot azután a külvilágba is átvitesszük s a szerint alakítsuk a társadalmat.*”¹⁷⁶ „*Kellene, hogy ne az aranyborjú, hanem az igazság s szeretet Istene uralkodjék az emberiség fölött, s hogy az igazság s a szeretet rendezze viszonyainkat s építse föl társadalmunkat. Tudom, hogy ettől még messze vagyunk. [...] Adja Isten, hogy minél gyorsabb fejlődéssel közeledjünk a béke s az egyetértés ez országa felé. [...] Addig is pedig óvjuk meg s biztosítsuk tőlünk telhetően lelkünk békéjét, érezzük át, hogy bennünk van az az Isten-ország, melyért élni, küzdeni, szenvedni érdemes, s melyet az evangélium gyöngyhöz hasonlít...*”¹⁷⁷

Mindezekből is világos, hogy Prohászka a Jézus által hirdetett Isten országát (uralmát) nem politikai jellegűnek fogja fel, hiszen ez az Ország, a kegyelmi valóság a lelkekben csírázik és bontakozik ki. Az Egyház nem azonos az Isten országával, hanem annak csak csírája, ahogy a II. vatikáni zsinat is tanítja. Igazában Jézus maga az Isten országa (autobaszileia), ahogy Órigenész mondta. A jó és a rossz küzdelme folytatódik Krisztus tagjaiban, határvonaluk a szívünkön keresztül húzódik, ott folyik a harc a két „szeretet” között, és tart az ítéletig.

A fehérvári püspök egyik 1915-ben közölt cikkében arról elmélkedik, hogy milyen legyen a hívő magatartása a háborúval szemben. Az irracionális, pusztító háború nagyobb kínja a vallásos embernek, mint a vallástalannak és erkölcstelennek. „*Annak, aki a jó Istenben, a mennyei Atyában, a Gondviselő jóságban hisz, egészen sajátságos, kínzó problémái vannak.*” Az Isten gyermekét, ki a háború iszonyaival áll szemben, vigasztalja a hit, de gyötri is, s e hit körül neki oly fájó gondolatai lehetnek, amilyeneket a hitetlen egyáltalában meg nem tapasztal, mint aki előtt az életnek egyáltalában nincs ilyen transzcendentálisan emberi s vallásos értelme. Miután hangsúlyozta a világban levő rossz misztériumát, amelyet az ész és a szív nem láthat át, a hívő ember magatartásának három fokát jelöli meg: 1) A vallásos ember „*a háború rettenetes áldozatait, veszteségeit s förtelmeit közt fölsikít a szabadító s segítő Istenhez*”. 2) A felsőbb fokon a „*hívő ember a szenvedést, a halált is Isten gondolatai alá*

¹⁷⁵ ÖM 9, 233-234. – Vö.: Róm 14, 17.

¹⁷⁶ ÖM 9, 234.

¹⁷⁷ ÖM 9, 237.

rendezi el, oly értelemben, hogy ezekben s ezek által is érvényesülni látja a több s magasabb rendbeli jót s megvalósulni reméli az Isten világtervét.” E fokon épül fel a krisztusi vallásosság, amelyet különösen a háborúban kell szem előtt tartanunk. A háború rossz, a rossz világnak legrosszabb kiadása, „mindig a kereszt jegyében áll”. A háborúban „a lélek fölényét a szenvedés és a rossz fölött küzdve s szenvedve kell érvényesítenünk.” 3) A harmadik fokon a hívő, aki szenved, meg van győződve arról, hogy szenvedésével nemcsak a maga, hanem mások üdvét is munkálja. Az evangéliumi ember „a szeretet legmagasabb fokát a szociális szeretetben, a szolgálni tudó s másokért magát odaadó szeretetben látja.” A nagyvilág sorsa közt „rendkívül édes vigaszt találunk abban a bizalomban, hogy szenvedésünkkel másokon is segítünk.”¹⁷⁸ Prohászka nemcsak hirdette e magatartásokat, hanem maga számtalan formában példát mutatott a lelki támogatással és a szociális szeretet kezdeményezéseivel (pl. árvaház létesítése, földosztás püspöki birtokain).

A történelem misztériuma Krisztus fényében

Prohászka élete vége felé már mindent „sub specie aeternitatis”¹⁷⁹ szemlél, elmélyül az Eucharisztia iránti misztikus áhítata. 1924-es naplójegyzeteiben elmélyíti korábbi, a Gondviselésre vonatkozó teológiáját.

Most már mindent, a történelem drámáját is a megtestesült, kereszten meghalt és feltámadt Isten Fia fényében lát. „*Uram, mutasd meg arcodat! Látni akarlak s többet venni tőled s meríteni belőled, mint eddig. Aki csak a maga fogalmaihoz ragaszkodik s nem fogadja el a másét, az olyan, mint akinek a nap hátulról süt, s így mindig a saját árnyékába lép. Nem lelkünk s énünk vetületeit akarjuk, hanem a közvetlen fényt! Ezt add, Úr Jézus!*”¹⁸⁰

„...Kell, hogy az időt s mindent sub specie aeternitatis nézzük [...] Ez az erős alap, melyet az isteni kinyilatkoztatás a történelemben beleépít, mely nélkül múlt és jövő értelmetlen volna. A múlt a maga vágyai az elérhetetlen Isten megközelítése után, s a jövő a biztos emberideál s ideális élet kezelhető mintája s mértéke nélkül. Múlt és jövő egy fénybe s világosságba olvad a jászol előtt.”¹⁸¹

„Isten a legjobb atya – mondja Tertullian; s Jézus a legjobb fiú – gondolhatjuk mi hozzá. S a legjobb atya úgy vezet, ahogy kell s a legjobb fiú oly kegyeletesen bánik szüleivel, ahogy kell; s mégis az érzelmes s a testi embernek mily nehéz a gondviselést elfogadni s a jó fiút szüleivel s anyjával szemben megérteni. Mi botránkozunk a szenvedésen, a veszteségen, búbanaton, betegségen, gondon, szegénységen és halálon. Folyton fölsziszeg s fölkunkorodik a lelkünk: hát szeretet ez... s miért nincs csoda [...] Szóval a mi hitünk befűl az érzéki ember nézeteibe, s a kis pislogó mécsvilágot elnyel a sötétség; a test, az érzélem, mint ránk omló hullám, mint hegyoldali görgeteg eltemeti a hitet, hogy mégis van Isten, s atya és szeretet...”¹⁸²

„Soha nem tetszik nekem, ha a történelmet képekben adják s ítélnék fölötte nagyjában. Történelem-e Xerxes, Perikles, Marius, Augustus, Cleopatra, Pompadour, Brutus, Wallenstein, Luther, Danton, Robespierre, Napoleon, Bismarck?! Lehet-e ezekkel nemhogy azonosítani, hanem mégcsak képviseltetni is az emberiséget? Az élet a jóságban, jóindulatban, hitben, bizalomban, tisztességben, gondban, kereszten, hűségben, türelemben márcsak jobban nyilatkozik meg, mint ezekben a felfűjt történelmi bajazzokban, buffókban s előítáncosokban?! A történelem az élet folyama, s tartalma s értéke a lélek – művészetben is,

¹⁷⁸ ÖM 10, 289-302.

¹⁷⁹ Az örökkévalóság távlatában – latin.

¹⁸⁰ Naplójegyzetek 3, 279. – 1924. január 1.

¹⁸¹ Naplójegyzetek 3, 282. – 1924. január 13.

¹⁸² Naplójegyzetek 3, 283. – 1924. január 27.

*technikában is, társadalmi rendben is, gazdaságban is, de elsősorban lelkiességben. A lázadások is, a sztrájkok is ezt segítik...*¹⁸³

Az Eucharisziáról szóló csodálatos 1924. február 6-i jegyzetben először arról eszmélődik, hogy a teremtett, fizikai világban mindenütt tapasztaljuk Isten misztériumait, Isten jeleit, ezeket alázattal csodáljuk. *„De mit mondjunk akkor arról az egész természetfölötti, szellemi rendről, az Isten-közellét, az Isten-odaadás, az Istentől-lefogalás, fölemelés, megelégedés, átizzítás s boldogítás rendjéről? Mit? Csodáljuk? Hát a csodák őserdeje előttünk s körülöttünk...*¹⁸⁴ Majd később, miután részletezte a természetfeletti, krisztusi jeleket (szentségek): *„S végig az életen s a történelmen s az emberiségen az az odakötöttség a Krisztus keresztyéhez, hogy a Golgota lett a világ sark, ott fordul, s az a napja, s attól él s éled, s Isten lesz a megmondója s a kinyilatkoztatója az utolsó ítéleten. Ott meglátjuk, hogy a szent vér és áldása és tüze mint ette bele magát a világba s mint emelte azt.*¹⁸⁵

Végül két bergsoni, teilhard-i – végeredményben bibliai – csodás látomás:

„Visszafelé haladva az élet s a lét folyam-óceánjain, a folyó óceánokon... a selectio (kiválasztás) művein, az élet filogenezisén, a természet kialakulásának ditirambjain, a katasztrófákon, suttogva a fák lombjai közt a zefírekkel s elandalogva az ő fejlődésük álmos messziségek azúrkétségébe vesző vonalain...” És folytatódik a látomás, a visszafelé menet egészen a teremtésig. *„Kezdetben teremtette Isten...”* [...] *„Az örök Verbum (Ige) által lett minden, én is. „Testemben: az elemek, melyekből állok, s melyek mind tőle valók; a lelkem is közvetlen tőle.” [...] „Ah, Uram, tőled vagyok, hozzád tartozom, minden valóm tőled függ... Elegit nos ante mundi constitutionem.*¹⁸⁶ *Kell azonban a végtelenség, az abszolútság, az örökkévalóság, elérhetetlen transzcendentizmusába valami kinyilatkoztatás, konkrét valóság, a történelem; s abban is beleállította a lelkét – az istenit: Krisztust. A 'transzcendens' konkrét lett – ember lett.*¹⁸⁷

Ugyanazt a dátumot viseli a következő, mindent összefoglaló üdvtörténeti látomás.

*„Isten ad – jaillissement, az egész világ: áradások, óceánok ömlései; Isten ad – adja képét s remekbe készült hasonlóságot, valóságosságos allegóriákat, s a teremtésben magát in imaginibus et umbris!”¹⁸⁸ Igazán evolution créatrice¹⁸⁹ folytonossága... s aztán adja magát Fiában, s aztán a Szentlélekben, s aztán akarja, hogy mi ezt mind visszaadjuk neki: a teremtést, a Fiát, a Szentlelket... hitben, imádásban, áldozatban, s tüzes martiriumos szeretetben. A teremtés s a természet szétfolyik... umbrae, imagines, s köztük a botorkáló metafizika: a megfoghatatlannak fogalmakba fogása, s aztán a történelemben a valóságos Isten: a Krisztus. Ő megcsinálta a liturgiát... azt az egyetlen a szent keresztfán, s azt a másodikat, a történelem végéig folytatandó liturgiát, a legmélyebb imát s imádást...*¹⁹⁰

Kitekintés

A keresztény teológiában az eszkatológia, vagyis a végső dolgokkal foglalkozó tan korunkban jelentősen kibontakozott. A Krisztus utáni első századokban a görög ókori ciklikus szemléletet felváltotta a zsidó-keresztény történeti gondolkodás, amely a történelmet

¹⁸³ *Naplójegyzetek* 3, 286. – 1924. január 30.

¹⁸⁴ *Naplójegyzetek* 3, 289-290. – 1924. február 6.

¹⁸⁵ *Naplójegyzetek* 3, 290-291. – 1924. február 6.

¹⁸⁶ A világ teremtése előtt kiválasztott minket – Ef 1,4.

¹⁸⁷ *Naplójegyzetek* 3, 309-310. – 1924. augusztus 26.

¹⁸⁸ Képekben és árnyakban – latin.

¹⁸⁹ Teremtő fejlődés – francia.

¹⁹⁰ *Naplójegyzetek* 3, 310-311. – 1924. augusztus 26. Bergson – Teilhard – Prohászka (és Dienes Valéria) szellemi kapcsolatáról lásd SZABÓ 2007. 285-288.

célirányosan értelmezte: a cél mint a megváltás és a beteljesedés (feltámadás) a keresztény remény tárgyává lett. Az újkori (racionalista, szcientista, marxista) haladáshit vallás-ellenessége miatt IX. Pius és X. Pius kifejezetten a haladás és a modernség ellenfelei voltak. A XX. század elején aztán – a modernizmust elítélő *Pascendi* bénító hatása ellenére – olyan tudós gondolkodók, mint Pierre Teilhard de Chardin (+1955) hidat vertek a természettudomány és a hit között. E gondolkodókhoz tartozott Prohászka Ottokár is, aki modern volt, de nem volt modernista. Mindkettőjüket – részben H. Bergson hatására – az evolúció, a világegyetem fejlődésének ténye és a Krisztusban végső beteljesedés felé tartó emberi dráma látomása nyűgözte le. Tudjuk, hogy Teilhard szerint a noogenezis (szellem szférája) a korábban széthúzó fejlődés összpontosul, egy transzcendens Ómega-Pont felé tart, de nem automatikusan, hanem csak úgy, hogy ha az emberek megnyílnak a feltámadt Krisztus, a valóságos Ómega „amorizáló” hatásának, vagyis a szeretet szívükbe árasztó Léleknek. Már jeleztem, hogy Prohászka és Teilhard gondolatai – a páli kozmikus krisztológiára való utalásaikkal – megtalálhatók a zsinat *Gaudium et spes* kezdetű konstitúciójában, tehát az egyház és a modern világ kapcsolatával foglalkozó okmányban.¹⁹¹ A zsinat hangsúlyozza, hogy a földi haladást meg kell különböztetni Krisztus országa növekedésétől, mégis e haladás sokat jelent Isten országa szempontjából. Teilhard szép hasonlata szerint az emberi munka, a világ humanizálása előkészíti a nagy ostyát, amelyet majd a feltámadt Krisztus változtat át, hogy végül „Isten legyen minden mindenben”.¹⁹²

„Nem tudjuk, hogy mikor teljesedik be a föld és az emberiség ideje, sem a mindenség átalakulásának módját nem ismerjük. Elmúlik ugyanis a világ büntől eltorzult alakja, de halljuk, hogy Isten új lakóhelyet és új földet készít, melyben igazságosság lakik, s melynek boldogsága betölti, sőt felülmúlja mindazt a békevágyat, mely feltör az emberi szívekből. A halál végső legyőzése után Isten fiai föltámadnak Krisztusban, és amit elvetettek gyöngeségben és romlandóságban, magára ölti a romolhatatlanságot; miközben csak a szeretet marad meg és annak cselekedetei, megszabadul a hiábavalóság szolgaságából az egész teremtés, melyet Isten az emberért teremtett.”¹⁹³

XVI. Benedek A keresztény reményről (*Spe salvi*) írt enciklikájában foglalkozik a XIX. század haladás-hitével, Marx és Engels történelmi materializmusával és tévedésével (20-21. pontok), majd a XX. század gondolkodóját, Theodor W. Adornot idézi, aki a haladás-hitet kritikusan így jellemezte: „a parittyától a hidrogénbombáig.” Ha a technikai haladásnak nem felel meg az ember erkölcsi növekedése, akkor ez a „haladás” fenyegetés lesz az ember és a világ számára. Miután a pápa kifejtette a keresztény reménység igazi formáját, a 42. pontban visszatér a „frankfurti iskola” nagy gondolkodói, Max Horkheimer és Theodor W. Adorno felfogásához, akik az igazságosság és a szenvedés problémáival viaskodtak, majd így következtet „az igazságosság lehetetlen a halottak föltámadása nélkül”, amit az idealista Adorno nem fogad el. A pápa így folytatja: „Isten éppen a Szenvedő [Krisztus] alakjában mutatja meg arcát, abban, aki az Istentől való elhagyatottságát is vele együtt hordozza. Ez az ártatlanul Szenvedő vált a remény bizonyosságává: Isten van, és Isten tud oly módon igazságot szolgáltatni, amit mi elgondolni sem tudunk, de a hitben megsejthetünk. Igen létezik a test föltámadása. Van igazságosság. Létezik a múltbeli szenvedés 'visszavonása', van jóvátétel, mely helyreállítja a jogot. Ezért az utolsó ítéletbe vetett hit esősorba és mindenekelőtt remény – az a remény, melynek szükséges volta éppen az utolsó évszázadok vitáiban vált világossá.”¹⁹⁴

¹⁹¹ Főleg lásd a 37. és 39. pontokat.

¹⁹² 1Kor 15, 28.

¹⁹³ GS 39.

¹⁹⁴ XVI. Benedek: *Spe salvi*. Pápai megnyilatkozások 45. Budapest, 2008. 47. (43. pont)

Elhangzott 2010. április 10-én, Budapesten, a Központi Szemináriumban rendezett tudományos konferencián.

Publikálva korábban a Távlatok folyóiratban.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Szabó Ferenc: A történelem Istene. Prohászka történelemteológiájához. In: Távlatok, 87. 2010/1. 42-57.

Mózessy Gergely: Egy liberális élclap, a Borsszem Jankó Prohászka-képének változásai

A székesfehérvári püspökségen lévő Prohászka-gyűjtemény megőrzött néhány karikatúrát Prohászka Ottokárról, amelyek 1900 és 1911 közt jelentek meg a *Herkó Páter* című élclapban. E képeken egytől-egyig pozitív szerepben látjuk Prohászkát, amin nem kell ezen csodálkoznunk: a lap szerkesztője és tulajdonosa egy veszprémi egyházmegyes pap, *Markos [Matkovits] Gyula* (1861-1944) volt. Markost 1885-ben szentelték pappá, s 8 évnyi káplánkodás után Pestre költözve 1893-ban alapította az újságot. 1905-ben országgyűlési képviselő lett függetlenségi programmal. Pályájára és személyiségére jellemző, hogy püspöke a papi szolgálatból több ízben felfüggesztette.¹⁹⁶ Annak az alsópapságnak volt tehát a képviselője, amely a nonkomformista Prohászkaért szociális érzékenysége miatt rajongott, de gondolkodásának magaslatait nem volt képes felfogni. Lapjának rokonszenve tehát érthető volt iránta.¹⁹⁷ Az újság 1893-ban indult, tulajdonosa az 1896-ban megrendezett sajtókiállítás számára írt bemutatkozásában tudatosan vállalta, hogy orgánuma klerikális és antiszemita irányultságú. Nem csodálkozhatunk hát, hogy a *Herkó Páter* mai megítélése meglehetősen negatív. Alantásnak, alpárinak, többségében színvonaltalannak bélyegzi meg csaknem minden sajtótörténeti áttekintés, de saját korában sem voltak jó véleménnyel róla. Gróf *Esterházy Móric*, aki katolikus sajtóért folytatott küzdelemben Prohászka Ottokár egyik leghűségesebb munkatársa volt, így vélekedett a *Herkó Páter*ről: „*ügyünket erélyesen, bár sokszor túl népies, sőt durva modorban pártolta [...] népszerűségével azonban befolyása is nőttön-nőtt.*”¹⁹⁸

Ez a lelet adta az ötletet arra, hogy más irányultságú vicclapok Prohászka-képét is vizsgálni kezdjük. Különösen annak a liberális világnak a szócsövei méltóak figyelemre, amellyel Prohászka világnézeti alapállásból és társadalomkritikai indíttatásból egész életében hadakozott. A kor legnagyobb múltú, és kétségkívül legszínvonalasabb vicclapja, a *Borsszem Jankó* volt, amelyet praktikus okokból 1904 és 1927 között vizsgáltunk.

Egy kis sajtótörténet

Az élclap műfaja a 19. század szülötte, bár gyökerei a 18. századi Angliába nyúlnak vissza. A magyar nyelvű élclapirodalom mintájául az alig idősebb német lapkiadás szolgált. Leszámítva egy 19. század eleji gyatra és rövidéletű fordítási kísérletet, a műfaj a század közepén honosodott meg hazánkban. Az első önálló magyar vicclap, a *Charvari* (Dongó) 1848-ben született és fél évet élt meg. A szigorúbban vett politikai élclapok a Bach-korszakban születtek meg. Gombamód szaporodtak, de csak kevés volt közöttük a hosszabb ideig fennmaradó formáció, viszont hatásági üldöztetésük, cenzúrával való macska-egér harcuk egyben sikerük forrása, kulcsa is volt. A kiegyezés utáni változatos és gyorsan alakuló pártstruktúrában minden politikai formáció megtalálta a maga szócsövét. A vicclapok kezdetben meglehetősen primitívek voltak: a politikai direktmarketing eszközei.¹⁹⁹ Az

¹⁹⁶ Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950). Püspökei, kanonokjai, papjai.* Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae VIII. München, 1987. 696.

¹⁹⁷ Jambrik Tímea (PPKE BTK hallgatóm) a már ismert karikatúrákon kívül feltárt néhány esetet, amikor a lap egy-egy Prohászka-hoz kötődő hírt epésen kommentál. Ezek is pozitív értéktételek. – Vö: kötetünk következő írását.

¹⁹⁸ Idézi: Kronstein Gábor: *A Borsszem Jankó és a Herkó Páter. A konzervatív politikai humor két útja.* In: Világosság, XIX. évf. (1978) 1. 48.

¹⁹⁹ Buzinkay Géza: *A Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második*

országos népszerűségű kiadványok mellett kisebb és rövidéletű helyi orgánumok is születtek. Csak Székesfehérvárott 1874-1914 közt 17 különböző élclap jelent meg rövidebb-hosszabb ideig, de négyről csak közvetett információk vannak, példányuk nem maradt fenn.²⁰⁰

Az országos sajtó legtartósabbnak és legnívósabbnak bizonyuló élclapja az 1867-ben a Deák-pártiként induló *Borsszem Jankó* lett, melyet *Ágai Adolf* (1836-1916) szerkesztett. 1875-től a lap mögött álló, illetve azzal rokonszenvező erők kormányzati szerephez jutottak, és több évtizeden át ott is ragadtak. A *Borsszem Jankó* stílusában is eltért a többi politikai laptól: emelkedettebb volt, humorának volt méltósága. Míg mások tréfás, gúnyos, vagy épp goromba magyarázatokat adtak az eseményeknek, itt magukat az eseményeket állították görbe tükörbe. Figyelt a társadalom változásaira, a mindennapokra, a polgárosodás hátulütőire is. Talán épp kormányfüggéséből adódó behatárolt lehetőségei indították ebbe az irányba a *Borsszem Jankót*, s emelték szalon-élclappá.²⁰¹

Érdemes megemlíteni, hogy magyarországi vicclapokban gyakran dolgoztak kiváló írók, költők. *Jókai Mór* szerkesztette *Nagy Tükör* című lapot 1856-tól, majd az *Üstököst* 1858-tól. *Mikszáth Kálmán* a rá oly jellemző adomázós *Urambátyám* munkatársa volt.²⁰² *De Gárdonyi Géza* is talált teret magának a flaszterirodalomban. A vizsgált korszakban a *Borsszem Jankó* hasábjain jelentek meg folytatásokban *Nagy Lajos* (1883-1954) *Képtelen természetrajzának* egyes fejezetei, vagy *Somlyó Zoltán* (1882-1937) kiváló, a lap gúnyverseit messze felülmúló, valódi irodalmi értékkel bíró versei is.

Néhány gondolat a *Borsszem Jankó* értékeléséhez

A lap szabadelvű. Egyházhoz való viszonyát *Buzinkay Géza* így foglalta össze: „*A vallásfelekezeteken kívül állt, nem az egyik vagy a másik oldaláról folytatott harcot. A szabad egyház és a szabad vallásgyakorlás híve volt, hogy mindenkinek személyes ügye lehessen a vallása. Ezért szembeszegült a hazai katolikus egyház államvallási törekvéseivel, de bármelyik felekezet erőszakosságát és ortodoxiáját is pellengérre állította.*”²⁰³ Úgy véljük, hogy az egyházpolitikai küzdelmek inkább a katolicizmus sikertelen utóvédharcait mutatják az 1890-es években, mintsem „államvallási törekvéseket”. Kétségtelen tény azonban, hogy ennek balsikere keresztény alapon szerveződő párt megszületéséhez vezetett 1895-ben. A Katolikus Néppárt természetesen ellenfele volt a kormánynak – s így a *Borsszem Jankónak* is.

Egy évtizeddel később, 1905-ben súlyos belpolitikai válság után felbomlott a korábbi hatalmi struktúra. Egy kényszerű koalíció állt fel, amelyben a néppárt kormányzati szerephez jutott.²⁰⁴ A *Borsszem Jankó* továbbra is a koalíció egyik vezető pártjának támogatója maradt, de ellenfeleinek köre átalakult. Pár évre átrendeződtek a határvonalak: a katolikus szellemű pártpolitikát hirdető néppárt partnernek számított, akinek csak koalíción belüli túlzottan erős jelenlététől tartott a lap. Ennek leképeződéseként változott az egyház megjelenése a *Borsszem Jankóban*: 1906-tól a különböző egyházi híreket epésen kommentáló *Kancel-paragrafusok* rovat megszűnt, de a katolikus politikusok kifaragása továbbra is az eszköztár része maradt. (Hogy mennyire képviselt valóban egyházas elveket a néppárt, az más kérdés. Sokatmondó,

felében. Budapest, 1983. 6-34.; Dersi Tamás: A *Borsszem Jankótól a Herkó Páterig.* In: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok.* Budapest, 1973. 5-15.

²⁰⁰ Hegedűs Éva: Élclapok Székesfehérváron a századfordulón. In: *Limes.* Komárom – Esztergom megyei tudományos szemle, 1990/2. 60-76.

²⁰¹ BUZINKAY 1983. 34-66.

²⁰² BUZINKAY 1983. 6, 83.

²⁰³ BUZINKAY 1983. 39.

²⁰⁴ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2001. 72-74.

hogy 1915-ben a magyar katolikus püspöki kar beszüntette a párt anyagi támogatását.²⁰⁵⁾

A közelmúltban *Bihari Péter* nemes egyszerűséggel „filoszemitá”-nak minősítette a *Borsszem Jankót*.²⁰⁶ Joggal, ha az újság 1918 utáni időszakát tekintjük. Ekkoriban a kortársak is így vélekedtek róla, ezért díszelgett 1921-ben a budai Szarvas tér egyik házán a lap neve mellett a „kóser újság” gúny-graffiti.²⁰⁷ Ugyanakkor tudatosítanunk kell azt is, hogy a „filoszemita” lap némely zsidósággal kapcsolatos poénját ma a politikai korrektségre való tekintettel nem lehetne elsütöni. Más a stílus, mások a határok, más a tétje a szavaknak, mint akkoriban. A *Borsszem Jankó* maga is folyamatosan egyensúlyozott: kifigurázott zsidó csoportokat is, aminek következtében 1879-ben maga – az egyébként zsidó származású – főszerkesztő kellett védekezzen az antiszemitizmus-váddal szemben.²⁰⁸ Amikor pedig a lap 1917-ben *Jászi Oszkár* zsidókérdésben folytatott ankétjának elkészítette humoros parafrázisát, komoly levelezés kezdődött a hasábokon arról, hogy maguk a szerzők nem antiszemiták-e.²⁰⁹ A legtöbb korabeli vicclap kitalált karakterekkel mutatott be egyes társadalmi csoportokat. A *Borsszem Jankó*ban rendszeresen jelentkező rovata volt *Siffensteiner Solomon* ravaszkodásainak és *Főtiszt. Reb. Menákem Cziczeszbeiszer rabbi rettenetes átkozódásainak*. E figurák jiddis szóhasználata és a rasszjegyeket kihangsúlyozó, rendszeresen visszatérő ábrázolásai nem sokban különböztek a kor többi vicclapjától.²¹⁰

A néppárt nevében agitáló pap figurája az 1895 februárjában feltűnő *Páter Povedálik Hyacintus* lett. A figurát kezdetben *Abonyi Lajos*, majd *Papp Dániel* mozgatta.²¹¹ Bár a figura tótosan beszél, P-betűs és tótosan csengő vezetéke-, valamint kétségkívül nem mindennapi keresztnévvel rendelkezik – nem kell mögötte Prohászka Ottokárt keresnünk. *Povedálik páter* karikatúrájának vonásai ugyanis köszönőviszonyban sincsenek Prohászkaéval: a rajzok egy alacsony, köpcös koldulórendi szerzetest mutatnak. Az viszont tény, hogy amikor 1906-ban a hazai ipar védelmét célzó Tulipán-mozgalom létrejön, amelyről Prohászka jelentős és ismert beszédet mond,²¹² akkor a vicclapban – mely visszatérően kritizálja az új kezdeményezést – a püspök nevével nem találkozunk, Povedálik figurájával azonban igen.²¹³

Első szakasz: Prohászka korai feltűnései a lapban

Amikor a lap látómezejébe került Prohászka, a teológus nem számított másnak, mint egynek a katolikus közszereplők közül. A liberális élclap számára a katolikus politika és politikusok hagyományosan ellenfelek voltak. Mindig megvoltak azok a katolikus közéleti szereplők, akiket rendszeresen kifigurázott, tollhegyre tűzött az újság. Fő célpontnak a századfordulón még *Molnár János* komáromi apátplébános, majd *Tomcsányi Lajos* jezsuita páter, az 1920-es években pedig *Vass József* számított, aki több kormányban töltött be

²⁰⁵ Szántó Konrád: *A katolikus Egyház története*. II. kötet. Budapest, 1988. 498.

²⁰⁶ Bihari Péter: Antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. In: Beszélő XIII. évf. (2008.) 2. sz. – internetes elérés: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/antiszemitizmus-az-első-vilaghaboru-magyarorszagan> – 2011. május.

²⁰⁷ A *Borsszem Jankó* 1921 júniusában számol be erről az afférról, reklámként értékelve a történeteket.

²⁰⁸ Buzinkay Géza: *Mokány Berczi és Spitzig Iczig, Göre Gábor mög a többiek: A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között*. Budapest, 1988. 701.

²⁰⁹ Lásd a *Borsszem Jankó* 1917. augusztus 19-i, szeptember 16-i és 23-i számait.

²¹⁰ Vö. Vörös Kati: *Judapesti Buleváron*. In: Médiakutató, 2003 tavasz (internetes elérése: http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/02_judapesti_bulevaron/03.html – 2011. május).

²¹¹ DERSI 1973. 20-22.

²¹² Vö. pl.: *Frenyó Zoltán*: Prohászka Ottokár es a keresztény nemzeti újjászületés. In: *Prohászka-tanulmányok 2007-2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 30-31.

²¹³ Pl. *Borsszem Jankó*, 1906. április 15. 10.

miniszteri funkciókat. De mellettük több – a napi politika színpada felől nézve kisebb jelentőségű – politizáló pap is tollhegyre került rendre. Prohászka alakja kezdetben közöttük tűnt fel. Említései elsősorban a közéleti katolicizmus kritikáiban kerültek elő – ám mivel e szegmensben nem számított még politikai hatalommal is bíró vezéregyéniségnek, nem rá irányult a csipkelődések összttüze. *A klerikális szeánsz* című írásban [Lásd: Függelék 5.], vagy a gyakorta visszatérő *Fekete-sárga mise* rovatban csak neve tűnt fel, érintőlegesen. Például 1908 áprilisában egy írás így kezdődik: „*In nomine Patris Tomcsányi, et filii Barkóczy et spiritus sancti Prohascae.*” [Függelék 6.]

A humor egyik legalacsonyabb – de nem feltétlenül nemtelen – foka, ha valakinek a nevével játszadoznak. Amíg személyét közelebből nem ismerik, természetes ez a szint. Talán a legsikerültebb pillanata a lapnak a *pro-fohászka* szóösszetétel megszületése 1904-ben. [Függelék 1.] Egy másik vetület a származással való gúnyolódás. Humor forrásává válik, hogy a katolikus nagygyűlés megszervezése körül tevékenykedő személyek mind nemzetiségiek: „*Díszelnök lesz Császká; főszónok Prohászka; főrendező Klobászká; és alelnök Gieszwein. Kár hogy nincs köztük Szalveta is.*” [Függelék 2.] Hasonló helyzet áll a csak nevében „német” *Németh József György* püspöknek való jelölésével – az „ösmagyar” csengésű *Giesswein, Csernoch* vagy Prohászka ellenében. [Függelék 8.]

Második szakasz: a Borsszem Jankó szimpátiája

Prohászka 1905 őszén kapott püspöki kinevezést Székesfehérvárra. A meglehetősen népszerűtlen Fejérváry-féle darabontkormány részéről kinevezése afféle hangulatjavító intézkedés volt.²¹⁴ Lecserélték ekkor a vármegyék tisztikarát is, ami komoly ellenérzéseket szült a társadalomban. Egy 1906 januárjában kiadott kommentár e helyzetet kettősségét világította meg: „*A főispánt záptojással dobálják, leköpködik, megtépázzák. Ugyan miért bántják olyan nagyon? Mert nem lett püspök, az irgalmát! Az istenuccse, mert nem lett püspök. Ha püspökké lett volna, akkor most nagy harangzúgás, felriadó éljenzés közepette vonulna fellobogózott utzákon az installációra. Ugyanaz a kormány nevezte ki a püspököt és a főispánt is...*” [Függelék 3.]

Kitapintható a lap fokozatosan növekvő rokonszenve is Prohászka iránt. E mögött először csak szónoki kvalitásainak elismerése állt. Már első említések is „*aranytorkú*” jelzővel illették. [Függelék 1.] Ez a megbecsülés fokozódott, ahogy Prohászka közvetlensége, pompától való elzárkózása közismertté vált. Személye viszonyítási ponttá vált – mások kritizálásakor. 1908 júliusában írták: „*Reszketnek a vaskalaposok, hogy [...] az új nemzedék a „szocialista” Balthazár Dezsőt találja beültetni kálvinista püspöknek. Honnét, miért ez az irtózat abban az evangéliomi eklézsiában? [...] kollégája a szocializmus mételeyében, Prohászka Ottokár is gyalogszerrel, csizmásan, ernyővel a hóna alatt ment székfoglalni Székesfehérvárra.*” [Függelék 7.] A püspök nyitottsága és párbeszédkészsége miatt tovább nőtt a *Borsszem Jankó* rokonszenve. 1910-ben még a feministákkal is összefüggésbe hozták.²¹⁵ [Függelék 9.]

Ahogy fokozódtak a külön utas Prohászka konfliktusai a hazai katolicizmus konzervatív köreivel, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá a liberális sajtó szimpátiája iránta. Ez csúcspontja a püspök index-ügye kapcsán jutott. Az 1910. október 23-án megjelenő lapszám fő témája a fehérvári püspök. Amikor 1910 őszén az esztergomi vigilantia bizottság foglalkozni kezdett írásaival, a *Borsszem Jankó* címlapra helyezte Prohászkat. A képen egy sötét szobában

²¹⁴ Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994. 100.

²¹⁵ Pedig Prohászka a nőkérdésben egészen más alapállásból képviselt haladó nézeteket – Vö: Bella Lászlóné: *Prohászka és a nőkérdés*. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 233–242.

egyetlen gyertya mellett ül, a háttérben a villámokat szóró dörgedelmes pápa alakja jelenik meg, akinek kívánságára egy jezsuita sötét karja a világosságot egy gyertyakoppantó segítségével épp kioltani készül. [Függelék 10.]

A liberális sajtó Prohászka meghurcolása mögött a „jezsuitizmust” sejtette. Kissé leegyszerűsítve e kifejezés alatt értettek mindent, amit az ecclesia militans – számukra negatív – képe jelentett. (Tomcsányi Lajos páter valóban bírálta Prohászkát, tagja volt a vigilantia-bizottságnak is, de nem volt a szerepe döntő a fehérvári püspök kálváriájában.²¹⁶ Ez az interpretáció ráadásul figyelmen kívül hagyja a püspök személyes vonzódását a rendhez: Prohászka a jezsuiták neveltje volt Kalocsán és Rómában, az 1890-es években aktívan foglalkoztatta a rendbe történő belépés gondolata is,²¹⁷ püspökként pedig az egyházmegyéjében lévő érdi rendházat felkarolta, annak atyáit több lelkigyakorlat tartására kérte fel papjai számára.²¹⁸)

Az említett lapszám 2. oldalán Prohászkához intézett üdvözlőverset is olvashatunk: „*Nem kell őt dicsérnünk, mert megérdemelné / Részen az igazság, hát ne álljunk mellé*” – kezdődött a vers, melynek szerzője ismeretlen. A szabadelvű lap tökéletesen ismerte saját véleménynyilvánításának hatását a klerikális közegben: „*Ha mi érte szólnánk, neki ártanánk csak*” – írták. A szöveg így csak Prohászka buzgóságát és erényességét nevesítette érdemei közül. Kvalitásai elismerésének legnagyobb pillanata a verset záró vízió, mely szerint, ha hagynák dolgozni és követnék „*mint új Pázmány / Konferenciáztván / Pápastávé tenné az egész országot.*” [Függelék 11.]

Nem a vers azonban a legmegdöbbentőbb mélységű kiállítás a püspök mellett, hanem a mellette elhelyezett féloldali írás, amely *Az igazi liberálisok* címmel jelent meg. A lap a Katolikus Néppárt emblematikus figuráját és vezetőjét, Zichy János kultuszminisztert és Prohászkát, a meghurcolt püspököt nevezte meg a kor két legnagyobb liberálisaként. [Függelék 12.] Hogy ez mekkora logikai bukfenc, a szerző is érezte, és épp azt ecsetelte hosszan, miért méltó a két katolikus közéleti személyiség a szabadelvű névre. Előbbi oka egy aktuális nyilatkozat; utóbbié maga a megtámadottság ténye. Prohászkát az írás úgy mutatta be, mint aki „*egy személyben elszánt hitvalló, igaz próféta és szinte evangéliomi aszkéta*”, aki bátran támadja a hierarchia „*rothadt gyökereit*”. Prohászka fő ellenfelét a lap itt is a „jezsuitizmus”-ban látta.

Amikor a meghurcolás 1911 nyarán indexre tételle ért, a lap továbbra is kiállt a püspök mellett állt. De ezek a megnyilatkozások már nem annyira Prohászka személyének szólnak, erősebbnek érezzük benne az Egyház megosztottsága felett érzett káröröm tónusát. Látunk karikatúrát a mindent elsötétítő pápáról, akit zavar a világosság [Függelék 13.]; látunk karikatúrát a pápa környezetéről, akik takarni igyekeznek előle a fényt [Függelék 17.]; látunk karikatúrát az index hírének fogadásáról különböző szintű egyházi körökben (azt sem palástolva, hogy az bizony jó reklám is az inkriminált műveknek). [Függelék 14.] De olvashatunk viccet arról is, hogy mennyire érthetetlen és értelmezhetetlen a falusi plébános szintjén az egész modernizmus vita, amely a püspök kálváriájához vezetett [Függelék 16.]; olvashatunk egy elképzelt vatikáni jelenetet is az index háttéréről, ahol fokozatosan nő a pápa dühe, ahogy hallja az egyre „súlyosbodó” vádak:

- „– *Prohászka ellene van az analfabéták szaporodásának.*
- *Bajnak baj ugyan ez, de nem a legnagyobb baj.*
- *Azt mondja, hogy több intelligens embert kell nevelni.*

²¹⁶ Adriányi Gábor: *Prohászka és a római index*. Budapest, 2002. 43-48.; GERGELY 1994. 121-150.; Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007. 177-194.

²¹⁷ Elemzi a vonatkozó naplójegyzeteket Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. 95-99.

²¹⁸ Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 89.

- *Mire nem ragadtatja magát ez a Prohászka?!*
- *A műveltséget szélesebb körökben szeretné terjeszteni.*
- *Nehéz lesz a bűnbocsánatot megadnom.*
- *Végül pedig az összes katolikusoknak figyelmébe ajánlja a keresztényi szeretetet.*
- *Keresztényi szeretet? Elég! Indexre vele!”* [Függelék 15.]

Prohászka egyházi és társadalmi kérdésekben is kétségkívül nyitottabb volt koránál. Utóbbira jó példa, hogy egy beszédében kritizálta a dzsentriket. A *Borsszem Jankó* erre a püspökhöz intézett nyílt levéllel reagált 1912 januárjában: „*Méltóságos Uram, olvastuk beszédét, amely a magyar úri társadalom homlokára sütötte a dologtalanság, a henye élvezethajszolás tüzes bélyegét. Többek közt azt is méltóztatott mondani, hogy fulladozunk az adósságokban. Ha ez így van (már pedig, fájdalom, így van), mért foszt meg bennünket Méltóságod attól az egyetlen kárpótlástól, hogy a zsidót szidjuk? Ezt kérdezi sok ezer magyar úr*”. [Függelék 18.]

Itt álljunk meg egy pillanatra. Mi történt itt? Prohászka – akit manapság kellő distinkciók nélkül gyakorta vádolnak antiszemitizmussal – a jelek szerint mást jelöl meg beszédében a társadalmi bajok okának, mint amit „szokás”. Kizárja a „zsidózás” lehetőségét – véli a zsidó hátterű liberális lap indignálódottan. Bizarr ez. Beigazolódni látszik tehát itt is *Gergely Jenő* sommás véleménye, mely szerint „*a fő cezúrák, a törésvonalak tehát az ő* [t.i. Prohászka] *társadalom-felfogásában a társadalmi igazságosság és igazságtalanság, a hit és a nemhit, a hazafiság és hazátlanság mezsgyéjén húzódnak*”. Nem pedig a vallási vagy faji hovatartozás vidékén.²¹⁹

Prohászka nimbusza a lapban a következő hat évben még töretlennek mondható. 1914 tavaszán az újság az Úristennek címzett levélke álarcát öltő gúnyversben fakadt ki Csernoch János hercegprímásra. Az érsek szapulása mellett ellenpontként villant fel Prohászka [Függelék 20.]:

„*Istenkém, bocsásd meg e borús fohászkát:
Miért engedted, hogy megvédje Prohászkát?
Éppen Csernoch lép föl a modernnek mellett:
Szegény Prohászkának még csak épp ez kellett!”*

A világháború alatt *Borsszem Jankó* hangvétele természetesen sokat változott. A belpolitikától az érdeklődés a külpolitika és hadügyek felé fordult. 1915-től egy hosszabb karikatúra-sorozat jelent meg azokról, akiket a lap a *Signum Laudis Civilis* kitüntetésre javasolt a háborús hátország vezetői közül. Prohászka Ottokár 15.-ként, „*a szomorúak vigasztalója*” indoklással került be az impozáns galériába. [Függelék 21.]

A népszerűségnek újfent csúcsain járt a lapban Prohászka 1916-ban, amikor az OMGE közgyűlésén javaslatot tett a frontot megjárt katonák földhöz juttatására egy örökbérlet-tervezet formájában. Ez, a nagybirtokrendszert az egyház oldaláról is megbontani szándékozó kezdeményezés revelációként hatott az országban.²²⁰ A *Borsszem Jankó* ismét üdvözlő verssel fogadta a kezdeményezést. [Függelék 22.]

Harmadik szakasz: az elfordulás

Prohászkának ez – az egyébiránt egyáltalán nem keresett – „sikere” váratlanul,

²¹⁹ Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 201.

²²⁰ Vö.: Balogh Margit: Örökbérlet vagy verkli? – Prohászka örökbérlet javaslata. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 110-126.

egyszeriben és menthetetlenül omlott össze 1918 nyarán. A lap ekkor ösztüzet zúdított Prohászka-ra, majd a következő években pedig agyonhallgatta az egyre komolyabb közéleti szerepet játszó főpapot. Azt hihetnénk, hogy 1920 után a nemzetgyűlési képviselőként és pártelnökként is dolgozó Prohászka céltábla volt. Paradox módon nem ezt tapasztaljuk. 1918 őszétől 1921 tavaszáig a *Borsszem Jankó* le sem írta a nevét. Mintha a „damnatio memoriae” mechanizmusa működött volna: annyira gyűlöletesnek tartották személyét, hogy nem beszéltek róla. Nem tartották rá méltónak.

Mi áll e gyökeres fordulat hátterében? A válasz egy sajtóháborúban keresendő. A püspök az *Alkotmány* hasábjain jelentetett meg egy cikket *Pro juventute catholica* címmel,²²¹ amelyet azután több lap is átvett. Komoly visszhangokat keltett és nagy polémia támadt belőle, melyre a püspök *Pro re christiana* című írásával reagált.²²² Mindkét cikknek az az alap gondolata, hogy valamiképpen helyzetbe kell hozni és támogatni kell azt a magyar fiatalságot, amely eddig katonáskodni kényszerült és nem folytathatott egyetemi tanulmányokat. A püspök konkrét példákat sorolva mondta ki azt, ami ekkoriban nagyon sokaknak csípte a szemét: hogy feltűnően sok zsidó fiatal maradt távol a fronttól, mentette ki magát a harctértől, minősítette alkalmatlanná magát a katonáskodásra, osztatta be magát hátországi szolgálatra. Ha a kérdés sajtótörténeti utóéletét vizsgáljuk, akkor még két cikkre kell utalnunk: a legmarkánsabb válasz Prohászka szavaira *Vázsonyi Vilmos*, volt igazságügy-minisztertől érkezett *Elég volt!* címmel az *Egyenlőségben*. Uszító antiszemitizmussal vádolta a klérust. Prohászka *Elég volt-e?* című írásával reagált, tisztázva alapállását. E cikket a Katholikus Sajtó Vállalat állítólag milliós példányszámban terjesztette.²²³

Jelen tanulmány kereteit meghaladja e kérdéskör részletes vizsgálata. Az mindenesetre tény, hogy a hivatalos statisztikák szerint a bevonuló zsidó származású katonák vesztesége mintegy fele volt csak az általánosnak mondható rátának. A jelenség okai elsősorban társadalomtörténeti jellegűek: a legnagyobb vérvesztéseket a gyalogos hadosztályok szenvedték el, amelyekbe döntő többségében agrárnépességet soroztak – s köztük valóban kevés volt a zsidó.²²⁴ A háború alatt a közhangulat amúgy is a zsidóság ellen fordult. Egyrészt az árdrágítók, a nyerészkedők, a hadimilliomosok szemet szűrő többsége soraikból került ki, másrészt megnövekedett a városokban a Galíciából érkező zsidó menekültek száma. Mindez olyan feszültséget teremtett, amelyben a teljes korábbi magyarországi asszimilációs politika megkérdőjeleződött.²²⁵

Visszatérve az alapproblémánkra: vizsgálandó kérdés még, hogy vajon más a nagy nyilvánosság előtt fogalmaz-e meg hasonló kérdéseket a zsidóság háborús szerepvállalásáról Prohászkanál korábban. Naplójegyzeteket ismerünk,²²⁶ bizonyára kisebb cikkek is születtek – de vélhetően hozzá hasonló súlyú társadalmi méltóság még nem nyilvánult meg a témában, ezért irányult ellene a liberális sajtó ösztüze. Az ugyanis roppant élesen reagált. A korabeli neológ-liberális, mindenhol izgágán antiszemitizmust kereső *Egyenlőség* felelős kiadója, *Szabolcsi Lajos* igyekezett támadni, a Prohászka által kimondott tényeket cáfolni, számok ellenébe számokat állítani. Nem sok sikerrel. (Az a legfőbb baj írásaival, hogy többnyire más cáfol bennük, mint amit Prohászka állít,²²⁷ így mintegy elbeszél mellette.) A *Borsszem Jankó*

²²¹ Prohászka Ottokár: *Iránytű*. In: ÖM 22, 184-186.

²²² ÖM 22, 186-188.

²²³ ÖM 22, 189-194.; Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az egyenlőség évtizedei 1881-1931. Emlékezések, dokumentumok*. Hungarica Judaica 5. Budapest, 1993. 232-233.

²²⁴ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001. 93-94.

²²⁵ GYURGYÁK 2001. 88-97.

²²⁶ Vö.: *Ágoston Péter* naplója. Idézi: GYURGYÁK 2001. 89.

²²⁷ Amikor Prohászka a máramarosszigeti laktanya létszámárányainak változásairól beszél, akkor Szabolcsi egy konkrét időpillanat adatát szembeesíti vele – miközben maga is elismeri, hogy a laktanya állománylétszámának arányánál kisebb mértékű volt innen a zsidó katonák frontra vonulása. Amikor Prohászka a fehérvári 17-es

szerkesztőségében is gyűlölt személyé vált Prohászka ezen írásai miatt. A felzúdulás ellene legalább olyan intenzitású volt, mint a kiállítás mellette 1910-1911 folyamán. Az 1918. június 23-i lapszám egy verssel [Függelék 23.], egy csípős kommentárral [Függelék 24.], valamint egy karikatúrával [Függelék 25.] reagált a püspök „antiszemita fordulatára”.²²⁸

Somlyó Zoltán verse egyenesen a püspöknek címzett, erőteljes, a lap általános színvonalán túlmutató, még némi irodalmi értékkel is bíró alkotás. Megidézte az ország fájdalmait a vérzivatarban, és elutasítja a „gyűlöletkeltést”, melyet Prohászka szavaiból kihallott.

Az epésnek szánt kommentár lakonikus tömörségű, arra utal, hogy a püspök egy közelgő kalocsai érseki kinevezés érdekében állt be a zsidózók sorába. Valójában Prohászka nem vágyott el Fehérvárról: a kormányzat kétségkívül gondolkodott személyében a kalocsai érseki szék kapcsán, ám egy elhúzódó és mindenkinek kényelmetlen huzavona után azt *Zichy Gyula* kapta meg.²²⁹ Szintén egy javadalmi ügy árnyéka vetült Prohászka 1918 augusztusában. Akkor egy gúnyversben a kortárs püspökök szaladnak Csernoch primáshoz ijedten, hallván a fehérvári kolléga „szocialista” ízű beszédeit. Riadalmukat azzal nyugtatja a primás, hogy „*Bízzatok, szolgálom az ő s i erényben*”. Majd jön a fordulat:

„*S íme a szentlélek Ottokárt megszállta,
Kiket előbb védett, földig legyalázta
S lőn papi vagyonnak fő-főharsonása.
Isten csodatettét dicsérjük e tényben,
Említé is Csernoch mosolygós kedvében:
„Ugye, mondtam: bízzunk az ő s i erényben!”*”

A fehérvári püspökség ugyanis a Veszprém megyei Ósiben szerzett ekkor birtokot. (Cserébe viszont Prohászka lemondott a szeminárium fenntartására szánt bizonytalan, devalválódó államsegélyről.)²³⁰ [Függelék 27.]

De térjünk vissza az 1918. június 23-i lapszámhoz. A harmadik reflexió, a karikatúra az előbbi idézeteknél aljasabb módon kezelte a kérdést. A lap szélére helyezett képen egy barokk szószékről (s így szinte a lapból is) hajolt ki az acsarkodó arcvonásúra formált, vérben forgó szemű püspök alakja, miközben mögötte Krisztus árnya áll, s csendesen mondja neki: „*Quo vadis, mi filii...*” Azaz: „Hová mégy, fiam.” A szószék, mint grafikai elem egészen más

gyalogezred tartalékos, itthon maradó állományának aktuális adatait közli, akkor Szabolcsi időbeli távlatokban nézi a kérdést, és új vitafrontot nyit a hátszági állományban a frontot már megjárt zsidó sebesültek számának közlésével; amely csak a hasonló vonatkozású „nem zsidó” adat ismeretében lehetne releváns. – E „számháború” mélypontjának azt tartom, hogy Szabolcsi olyan adatba is beleköt később a numerus clausus törvény vitájában, amellyel Prohászka épp a frontot megjárt zsidó katonák hősiességét emeli ki (a német hadseregben 1916 novemberéig a bevonult zsidó katonák 30%-a kapott vaskoronarendet). Egyrészt a Szabolcsi által bemutatott, jóval hosszabb időtartamra vetített adatok rosszabbak Prohászkaénál (22%), másrészt Szabolcsi az adatok forrását illetően is hazugságon akarja érní Prohászkaét, mondván: állításával szemben azok nem hivatalos statisztikára alapoztak – csak hogy ezt a püspök nem is állította... Vö.: SZABOLCSI 1993. 226, 312-313. A vonatkozó Prohászka szövegek kiadási helyét korábban jeleztük.

²²⁸ Vannak további a kérdésre, de nem Prohászka személyére vonatkozó reflexiók is. Ilyen például a lap egyik korábbi címloldalának kommentár nélküli megismétlése, melyben egy lövészárokban fekszik egymás mellett egy zsidó és egy magyar katona – holtan.

²²⁹ Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1919-1945*. Budapest, 1997. 22.; Lakatos Andor: Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923-1942). In: *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Szerk. Horváth István – Kikindai András. Budapest–Pécs, 2007. 112-115. – A kérdéstről kötetünkben bővebben lásd Horváth László írását.

²³⁰ Mózesy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári szeminárium. In: *Laudatio et salutatatio – Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára*. Szerk. Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás. Székesfehérvár, 2004. 326.; MÓZESSY 2006. 87.

súlyú környezet, mint egy újság, ahol Prohászka véleménye megjelent. A mondat önmagában ugyan szelíd; azonban mindkét fele olyan tudatalatti háttértartalmakat mozgat meg az olvasóban, amelyek nagyon messzire vezetnek. A „Quo vadis” *Szent Péter* legendájából lehet ismerős, a hitért történt üldöztetés és mártíromság keretébe helyezi el a történetet. A „mi filii” *Julius Caesar* utolsó szavaiként az árulás és orvgyilkosság vádját vetíti Prohászka. [Függelék 25.]

1918 júliusában újabb verssel tért vissza a témára a lap. Elismert már néhányat a Prohászka érvei közül, így pl. hadimilliomosok (egyébként a lap által korábban már karikírozott és kárhoztatott) üzelmeit; végkicsengése azonban ez: „*Püspök uram, ha tiporsz: egyeseket, s ne a „fajt”!*” [Függelék 26.] Ezt követte a már idézett augusztusi cikk Ösiről, majd a hosszú, hosszú csend.

A *Borsszem Jankó* – és több liberális lap – kérdéshez kötődő hozzászólásait jól jellemzi, hogy képtelen felfogni a püspök komplex látásmódját a kérdésben, mondandójának szinte csak egyik felére fókuszálnak. Pedig Prohászka már második témánkba vágó, 1918. június 30-án publikált írásában is határozottan kifejezte rokonszenvét a sorsát vállaló zsidóság mellett. Hangsúlyozta: „*Felesleges külön kiemelnem, hogy én soha semmiféle tisztességes embert, legyen az magyar, vagy rác, vagy zsidó, nem bántok, s még kevésbé rágalmozok meg valakit. Nem bántom a derék zsidót sem. Aki ilyen, az örüljön neki; de arról tudom azt is, hogy nem azonosítja magát semmiféle gazsággal, s hogy jól vigyáz magára főleg oly kérdésekben s érdekekben, hol a faji szimpátia öntudatlanul is kísértetbe hozza a jól nevelt embert is, vad, tajtékozó dühbe pedig a neveletlent, ut figura docet. Tudok tisztelni egyeseket az előbbi brancsból, s van alkalmam ámulni a tömegeken az utóbbi fajtaból.*”²³¹ A legmeghatározóbb pillanatokban ekkor is, később is képes volt differenciáltan tekinteni a zsidóságra (miközben retorikájában – miként a korban mindenki – gyakorta esett az általánosítás hibájába).

Negyedik szakasz: visszatérve a palettára

A(z el)hallgatás fala 1921 tavaszán repedt meg Prohászka körül. A *Borsszem Jankó* újra utalt rá, újra szerepeltette. Innen kezdve vissza-visszaköszönnek a régi vicctípusok: találkozunk például gúnyolódással származásával, beszédmódjával ismét. [Függelék 29.].

Érdekesek az új hangsúlyok is. A püspök által irányított egységes kormányzó párt bomlásával kapcsolatban megjelenő furcsa hangvételű kommentár olyan terepen támadt Prohászka, amely számára különösen fájdalmas lehetett, és amelyet a szerkesztőség is egészen másként kezelt korábban: az index-ügyet idézte fel. [Függelék 28.]

A következő pillanat, amikor a püspök érdekessé vált a lap számára, 1921 májusában érkezett el, amikor megtartotta a Magyar Tudományos Akadémián székfoglalóját *Dantéről*.²³² Az élclap egy „emlékkönyvvel” reagált, melyben *Goethe*, *Madách* és Dante elképzelt, Prohászka-hoz intézett hozzá intézett sorait tették közzé. Nem épp kedveskedően. [Függelék 30.]

1922-ben előbb a lap által kreált zsidó figura, Seiffensteiner Salamon fordult nyílt levéllel a püspökhöz [Függelék 31.], majd *Wolff Károly* pártvezér. [Függelék 32.] A következő említés-csokor 1927 januárjához kötődött, amikor a magyar törvényhozás átszervezése folytán ismét kétkamarássá vált az országgyűlés. A főrendiháznak Prohászka hivatalánál fogva tagja lett, akárcsak *Reich Koppel*, az ortodox izraelita főrabbi. A két alak elképzelt találkozása, no meg egyáltalán nem magyarosan csengő nevük lett ekkor is néhány vicc

²³¹ ÖM 22, 187.

²³² Schütz Antal: Prohászka pályája. In: ÖM 25, 112.

forrása. [Függelék 33-34.]

Ötödik szakasz: emlékezet

El kell ismernünk és ki kell jelentenünk, hogy a *Borsszem Jankó* képes volt emelkedettségre is. Bármely egykor bőszen támadott ellenfele a sírba szállt, a lap képes volt a maga eszközeivel méltó módon emléket állítani neki. Többnyire gyászkeretes emlékversek adták ehhez a formát. Ha valakit pedig különösen nem kedveltek, inkább hallgattak róla halálakor.

1927-ben két korszakos főpapegyéniség szenderült jobblétre. A *Borsszem Jankó* Csernoch János hercegprímásról egy szót sem szólt, Prohászkaótól azonban méltó módon búcsút vett. [Függelék 35.] Ez a vers nem került bele a *Farkas Edit* által szerkesztett, Prohászkaótlal halála utáni megemlékezéseket összegyűjtő és közzétevő *Magyarország gyásza* című kötetbe. Hogy csak elkerülte-e Farkas Edit rendfőnökasszony-szerkesztő figyelmét ez az írás, vagy dehonesztálónak tekintette megjelenésének helyét és ezért mellőzte – nem tudjuk. Tartalmi szempontokkal azonban semmiképpen sem indokolhatjuk kihagyását.

Prohászka az élelapokról és a humorról

Egyetlen kérdés maradt nyitva: maga Prohászka mit szólt a vicclap helyenként vitriolos hangneméhez? Erre azonban egyértelmű választ azonban nem tudunk adni.

Tény, hogy Prohászka kiváló humorérzéke volt. Erre *Schütz Antal* is több ízben felhívta a figyelmet. Így ír például Prohászka útleírásairól: „*A Prohászka-kutató [...] meglepetve fedezi fel Prohászkaóban a kifogyhatatlanul leleményes, eredeti, sokszor kápráztató szellemességet, mely az élcnek, humornak, szarkazmusnak és iróniának egész skáláját kimeríti.*” Schütz ugyanitt Prohászka humorának fejlődését, érlelődését is érzékeli.²³³ A püspökről szóló visszaemlékezések szintén kiváló humorérzékről tanúskodnak.²³⁴ Szokatlan, nem várt helyen is feltűnik a szarkazmus Prohászka írásaiban – ennek legkirívóbb példája talán a püspöki kar nevében szektakérdésről írt körlevele.²³⁵

Hogy valaki miként viszonyul ahhoz, ha saját maga válik a vicc vagy gúny céltáblájává, már egészen más kérdés. Prohászka tudósított 1885-ben a münsteri, 32. német katolikus nagygyűlésről, ahol a vezérszónok, *Ludwig Wind[t]horst* kijelentette: „*Nehéz a centrumban szolgálni, mert ott gúnyt és kacajt aratunk, de emellett részünk a jó lelkiismeret.*”²³⁶ Pontosan tudta tehát, hogy az a politikai út, melyre meggyőződésből maga is lépett, a céltábla-lét következményeivel jár.

Nem tudjuk, hogy Prohászka ismerte-e a vicclapok ellene (néha érte) irányított nyilait. Hagyatékában nem találni ilyen kiadványokat – a *Herkó Páter* bevezetőben említett néhány karikatúrája e tekintetben kivétel. Naplóiban nem emlékezik meg ezekről az orgánumokról vagy piszkálódásaikról. Ezt kétféleképpen is magyarázhatjuk: vagy egyáltalán nem ismerte őket; vagy igen, de tökéletesen hidegen hagyták a karikatúrák. Ez esetben nem csak tettettet méltósággal viselte támadásokat, hanem azok valóban leperegtek róla.

A vicclapok mibenlétéről, stílusáról természetesen volt fogalma, bár maga másként

²³³ Schütz Antal: Bevezetés. In: Prohászka Ottokár: *Utak és állomások. Utirajzok és -naplók*. ÖM 16, VI.

²³⁴ Vö.: Horváth Kálmán: *Prohászka a szívekben*. Magyar Fioretti. Szerk. Felsővályi Ákos. Jubileumi sorozat 2-3. Székesfehérvár, 2009-2010.

²³⁵ Vö.: Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a püspöki kar tanácskozásain. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmévilágáról*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 130.

²³⁶ Prohászka Ottokár: Esztergomtól Münsterig. In: ÖM 16, 96.

pallérozódott. A római Collegium Germanicumról így emlékezett: „*Nem beszélek itt a skolasztika kinövéseiről, melyek egyenesen tudományos «Fliegende Blätter»-féle gyűjteménybe valók, s melyeken senki sem nevezhet oly zamatosan, mint az, ki a skolasztikát jól ismeri. Úgy is volt, hogy miután vicclap nem járt a Collegiumba, néhány megrögzött peripatetikus észficamain és a középkori fizika magyarázatain lehetett mulatni.*” – számára ez volt szellemi kaland és tréfa.²³⁷ Ami azért egészen más szint, mint a politikai élclapoké.

Mint a katolikus sajtóügy egyik vezéralakja, a liberális vicclapokról konzekvens, következetes véleményt formált. Egy a tanácsköztársaság idején keletkezett kemény hangvételű naplójegyzete így hangzik: „*Igazi lelki jóságnak s műveltségnek többnek kell lennie, mint szokásnak, elsajátított tudásnak, – vérnek kell lennie. A hitnek is. Ebben óriási a hiány; a régi vér vízzé vált; az európai infekció elnyálkásította; kivált az ilyen népben s intelligenciában, mely kezdet óta, úgy értem, hogy hosszú évek óta szinte kizárólag a zsidó karikatúrák szellemiségéből, ezekből a beteg agy-exsudatumokból és idegen, frivol érzések excrementumaiból táplálkozik.*”²³⁸

Prohászkanak a humorral szemben elsősorban akkor volt kifogása, ha az valami magasztost rombolt le, vagy üresített ki. Különösen akkor ítélte el, ha úgy vélte, az ember ítélőképességét és lelkiismeretét tompítja el. Ez volt az alapállása már teológiai tanár korában,²³⁹ de idősödven is.²⁴⁰

Elhangzott 2010. október 10-én Székesfehérváron, a Vasútvidéki Prohászka Emléktemplomban tartott megemlékezésen.

FÜGGELÉK

Prohászka Ottokár említései²⁴¹ a Borsszem Jankóban (1904-1927)

1.

1904. május 22.

Aranyszájú Prohászka Ottokár úr a Társadalomtudományi Társaság vita-ülésén összeakasztott Vészi Józseffel,²⁴² aki azt mondta, hogy a Krisztus evangéliumából semmiképpen se lehet igazolni se a spanyol inquisitiót, se a háborúba induló katonák egyházi megáldását. Prohászka úr erre csak annyit ékesszólott, hogy nem szereti, ha ilyesmiről beszélnek, mert elvégre egy kis imádság mindent kiengesztel; a vita anyagához kell simulni a

²³⁷ Prohászka Ottokár: A Germanico-hungaricumban. In: ÖM 16, 201-202.

²³⁸ *Naplójegyzetek* 2, 217. – 1919. június 26.

²³⁹ „Elszántan kell a világ gondatlanságával szemben, melynél fogva a bűnről fogalmi hiányzanak, a mi fogalmainkat állítanunk fel; anélkül bankrottok vagyunk. Ez a gondatlanság tért foglal a papok közt is; hányszor vesznek tréfába valamit, amin sírni kellene. Ez ellen tehát rendíthet[et]len elszántsággal. Ó, be gyenge, férfiuhoz nem méltó fölfogásunk volna a bűnről, tehát leglényegesebb elvekbe vágó dologról, ha ez mások vicceivel, bonmot-jaival szemben mindjárt elmosódnék.” Vö.: *Naplójegyzetek* 1, 196. – 1888. augusztus 1.

²⁴⁰ „A mi vallástalan modernistáink el akarták törölni a vallást; harcot üzentek minden Isten-hitnek, s minden egyházi intézménynek. Minden frázis és szópuffancs fegyver a kezében, s minden alkalom kapóra jön neki, hogy rúgjon egyet rajtunk. Mi álltuk a tüzet; álltunk a harcok központjában, de mélyebb, átfogó akciót nem bírtunk indítani. – Ugyancsak így voltunk a hazaszeretettel, melyet nemzetköziség, európai szellem, fölvilágosult nivellálás örve, cégére s ürügye alatt támadtak. Valami oly tradicionális, de erőtlen állásfoglalása volt a vezető osztályoknak a hazafiság mellett; de a gúny közáporában s a zsidó viccek nyílözönében azt a benyomást tették, hogy leszerelődnek s ócska-vashoz dobatnak.” Vö.: *Naplójegyzetek* 3, 116. – 1919. december 13.

²⁴¹ Feltüntetjük azokat a cikkeket és karikatúrákat is, amelyek bár név szerint nem említik, egyértelműen kapcsolatba hozhatóak személyével. (Pl.: 3., 13., 17.)

²⁴² Vészi József (1858–1940) újságíró, ekkoriban a Budapesti Napló főszerkesztője és országgyűlési képviselő.

vita formájának is. Szóval *pro forma* és *pro-fohászka*. Az ilyen ékesszólást azonban komoly ember be nem *vészi*.

(XXXVII. évf. 21. (1902.) sz. 8.)

2. 1904. július 31.

Az idei katolikus nagygyűlés októberben nagy reményekkel bíztat. Díszelnök lesz *Császka*,²⁴³ főszónok *Prohászka*; főrendező *Klobászka*,²⁴⁴ és alelnök *Gieszwein*.²⁴⁵ Kár hogy nincs köztük Szalveta is. De így is kuruczul fog festeni ez a *magyar* kath. kongresszus.

(XXXVII. évf. 31. (1912.) sz. 7.)

3. 1906. január 21.

A főispánt záptojással dobálják, leköpködik, megtépázzák. Ugyan miért bántják olyan nagyon? Mert nem lett püspök, az irgalmát! Az istenuccse, mért nem lett püspök. Ha püspökké lett volna, akkor most nagy harangzúgás, felriadó éljenzés közepette vonulna fellobogózott utzákon az installációra. Ugyanaz a kormány nevezte ki a püspököt és a főispánt is...

(XXXIX. évf. 3. (1987.) sz. 2.)

4. 1907. december 29. A 48-as püspök

Ecce, a legújabb nemzeti aspiráció! Vívmány aligha lesz belőle. Azt akarja nevezetesen a függetlenségi és 48-as kormánypárt, hogy a várakozó *csanádi* epinkopátusba [sic!²⁴⁶] végre egy 48-as püspököt ültessen be a magas kormány. Bár tehetné, nem is kéne messzi fáradnia érte, ott van mindjárt helyben, Temesvárt [sic!] az öreg *Németh József* cz. püspök,²⁴⁷ aki 48-as honvéd volt, s még tán most is hordja a reverenda alatt a vörös nadrágot. Azért hogy ő névben *németh*, mégis csak magyarabb utódja lenne Szent-Gellértnek valamennyi *Gieszwein-nél*, *Csernoch-nál*,²⁴⁸ *Prohászka-nál*.

(XL. évf. 52. (2090.) sz. 15.)

²⁴³ Császka György (1826–1904), kalocsai érsek 1891-től.

²⁴⁴ Klobászka – vélhetően az előbbieket nevének mintájára megalkotott, kitalált figura.

²⁴⁵ Giesswein Sándor (1856–1923) győri kanonok, keresztényszocialista politikus.

²⁴⁶ Helyesen episkopátusba. A csanádi püspökség Dessewffy Sándor 1907. december 5-i halálával üresedett meg, utódjául Csernoch Jánost 1908. január 12-én nevezte ki az uralkodó. Szentelése és székfoglalása május 10-én történt.

²⁴⁷ Németh József György (1831–1916) csanádi egyházmegyes pap, 1874-től iszaupoliszi címzetes püspök, 1879-től nagyprépost.

²⁴⁸ Csernoch János (1852–1927) esztergomi főegyházmegyes pap, 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai 1912-től esztergomi érsek.

5.

1908. április 12.

Klerikális szeánsz

(A Barkóczy fejről nevezett klastromban)

Majláth erdélyi püspök.²⁴⁹ – In nomine Jesus Christi et ecclesiae catholicae! Megnyitom a mai vallás és közoktatásügyi szeánszot. Bejelentem, hogy e szent alkalomra ünnepi kuplétat szerzett Nagy Xavér hit- és elvtársunk. Fölkérem *Rakovszky Istvánt*²⁵⁰ a jegyzőkönyv, a fekete index vezetésére és a tömjénfüstölő kezelésére. Amen!

Báró Barkóczy Sándor.²⁵¹ – Proponálom, énekeltessék el a szent pápai Hymnus (*Átszellemült helyeslés. A besötétített falakon megjelent Arbeuez Péter szelleme.*²⁵² *Apponyi Albert*²⁵³ baritonja önmagát mülja fölül, szakállá ily könnyet fakasztóan még nem reszketett.)

Tomcsányi jezsuita atya.²⁵⁴ – Áldásom reátok, testvéreim az Urban, Kalksburgban és a Vatikánban. Amen!

Prohászka püspök. – Bár Apponyi testvérhez képest oly kicsiny vagyok, mint egyházmegyém legkisebb falujának kápolnája a szent Péter templomához képest, engedjétek meg, hogy én szóljak legelőször. Apponyi dicsőségét kell zengenem. Az akarom vemhes, akarom nem vemhes; a se hús, se hal; a kecske és a káposzta; bölcs Salamon és a mi egész lelkünk meggyőződésünk diadalát ülte az ő interpellációs válaszában. (*Ájtatos helyeslés, térdhajtás, tömjénfüst.*) Dicsőség a mesternek! Amen!

Gróf Apponyi Albert. – Testvéreim, ti harcos jezsuiták, Loyola Ignác²⁵⁵ és aquinói szent Tamás²⁵⁶ utódai, keresztes barátaim! Az én érdemem csekély. Csak néhány százalékát róttam le a szent tartozásnak. A kezdet útja rögös; szemben velünk a liberális horda, a radikális útonállók, a nemzetközi banditák és Jézus Krisztus urunk méltatlan leszármazói.

Rakovszky István. – Ki kell füstölteni a bitangokat! (*Lóbálja a füstölőt.*)

Majláth. – Ezer misét mondok, hogy kipusztuljanak.

Prohászka. – Szigorúbban kell megtartanunk a szent böjtöket, hogy a vörös ördögöt kikergethessük.

Barkóczy. – Csupasz lábbal mászom meg a Gellérthegyet.

Apponyi. – Mindez kevés, kedves testvéreim. Arra kell vigyáznotok főleg, hogy eme szent szeánszainkról hitetlenek és eretnekek semmit meg ne tudjanak. Óva intelk benneteket Andrásstól is. Őbenne még lobog valami az átkos aufkléristák szenvedélyéből.

Tomcsányi. – Hódolat néked, mesternél is nagyobb Tanítvány! Tu es veritas, vita et via! Amen!

Rakovszky. – Indítványozom, táncoltassuk meg a szent asztalt. Verhovay, Istóczy, szellemeiteket idézem.²⁵⁷ (*Spiritisza szeánsz, fanatikus mormogás, bűnbánó mellveregetés, ima, tömjén. A két szellem csak Apponyi hívására hajlandó megjelenni.*)

Majláth. – Mit sügnak a szellemek?

Apponyi. – Kálvin, Luther és Mózes követői elégetendők, ám a közigazdaság, az

²⁴⁹ Majláth Gusztáv Károly (1864–1940), 1897–1936 között erdélyi püspök.

²⁵⁰ Raszkovszky István (1858–1931) néppárti politikus, országgyűlési képviselő, 1906–1909 között a képviselőház alelnöke.

²⁵¹ Barkóczy Sándor (1857–1925) VKM tisztviselő, 1904-től miniszteri tanácsos, a Szent Imre Főiskolai Interntus Egyesület egyik alapítója.

²⁵² Arbues Péter, XV. századi ágostonos szerzetes, aragóniai főinkvizítor.

²⁵³ Apponyi Albert (1846–1933) politikus, ekkoriban vallás és közoktatásügyi miniszter.

²⁵⁴ Tomcsányi Lajos (1846–1926) nagytekintélyű jezsuita szerzetes, 1898-tól a fővárosban élt.

²⁵⁵ Loyolai Szent Ignác (1491–1556) a jezsuita rend alapítója.

²⁵⁶ Aquinói Szent Tamás (1224–1274) domonkos szerzetes.

²⁵⁷ Verhovay Gyula (1849–1906), Istóczy Győző (1842–1915) antiszemita politikusok.

igazságszolgáltatás és a humanizmus mai vívmányai szerint.

Barkóczy. – Mi történjék a Kapczákkal?

Apponyi (*kifordul*) *a szeme fehérje, suttogva*) – Testük szétvágatik, elevenen megnyúztatik, kerékbe töretik, majd máglyára vettetik.

Mind. – Amen!

Prohászka. – Mi légyen az új eretnekekkel?

Apponyi (*fölszólít, szakállá misztikusan, sőt fanatikus hévvel rezeg.*) – Günther testvért fölszólítom, hogy az állami hóhérok létszámát szaporítsa meg.

Mind. – Requiescant in pace!

Majláth. – Hátra van még a legközelebbi szeánsz idejének megállapítása. Indítványozom, hogy ezt az e célból lerombolandó protestáns imaházak, zsinagógák valamelyikében tartsuk meg.

Mind. – Amen!

(*Minthogy az anyakönyvezető képében a hivatali lelkiismeret nincs jelen, mindnyájan föllállnak. Pápai Hymnus és Vatikáni Cabaret.*)

(XLI. évf. 15. (2105.) sz. 10.)

6. 1908. április 26.

Fekete sárga mise (részlet)

Sacerdos:	In nomine Patris Tomcsányi, et filii Barkóczy et spiritus sancti Prohascae – Ámen.
Tömjén:	Mi lesz ma a szent szolgálat?
Csöngetyű [sic!]:	Az üdvünkre most mi válhat?
Sacerdos:	„Katholikus Népszövetség” Ennek neve dicsértessék!
Tömjén:	Mindörökké.
Csöngetyű:	Ámen.
Sacerdos:	Vallás-szabadsági eszme Eddig el volt rútol vesztve. Szabadelvű régi rendszer Megsértette azt nem egyszer, De mióta más a nóta, Nemzeti új rendszer óta, Általam az újra éled, Vígán pezsdül a hit-élet.
Tömjén:	Ami ázott, ami fázott Fölcsírázott, kivirágzott.
Csöngetyű:	Felekezet mind felbuzdul, Közömbösség mind elpusztul. Lesz hál’ Isten benne módunk Vallás szerint tagolódunk.
	– Ámen.

[...]

(XLI. évf. 17. (2107.) sz. 6.)

7.
1908. július 19.

A csizmás püspök

Reszketnek a vaskalaposok, hogy az öreg Kiss Áron²⁵⁸ székébe az új nemzedék a „szocialista” Baltházár Dezsőt²⁵⁹ találja beültetni kálvinista püspököknek. Honnét, miért ez az irtózat abban az evangéliomi eklézsiában, mely mindig azzal dicsekszik, hogy maga Jézus, minden idők legnagyobb szocialista reformátora volt alapítója? Igaz, hogy a Megváltó egy szürke számaron vonult be Jeruzsálembe, de hát a debreczeni kálvinista püspök se járhat négylovas batáron. Hiszen kollégája a szocializmus mételyében, Prohászka Ottokár is gyalogszerrel, csizmásan, ernyővel a hóna alatt ment székfoglalni Székesfehérvárra.
(XLI. évf. 29. (2119.) sz. 9.)

8.
1908. december 13.

Új szeretet:

- I.
Prohászka püspök: – Ne legyünk fele- hanem egész barátok (*A kassai beszédből.*)
Apponyi (*Tomcsányi páterhez*) Úgy van! Jöjjenek hozzám a barátok. (*Fölpattan egy ajtó és beözönlenek a jezsuiták.*)
- II.
A győri püspök:²⁶⁰ – Szeretet legyen a földön! Én például szeretnék titkos tanácsos vagy prímás lenni. Ergo: kicsapom a magyar érzelmű papokat. Egyedül a szeretet parancsára.
- III.
A nagyságos asszony: – De kérem, ne csókolja a fületem!
Egy néppárti plébános: – Szeresd felebarátodat! mondja az evangélium. De én szeretem a barátfület is.”
(XLI. évf. 50. (2140.) sz. 12.)

9.
1910. október 2.

Ecclesia militans

A parlamenti reform s a Curia. Praktikus megoldás

Úgy tetszik, nem csak a szepesi püspök, hanem maga, a különben csalhatatlan római pápa is csalódásba esett a mi parlamenti reformunk, a *curiai bíráskodás* dolgában. A Vatikánban úgy fogják fel, hogy minden földi Curia fölött ítélni, mint legfőbb föllebezési fórum: a *római* Curia. Ennek az Isten kegyelméből való joghatáskörnek kiterjed a hatalmas természet szerint a magyar országgyűlési választások vitás, pörös ügyeinek végső eldöntésére is. Ez

²⁵⁸ Hegymegi Kiss Áron (1815–1908) tiszántúli református püspök, egyházi író; május 30-án hunyt el.

²⁵⁹ Baltházár Dezső (1871–1936) 1911-től lett a tiszántúli református egyházkerület püspöke, majd 1917-től zsinati elnök.

²⁶⁰ Széchenyi Miklós (1868–1923) 1901-től győri, később 1911-től váradi püspök.

alapon kelt az a legújabb római curiai döntvény, mely a *munkapárti* magyar képviselő papoknak megparancsolja, hogy vagy a *képviselői* mandátumaikról mondjanak le, vagy *egyházi* javadalmaikról. (Tudtunkkal ilyen ukázt se Molnár János apát úr és esztergomi kanonok,²⁶¹ se Hock János, Kőbánya lelkipásztora²⁶² nem kapott). Merry de Val pápai kancellár bíboros ő eminenciája²⁶³ hír szerint éppen a magyar néppárti papképviselők köréből nyerte azt a telivér jezsuita ürügyet, melyre ezen jogkorlátozó s a nemzetközi jogba ütköző intézkedését alapította a római Curianak.

Köztudomású, hogy a magyar választási törvény nem ad választói jogot, tehát passzív elektabilitást, többek között a „*tényleges katonáknak*”. Már pedig a római egyház talán még soha sem volt annyira „*Ecclesia militans*”, mint éppen most, s így papjai feltétlenül ezen választási tilalmi kategória alá esnek, legfőként a Regnum Marianum területén.

Ebből a fámózus Curiai döntésből beláthatatlan kavarodás kezd kerekedni a magyar Sionon. Mert nagyságos képviselő úrnak lenni nem utolsó dolog, úgy mellékesen. Ezen túl jó plébániát élvezni s idővel zsíros kanóniára s Csernoch János példáján püspöki, egyházfejedelmi trónusra, dúsgazdag civilizistára strébolni, mint az Álmoskönyv írja: még álmoknak is igen kellemes.

Ezen okon természetesen érthető, hogy a római *Curia* megappellálhatatlan Edictuma, esetleg Interdictuma rendkívül közléről érinti Rudnay prépost²⁶⁴ és Richter Jankó plébános²⁶⁵ és pánszlávfaló magyar munkapárti, szóval szabadelvű pap-képviselőt. Úgy hallani, a nemzeti munkapárt kulisszái mögött az a vélemény kezd uralkodóvá válni:

– De bizony, ezeket a derék, hű, magyar papjainkat nem hagyjuk, még a szentséges római Curianak se!

Szó van arról, hogy a „*Jus placeti*” jogán a kormány erősen visszavág a római hatalmi túlkapásra. Egyik formula szerint egyelőre az ötven éven alul lévő pap-politikusokat *diszpenzálja* Náray-Szabó kultuszállamtitkár²⁶⁶ a *coelibátusi* egyházfejedelmi tilalom alól. Hock János hír szerint egy „*korengedélyi*” emendement-ot fog benyújtani a kérdéses törvényjavaslat bizottsági tárgyalása során. Ennyiben áll ez idő szerint a legfrissebb egyházpolitikai harc.

A magyarországi *feministák* egyesülete és a nők szavazati ligája legutóbbi közös kormányzati ülésén határozatilag kimondotta, hogy a szabadelvű papképviselők sérelmi ügyét magáévá teszi. Értesülésünk szerint ebben az ügyben országos mozgalom indul, melynek módozatait a napokban fogják bizalmas értekezleten megbeszélni. Evégből Bedy-Schwimmer Róza, dr. Dirner Gusztáv udvari tanácsos, Rosenberg Auguszt, báró Bánffy Dezső, és dr. Sebestyén, az újpárt titkára²⁶⁷ már a napokban Székesfehérvárra utaznak Prohászka püspökhöz, ki az érdekes, modern, egyháztársadalmi akció iránt szintén melegen érdeklődik.

(XLIII. évf. 40. (2234.) sz. 10.)

²⁶¹ Molnár János (1850–1919) komáromi plébános, 1903-tól esztergomi kanonok. 1896-tól néppárti képviselő.

²⁶² Hock János (1859–1936) veszprémi, majd 1899-től az esztergomi egyházmegye papja; a fővárosban plébános előbb Kőbányán, majd Józsefvárosban. 1887-től képviselő, csak 1903-ban szakít a Szabadelvű párttal. 1918-ban a Nemzeti Tanács elnöke.

²⁶³ Rafael Merry del Val (1865–1930) ekkoriban vatikáni államtitkár, 1914-től a Hittani Kongregáció titkára.

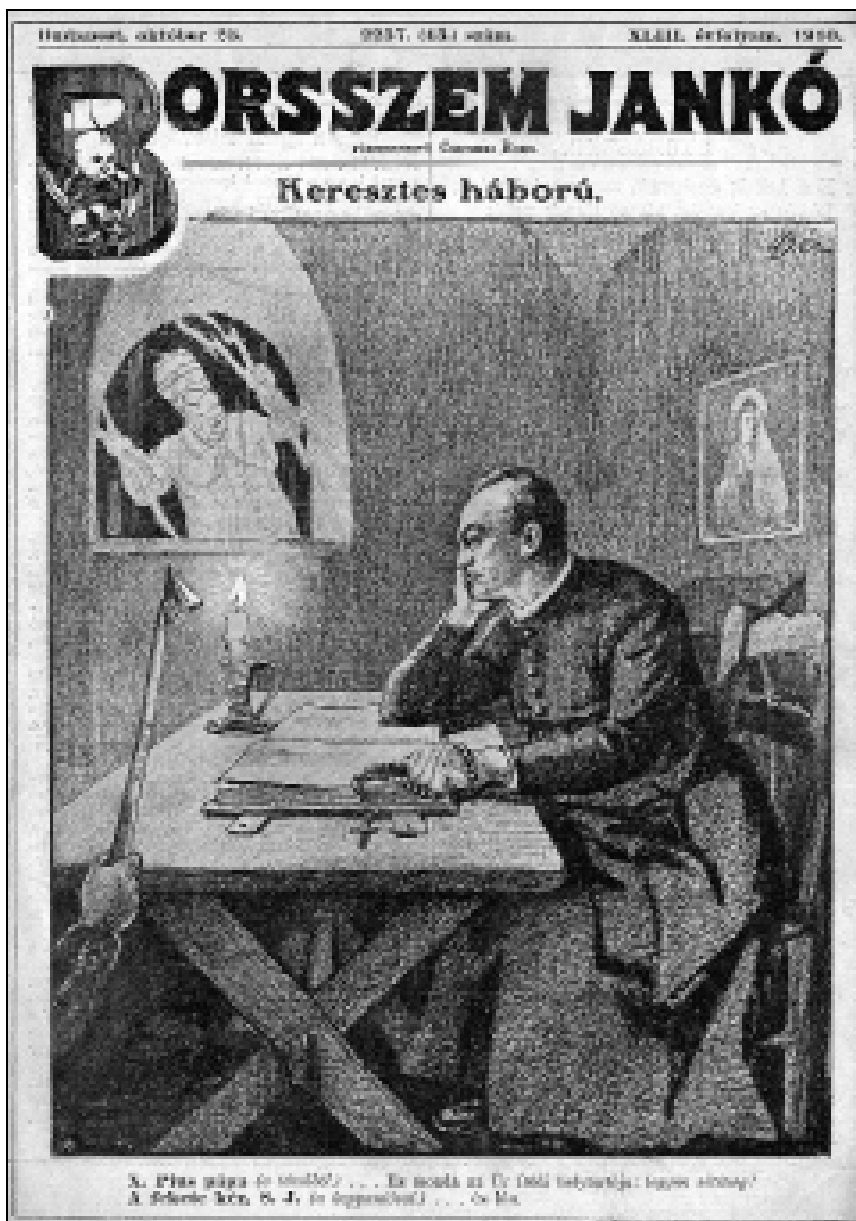
²⁶⁴ Rudnay Alajos (1859–[1912 után]) beszercebányai egyházmegyei pap, 1901-től bajmóci plébános, drozói prépost. 1910-ben a Nemzeti Munkapárt tagjaként jutott a privigei kerület képviselői mandátumhoz a néppárti jelölttel szemben.

²⁶⁵ Richter János (1872–1934) szepesi, 1924-től esztergomi egyházmegyei pap. 1910-től munkapárti programmal képviselő.

²⁶⁶ Náray-Szabó Sándor (1861–1914) orvos, gyógypedagógus, VKM-alkalmazott.

²⁶⁷ Feminista politikusok: Bedy-Schwimmer Róza (1877–1948) a radikális feminista egyesület elnöke, újságíró; Dirner Gusztáv (1855–1912) orvos, szülész-nőgyógyász; Rosenberg Auguszt (1859–194?) tanítónő; Bánffy Dezső (1843–1911) politikus, 1895–1899 közti miniszterelnök, aki 1906-tól választójogi reformokat sürget; valamint Sebestyén Károly (1907-ben főgimnáziumi tanár).

10.
1910. október 23.

(XLIII évf. 43. (2237.) sz. 1.)

11.
1910. október 23.

Prohászka

Nem kell őt dicsérnünk, mert megérdemelné;
Részén az igazság, hát ne álljunk mellé;
Ne is vegyük észre, mert nagyon kiválik –
Hadd szidják, hadd bántsák,
Butaság s kajánság
Otrombán leselgjen rája mindhalálig.

Ha mi érte szólnánk, neki ártanánk csak:
 Vak dühét növelnők az ármányos gáncsnak,
 Ráfognák még jobban, hogy kit így szeretnek,
 Az gyanus főpásztor –
 S bárha buzgóbb százszor
 Száz jezsuitánál: akkor is eretnek!

Eddig is bűnéül rótták fel erényit,
 Pedig föl sem fogtak azokból felényit –
 Hátha még megtudnák tőlünk az egészet!
 Akkor lenne ám még
 A sok ártó szándék
 A nagy püspök ellen még sokkal merészebb

És ha nem így lenne? ... Ha oly erős volna
 A közvéleménynek szerető hatalma,
 Hogy a gyűlöletnek hatalmát letörné
 És e ma is nagy pap,
 Kit jók el nem hagytak,
 Lenne még dicsőbb, még nagyobb emberré?...

Nos, mi lenne akkor? – Biztos vagyok benne,
 Hogy itt akkor nagy baj, nagy fordulat lenne;
 Hogy épp ő, kit annyi pap-irigység rágott,
 Akkor, mint új Pázmány
 Konferenciázván
 Páplistává tenné az egész országot.

(XLIII. évf. 43. (2237.) sz. 2.)

12. 1910. október 23.

Az igazi liberálisok

Aki ezelőtt egy-két esztendővel, vagy akár hónappal is azt a közéleti igazságot merte volna nyilvánosan vállalni: hogy a mai Magyarország oszlopmemberei között a tiszta, ideális liberáliszmusnak két inkarnátus alakja van, az egyik gróf *Zichy* János kultuszminister²⁶⁸, nemrég a klerikális néppárt látható feje, a másik pedig *Prohászka* Ottokár székesfehérvári püspök – azt nevelték volna.

A gondolkodó, szkeptikus magyar ember, aki a fertálytelkes gazdától a hitbizományos urakig minden ízében ó-konzervatív, s csak kifelé mutat némi demokratikus csillámot, megcsóválja erre a merész szókimondásra a fejét.

– Ejh, hogy lehetne ez így? Vagy a magyar liberáliszmusnak, vagy *Zichy* grófnak és *Prohászka* püspöknek kellett teljes úrszíneváltozásán keresztül mennie.

Pedig úgy lehet, sokkal egyszerűbb és természetesebb ennek az átmeneti folyamatnak a forrása és a kialakulása. Nyilván az élet különböző megrázkódtatásai, a gyakorlati

²⁶⁸ Zichy János (1868–1944). 1903-ig néppárti politikus. 1910-13 között és 1918-ban kultuszminister.

kormányzati politikába hosszas vonakodás után történt belépése oldotta meg az új kultuszminiszter lelkének eladdig viselt bilincseit.

Mikor egy nagyraemelt, becsületes ember magától rájön arra a tapasztalati igazságra, hogy a kormányzat, a politika nem magánpassziója akármilyen született nagyúrnak, hanem komoly, szent kötelesség a köz, a haza iránt: óhatatlan, hogy agyában, szívében ne gyulladjon ki a haza- és emberszeretet világító és melengető lángja – az igazi, a tiszta, az ideális, de egyben gyakorlati szabadelvűség.

Ebben a nemes belső tűznek szövétnekét emelte magasba a néppárt elvesztett vezére, mint miniszter, egri választói előtt s pártokon fölülálló közlekedés közepette. Nincs okunk és jogunk, hogy gyanakvó gúny keserű kétségével fogadjuk egy fen[n]költ, jóindulatú léleknek ezt az ihletett kinyilatkoztatását.

Valamint semmiféle felekezetnek kicsinyes akadékoskodása nem érintheti az egy személyben elszánt hitvalló, igaz próféta és szinte evangéliomi aszkéta, *Prohászka* püspök bátor, szabad egyház szervezeti, a papi hierarchia rothadt gyökereit merész határozottsággal metsző kijelentéseit, melyek a dölyfös és önző, a jezsuita-szellem által megmételtyezett egyházi felsőbbiségek kárhoztatását, sőt az egykor volt inkvizícióra emlékeztető, megtorló fegyelmi üldözését is hívta föl ellene.

A *Prohászka* püspök föllépése, ennek a hazai, főképp a jezsuita-szellem által irányított római főpapság, a bíbornoki kollégium, s maga a Szent atya köréből származó könyörtelen visszautasítása, az átok menykövének középkori zörgetése mellett, a Savonarolákat,²⁶⁹ az olasz Renaissance hőseit és vértanúit juttatják minden szabad gondolkodó magyar hazafinak eszébe.

S így elemi okunk, hogy örömmel ne fogadjuk, becsüljük, s ha kell, az ő rá törő méltatlan támadásokkal [szemben] meg is védelmezzük ezt a tiszta, ideálisan liberális, egyébként a feláldozásig hitbuzgó magyar főpapot.

(XLIII. évf. 43. (2237.) sz. 2.)

²⁶⁹ Girolamo Savonarola (1452–1496) firenzei a születésű domonkos szerzetes, puritán és erőszakos hitszónok.

13.
1911. június 18.

(XLIV. évf. 25. (2271.) sz. 3.)

14.
1911. június 18.

(XLIV. évf. 25. (2271.) sz. 5.)

15.
1911. június 25.

A Vatikánban

- És mi van még hátra, Monsignore?
- Itt van Prohászka magyar püspök ügye, akinek néhány művét a fekete könyvbe kellene írunk.
- A szentéletű magyar püspök ilyesmit írt? Halljuk a vádpontokat!
- Elsősorban háromszor fordul elő a könyvekben a *zsidó* (keresztet vet), és kétszer valami kóser zsidónév, valami Bus Jakab.²⁷⁰ (Újra keresztet vet)
- Hm-hm Zsidó és Jakab!
- Prohászka ellene van az analfabéták szaporodásának.
- Bajnak baj ugyan ez, de nem a legnagyobb baj.
- Azt mondja, hogy több intelligens embert kell nevelni.
- Mire nem ragadtatja magát ez a Prohászka?!
- A műveltséget szélesebb körökben szeretné terjeszteni.
- Nehéz lesz a bűnbocsánatot megadnom.

²⁷⁰ Bús Jakab (1861–1935) jezsuita szerzetes, az 1908-ban önállósuló magyar rendtartomány első vezetője.

- Végül pedig az összes katolikusoknak figyelmébe ajánlja a keresztényi szeretetet.
- Keresztényi szeretet? Elég! Indexre vele!

(XLIV. évf. 26. (2272.) sz. 5.)

16.

1911. október. 15.

Prohászka falun

(történik egy falusi leányiskolában)

A plébános úr: – Hát, kedves gyermekeik, a püspök úr kiadta a jelszót, hogy lépjünk a modern leánynevelés terére.

Egy kisleány: – Tisztelendő úr, mi az a modern?

Plébános: – Modern, az annyi mint... hm... modern; szóval mudern. A fene ezeket az idegen szavakat.

Tanítónő: – De tisztelendő úr, talán mégis kegyeskedjék megmagyarázni ezeknek a gyerekeknek, hogy mi az. Így nem értik.

Plébános: – Hát, izé, gyermekeim, azt mondja a püspök úr őeminenciája, hogy legyetek mudernek. Ez annyit tesz, hogy aki ezután rendetlenkedik, azt kukoricára térdepültetem. Aki továbbá nem tudja a leckét, azt bezárom ebédre.

Egy kisleány (*bőgve*): – Én nem akarok modern lenni, brühühü!

Plébános: – De muszáj! Azonkívül a mudern leánynak meg kell esküdnie, hogy sohase megy férjhez eretnekhez, vagy pláne – horrendum – zsidóhoz. Esküdjetek!

Leányok: – Esküszünk, hogy rabbik tovább nem leszünk.

Plébános: – Továbbá akinek az apja meg nem fizeti a párbért, az nem mudern, és az ne merjen többé a szemem elé kerülni.

Egy kisleány: – Én ki akarok menni!

Plébános: – Ez se mudern dolog, majd bejelentelek a püspök úr ő eminenciájának. Maradj csöndben.

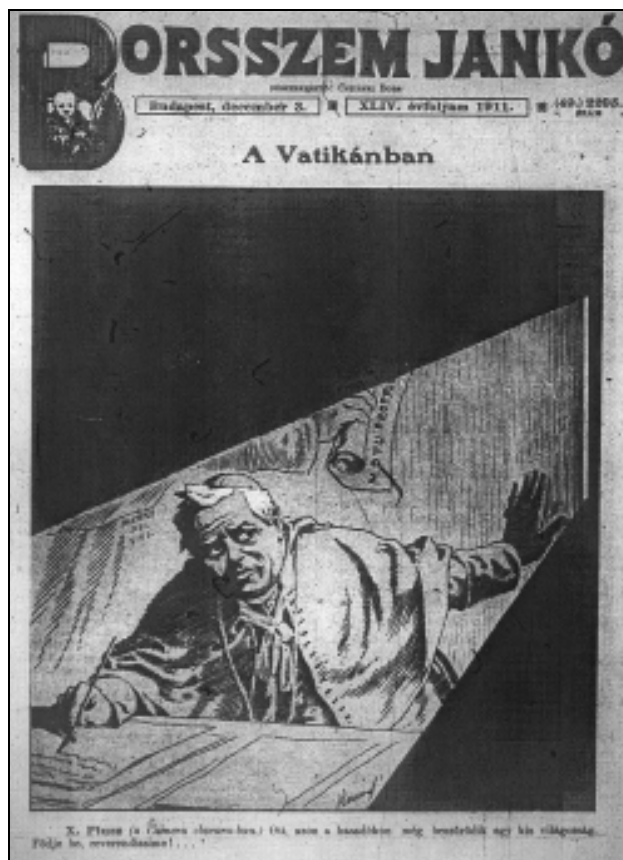
A kislány (*csöndben marad és ultramodern, sőt naturalista dolgokat művel*)

Plébános: – No, ennyi elég is lesz mára. Elmehtetek. (*A tanítónőhöz:*) Kedves kisasszony, maga még itt maradhat, magának majd máské[p] magyarázom meg, hogy mi a mudern.

Tanítónő: – Hála néked, Prohászka!

(XLIV. évf. 42. (2288.) sz. 10.)

17.
1911. december 3.

(XLIV. évf. 49. (2295.) sz. 1.)

18.
1912. jan. 14.

Nyílt kérdés Prohászka-hoz

Méltóságos Uram, olvastuk beszédét, amely a magyar úri társadalom homlokára sütötte a dologtalanság, a henye élvezethajszolás tüzes bélyegét. Többek közt azt is méltóztatott mondani, hogy fulladozunk az adósságokban. Ha ez így van (már pedig, fájdalom, így van), mért foszt meg bennünket Méltóságod attól az egyetlen kárpótlástól, hogy a zsidót szidjuk? Ezt kérdezi

sok ezer magyar úr
(XLV. évf. 2. (2301.) sz. 6.)

19.
1914. jan. 18.

Jól kezdődik

Prohászka Ottokár a Fehér Színház bekonferálása alkalmával a következőket mondta:
– ...amikor én fehér színházat emlegetek, olyan színházra gondolok, amelyben a műzsák nem mutogatják lábikráikat és alsószoknyáikat; múzeumra, ahol eleven művészetet szemlélnek, de ahol az urak ne azt gukkerozzák, amiért – ha feleségeikről vagy leányaikról

van szó – revolverhez, párbajhoz fordulnak...

Ezt jól körülírta Prohászka. Most már bizalommal várjuk a Fehér Színház premierjét.

(XLVII. évf. 3. (2406.) sz. 4.)

20.
1914. március 29.

Levél az Úristenhez

Írom e levelet sötét kávéházban,
Sötét kávéházban, talpig sötét gyászban,
Keseredett szóval, némiképpen zokkal:
Mit akarsz Istenem, ezzel a Csernochhal?

Külömb primás illik ily mérhetetlen Úrhoz:
Nem, ki hegedűt csak ímmelámmal húroz,
Á-mollból játssza el a Rákóczi-marsot,
S ha tán jól zenélne, a kontrás fog falsot.

Istenkém, bocsásd meg e borús fohászkát:
Miért engedted, hogy megvédje Prohászkát?
Éppen Csernoch lép föl a modernnek mellett:
Szegény Prohászkának még csak épp ez kellett!

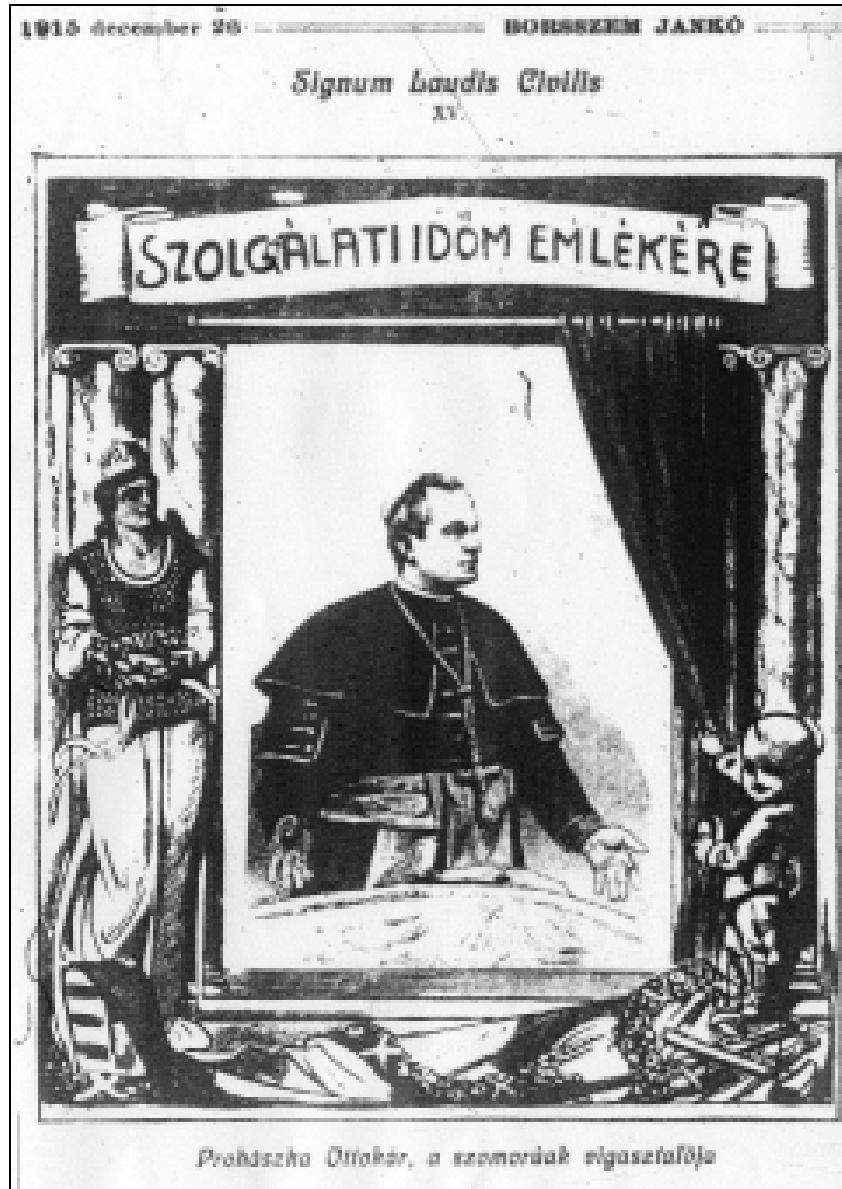
Így lesz magyar földön a torzképből hű más,
Néppártiból mungó, kanonokból primás.
De tudom, Tenéked nem kell kulturharc itt,
Te is jobb primásnak tartod öreg Banda Marcit.²⁷¹

(XLVII. évf. 13. (2416.) sz. 2.)

²⁷¹ Banda Márton (1847–1925) váci születésű, nemzetközileg is ismert cigányprimás.

21.
1915. december 26.

Signum Laudis Civilis XV.

(XLVIII. évf. 52. (2507.) sz. 11.)

22.
1916. április 2.

Ecce sacerdos

Im itt a főpap, az igaz keresztény,
Kinek vetése egy szálig kikel
Mert nemcsak szóval csügg merev keresztjén,
De szíve dobban embertársa vesztén,
S tud tenni érte, mikor tenni kell.

Prohászka szólt – és szava messze szállott,
Vérbe hanyatlott messze országokon át;
Ott ágyú bömböl, a halál kaszál ott,
De szívre lelt s az ige testté váltott:
Szívükbe zárták magyar katonák.

Kik megharcoltak földükért, meg értünk,
Földet nekik, nemcsak egy sírhelyet!
– Így szólt a főpap, kit szívből megértünk,
S amíg oltár elé hajlik a térdünk,
Előtte bízvást hajthatunk fejet.

(XLIX. évf. 17. (2524.) sz. 14.)

23.
1918. június 23.

Somlyó Zoltán: Prohászka Ottokárnak

Kegyelmes püspök úr, ha e véres időkben,
ama türelmes Krisztus, ki megfeszítették –
fölébredne a sírban, amit egymásnak ástunk:
mi, sok-sok mindenféle irigy és gyatra nép –

és látván, hogy az isten sok mindenféle híve,
kiket kereszténynek és zsidónak mond a száj,
miként kémkedik egymás elbúsult lelke ellen,ú
míg ténferengve les ránk a vérharmat-aszály:

nem gondolod-e, püspök, hogy Krisztus, aki nem volt
egyéb, csak pusztá ember, mindünknek kezdete:
megrázná szomorúan tövissel koronázott
szőke fejét és intőn emelkedne keze!

Megindulna a vére a fekete sebekből
és keserű szájából kiáradna a szó:
– Ember, a gyűlöletnek ne adj helyet a szívedben,
mert a gyűlölet útja pokolba ágazó!

Ki istenhez tekint föl, míg szitkot rejt szívében,
nem támad annak lépte nyomába semmi jó!
Akár kegyelmes püspök, akár szocialista,
akár keresztény hívő, akár kopott zsidó...

(LI. évf. 25. (2637.) sz. 2.)

24.
1918. június 23.

Prohászka Ottokár megirigyelte a hecckampányok sikereit. Fölcsapott a híres „aranszajú

forradalmár” uszító antiszemita és szocialistafalónak. Kár, kár Ottokár püspök! A krisztusi mondás jut eszünkbe, ezzel a változattal: Boldogok a tudósok, mert övék a kalocsai érsekség ezer holdja.

(LI. évf. 25. (2637.) sz. 4.)

**25.
1918. június 23.**

(LI évf. 25. (2637.) sz. 9.)

26.
1918. július 14.

Székesfehérvárra

Ecce Prohászka vadul hadonász útszéli gyilokkal,
Hős katonát lezsíroz, holtakat is letagad.
Gaz hadimilljomosoktól már nem látja az erdőt:
Árvát, özvegyet és tenget néma nyomort.
Rongy kevesektől terjedt el tova nagy tömegekre
Minden időkből a bűz, gyújtogató buta vád,
Fejfák, könnyes anyák, holt tűzhelyek ezre riad fel:
Püspök uram, ha tiporsz: egyeseket, s ne a „fajt”!

(LI. évf. 28. (2640.) sz. 12.)

27.
1918. augusztus 11.

Legenda aurea

Messze múltba megy most idők krónikása,
Magasztos példáért, hogy ki-ki meglássa,
Hogy lőn az erénynek diadalkodása.

Élt azon időkből Székesfehérvárott
Híres püspök, kit híttak Ottokárnak,
Pátrónusa az ország minden zsidájának.

Jákob unokáit védelmébe vette,
Krisztus alázatát s mindennek felette
Az papi marháknak osztását hirdette.

Hirdette peniglen ékes aranyszájjal,
Melyből a szó zengve a szívekbe szárnyal,
Miért is a püspökök töltek riadással.

Rémüldözve futnak Esztergamba tüstént:
„Jaj, ez az Ottokár tördeli a tüskénk
S pogány hitvallása terjed futótűzként!”

Csernoch vala akkor Esztergam érsekje,
Hívei siralmát mosolyogva vette,
Őket vigasztalón vállon veregette.

„Hirdették ezt sokan, napja nem jött mégsem.
Áll az Egyház mégis, csorbítatlan fényben.
Bízzatok, szolgálaim az ő s i erényben!

Beszél ő másként is, megérjük időnap!...
S történt kevés múltán illetén bölcs szónak,
Sírba szállott Hornig, a veszprémi főpap.²⁷²

Téres örökének ekkor egy dús telkét
Bőkezű szándékkal kikerekítették,
Ottokár püspöknek elibe tették.

S íme a szentlélek Ottokárt megszállta,
Kiket előbb védett, földig legyalázt a
S lón papi vagyonnak fő-főharsonása.

Isten csodatettét dicsérjük e tényben,
Említé is Csernoch mosolygós kedvében:
„Ugye, mondtam: bízzunk az ő s i erényben!”

Dicsőség Istennek mélyben és magosban,
Ki ily csodát tett, ahogy megdaloltam,
Ezerkilencszázon föllyül tizenhatszoborban.

g.d.²⁷³

(LI. évf. 32. (2644.) sz. 12.)

28. 1921. március 6.

Szabadon Andrássy nyomán

A liberális bloknak, mint értesültünk, sikerült vezérül megnyerni Prohászka Ottokárt, akinek memóriája az utóbbi időkben föltűnően megerősödött. Ennek bizonyosságául Prohászka abból a könyvéből fog citálni, amelyet a Vatikán annak idején indexre tett.

(LIV. évf. 10. (2771.) sz. 5.)

29. 1921. március 20.

Miért jött haza Vázsonyi?

Hazánk több jeleséhez fordultunk ezzel a kérdéssel.
Zsidó prepotenciából. Hogy elhomályosítsa az én szónoki sikereimet. *Ereki Károly*²⁷⁴
Hogy nekünk, fajmagyaroknak, az ő tótos kiejtésével prédikáljon. *Prohászka Ottokár*.
[...]

(LIV. évf. 12. (2773.) sz.7.)

²⁷² Báró Hornig Károly (1840–1917) 1888-tól veszprémi püspök, 1912-től bíboros.

²⁷³ Gács Demeter (1890–1944).

²⁷⁴ Ereki Károly (1878–1952), gépészmérnök, 1905-től műegyetemi adjunktus. 1919-ben a Friedrich kormány közlelmezési minisztere.

30.
1921. május 22.

Emléksorok Prohászka Ottokár emlékkönyvébe

Tudod, hol a hon, hol püspök virul
S főpapi szón poétaarc pirul?
Hol szent kenettel bérnál a pofon
S pacsirtánál hangosb a gramofon?
Mi a'? Mi a'?

A Tudományos Akadémia

*Goethe Janos Farkas*²⁷⁵

Szóban az Akadémián

Csak hódolat illet meg, nem bírálat!

Madách Imre

Drestuktív drámai k.²⁷⁶

Dicsér eléggé a Haller-sereg²⁷⁷
És illik is, hogy ők dicsérjenek.
Te szülted őket, mint árnyát a fény:
De örökkön örökké élek én

Ugyanaz

Az emberélet útjának felén,
Ha nem rajongsz már ifjú szenvedéllyel:
Szép tőled, hogy, ím fordultál felém.
De oh, ne boncold alkotásom széjjel:
Ezt igazán meg nem érdemelém.
Író nem vagy. Hagyj föl minden reménnyel.

*Dante Alighieri*²⁷⁸

Itáliai forradalmár és isteni ko[sic!]

(LIV. évf. 21. (2782.) sz. 4.)

31.
1922. október 15.

Nyílt levél Prohászka-hoz

Méltóságos Püspök Uraság!

Az október 6-iki nemzeti jászönnepen Méltóságod oztot mondta, hod o szentírás jönyörű mandását, o „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”, údj küll értelmezni, hod *tehát* jobban

²⁷⁵ Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) német romantikus író, költő.

²⁷⁶ Madách Imre (1823–1864) főművét, az Ember tragédiáját Prohászka nem tartotta előremutatónak. Vö.: Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár művészetfilozófiája. In: *Prohászka-tanulmányok 2007-2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2010. 143-145.

²⁷⁷ Haller István (1880–1964) újságíró, keresztényszocialista politikus követői. Utalás egyben Jozef Haller lengyel tábornokra, aki 1919-ben százezres sereggel vett részt galíciai harcokban.

²⁷⁸ Dante Alighieri (1265–1321) reneszánsz író, költő. Főművét, az Isteni színjátékot Prohászka a legmagasabbrendű irodalomnak tekintette. Vö.: SZÉNÁSI 2006. 145-147.

szeresd ünmogodot, mint o feleborátodat. O szent Biblia kategorice mand, hof *éppend údj* szeresd ütet. Méltóságod pedig oztot állít, hod *ennélfogva* jobban szeresd mogomogodat.

Nű, és Méltóságod ez otán o jobbkez-bolfül-féle ajbertalmudiszt logika otán még oztot mond, hod mink vadjunk o zsidók?!...

A Méltóságodat mindenkor megilletű tisztelettel jedzek

*Seiffensteiner Salamon*²⁷⁹

(LV. évf. 42. (2855.) sz. 7.)

32.

1922. október 22.

Egy „aranyszájú püspök” albumába

Beszélni: osztrák korona / hallgatni: arany.

Praxisból ajánlja Méltóságodnak ezt az aranyigazságot

*Wolff Károly*²⁸⁰

(LV. évf. 43. (2856.) sz. 2.)

33.

1927. január 6.

Hesz Ferenc: Az Ó Év

(részlet)

[...]

Vagy a felsőház és Gömbös

– a fokossal – tán közömbös?

Zsidó rabbik s dicső sasok,

Meg az a sok új követ?...

Mondd, reád ez még most sem hat?

Pedig Kilencszázhuszonhat

Hozta nekünk ortodox Reich

Koppelt²⁸¹ és ki véle járt:

A Prohászka Ottokárt.

[...]

(LX. évf. 1. (3043.) sz. 3.)

34.

1927. január 6.

Püspök és főrabbi

I.

– Mit gondolsz kérlek, nem lesz baj abból, ha a felsőházban Prohászka Ottokár és Reich

²⁷⁹ Képzelt alak, lásd a tanulmányban.

²⁸⁰ Wolff Károly (1874–1936) politikus, minisztériumi alkalmazott, 1922-től képviselő.

²⁸¹ Reich Jaakov Koppel (1838–1929) 1890-től haláláig Budapest ortodox főrabbi.

Koppel ortodox főrabbi összekerülnek?

– Sose félj, öregem! Egyik fajvédő nem vájja ki a másik fajvédő szemét.

II.

(Bemutatkozás a felsőházban)

A székesfehérvári püspök: Van szerencsém magam bemutatni, Prohászka Ottokár vagyok.

Az ortodox főrabbi: Oszposz ilyen magyarosan hangzik az én nevem is: Reich Koppel vagyok.

(LX. évf. 1. (3043.) sz. 6.)

35.
1927. április 10.

Prohászka Ottokár

Erő, fény csillogott vértjén,
Az Isten katonája volt.
S a pálya csúcsfokára érvén:
A szívek ajtaján dobolt.

Szószerűkre állt: az lett a bástya,
Igét ha szórt: az lett a hit,
S ha port is súrolt hó-palástja,
A lelki mindig égbe vitt.

Tartotta végig azt a posztot,
Amelyre Krisztus rendelé
S még haldoklón is áldást osztott
Elárvult hívei felé.

(LX. évf. 10. (3051.) sz. 3.)

Janicsó Árpád – Jambrik Tímea – Mózessy Gergely: Prohászka más élclapokban

A Borszem Jankó sajátosságai

A Mózessy Gergely által elemzett *Borszem Jankó* „a nagyvárosi polgárság kormánypárti élclapja”²⁸² volt. A lap megjelenése a média palettáján a politika eszköze volt, a propaganda érdekében jött létre. Vele szinte egyszerre tömegével kezdtek el megjeleneni a kormányellenes politikai vicclapok is, amelyek mennyiségükből adódóan – úgy tűnhet – erősebb propagandával bírtak. Míg maga élclap-típus kimerült a századfordulóra, ennek bizonyítékként az 1910-es évek végére laptársai eltűnnek a médiából, addig a *Borsszem Jankó* egészen 1938-ig fennállt.

Buzinkay Géza szerint „a *Borsszem Jankó* hangja, élclapi ábrázolásmódja egyedül állt a korban”. Magyarázata szerint, ennek oka az volt, hogy míg „a többi lap tréfás, gúnyos vagy goromba magyarázatot fűzött az eseményekhez, a *Borsszem Jankó* elsősorban magukat az eseményeket és szereplőiket mutatta meg görbe tükörben. A megjelenítés, a torzítás módjával értelmezte ezeket. E módszeréből következett, hogy nem az elvont elveket ismételgette, hanem képes volt a tényleges torzulásokat és visszaéléseket felmutatni, ezeket szembesíteni az elvekkel”.²⁸³ Mindez azt eredményezte, hogy az eredeti propaganda cél háttérbe került, s a politizálás megmaradt a társadalom és kultúrája pusztán egy megnyilvánulási területének.²⁸⁴ Ezzel szemben ugyanez laptársairól nem volt elmondható – amit a kutatás eredményei is megerősítenek. A *Borszem Jankó* a szűk politikánál jóval szélesebb horizontra tekintett rá, amelynek szereplői között az egyháziakat is ott találjuk.

Ez a beállítódás magyarázatot nyújt arra, hogy a *Borsszem Jankó*ban miért jelenik meg oly sokszor Prohászka alakja – szemben azzal a tapasztalattal, hogy a többi élclapban Prohászka Ottokárra vonatkozóan szinte csak az index-ügy idejéből találunk említéseket.²⁸⁵ Mindez természetesen arra is föl hívja a figyelmet, hogy az index-ügy milyen kiemelkedő jelentőségű volt az egész magyar közvélemény számára.

A *Borsszem Jankó* politikai beállítódása mellett érdemes egy pillantást vetnünk szellemiségére (világnézetére) is. Buzinkay úgy fogalmaz, „nacionalista liberális volt, a magyarságot és a magyar polgárosodás ügyét értékmérő kategóriaként kezelte”.²⁸⁶ Mint Mózessy Gergely kutatásai mutatják, e liberális élclap, noha különböző hangsúlyokkal, de valójában 1918 nyaráig Prohászka Ottokár iránti szimpátiát képviselt, s személyét viszonyítási pontként kezelte. A lap Prohászka tanításában és személyében valamiféleképpen a liberális elvek által is respekálható szellemiségre talált. Mindez talán azt támasztja alá, hogy a Prohászka révén megfogalmazott keresztény tanítás valójában a polgári értékeket alapul vevő modern berendezkedésű társadalomban is „szalonképes”, ahhoz alkalmazkodni képes, benne élni tudó, s végső soron párbeszédet folytatni akaró.

²⁸² *A magyar sajtó története*. Szerk.: Kosáry Domokos – Németh G. Béla. II/2. 1867-1892. Budapest, 1985. (továbbiakban MST II/2.) 395. 1867 novemberében Andrássy Gyula miniszterelnök megbízásából, a miniszterelnökségi sajtóiroda meg kereste Ágai Adolfot a lap leendő főszerkesztőjét egy politikai élclap létrehozása miatt. Lsd.: MST II/2: 195.

²⁸³ MST II/2. 205.

²⁸⁴ MST II/2. 205.

²⁸⁵ Kutatásaimat az 1910-1921 évkörökre terjesztettem ki.

²⁸⁶ Lásd: Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, 1993. 39.

Bolond Istók

Buzinkay Géza jellemzése szerint²⁸⁷ az 1875-1918 közt megjelenő²⁸⁸ *Bolond Istók* a dzsentrí és a feltörekvő paraszti réteg élclapja volt. Egyhangú, folyamatos, és differenciálatlan koalíció-, majd kormány ellenesség jellemezte, és kifejezetten Tisza István-ellenes felhangja is volt. Habár az ellenzékiesség igen termékeny mag egy vicclap számára, mivel végtelenné növeli a karikírozható területeket, azonban „*a lap élcelési módja nem annyira valamiféle tudatos humorfelfogás eredménye, mint inkább egy mentalitás kifejeződése volt.*”²⁸⁹ A társadalmi fejlődés, differenciálódás, a liberalizmus és minden rákövetkező eszme agresszív elutasítása jellemezte. Ezzel szemben a dzsentrí réteg idealizálásával, feltétel nélküli, állandó dicséretével és konzerválásának kizárólagos hirdetésével találkozunk a lapban úgy, mint másutt sehol. Ritka alkalmaktól eltekintve a politikai és társadalmi életen kívül csak a szépirodalom és a színházi élet iránt érdeklődött. Olvasórétege leginkább a vidéki dzsentrí-középosztályból került ki. A lap alapján az állapítható meg, hogy a dualizmus ideje alatt létezett egy politikailag elköteleződött réteg, amely a közjogi kérdés „48-as” megoldása mellett szállt síkra, s nem nézett szembe a kiegyezés által létrehozott valósággal és annak következményeivel.

E kormányellenes, a pusztán ellenzéki politikai élclap műfaját megvalósító lapban Prohászkaival kapcsolatban nem találunk egyetlen említést sem. Egyszerűen működése kívül esett látókörén. Még az indexre vonatkozóan sem találunk egyetlen egy említést sem.

Mátyás Diák

Az eredetileg 1871-ben indult, szintén kormányellenes *Mátyás Diák* spektruma jóval szélesebb, abban már a napi politikán túl más témák is megjelennek.²⁹⁰ Ennek példája, hogy 1911. június 18. számában több említésben is megörökíti az index-ügyet. Egyértelműen pozitív színben tünteti fel Prohászkaét. Hitelességét, tudását és puritánságát emeli ki:

„Székesfehérvárnak
Egyház-fejedelme,
Krisztus követője,
Fényes, fenkölt elme.

Mégis a Vatikán,
Nosza magát kapja.
A tudóst, a tisztát
Az indexre csapja.”²⁹¹

²⁸⁷ Lásd: MST II/2. 413-423.

²⁸⁸ A lap indítására az első, sikertelen kísérlet 1872-ben történt. Címét a Petőfi Sándor által 1848-ban, Arany János által 1850-ben megidézett bizonytalan eredetű mesealaktól kölcsönözte.

²⁸⁹ MST II/2. 420.

²⁹⁰ A lap a millenniumot úgy élte meg, mint idősebb élelaptársainak népszerű versenytársa. *Wodiáner Fülöp* kiadó-tulajdonos egy üzletileg jól szervezett kiadványtársulatot működtetett, ami figyelt és naprakész volt az olvasóközönség igényeire. Többnyire egymástól független viccek és adomák szerepeltek a lapban, s vidéki illetve városi kispolgári alakok jelentek meg, azonban humora messze alul múlta laptársait. Ebben a tekintetben talán a legszínvonalatlanabb újság volt. Míg a *Bolond Istók* nagyobb formátumú – bár sokszor unalmas –, de erőteljes képekkel dolgozott, a *Mátyás Diák*ban sok-sok apró képet és rövid vicceket találunk. Lásd: MST II/2. 423-424.

²⁹¹ Mátyás Diák, 1911. június 18. 2.

Szembeállítja vele a Vatikánt és a római pápát, akinek ítéletét önkényesnek és tévedésnek véli. Fölhívja a figyelmet, arra az ellentmondásra, hogy Prohászka műveit *Emile Zola* könyveivel egy sorban kezeli Róma:

„Messze nagy Rómában,
Büszke Vatikánban:
Nyári szenzációt
Eszelt ki a pápa.

[...]

Együvé kerültek
Prohászka meg Zola!
Hát ilyen csodát se
Produkált, csak Róma!

A pokolban Zola
Kiált most is nagyot:
„Ejnye no, de díszes
Társaságban vagyok!”

Szent atyánk, szent atyánk,
Biz ezt balul tetted:
Krisztus hű szolgáját
méltatlan büntetted!...

Az a magyar püspök
Az egyház jó papja –
Ó te csalhatatlan,
De be vagy most csapva!”²⁹²

Ugyanakkor *Fölfordult a világ* cím alatt, kitér arra az abszurdumra is – ami bár sokkal élesebben, de a *Borsszem Jankó*ban is feltűnt –, hogy valójában Prohászka, annak ellenére, hogy „*az egyház jó papja*”, ami hagyományosan a liberális rendszertől elvi síkon való elhatárolódást foglalná magában, mégis valamilyen értelemben liberálisnak számít. „*Mondja meg valaki, hogy nincs fölfordult világ Magyarországon, Prohászka püspök és Hock János a plébános véresszájú liberálisok...*” Ezzel szemben „*Tisza István pedig – horrendum dictu – klerikális vezér.*”²⁹³

S végül egészen tömören reagál – „*Róma beszélt s Prohászka elhallgatott.*”²⁹⁴ – arra a közvéleményben megjelenő félelemre, hogy vajon megakasztja-e ez az esemény Prohászka működését.

Kakas Márton

A *Kakas Márton*²⁹⁵ 1894-től kezdett megjelenni a *Budapesti Hírlap* mellékleteként. A lap

²⁹² Uott.

²⁹³ Uott.

²⁹⁴ Mátyás Diák, 1911. június 18. 3.

²⁹⁵ „Kakas Márton” eredetileg Jókai Mór álneve volt, s az 1860-as években a politikai közéletéről írott satirikus

alapítója és első szerkesztője *Rákosi Viktor* volt. Rákosi eredetileg a *Pesti Hírlap* munkatársa volt, azonban onnan kilépve megalapította a *Budapesti Hírlapot*, mely már névválasztásában is rivalizálni kívánt előbbi újságával. A *Pesti Hírlap* az első modern, nagyvárosi-polgári lapnak tekinthető Magyarországon. A kiadó Légárdy-testvérek számára világossá vált, hogy ez az olvasóközönség nem teljesen ellenzéki, s üzleti érdekből egy nem tisztán kormányellenes napilap működtetésében volt érdekelt. 1881-ben ezért alapította meg Rákosi Viktor a *Budapesti Hírlapot*, amely egy másik társadalmi réteg, a hivatalnok, értelmiségi, iparos, alapvetően kispolgári olvasóközönséget célozta meg, vagyis világnézete kissé balra tolódott. A vizsgált élciklapok közül – a *Borsszem Jankó* után – a *Kakas Márton* foglalta magában, laptársaihoz képest a legtágabb szellemi horizontot. A műfaj kimerülésének egyik jele, az állandó a karakterek csökkenése volt. Ehelyett antiszemita viccek, inkább a pesti humornak megfelelő jellegzetes párbeszéddek és „aranyköpések” vannak benne. Több a laza, könnyed kép, s nyitott nem csak a politikára, hanem a hétköznapi élet visszatetsző dolgaira is.

Ennek egyik jele, hogy Prohászka nem csak az index idején tűnik föl benne, hanem 1910 októberében is, az éppen aktuális Katolikus Nagygyűlés kapcsán reflektál rá a lap egy kép erejéig.²⁹⁶ (Prohászka ekkor már nagyhírű szónok.) Egy képet közölnek, amin különböző társadalmi csoportokat képviselő emberek (egyszerű hivatalnok, vidéki paraszt, fiatal lány, bárgyú és ravasz arcú egyháziak) fordulnak a képet néző irányába, és nagy meglepéssel tapsolnak. A kép alatti aláírás: „*Prohászka püspök beszél.*”²⁹⁷ [1. kép]

A lap 1911. június 18-i számában egy vers és egy kép erejéig foglalkozik az index-üggyel.²⁹⁸ A vers alaptónusa az amúgy is meglévő politikai egyetértés hiányával, és az egymásnak feszülő ellentétekkel foglalkozik, amelyek súlyosan károsítják a magyarság életét, s erre föl még Rómából is megdöbbentő hírek érkeznek, amelyek tovább osztják a magyar társadalmat.

„[...] *No de Szöged derék népe*
Majd csak összebékül.
Más villám is meglepett ám
A felhőtlen égből,
Amit Róma hajított ránk
Az volt ám a bomba!
(Majd azt mondtam a rím végett,
Hogy – hogy bolond gomba...)

Krisztus Urunk aranyajkú,
Aranylelkű papja –
hihetetlen, érthetetlen:
Indexre van csapva!
Hát együvé kerülhettek
Prohászka meg – Zola?
Apostolok követője,
S a Nana írója?...

költeményeit közölte e név alatt.

²⁹⁶ A képet lásd a függelékben.

²⁹⁷ Kakas Márton, 1910. november 20. 2.

²⁹⁸ Kakas Márton, 1911. június 18. 2.

*Szent atyánk a Vatikánban engedelmet kérünk:
Csalhatatlan vagy – de magyarul
Nem tudsz mégse, félünk...
Nem fordítás, ferdítés,
Amit eléd tettek:
Igaztalan a jó pástort
Ezért is büntetted...*

*Nem elég baj, hogy itt egymást
Marja a vad szittya:
Izgult lelkek harci tüzét
Még Róma is szítja?
Olajat az égő tűzre, –
Nem jó az arkánium!
Így elpusztul bizonynyal a
Regnum Mariánium...*

*Már az igaz: rossz csillagok
Járnak most felettünk –
Patvarkodó, fenekedő,
Öngyilkos a kedvünk!
Közöttünk nagy egyetértés
Sohasem dühöngött –
Most meg elvitte a pápa,
Azaz, hogy az ördög!’’²⁹⁹*

Prohászkaról itt is egyértelműen pozitívan, szónoki képességeit és hiteles emberi jellemét kihangsúlyozva írnak. Ugyanúgy előkerül a Zola párhuzam és a pápai csalhatatlanság megkérdőjelezése – ami reflexió az 1869-es I. Vatikánumra –, azonban egy újabb elemmel is gazdagodik az index-üggyel kapcsolatos információ. A versike utal rá, hogy minden bizonynyal a pápa elé nem megfelelő fordítás került, s ez nem véletlen, hanem szándékos ferdítés lehet, vagyis a lap személyes indítékokra céloz az indexre helyezéssel kapcsolatban.

A verssel szemközti oldalon egész oldalas kép jelenik meg, amelyen egy kalapos, esernyőre támaszkodó úr vágyakozva néz egy könyvesbolt felé, amit megrohamoznak az emberek. Alatta felirat: „*A lírai költő (szomorúan nézi a könyvkereskedés ostromát): Hiába, szegény embernek szegény a szerencséje. Nekem nem teszi meg a Vatikán azt a szívességet, hogy indexre tenné a könyveimet*”.³⁰⁰ A rajz [2. kép] jól rámutat az index közvéleményben lecsapódó hatására. Ahelyett, hogy Prohászka megítélését csorbította volna, még inkább felértékelődtek művei, és a személye iránti érdeklődés. Az egyházon belüli ellentét nyilvánosságra kerülése azonban jelentősen csökkentette a hivatalos egyház iránti tiszteletet.

Herkó Páter

Az 1893-tól megjelenő *Herkó Páter* kispolgári élclap volt. Pap-szerkesztője, a saját egyházi feljebbvalóival is szüntelen harcban álló, s végül felfüggesztett *Markos Gyula*, tudatosan és vállaltan klerikális és antiszemita tartalommal töltötte meg a lapot.³⁰¹ Írásai nagy

²⁹⁹ Uott.

³⁰⁰ Kakas Márton, 1911. június 18. 3.

³⁰¹ Bővebben személyéről lásd kötetünkben Mózessy Gergely tanulmányát. – A szerk.

részében közéleti személyeket, politikusokat állított keresztútba, de az egyházi felső klérus sem kerülhette el csipkelődését. A 20. század elején *Vaszary Kolos* hercegprímás alakja szinte havi rendszerességgel tűnt fel a lapban.

Prohászka Ottokár irányában azonban a szerkesztőség egyöntetű szimpátiája figyelhető meg. A lap szöveges Prohászka- említései egyöntetűen kiemelik a püspök különleges képességét a frappáns szónoklatok tartásához. Elsőként 1905 őszén olvashatjuk a püspöki kinevezését 47 évesen kézhez kapó, de hivatalába még be nem iktatott Prohászkaról: „*A Pázmán-serleget az idén Prohászka Ottokár dr. fehérvári püspök köszöntötte fel. Magasan szárnyaló, remek beszéd kíséretében, mely telve volt nemcsak megkapó gondolatokkal, de céltudatos ideákkal is. Nem hiába lett ily hamar püspök, de az ő remek talentuma valóságos apostollá is avatták őt.*”³⁰²

1908 februárjában a Katolikus Népszövetség díszgyűlésén tartott beszédét idézi – meglehetősen vázlatosan – a lap: „*<Új világ hasad ránk, mely ki akarja alólunk rántani a régi alapokat, nem csak a párnát húzza ki a nép feje alól, hanem a me[n]nyországot, a csillagos boltot és a kétség, a hitetlenség fekete éjjelével akarja leborítani. Álljon fel tehát a magyar és toppantson lábával, hogy megállítsa a rengő hazai földnek szakadó partijait. Törjön le mindent, ami vele szembe áll, s zászlaját a népjólét fokára tűzze fel.>*” Majd kommentárként ennyit fűz hozzá az elhangzottakhoz: „*Prohászka püspök ajkairól megszokták már a frappáns, veséig markoló velős szavakat, de ilyen hatással még alig beszélt valaki.*”³⁰³

1908 májusában a püspök munkáskérdésről mondott gondolatait idézi a lap, immár lényegesen követhetőbben: „*Ha a mai világ demokráciáját jellemezni akarjuk, ne tekintsünk a jövőbe. Az egyház patrónusa, a kérges kezű, de meleg szívű szent József azt hirdette, hogy a munkás életét ideálissá kell tenni. Ma a munkásosztály ki van szakítva a nagy társadalom testéből. Milyen eszközökkel akarunk a munkásosztály sorsán segíteni? Törvényeket alkotunk, műveljük a munkásságot és lakóházakat építünk neki. Ez azonban nem elég. Lelet kell önteni a munkásba, hogy az is lelket vihessen a munkájába. Nemcsak az osztályharci önértetét kell belenevelni, hanem önuralomra, önfegyelmzésre kell szoktatnunk a munkásokat. A szociáldemokrácia a munkásokat csak osztályharcra tanítja. A munkásnak pedig éreznie kell, hogy benne szív dobog. Akármilyen szociális intézményeket létesítünk, ha le nem győzik magukban az állatot, a munkásokon, a munkástársadalmon nem segít egyik sem. Nevelni kell a munkást erkölcsre, józanságra és igaz kereszténységre. Mit használ a munkásoknak a munkabérek folytonos emelkedése, ha pénzüket dorbézolásra költik? Lelet kell nevelnünk a munkásba. Eh[h]ez nem kellenek teóriák, ehhez elég a kereszténység tanítása.*”³⁰⁴

Mindhárom szöveges említés a lap *Diri-Dongó* című, közéleti híreket kommentáló rovatában jelent meg. Ezeknél azonban minden bizonyosan nagyobb hatásúak, közvélemény-formáló erejük voltak a karikatúrák – azaz Prohászka képi megjelenítései a lapban.

Már az 1900. évi katolikus nagygyűlés kapcsán is felfedezhetünk egy érdekes ábrázolást. A fiatal, ekkor még nem túl felismerhetően megrajzolt Prohászka a pódiumon áll, magasba tartva a katolikus tudomány fáklyáját. Beszédére a kép háttérében a civil közönség tagjai tapssal, míg az előtérben a főpapok (*Hornig Károly, Császka György, Bubits Zsigmond* és *Vaszary Kolos*) feszült figyelemmel, de érezhető tartózkodással reagálnak. [3. kép.]³⁰⁵

Egy, az 1905. március 24-i lapszámban megjelent karikatúra Prohászka és a zsidó

³⁰² Herkó Páter, 1905. november 5. 3.

³⁰³ Herkó Páter, 1908. február 2. 3. – Maga a beszéd nem jelent meg az ÖM-ben. Hasonló gondolatokat közöl azonban egy ez évi pásztorlevélben is a püspök. Vö.: ÖM 20, 216-219.

³⁰⁴ Herkó Páter, 1908. május 17. 3. – Maga a beszéd nem jelent meg az ÖM-ben. Hasonló gondolatmenetet a *Kultúra és terror* című kötet írásaiban találhatunk (ÖM 11).

³⁰⁵ SzfvPL – Prohászka–Gyűjtemény. Prohászka vonatkozó beszédét lásd: ÖM 13, 158-167.

hírlapírók viszonyát idézi meg. A pap szálegyenes, reverendás alakja a kép közepén magasodik, karba kulcsolt kézzel nyugodtan, szinte már egykedvűen áll. Körötte lába közepéig sem érő, erőteljes és eltúlzott rasszjegyekkel – nagy füllel és orral, göndör hajjal, görbe lábbal – ábrázolt ordító, lúdtollaikkal felé hadonászó újságírók tűnnek fel. A képaláírás szerint Prohászka szavai ezek: „*Lássák barátaim, hogy mennyire igazam van nekem. Minél inkább haragszanak érte, annál jobban fején találtam a szeget!*” [4. kép.]³⁰⁶

Feltűnik a lapban Petőfi Sándor özvegyének és gyermekének újratemetése kapcsán is a püspök alakja 1908 őszén. Főpapi díszben áll a kép közepén, baljával a koporsókra, jobbával a megnyíló égre mutatva, ahol a szabadságharc költője jelenik meg a felhők között. A „*Pető*” (fi) püspök bucsuztatója című kép apropója az, hogy a *Magyar Sion* hasábjain publikálva Prohászka korábban a „dr. Pethő” nevet, illetve annak különböző változatait használta. A képaláírás is a költővel való szellemi rokonságra hívja fel a figyelmet. Petőfi mondja: „*Ez az ember egészen úgy beszél és cselekszik, mint ahogyan én éreztem és gondolkoztam.*” [5. kép.]³⁰⁷

Természetesen a Prohászka elleni, indexre tételig jutó modernista vádak kérdése sem kerülhette el a lap karikatúristáinak kitüntető figyelmét. Egy 1910 októberében megjelent képen a gondolataiba merülő püspök íróasztalánál ül. Előtte akadémiai székfoglalójának kézírata, mellette nyitva *Szent János* apokalipszise, az asztal szélén további nagyjelentőségű kötetek, *Aquinói Szent Tamás*, *Pázmány Péter* és *François-René de Chateaubriand* művei. A püspököt a mennyei szférából hozzálátogató Szent János vigasztalja: „*Csak folytasd tovább is az én szellememben! Az én apokalipsisemet sem értik meg máig se – akik nem akarják. Szívesen odakölcsonőzném akár az én sasomat is teneked. De hiszen erre nincs is teneked szükséged.*” [6. kép.]³⁰⁸

Hasonló a mondanivalója az *Egy szárnyas ember története* címmel megjelent karikatúrának is. A püspök az obscuritas (homály) farönkjét fűrészeli egy fél angyalszárnnyal. (A szárny párja a kép felső sarkában az index kongregáció szögére akasztva látható.) A háttérben *X. Pius* pápa csodálkozó alakja kér magyarázatot a látványra, mire a püspök így felel: „*Szentséges Atyám! Egy indexre került szárnnal már csak fűrészelni lehet. De én még így is győzni fogok.*” Ezt az optimizmust sugallja a scepis (kétség) lehullott farönkje is, melyet egy fejsze már kettéhasított, e fejsze nyele pedig az értelmiség eszköze: egy toll. [7. kép.]³⁰⁹

Összegzés

Az élcslapokból politikai és világnézeti beállítódástól függetlenül összességében egy pozitív képet olvashatunk ki Prohászkaról. Az indexügy kapcsán a liberális és konzervatív élcslapokban a székesfehérvári püspök nagy elismerésnek örvendett. Ezzel párhuzamosan pedig markáns negatív felhang körvonalazódott az egyház legmagasabb szintű vezetése: a pápa és a Vatikán ellen. Ezek a sajátosságok még inkább kidomborodtak egy olyan műfajú sajtóorgánumban, amit a sajtótudomány bulvárlapnak hív.

Jelen tanulmány Jancsó Árpád jezsuita novícius 2011-ben, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán írt szakdolgozatának egy rövidített fejezete; kiegészítve Jambrik Tímea 2009-ben a Herkó Páter Prohászka-emlékeiről készített szemináriumi dolgozata kutatási eredményeinek feldolgozásával. Mindkét hallgató 2009 őszén volt a

³⁰⁶ Herkó Páter, 1905. március 24. 9.

³⁰⁷ Herkó Páter, 1908. november 1. 9. Prohászka vonatkozó beszédét lásd: ÖM 13, 356-357.

³⁰⁸ SzfvPL – Prohászka–Gyűjtemény.

³⁰⁹ SzfvPL – Prohászka–Gyűjtemény.

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán meghirdetett Prohászka Ottokár – egy püspök és kora című szemináriumon Mózessy Gergely hallgatója.

Utak és állomások

Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen³¹⁰

A magyarországi politikai katolicizmus kialakulásában döntő szerepet töltött be az 1890-es évek első felében lejátszódó egyházpolitikai küzdelem. Ez a liberális alapelveket tükröző törvények elfogadásával, a kötelező polgári házasság, az állami anyakönyvezés, a teljes vallásszabadság, a zsidó recepció kimondásával és a gyermekek vallásának újraszabályozásával ért véget. A katolikusok minderre a társadalmi és politikai önszerveződés megindításával reagáltak, amelyben egyaránt szerepet játszott az állami kihívással szembeni önvédelmi reflex, illetve *XIII. Leó* pápa antiliberális kapitalizmus-kritikájának hatása. Az egyházpolitikai küzdelem fontos állomást jelentett Prohászka Ottokár közéleti pályáján is, ennek ellenére az ebben betöltött szerepe közről sem ismeretes, hiszen a kutatás mindeddig viszonylag keveset foglalkozott vele.³¹¹

Ebben minden bizonnyal egy objektív probléma, a források nehéz hozzáférhetősége is szerepet játszott. Prohászka két fontos beszéddel járult hozzá az egyházpolitikai törvények ellen 1893-1894-ben tiltakozó vidéki katolikus nagygyűlések programjához, ezeket azonban hiába keressük írásainak összkiadásában. Az életművet sajtó alá rendező *Schütz Antal* némileg mentegetőzve számolt be arról, hogy a beszédeknek mindössze egy részét közölte. Noha Prohászka remek szónokként volt ismert a kortársak előtt, az összkiadásban mégis mindössze egyetlen kötetet szentelt szónoklatainak. Schütz ezt azzal magyarázta, hogy ki kellett zárnia a közlésből azokat a részben nyomtatott, részben litografált szövegeket, amelyek általában gyorsírói feljegyzések alapján készültek, mert azok megítélése szerint „*kínosan hiányos*”-ak, vagy egyenesen hibásak voltak. Bár úgy vélte, hogy ezek még így is értékes információforrások, azonban csak a kétséget kizáróan hiteles szövegeket akarta kiadni, nem pedig „*a gyorsírók műveit*”. Munkája ezért kizárólag az eredeti szerzői kéziratokat, a hiteles gyorsírói feljegyzéseket, valamint a szerző által javított, átnézett helyszíni feljegyzések szövegét közölte.³¹²

Prohászka beszédei azonban szerencsére hozzáférhetőek a nagygyűlések egykorú hivatalos kiadványaiban.³¹³ Mivel ezek a szervezők kiadásában jelentek meg, azzal a kifejezett céllal, hogy az eseményekről az egész ország katolikus közvéleménye tudomást szerezhesen,³¹⁴ ezért joggal tarthatjuk a kiadványokat hiteles forrásnak. Segítségükkel elemezhető az, hogy Prohászka milyen célkitűzéseket fogalmazott meg a kor katolikusai számára Komáromban és Pozsonyban. Mivel a korai nagygyűlések nem tartoznak a katolikus egyháztörténet jól dokumentált fejezetei közé, ezért a tanulmányban arra törekszem, hogy röviden bemutassam ezeknek a sajátos eseményeknek a legfőbb jellegzetességeit is, megrajzolva Prohászka fellépésének hátterét, hiszen beszédeinek megértéséhez szükséges

³¹⁰ A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázatának támogatásával készült.

³¹¹ Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár közéleti működése*. In: Prohászka ébresztése. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 178-179., Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. 207-271.

³¹² Schütz Antal: *Bevezetés*. In: ÖM, 13. V-VI. – A problémáról lásd még kötetünkben Fazekas Csaba írását. A szerk.

³¹³ Ezúton is köszönöm Mózessy Gergelynek és Lakatos Andornak a források felkutatásához nyújtott segítségét.

³¹⁴ *A komáromi kath. nagygyűlés*. h. n., é. n. 43. A nagygyűlés határozatban mondta ki, hogy a beszédeket az ország minden plébánosának meg kell küldeni.

ismerni az elhangzás körülményeit.

A nagygyűlések forgatókönyve

Az első katolikus nagygyűlést Sopronban tartották 1893. február 20-án, amelyet áprilisban a komáromi és novemberben a szabadkai gyűlés követett. 1894 májusában Zsolnán, júniusban Nagytapolcsányban és Pozsonyban, novemberben pedig Székesfehérvárott tartottak nagygyűlést. A szervezést általában klerikusok egy csoportja, egy esperesi kerület vagy egy egyházi egyesület vette kezébe. A munkálatok a helyi katolikus közösség mobilizálását, az esemény beharangozását is szolgálták. A szervezők közügyként kezelték munkájukat: a fejleményeket gondosan dokumentálták a helyi sajtóban, hírt adtak az állami hatóságokkal való összeütközéseikről, a hivatali packázásokról, hogy ezzel is növeljék a gyűlés iránti érdeklődést. Előfordulhatott, hogy a költségek előteremtésére gyűjtést indítottak, vagy tiltakozó beadványok aláírására szólították fel a hívőket. A helyszín és az időpont kiválasztása után – ez a hatósági engedélyeztetés kényszere miatt hosszadalmas folyamat is lehetett – megkezdődött a belépőjegyek elosztása, a szónoklatok kinyomtatása, a díszvendégek kiválasztása.

A meghívott vendégek általában már a gyűlés előtti napon megérkeztek a rendező városba, és ünnepélyes fogadtatásban részesültek a pályaudvaron. Ezután a vendégek és a helyi katolikus elit számára ismerkedési estet tartottak egy egyesület helyiségében. Az esemény a kapcsolatok építése mellett fontos eszköze volt a közösségi szolidaritás megteremtésének. Sopronban például *Esterházy Miklós Móric* gróf azt érzékeltette, hogy a katolikus ügy érdekében felülemelkedik a társadalmi különbségeken, és a közrendűekből álló társaságban „kedves, lekötelező modorával, az ügy iránt tanúsított nemes lelkesedésével az első pillanatban megnyerte mindannyiak tiszteletét s legbensőbb rokonszenvét.”³¹⁵ Ez a magatartás éles ellentétben állt a korabeli arisztokrácia elzárkózó magatartásával, ami még inkább kiemelte a katolikus összetartozás gondolatát.

A gyűlés ünnepélyes megnyitásaként a templomban *Veni Sanctét* mondtak. Itt általában csak az arisztokratáknak és az értelmiségieknek jutott hely, a köznép a templom előtt várakozott. A szertartást követően ünnepélyes kivonulást tartottak a demonstráció színhelyére, lehetőség szerint szervezett rendben, az egyes falvak népe saját előljárójuk vezetésével, zászlók, vagy a település nevét viselő tábla alatt. A kivonulás lényegében egy világi körmenet funkcióját látta el, hiszen a résztvevők ezzel a külvilág számára láthatóvá tették saját közösségüket. Az ünnepélyességet a környék feldíszítésével igyekeztek fokozni. Pozsonyban már diadalkaput is felállítottak, amelyet kokárdákkal és a pápa színeivel díszítettek. A rend fenntartására, a gyűlés gyakorlati lebonyolítására önkéntes szervezők munkáját vették igénybe. Komáromban például néptanítók és tűzoltók tartották fenn a rendet.³¹⁶

A helyszínen – amely lehetett fedett díszterem, ideiglenesen felhúzott faépület vagy szabad tér – szónoki emelvény állt. A pódium fényét általában a királyi pár, valamint XIII. Leó arcképe, nemzeti zászlók, szőnyegek és virágok emelték.³¹⁷ A részvételt díj fizetéséhez köthették, eltérő mértékű díjat szabva meg az ülő- és az állóhelyekre, a „teljesen szegények” viszont ingyenjegyet is kaphattak.³¹⁸ A résztvevők körét igyekeztek a megbízhatónak tekintett emberekre korlátozni. Zsolnán például a gyűlést egy körbekerített kertben tartották,

³¹⁵ A Sopronban 1893. február 20-án tartott katolikus nagygyűlés emlékkönyve. Sopron, 1893. 17.

³¹⁶ KOMÁROM. 1, 2.

³¹⁷ A zsolnai kath. nagygyűlés. In: Vágvolgyi Lap, XXI. évf. 20. (1894. május 20.) 1.

³¹⁸ Katolikus nagygyűlés Sz.-Fehérvárott. In: Székesfehérvár és Vidéke, XXIII. évf. 143. (1894. november 8.) 1.

hogy „oda csak az léphessen be, ki mint egyházának hű fia vala az emberek előtt ismeretes”.³¹⁹ A nők részvételének lehetőségét általában korlátozták, feltehetően azért, hogy ne adjanak esélyt az ellenzőknek megkérdőjelezni az esemény komolyságát. Komáromban például minden tíz férfi után egy nő kaphatott belépőt.³²⁰

A gyűlést egyházi vagy hazafias énekkel nyitották meg, amit az elnöki köszöntő követett. Az elnöki tisztebet betöltő arisztokraták már megjelenésükkel is a katolikus és a nemzeti ügy összefonódását hangsúlyozták. Esterházy Miklós Mór Komáromban például díszmagyart viselt, kucs mája és kardja pedig egy szemtanú szerint „mint a régi magyar virtusnak a symbolumai szemléltetvé tették a hallgatóság előtt, hogy milyenek lehettek azok az ősmagyarok, akik e hont, mint katolikusok, megalapították”.³²¹

A kor protokolljának megfelelően a gyűlés üdvözlő táviratokat intézett a pápához, a királyhoz, a prímáshoz, az egyházmegye püspökéhez, és esetleg még néhány hazai egyházfedelemhez. A válaszként érkezett táviratokat szintén felolvasták, ami tovább erősíthette a katolikus szolidaritás érzését. Ezt követően kiosztották a pápa vagy valamelyik főpásztor által a gyűlés résztvevőinek küldött áldást, amit a hallgatók térden állva fogadtak. Az érdemi munka ezután vette kezdetét. A felkért szónokok megtartották előadásaikat, és határozati javaslatokat terjesztettek be. Ezeket a vita teljes mellőzésével, egyhangú felkiáltással fogadták el. A határozatok többnyire magukba foglalták az ország papságához intézett felhívást is, amely újabb nagygyűlések megrendezésére ösztönzött. Az is előfordulhatott, hogy párhuzamos gyűléseket rendeztek – mint például Pozsonyban a terem szűk befogadóképessége miatt. Az elnöki zárszó után általában egy énekkel zárták le hivatalosan a rendezvényt, végül pedig bankettet is adtak a fontosabb vendégek tiszteletére. Ezután kezdődött meg az esemény talán leglényegesebb része – a nagygyűlés üzenetének, közéleti jelentőségének értelmezése, amelyben a helyi és az országos (és néha a nemzetközi) sajtó, a katolikus és a liberális újságírók, illetve politikusok vettek részt. A sajtó jelentőségének felismerését jelzi, hogy Székesfehérváron már a szónoki emelvény alatt külön helyet is biztosítottak az újságíróknak, illetve a gyorsíróknak.³²²

A komáromi nagygyűlés: a „Keresztény Néppárt” alapításának víziója

A komáromi nagygyűlés szervezése Molnár János nevéhez köthető, aki az elkeresztelési rendelettel szembeni papi ellenállás fontos alakja volt. Miután a komáromi plébános sorozatosan megtagadta a keresztelési kivonatok kiadását, 1892 júniusáig tizennégyszer ítéltek el a szabálysértés miatt.³²³ A kortársak ugyanakkor a helyszínben szimbolikus üzenetet, a protestáns kihívásra való katolikus válaszáradást is láttak.³²⁴ Komáromban tartották meg ugyanis a dunántúli református egyházkerület Tisza Kálmán főgondnoki jubileumát megünneplő gyűlését 1892. szeptember 4-5-én. Itt éles támadások hangzottak el a „szabadságellenes és reakcionárius” katolikus mozgalom ellen, Tisza István pedig a protestantizmus és az állam közötti szövetséget ünnepelte.³²⁵

Molnár János a szervezés kezdetén bejelentette a helyi rendőrkapitánynak, hogy politikai gyűlést tart a katonai lovaglósiskola helyiségében. A kapitány erre nyilatkozatot kért a részletekről, és biztosítékot követelt arra, hogy a gyűlés alatt a rendőrség a hadsereg területén

³¹⁹ Időszaki szemle 1894. június 10. In: Katolikus Szemle, 1894. 8. kötet. 450.

³²⁰ Molnár János: *A komáromi kath. nagygyűlés*. In: Religio, LII. évf. I. fé. 27. (1893. április 5.) 223.

³²¹ Dudek János: *A komáromi katolikus nagygyűlésről*. In: Religio, LII. évf. I. fé. 34. (1893. április 29.) 275.

³²² A katolikus nagygyűlés. In: Fejérmegyei Napló, I. évf. 96. (1894. november 19.) 1.

³²³ Salacz Gábor: *A magyar kultúrharctörténete 1890–1895*. Bécs [Pécs], 1938. 154.

³²⁴ Komárom No 2. In: Pesti Napló, XLIV. évf. 118. (1893. április 25.) 1.

³²⁵ SALACZ 1938. 169–171.

gyakorolhatja a jogait. A nehézségeket látva Molnár új helyszínén, a Rozália téren akarta megrendezni a gyűlést. Ezt azonban a város nem engedte meg, arra hivatkozva, hogy ez a téren tartott hetivásárok miatt kereskedelmi érdekeket veszélyeztetett volna.³²⁶ Végül segítségére sietett *Zichy Gábor* gróf, aki rendelkezésére bocsátotta a város melletti pusztáját. A gyűlés időpontjaként április 23-án délelőtt 10 órát jelölték ki, és összesen ötezer, névre szóló belépőt bocsájtottak ki.³²⁷ A pusztán ideiglenes csarnokot ácsoltak fából, amely 1269 négyzetméternyi területet fedett le. Az eseményen a város és a megye értelmisége, valamint a polgárság nagy számban jelent meg.³²⁸ Sok arisztokrata és 50-60 pap érkezett a környező területekről, valamint eljöttek az esztergomi és a budapesti katolikus kör küldöttjei is.³²⁹

A szónokok közé Prohászka Ottokár, az esztergomi szeminárium spirituálisja is meghívót kapott. Prohászka – az alsópapság döntő részéhez hasonlóan – határozottan ellenezte a kormány egyházpolitikai reformterveit. 1893-ben Pozsonyban tartott beszédében például egyértelműen leszögezte: maga Krisztus tiltotta meg a polgári házasság bevezetését, mert elveszne a kötelék szentségi jellege. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a kereszténység nem engedhet ebben a kérdésben, mert a polgári házasság megzavarja a lelkiismeretet, erkölcsi romlást hoz, és a válás lehetővé tételével megtámadja a család intézményét.³³⁰

A másik szempont, amely Prohászka kiválasztásában szerepet játszhatott, az lehetett, hogy komoly tapasztalatokkal rendelkezett a katolikus társadalomszervezés terén. 1888 és 1892 között az esztergomi katolikus legényegylet elnöke volt, és már az 1892-es országgyűlési választáson is fontos előkészítő szerepet játszott.³³¹ Ennél is lényegesebb lehetett azonban, hogy a XIII. Leó-féle szociális politika hazai szakértőjének számított. A keresztényszocializmus jelszava pedig olyan eszköznek tűnhetett a gyűlés szervezőinek szemében, amely segítségükre lehetett, ha nagyobb tömegeket kívántak megszólítani. Prohászka 1891-ben lefordította és közreadta a pápa írásainak gyűjteményét, hogy orientálja paptársait.³³² A pápa püspökké szentelésének ötvenéves jubileumán, 1893 februárjában szintén méltatta XIII. Leó politikáját. „*Főléleszteni a keresztény társadalmat minden úton-módon: ez a pápa programja*” – írta. A *Magyar Sion* hasábjain megjelent cikkében úgy vélte, hogy a keresztény nyugati társadalom felbomlóban van, ami az erkölcsi elvek hanyatlásából derül ki. XIII. Leó Prohászka szerint a nagybeteg társadalom gyógyítója, aki „*a nyugati társadalom ellentálló erejét a destruktív hatalmakkal szemben fokozza s minden keresztény elemet folyton összetartásra serkent*”.³³³ A pápa iránymutatásának követése és a társadalmi összefogás gondolata a komáromi nagygyűlés egyik központi gondolata lett.

A gyűlésen Esterházy Miklós Móric gróf elnöki bevezetője után *Szapáry László* gróf az állam és az egyház közötti békéről, *Sinkó István* győri címzetes kanonok a polgári házasságról, *Mike Károly* ügyvéd az autonómiáról, *Palkovich Viktor* gútai esperes-plébános a katolikus nevelésről, *Tomor Ferenc* tanár, publicista a sajtóról és irodalomról, *Rudnay Alajos* bánhidai káplán az anyakönyvezésről, Prohászka Ottokár a keresztény szövetkezetekről, *Zichy Vladimir* gróf a katolikus összetartásról, végül *Majláth Gusztáv Károly* komáromi segédlelkész a nők hivatásáról beszélt.³³⁴

A szónokoknak kettős feladatot kellett megoldaniuk: egyrészt a parlamenti politika

³²⁶ Katolikus nagygyűlés akadályokkal. In: Pesti Napló, XLIV. évf. 69. (1893. március 5.) 3.

³²⁷ Molnár János: A komáromi kath. nagygyűlés. In: Religio, LII. évf. I. f. 27. (1893. április 5.) 223.

³²⁸ KOMÁROM 1, 2.

³²⁹ A komáromi katolikus nagygyűlés. In: Religio, LII. évf. I. f. 33. (1893. április 26.) 269-270.

³³⁰ Prohászka Ottokár: A polgári házasságról. In: ÖM 13, 25-32.

³³¹ Lepold Antal: Prohászka Ottokár Esztergomban. In: *Prohászka Ottokár emlékalbum*. Szerk. Toldy László. Budapest, é. n. 30-31.

³³² *Szentséges Atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891.

³³³ Prohászka Ottokár: XIII. Leó pápa püspöki jubileumára. In: ÖM 12, 225-231.

³³⁴ A második magyar katolikus nagygyűlésről. In: Religio, LII. évf. I. f. 34. (1893. április 29.) 280.

szereplőit és az ország teljes közvéleményét meg kellett szólítaniuk beszédeikkel, másrészt viszont a helyszínen megjelenő, vegyes társadalmi összetételű közönség igényeinek is meg kellett felelniük. A hallgatóság viselkedése kielégítette a szervezők elvárásait. A hosszúra nyúló előadásokat a tömeg fegyelmezetten hallgatta, sőt, néhányan aktív szereplőjévé váltak az eseményeknek. Egy paraszt például közbekiáltotta: „*Magyarország patrónája volt a b. szűz Mária*” – a naiv, de lelkes megnyilvánulást percekig tartó taps jutalmazta.³³⁵ Amikor a papok által elszenvedett büntetésekről beszéltek, a közönség hosszasan éltette Molnár Jánost. Miközben Tomor Ferenc azt fejtegette, hogy a „liberális” szó a régi rómaiaknál bőkezű adakozót jelentett, egy hallgató – derűtséget keltve – közbekiáltott: „*Pedig tőlünk mindig csak kérnek*”.³³⁶ A hallgatóság nyugodt viselkedése növelte az esemény tekintélyét. Míg a gyűlés előtt a *Pesti Hírlap* arról cikkezett, hogy a rendőrség széleskörű óvintézkedéseket rendelt el, mert attól tart, hogy a felizgatott nép rendzavarást fog előidézni,³³⁷ az esemény után már arról számolt be, hogy a példás rend mindenki elismerését kivívta.³³⁸ Az esemény biztosítására kivezényelt 12 csendőrnek alig akadt tennivalója.³³⁹

Esterházy Miklós Móric megnyitójának kiindulópontja az volt, hogy a magyar társadalom az elvallástalanodás útjára lépett, az ateizmus azonban nem képes kellő támaszt nyújtani az embereknek. Azt nyilvánította a gyűlés céljának, hogy a keresztény szellem ismét hassa át a társadalmat. A katolikusok összefogását, a társadalmi tömörülést sürgette és a munkások érdekvédelmének felkarolását kérte. Megállapítása szerint „*a munkást törvényhozásunk alig védi a kizsárolások ellen, úgy, hogy körében csak egy cél lebeg a társadalom előtt, s ez a nyereszkeségi vágy kielégítése és a pénz, de hogy ez milyen áron szerezhető meg, az közömbös.*”³⁴⁰

Zichy Vladimir szereplése szintén az arisztokráciának a nép felé való nyitását jelképezte. A gróf, aki másfél évig, a „*nép javát szolgálva*”, falusi bíróként dolgozott, a beszámolóik szerint „*egy szociológus tapasztaltságával*” beszélt. Rudnay Alajos pedig igazi népszónokként lépett fel, és életszerű példákkal, az ellenzéki közérzület felhasználásával nagy közönségsikert aratott. A polgári anyakönyvezést például a költségekre hivatkozva támadta, kiemelve, hogy a pénzt a nép javára kellene fordítani: „*íme, hát azért kell az a 4 millió azokra az állami anyakönyvekre, mert különben nem volna mire elkölteni, s az államkasszában megpenészednék!*”³⁴¹ – mondta.

Prohászka ilyen előzmények után lépett a szónoki emelvényre. Mivel ekkor a gyűlés már negyedik órája tartott, jó érzékkel úgy döntött, hogy rövidre fogja mondanivalóját, és csak a lényegre koncentrál. Közérthetőségre törekedő előadása, amely a népszónoki vonulathoz kapcsolódott, megnyerte a hallgatóság rokonszenvét. A helyszíni tudósítás szerint szereplése nagy feltűnést keltett, „*beszéde, mint egy langyos szellő fuvalma, eloszlatta a fáradalmat*”.³⁴²

Beszédének felütéseként sötét képet rajzolt a társadalom helyzetéről. Eszerint nagy elégedetlenség keseríti az alsóbb néposztályokat, mert tömegessé válik az elszegényedés, és a jövő nem ígér javulást. Megoldási javaslata szerint el kell üzni a nép ellenségeit, vagyis a rossz törvényeket és a „*rossz, pogány gondolkozást*”, amelynek legfontosabb összetevőjét a liberalizmusban látta. Ez szuggesztív megfogalmazása szerint „*eget-földet ígér, de helyébe*

³³⁵ A II. magyar kath. nagygyűlés. In: Magyar Állam, XXXIV. évf. 95. (1893. április 26.) 1.

³³⁶ A komáromi katolikus nagygyűlés. In: Budapesti Hírlap, XIII. évf. 112. (1893. április 24.) 2.

³³⁷ Kath. nagygyűlés Komáromban. In: Pesti Hírlap, XV. évf. 111. (1893. április 23.) 4.

³³⁸ A komáromi kath. nagygyűlés. In: Pesti Hírlap, XV. évf. 112. (1893. április 24.) 2.

³³⁹ A komáromi kat. nagygyűlés. In: Pesti Napló, XLIV. évf. 117. (1893. április 24.) 2.

³⁴⁰ Gróf Esterházy Miklós Móric elnöki beszéde, mellyel a komáromi katolikus nagygyűlést megnyitotta. In: Religio, LII. évf. I. fé. 33. (1893. április 26.) 266-267.

³⁴¹ Rudnay Alajos beszéde a komáromi kath. nagygyűlésen április hó 23-án. In: Nyitramegyei Szemle, I. évf. 18. (1893. április 30.) 3.

³⁴² Dudek János: A komáromi katolikus nagygyűlésről. In: Religio, LII. évf. I. fé. 34. (1893. április 29.) 276.

csak végrehajtót és csődöt ad, [...] ez tár tág kaput a féktelen termelésnek, melyben a gyengébb okvetlenül tönkremegy; szóval ez az elfajzott liberalizmus, ez imádja mindenütt a pénzt, hódol a tőkének s az emberi kéz munkáját lealacsonyítja, az embert a tőkének szolgájává teszi”.

Értelmezése szerint a liberális gazdasági rend felszámolt minden céhet, érdekszövetkezetet, minden korlátot, amely a kistermelőket korábban védte, és odadobta őket prédául az erősebbeknek. Ennek következményeként „a pénz uralma alatt áll az egész világ”. A gabona árát például nem a termés határozza meg, hanem a börze. „Nélkületek határoznak rólatok, hogy mi lesz, mi nem lesz, s nektek be kell adni derekatokat, mert nem a munka, hanem a pénz az úr.” Ezt szerinte csak a kereszténység megvetésével és kiszorításával lehetett megvalósítani, mert „a kereszténység a munka s a munkás jogát mindig is szentül óvta”. Ennek logikus következménye, hogy a gazdasági helyzet javítása csak úgy lehetséges, ha a kereszténységet ismét mindenütt diadalra juttatják, „mert az adó, a törvénykezés, a gabonaárak, a hitel, a kereskedés, az ipar legislegvégén attól függenek, vajon a kereszténység vagy pogányság-e a gyökerük”.

A kereszténység diadalra juttatásának esélyét pedig a társadalmi tömörülésben vélte megtalálni. Azt javasolta, hogy minden településen alakítsanak „keresztény szellemű” egyleteket, társulatokat, szövetkezeteket, katolikus köröket, munkás-egyesületeket és parasztegyleteket. Úgy képzelte, hogy az egyesületek mozgalmakat indítanak olyan törvények alkotására, amelyek védik a földbirtokot és a parasztokat, kiegyenlítik az ellentétes gazdasági érdekeket, takarékosagra nevelik a népet, kiirtják az uzsorát, egészséges hitelviszonyokat teremtenek. Figyelme néhány egészen apró részletkérdésre is kiterjedt: javasolta például, hogy az egyletek kötelezzék magukat „a marhavásárlások és uzsora körül támadó pöröket az egylet költségén lebonyolítani”, ha az érintett tag bizonyíthatóan igazságtalanságot szenvedett el.

Beszédének legújyszerűbb részét a befejezésre tartogatta, amelyben a katolikus politikai szervezkedés megindításának, és ezzel a közjogi törésvonalon – az 1867-es kiegyezést elfogadó és elutasító erők közötti versengésen – alapuló magyar pártrendszer meghaladásának a lehetőségét is felvetette: „lépjünk annak a józan politikának terére, mely munkánkat, gazdaságunkat, iparunkat, megélhetésünket, tisztességes családi életünket mozditja elő, célszerű, gyakorlati egyesületek által. Ezekből a keresztény elvű parasztegyletekből, iparos és munkás-szövetkezetekből, kath. körökből lesz azután egy nagy keresztény néppárt, mely nem fog hónapszámra beszédeket tartani, oly holdba való dolgokról, melyekről eldisputálni ebéd után pipaszónál csak megjárja, de 3000 ft képviselői fizetés sok érte; hanem amely felfogja a nép égető szükségeit”.³⁴³

Prohászka tehát a párt alapításának felvetésével igen merész javaslatot tett, amely azonban bizonyosan nem kizárólag a saját kezdeményezése volt, és nem állhatott ellentétben a gyűlést vezető Esterházy gróf elképzeléseivel sem. Bár Komáromban nem dokumentálták, de nagyon valószínű, hogy a szónokoknak már jóval a gyűlés előtt be kellett mutatniuk a szervezőbizottságnak beszédek szövegét – az előző helyszínen, Sopronban ez egészen biztosan megtörtént.³⁴⁴ Ráadásul Esterházy gróf biztosan nem járult volna hozzá a nagygyűlési beszédek kinyomtatásának költségeihez,³⁴⁵ ha ellenezte volna azok tartalmát. A Prohászka által felvázolt program, amely a katolikus erkölcsiség megerősítését, a társadalmi szervezkedést, majd a politikai párt megalakítását javasolta, azt a sémát tartalmazta, amely

³⁴³ KOMÁROM 38-40.

³⁴⁴ Sopron. In: Religio, LII. évf. I. fé. 8. (1893. január 28.) 63.

³⁴⁵ Vö.: KOMÁROM. A borító felirata szerint a tízezer példány kinyomtatását a gróf nagylelkűsége tette lehetővé.

általában jellemző volt az európai országok politikai katolicizmusának evolúciójára.³⁴⁶ Ezzel tehát lényegében csak az elméletileg lehetséges fejlődést villantotta fel a közönség előtt – megvalósítását pedig a nagygyűlés határozata a támogatásáról biztosította.³⁴⁷ Az adott helyzetben azonban fontosabb lehetett az, hogy Prohászka a párt megalakításáról csak mint a jövő feladatáról beszélt. Ez összhangban állt felfogásával, amely a „felülről” kikényszerített, valós társadalmi alap nélküli szervezkedés helyett az önszerveződés organikus, természetesnek tartott formáira, a fokozatos, szerves építkezésre helyezte a hangsúlyt.³⁴⁸

A nagygyűlés után a katolikus sajtó ünnepele: a *Religióban* Dudek János úgy vélte, hogy már csak néhány hasonló gyűlést kell rendezni, és a magyarok is elérik a német katolikusokhoz hasonló szervezettséget. A bécsi *Vaterland* szerkesztője szerint nagyszerűbb esemény volt, mint a bécsi katolikus gyűlés, és a világi hívek öntudatossága a liberális sajtó képviselőinek is imponált.³⁴⁹ A párizsi *Univers* című katolikus lap külön vezércikkben emlékezett meg a gyűlésről.³⁵⁰

A magyar liberális sajtó szintén nagy terjedelemben foglalkozott az eseményekkel. A *Pesti Napló* szerzője például hangsúlyozta, hogy a szónokok nem lépték túl a szólásszabadság határait. A szerző dicsérte Esterházy és Szapáry beszédét, amelyek tehetségesek és tapintatosak voltak, nem jelentkezett bennük sem türelmetlenség, sem elfogultság, sem pedig „a közszabadságra és fölvilágosodásra nézve veszélyes” törekvés.³⁵¹ A kormánypárti liberálisok egyik vezetője, Beksics Gusztáv szintén dicsérte az arisztokrata szónokok „komoly és tiszteletreméltó” előadásait. Úgy vélte azonban, hogy a döntő szót mégis az ultramontánok szerezték meg, akik – és nyilvánvalóan Prohászka is közéjük sorolta – a gyűlést „a retrográd szellem megnyilatkozásainak színvonalára degradálták”. Ugyanakkor kifejezte azt a reményét, hogy a világi katolikusok többsége nem támogatja majd a „gazdasági élet felekezeti szervezését” és a katolikus néppártot, amely a szabadelvű vívmányokat és az állami érdekeket is veszélyeztetné.³⁵²

A liberális sajtó alaphangját azonban összességében a megkönnyebbülés jellemezte. A *Budapesti Hírlap* szerint a gyűlés előtt az „alkotmányra veszélyes szerveződés”-től, vagyis a katolikus pártalakítás kimondásától kellett tartani, ami azonban szerencsére elmaradt. Ehelyett csupán „felekezeti meeting”-et tartottak, amely „nem gyújtogatott villámokkal, hanem inkább a villámhárító munkáját végezte”.³⁵³

Prohászka Ottokár maga is érdeklődve figyelte, hogy fellépése milyen sajtóvisszhangot kap. Erre következtethetünk egy 1893-ban keletkezett írásából, amely megállapította, hogy a keresztény szövetkezetekről szóló komáromi beszédét a hírlapok többsége fanyalogva fogadta: azt írták róla, hogy „szocialista ízű, becsületére válnék bármely szocialista gyülekezetnek, a tőke ellen indítandó keresztes hadat hirdetett”.³⁵⁴ Azzal is tisztában volt, hogy a fiatal papok politikai aktivizálódását az egyház vezetése többnyire rosszallással fogadta.³⁵⁵ Ezt felismerve egy cikkében amiatt panaszkodott, hogy sokan azt tanácsolják az

³⁴⁶ Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza*. Budapest, 1998. 124.

³⁴⁷ KOMÁROM. 40.

³⁴⁸ Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezeti képződési korszak” elméletének fényében. In: *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára 2010*. Szerk. Mózessy Gergely – Pestiné Paics Marianna – Smohay András – Smohay Péter. Székesfehérvár, 2010. 85.

³⁴⁹ Dudek János: A komáromi katolikus nagygyűlésről. In: *Religio*, LII. évf. I. fé. 34. (1893. április 29.) 275.

³⁵⁰ *Religio*, LII. évf. I. fé. 35. (1893. május 3.) 280.

³⁵¹ Komárom No 2. In: *Pesti Napló*, XLIV. évf. 118. (1893. április 25.) 1-2.

³⁵² Beksics Gusztáv: Ultramontán tüntetés. In: *Pesti Hírlap*, XV. évf. 113. (1893. április 25.) 1.

³⁵³ A komáromi katolikus nagygyűlés. In: *Budapesti Hírlap*, XIII. évf. 112. (1893. április 24.)

³⁵⁴ Prohászka Ottokár: Az új szekta. In: *ÖM* 11, 1.

³⁵⁵ Gergely Jenő: Prohászka Ottokár politikai nézetei a századfordulón. In: *Egyház és politika a XIX. századi*

egyháznak: fogja erős járomba az ifjú papi generációt – amely szerint a gazdagok által elkövetett igazságtalanságokat is meg kell bélyegezni az evangélium nevében –, nehogy az egyház a „*társadalmi forradalom*” táborában találja magát.³⁵⁶

Prohászka tehát úgy érezte, hogy beszédének üzenetét a szélesebb nyilvánosság nem értette meg. Ezért *Az új szekta* című tanulmányában³⁵⁷ kísérletet tett arra, hogy ismét – ezúttal nem popularizált formában, hanem kifejezetten a műveltebb olvasóközönségnek szánva – megfogalmazza érveit. Alapállítása szerint a liberális gazdasági rend ellen fellépő személyeket a polgári nyilvánosság fórumain egyszerűen szocialistának nevezik. A minősítés ellen önmagában nem is tiltakozott, de azt hangsúlyozta, hogy a szocializmus nem egységes szellemi áramlat, ezért szükséges pontosan ismerni az egyes csoportok közötti különbségeket. Úgy vélte, hogy a szocializmus önmagában áldást hozó eszme, de gyakran kétes indulatok kísérik, ami viszont megtévesztheti a közvéleményt: „*tán bizony az eszmét kárhoztassuk az indulat kelletlen cimborasága miatt?*” – tette fel a kérdést.

Meghatározása szerint mindenki, aki a társadalmi bajokon a társadalmi szereplők egyletekbe való tömörítésével akar segíteni, az szocialista. Három fő csoportot különböztetett meg: az állami vagy bürokratikus szocializmus esetén a szervezkedést az állam irányítja, ami azzal a következménnyel járhat, hogy a munkások szövetkezése venné át az állam helyét. A testületi vagy korporatív szocializmus az azonos foglalkozásúak tömörítésére vállalkozik. Célja kettős: a tagok gazdasági versenyképességének növelése, valamint az erkölcsiség emelése, a szolidaritás erősítése, az önsegélyezés gyakorlatának meghonosítása. Végül a harmadik típus a társadalmi veszélyeket hordozó kollektív szocializmus, vagyis a szociáldemokrácia, amely a magántulajdon megszüntetését, a termelés és a javak elosztásának központi elosztását szorgalmazza.

Prohászka a szociáldemokrácia, az „új szekta” ellen hatékony fellépést sürgetett, azonban úgy látta, hogy sokan nem értik a szocializmus természetét, ezért nem is tudják hatékonyan kezelni az általa felidézett problémákat. A polgárság többsége szerinte csak az államban bíz, és ki akarja zárni az egyházat a megoldásból, a szocializmust pedig „*nem tekintik másnak, mint valami közgazdasági tüneteménynek, nem másnak, mint valami közgazdasági krízisnek*”. Bár elismerte, hogy a társadalom elszegényedése a probléma fontos részét alkotja, azonban úgy vélte, hogy ez még nem elég a szociáldemokraták számára a fennálló rend teljes tagadásához, ezért fő fegyverként az ateizmust használják fel. „*Vallásos szocialisták sehol sincsenek, ahol a hit, a vallás erős, ott a szocializmus kötéllel sem fog verbuváltatni*” – írta, hozzátéve: a szocializmus gyökere a vallástalanság, gyors terjedésének oka pedig a tömegnyomor. A megoldást ezért abban látta, hogy a munkásokból „*teoretikus és praktikus keresztényeket kell csinálni*”, amire egyedül a katolikus egyházat tartotta alkalmasnak.

A németországi tapasztalatokra hivatkozva arra figyelmeztetett, hogy ennek a módszernek nincsen működőképes alternatívája, hiszen a szocializmus törvényes úton való elnyomása, működésének korlátozása a kívánttal teljesen ellentétes eredménnyel járt. Prohászka sürgette a cselekvés megindulását, hiszen úgy látta, hogy Magyarországon a szocializmus kettős forrása: az elszegényedés és az elvallástalanodás rohamosan terjed. Ennek igazolására statisztikákat idézett Budapest borzalmas lakásviszonyairól, a túlszűfolt társ- és ágybérletekről, a szegény lakosság kiszolgáltatottságáról, és összevetette azt a londoni nyomornegyedekben uralkodó szomorú állapotokkal. Végezetül a lehetséges politikai kockázatokra is felhívta a figyelmet, a korszak nagy befolyással rendelkező nacionalista véleményformálóit a szocialista nemzetköziség veszélyeire intette. Hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrata munkásság általános és egységes akar lenni, Marx szerint pedig a jövő

Magyarországon. Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 168.

³⁵⁶ Prohászka Ottokár: A papság föladata a szociális kérdések körül. In: ÖM 11, 41-43.

³⁵⁷ Prohászka Ottokár: Az új szekta. ÖM 11, 1-20.

szocialista világ nem ismer népeket és nemzeteket, csak egyetlen emberközösséget.

A pozsonyi nagygyűlés: a pártalakítás előkészítése

A komáromi nagygyűlést követő hónapok az egyházpolitikai harc kiszélesedését hozták, és megkezdődtek a parlamenti csatározások. A főrendiház 1894 júniusában szoros szavazással, mindössze négyfős többséggel elfogadta az első három egyházpolitikai törvényt.³⁵⁸ A pozsonyi nagygyűlés alaphangját ez az esemény határozta meg. A katolikusok ugyanakkor még mindig reménykedhettek abban, hogy az uralkodó megtagadja jóváhagyását, a nagygyűlés szervezői ezért *Ferenc József* meggyőzésének a szándékát állították előtérbe. A szervezők vezetője, *Havlicsek Vince* virágvölgyi plébános szerint a cél az volt, hogy megmutassák a városban élő két főhercegi párnak a katolikusok valódi véleményét.³⁵⁹

A Pozsonyban tartott nagygyűlés szimbolikus jelentőségét tovább növelte, hogy a város képviselője *Szilágyi Dezső* igazságügyi miniszter volt, így a kormány számára különösen fontos lehetett az esemény hatásának korlátozása. A pozsonyi járás főszolgabírója ezért körlevelet küldött a jegyzőkhöz, amelyben a szervezkedés megakadályozását sürgette. A jegyzőktől fokozott óvatosságot kért, hogy átírta „*publikus ne legyen s netáni újsági polémiaokra okot szolgáljon*”. Ennek ellenére levele nyilvánosságra került, amit a katolikus szervezők ki is használtak a propaganda céljaira.³⁶⁰

A június 29-én tartott eseményen a becslések szerint összesen négy-hatezer ember,³⁶¹ egy másik forrás szerint nyolcezer hallgató gyűlt össze. A helyszín a Dubszky vendéglő nagyterme volt, amely 1500 ülőhellyel rendelkezett, az épület előtt pedig tömeggyűlést rendeztek a kiszorulóknak. A klérus nagy számban képviseltette magát, ám a legnagyobb feltűnést az váltotta ki, hogy a dómban tartott *Veni Sanctén* részt vesz *Izabella* főhercegnő a kislányával együtt.³⁶² A szervezők ennek köszönhetően tehát demonstrálhatták a nyilvánosság előtt az uralkodóház jóindulatát.

A gyűlésen Esterházy gróf megnyitója után két német szónoklat hangzott el: *Otocska Kálmán* ügyvéd az egyház szuverenitásáról, Prohászka Ottokár a szocializmusról beszélt. Ezeket két magyar felszólalás követte, Mike Károly ügyvéd az autonómiáról, *Bangha István* ügyvéd – *Bangha Béla* jezsuita atya édesapja – az egyházpolitikáról szólt. Ezután *Jedlicska Pál* esperes szlovákul foglalta össze az elhangzottakat, majd *Zichy Nándor* mondott zárszót. Kint a kertben szlovák nyelvű szónoklatot tartottak a polgári házasság ellen. A politikai szempontból legérdekesebb mozzanatokat *Zichy Nándor* beszéde tartalmazta. A gróf belenyugvás helyett harcot hirdetett: a fő feladatnak a következő parlamenti választásra való felkészülést, a megbízható jelöltek kiválasztását tartotta. Beszédének – és az egész gyűlésnek – a legfontosabb eleme az önálló katolikus párt alapítására tett javaslat volt, amelynek szerinte minden hazai polgárt a saját anyanyelvén kell megszólítani. A politikai mozgalom állandósítására készülve hangsúlyozta, hogy a nagygyűlések az egyházpolitikai harc lezárulását követően sem veszítik el feladatukat, a katolikus szellem ébresztését.³⁶³

Prohászka Ottokár korábban elhangzó beszédének feltehetően az volt a célja, hogy *Zichy* gróf javaslatát előkészítse, és megmutassa a politikai szervezkedés egyik lehetséges módját, a

³⁵⁸ SALACZ 1938. 325.

³⁵⁹ Katolikus nagygyűlés Pozsonyban. In: Pesti Napló, XLV. évf. 178. (1894. június 29.) 6.

³⁶⁰ *A katolikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. Juni 29-én*. Pozsony, 1894. III–IV. A füzethez a szolgabíró felhívásának szövegét külön röplapon is csatolták.

³⁶¹ Katholikentag. In: Pressburger Tagblatt, 131. évf. 177. (1894. június 30.) 1.

³⁶² Der Katholikentag. In: Pressburger Tagblatt, 131. évf. 178. (1894. július 1.) 4.

³⁶³ *Zichy Nándor gróf záróbeszéde a pozsonyi kath. nagygyűlésen*. In: Religio, LIII. évf. II. fű. 2. (1894. július 7.) 14–15.

keresztényszocialista alternatívát. Prohászka beszédének kiindulópontja szerint a kor társadalmi problémáinak legfőbb oka a vagyoni polarizálódás növekedése volt: míg a munkások, kisiparosok, parasztok helyzete kilátástalanná vált, a tőkekoncentráció egyre növekedett. „*A pénzsákok mind nehezebbé, míg a koldustarisznyák mind üresebbekké váltak*” – foglalta össze helyzetértékelését. A széles társadalmi rétegek süllyedéséért a kapitalista gazdasági rendet tartotta felelősnek, amelyben egyenesen az ókori rabszolgaság új formában való visszatérését látta. Megoldásként természetesen a keresztényszocializmus programját ajánlotta fel, amelyet szembeállított a szociáldemokraták elképzeléseivel, igyekezvén hallgatósága számára egyértelművé tenni a két irányzat különbségeit. Hangsúlyozta, hogy „*a keresztény társadalmi reform a földi javak arányosabb megosztására törekszik*”, amit reális elképzelésnek tartott. A szociáldemokraták törekvését a termelőeszközök teljes köztulajdonba vételére ezzel szemben Prohászka utópiaként ítélte el. Aláhúzta azt, hogy a társadalmi haladás alapvető tényezője az emberek törekvése önmaguk és családjuk ellátására, a gyarapodásra, ezért „*a tulajdonjog megsemmisítése egyértelmű a szabadság megsemmisítésével*”. Ezután a katolikus reformtörekvések híveit az uralkodó liberális ideológiától is elhatárolta, kijelentve, hogy a liberalizmussal minden vonatkozásban, a közélet minden területén szakítani kell. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy ez nehéz feladat lesz, mert úgy ítélte meg, hogy a korszellem az élet minden területén a liberális elvek érvényesülését kívánja. Prohászka ezért elsősorban azt emelte ki, hogy a liberalizmus a vallásban nem lehetséges, mert az egyenlő lenne az önfeladással. A liberalizmus a vallás terén szerinte annyit tesz, mint „*nem törődni az egyház törvényeivel*” és „*az állammindenhatóság új bálványa előtt fejet és térdet hajtani*”.

Úgy vélte, hogy a társadalom polarizálódását szükségképpen a politikai rendszer átalakulásának kell követnie, amelyben – Zichy Nándor elképzeléseivel összhangban – a katolikus pártnak döntő szerepet kell betöltenie. Prohászka azt is hangsúlyozta, hogy ez keresztényszocialista alapon áll majd, amely „*a reform útján az eddigi viszonyokat gyökeresen átalakítja; valamennyi politikai pártot, legyen az liberális, mérsékelt ellenzéki, függetlenségi [...] elsepri; egyedül szociálreform pártok fognak ezentúl létezni, keresztényszociális vagy pogány-szociáldemokratikus pártok.*”

Beszédének befejező részében konkrét terveket fogalmazott meg a katolikus társadalmi reform megindítására. Javasolta, hogy hozzanak létre szakszövetkezeteket a munkásság számára, a kézművesek érdekeinek védelmében mozdítsák elő a céhek újraalapítását, nyújtsanak védelmet a tanoncoktatásnak, korlátozzák a termelők hasznát csökkentő közvetítő kereskedelmet. Indítványozta, hogy adjanak államsegélyt munkások tulajdonában álló gyárak alapítására, például az általa különösen életképesnek tartott kőműves, ács, cipész, szedő szakegyesületek kapjanak állami hitelből alaptőkét. Követelte, hogy az állam szabályozza a munkaidőt, a vasárnapi munkaszünetet, tiltsa be a női és a gyermekmunkát, támogassa a munkásválasztmányok szervezését, sőt, a minimálbér előfutáraként „*a helyi viszonyoknak megfelelő munkadíj minimum*” megállapítását.

A mezőgazdaság gondjainak megoldásával szintén részletesen foglalkozott. Felvetette, hogy szervezzenek szövetkezeteket a parasztság számára, léptessenek életbe speciális agrárjogot, szabjanak felső határt az „*eladósíthatásnak*”, hozzanak létre agrárius hitelintézeteket, és léptessenek életbe a parasztságnak kedvező, a telkek aprózódását megakadályozó örökösödési jogot. Beszédének összefoglalásaként ismét hangsúlyozta, hogy „*nem a tőkét, hanem a munkát kell megvédelmezni. Az egyház nem zsandár papi öltönyben! Sőt inkább azt a meggyőződést kell előidézniünk, hogy az egyház a gyengék érdekében jár el.*”³⁶⁴

³⁶⁴ Prohászka [sic!] Ottokár: A társadalmi kérdés és annak megoldása. In: POZSONY 1894. 21-30.

Beszéde a helyszíni beszámolók szerint nagy sikert aratott, „*falrengető tüntetés*” fogadta. Egy szemtanúra például nagy benyomást tett előadásmódja, beszámolója szerint „*mintha egy nagy harangot húztunk volna meg, úgy kondult érces szava*”. A beszéd hatása alatt egyenesen úgy vélte, hogy „*Prohászka a legnagyobb szónok Magyarországon,*” amit az is alátámasztott a számára, hogy az utána következő „*Bangha Istvánnak ugyancsak kemény munkájába került, míg Prohászka nyomában le tudta kötni a figyelmet.*”³⁶⁵

A nagygyűlés határozatai között igen hangsúlyos helyen szerepelt a keresztényszocializmus „*győzelemre juttatásának*” igénye. A szöveg hosszasan foglalkozott a nép igényeinek képviselésével, illetve a szociáldemokrácia elleni fellépéssel. A résztvevők megfogadták, hogy „*a társadalmi forradalom minden árnyalata ellen a nyilvános életben állást foglalunk, továbbá [...] a munkások anyagi, szellemi és vallási érdekei körül fáradozni, őket mint testvéreinket a szükségben oltalmazni és segíyezni és ezen célra a keresztény társadalmi egyletekbe lépni és ezek életbeléptetését a szükséghez képest teljes erőnkől támogatni fogjuk*”.³⁶⁶

A pozsonyi nagygyűlésen tehát az egyházpolitikai célok és a társadalmi önszerveződés mellett megjelent a katolikus párt alakításának az igénye, és a szervezők hangsúlyosan alkalmazták a keresztényszocialista jelszavakat. A katolikus politikai szervezkedés, ami Komáromban még távolinak tűnt, egy év elmúltával Pozsonyban kezdett egyre határozottabb körvonalakat ölteni. A liberális publicisták ezért komolyabbnak ítélték a szervezkedést, és a korábbiaknál erőteljesebben ítélték el azt. A *Pesti Hírlap* szerzője például különösen veszélyesnek ítélte meg a nép megszólításának igényét, azt a programot, amelyet Prohászka képviselt. Az újságíró szerint „*a klerikális arisztokrácia az államfenntartó középosztály fején keresztül kezet nyújt a nép legalsóbb rétegeinek és a demokrácia ellen segítségül hívja a demagógiát*”, ezért felszólította a püspököket a „*klerikális túlzók*”, a „*politikai stréberek*” megfékezésére.³⁶⁷ A politikai önszerveződés folyamata azonban ekkor már nagy lendülettel haladt előre. 1894 novemberében a székesfehérvári nagygyűlésen kimondták a párt megalakulását, majd 1895 januárjában, Esterházy Miklós Móric budapesti palotájában hivatalosan is létrejött a *Katolikus Néppárt*.

Összegzés

Az 1893–1894-es évek nagygyűlései fontos szerepet játszottak a katolikus politikai önszerveződés megindulásában. A gyűlések szónokai lefektették a társadalmi tömörülés alapelveit, a szervezők pedig megtapasztalták azt, hogy a katolicizmus védelmének programjával jelentős tömegeket képesek megmozgatni. A gyűlések remek lehetőséget kínáltak Prohászka Ottokár számára, hogy megismertesse a politikailag aktív katolikusokkal elképzeléseit a társadalmi reform lehetséges útjairól. Komáromban magyarul, többezres, vegyes összetételű közönség előtt, a népszónokok eszköztárát felhasználva, Pozsonyban pedig németül, szűkebb hallgatóság, elsősorban a katolikus értelmiség képviselői előtt fejthette ki gondolatait. Beszédeiben a magyar társadalom feszültségeire a keresztényszocializmus elveit kínálta megoldásként, és gyakorlati javaslatokat is tett arra, hogyan lehet a siker reményével elkezdni a katolikus társadalom keresztényszociális szellemű tömörítését. A folyamat végcélját a katolikus párt megalakításában látta. Mondanivalójából az is kiderül, hogy a városi munkásság és a parasztság problémái egyaránt komolyan foglalkoztatták, és nem állt messze az agrárius elképzelésektől sem.³⁶⁸ Bár

³⁶⁵ Katolikus nagygyűlés Pozsonyban. Nyitra megyei Szemle, II. évf. 27. (1894. július 1.) 2.

³⁶⁶ Uott.

³⁶⁷ A békebontók. In: Pesti Hírlap, XVI. évf. 182. (1894. július 1.) 1–2.

³⁶⁸ Gergely Jenő úgy látta, hogy Prohászka az agrárius eszmék ellenében csak a keresztényszocialista

Prohászka személyesen nem vett részt 1895 januárjában a Katolikus Néppárt alakításában,³⁶⁹ a nagygyűlések vizsgálata rávilágít arra, hogy a szellemi előkészítés munkájában jelentős szerepet játszott. Később azonban fel kellett ismernie, hogy az arisztokraták és középosztálybeli politikusok által irányított szervezetben a szociális politika csak alárendelt szerepet játszhat. Ennek következtében később már arra törekedett, hogy más fórumokon, például az 1895 decemberében megalapított Esztergom című lapban teremtsen a néppárti politika populáris és szociális áramlatának publicitást.³⁷⁰

Noha a Katolikus Néppárt nem kötelezte el magát olyan mélyen a keresztényszocialista alapok mellett, ahogyan szerette volna, a nagygyűlések mérlege ugyanakkor Prohászka számára mégsem volt kudarc. Az addig inkább csak regionális szinten ismert szemináriumi spirituális az eseménysorozat következtében – pályafutása során először – országos hírnévre tett szert, a katolikus sajtó pedig szónoki teljesítményét és határozott kiállását elismerve a legjobb szónokok egyikeként ünnepelte. Ahogyan egy kortárs megfigyelő is megjegyezte, a nagygyűlések – tulajdonképpen céljuk, vagyis az egyházpolitikai törvényekkel szembeni tiltakozás kifejezése mellett – járulékos hasznót is hajtottak a katolikus közösség számára, hiszen bemutatkozási lehetőséget biztosítottak a helyi tehetségek, országosan addig ismeretlen személyiségek számára.³⁷¹ Prohászka Ottokár bizonyosan ezek közé tartozott, és a katolikus politika vezéralakjai is elégedettek lehettek vele, hiszen érdemesnek bizonyult megelőlegezett bizalmukra. Ezt pontosan jelzi az a tény, hogy 1895-ben Zichy Nándor gróf az ő társaságában utazott el Münchenbe, hogy vele együtt képviselje Magyarországot a német katolikusok nagygyűlésén.³⁷²

Elhangzott 2012. március 31-én Budapesten, a Központi Szemináriumban rendezett konferencián.

elképzeléseket támogatta. GERGELY 1999. 169.

³⁶⁹ Az alakuló értekezlet résztvevőinek listáját közli: Religio, LIV. évf. I. f. 9. (1895. január 30.) 80.

³⁷⁰ GERGELY 1996. 182.

³⁷¹ A zsolnai zászlóbontás. In: Religio, I. f. 41. (1894. május 23.) 344.

³⁷² A magyarok a müncheni katolikus gyűlésen. In: Katholikus Egyházi Közlöny, VII. évf. 36. (1895. szeptember 6.) 521.

Kozák Péter: Duellum. Balázs Béla és Prohászka Ottokár összecsapása (1905)

Balázs Béla író, költő, esztéta, *Bartók Béla* színpadi művei szövegkönyveinek szerzője és Prohászka Ottokár római katolikus püspök, egyházi szónok, egyetemi tanár alig ismerték egymást. Életükben valószínűleg csak egyszer találkoztak, 1905 márciusának elején, amikor a későbbi püspök és az akkor még *Bauer Herbert* néven harmadéves bölcsészhallgató Prohászka egyik egyetemi előadása közben összeszólalkozott, s a vita az előadás után is folytatódott. A vitának nem sok irodalma van. A Prohászka-életrajzok nem tartották említésre méltónak, maga a püspök sem írt erről naplójában. A Balázs Béla-irodalom ismeri ezt az affért, monográfusa, *K. Nagy Magda*³⁷³ talán kissé merészen párhuzamot von *Ady Endre* közismert Prohászka-ellenes antiklerikális publicisztikai és Balázs Bélának a vitában elfoglalt Prohászka-bírálatá között.

Vajon mi az igazság? Miért, miről és hogyan vitatkozott egymással a professzor és a diák? Hogyan vélekedett egymásról a tanár és az egyetemi hallgató? A most elhangzó előadásom ezekre a kérdésekre próbál válaszokat keresni. Az életrajzi adatok a jelenlévő tisztelt hallgatók előtt valószínűleg ismertek, azonban egy „párbajról” van szó, ezért úgy illik, hogy bemutassuk e duellum résztvevőit – esetleg néhány, talán kevésbé ismert életrajzi mozzanatra is kitérve.

Végül az előadásomban megemlítek néhány kortársat – ha úgy tetszik „párbajsegédet”, illetve a dolgozat során igyekszek kitérni a legfontosabb forrásokra, így elsősorban Balázs Béla naplójára, valamint néhány korabeli hírlapcikkre is.

Prohászka Ottokár, a paptanár

Prohászka Ottokár 1858. október 10-én, Nyitrán született.³⁷⁴ Apja, *Prochaska Domokos* (1817–1879) Morvaországból származott, ősei német iparosok voltak. Prochaska Domokos vadásztisztként került Magyarországra, Pozsonyban, egy bál alkalmával ismerkedett meg *Filberger Anna Máriával* (1838–1888), *Filberger András* nyitrai pékmester leányával. Egy katonatiszt a 19. század végén csak úgy házasodhatott meg, ha megfelelő kauciót tett le, amellyel igazolni tudta, hogy rendelkezik azzal a feltétellel, hogy rangjának megfelelő módon el tudja tartani családját. Mivel az apa ilyen kaucióval nem rendelkezett, kilépett a hadseregből és pénzügyőri felügyelőséget vállalt. A család tagjai egymás között németül beszéltek, később is német nyelven leveleztek; Prohászka is csak évekkel később tanult meg magyarul. Prohászka Ottokár gyermekkorát Nyitrán, Pozsonyban és Rózsahegyben töltötte: apja áthelyezései miatt ugyanis a család gyakran változtatott lakóhelyet. Elemi iskoláit 1865–1866-ban Rózsahegyben és 1866–1869-ben Losoncon végezte, majd 1869–1871-ben a nyitrai piarista gimnáziumban, 1871–1873-ban a kalocsai jezsuita gimnáziumban, illetve 1873–1875-ben az esztergomi papi kisházban tanult; 1875-ben Esztergomban érettségizett.

Iskolái kapcsán néhány érdekes, apró életrajzi adalékra hívnám fel a figyelmet. Prohászka

³⁷³ Balázs Béláról megjelent egyetlen magyar nyelvű monográfia: *K. Nagy Magda: Balázs Béla világa.* Budapest, 1973.

³⁷⁴ A közölt életrajzi adatok forrásai: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve.* Budapest, 2007. 25–37., Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember.”* Budapest, 1994. 13–34. és Forintos Attila: Adattár. Prohászka Ottokár társadalmi kapcsolatai. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Válogatás a Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka Évének tanulmányaiból.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 297–305.

Ottokár ugyanabban az évben és ugyanott, azaz Nyitrán született, ahol és amikor *Tagányi Károly* történész, az MTA tagja. Mindketten ugyanabba a nyitrai piarista gimnáziumba jártak (igaz, nem ugyanabba az osztályba). Talán érdemes lenne az igen kiterjedt Tagányi hagyatékot átnézni és összevetni a Prohászka levelezéssel: egészen valószínű, hogy ismerték egymást, s talán kapcsolatba is kerültek egymással. Érdemes még megemlíteni *Fényi Gyula* jezsuita és *Hollósy Jusztinián* bencés szerzetest (Hollósy később dömölki apát is volt). Mindketten szintén MTA-tagok voltak. Fényi tanította Prohászkát Kalocsán, Hollósy pedig akkor volt bencés házfőnök, illetve a helyi bencés gimnázium igazgatója, amikor Prohászka esztergomi seminarista. Hollósynak akkor már több népszerű tudományos könyve és dolgozata is megjelent, köztük geológiai és csillagászati tárgyú művei. Érdemes lenne megvizsgálni Prohászka természettudományos nézeteinek forrásait, elképzelhető, hogy Fényi és Hollósy – ez utóbbi a népszerű csillagászati irodalom úttörője volt – geológiai és csillagászati elképzelései befolyásolták a fiatal pap gondolkodását?

Középiskoláinak befejezése után hét évig (1875-től 1882-ig) a római Collegium Germanico–Hungaricum-ban tanult; közben 1878. augusztus 17-én filozófiai, 1882. június 25-én teológiai doktori oklevelet szerzett, illetve 1881. október 30-án pappá szentelték. A római hét év (három év filozófia és négy év teológia), valamint a jezsuita nevelés (első miséjét Szent Ignác oltáránál mondta) meghatározó lett Prohászka Ottokár életében. Tapasztalatait később felhasználta az esztergomi papképzés reformjában is.

Római tanulmányai után 1882. augusztus 18-án kinevezték esztergomi káplánná, egyúttal szeptember 10-étől az esztergomi líceum görög–latin szakos tanára, 1884. augusztus 26-án Simor János érsek kinevezte az esztergomi szeminárium morális és pasztorális tanárává, 1888. július 10-étől a dogmatika professzora, 1890-től pedig a szeminárium spirituálisa. Prohászka huszonkét évet töltött Esztergomban, ez alatt intenzív írói tevékenységet folytatott. Szervezői képessége és egyéb munkássága nyomán Esztergom a 19. század végén a katolikus megújulás egyik központjává vált. Prohászka igyekezett bensőséges lelkiségre nevelni növendékeit, pedagógiai elképzeléseivel a magyarországi papnevelés forradalmi megújítója lett. A *Magyar Sionban Pethő* néven megjelent tanulmányai, továbbá első könyvei (*Isten és a Világ*, 1891; *A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat*, 1893) szellemi nyitottságról tanúskodtak, európai távlatokat képviseltek a szűk látókörű, konzervatív katolikus gondolkodásban. Prohászka írásainak újdonsága még az a kísérlet is, amellyel megpróbálkozott a modern tudományok és a teológia közötti feszültséget csökkenteni (*Föld és Ég*, 1902). Szabó Ferenc monográfiájában rámutatott,³⁷⁵ hogy Prohászka nem utasítja el az evolúciót (és külön a darwinizmust). Véleménye szerint a fejlődés hipotézise nem zárta ki a teremtő aktust, a bibliai teremtéstörténetet nem kell betű szerint értelmezni; Prohászka arra törekedett, hogy a geológia és a paleontológia eredményeit összeegyeztesse a bibliamagyarázatokkal. Nagyon jól tudta, hogy a természettudományos nézetek idővel, a tudomány haladásával változtak, a keresztény világnézet viszont – a kinyilatkoztatott hit fényében – elévülhetetlen. Nyitottsága a (természet)tudományok felé hitvédelmi okokkal magyarázható. A tudományok új eredményeiben rendkívül járatos fiatal paptanár a század elején körvonalazódó új, természettudományos világképet igyekezett a teológia szemszögéből magyarázni, azaz arra törekedett, hogy az egyre nagyobb híveket maga mögé felsorakoztató természettudományos igazságokhoz vallási hitelveket keressen (és találjon).

A század elején fellépő, „szentéletű, elveiért mindenre kész férfiú” megjelenése, közéleti szerepvállalása lelkesedést váltott ki a legkülönbözőbb beállítottságú lapok körében is. Közismert, és sokszor idézett, hogy az elszántan liberális *Budapesti Napló* főszerkesztője, *Vészi József* (*Vészi Margit* festőművész apja, *Molnár Ferenc* későbbi apósa) lelkes cikkeket

³⁷⁵ SZABÓ 2007. 70–72.

írt a nagy tudású, „szilaj fantáziájú” papról, aki „poétalélekkel míveli” a tudományok két ellentétes pólusát: a teológiát és a geológiát.³⁷⁶ Vészi szerint Prohászka a katolicizmust közel akarta hozni a modern korszellemhez, „*áthidalni az örvényt, mely megnyílt a tudás és a hit között*”. Vészi sokszor citált írása az 1902. október 17-i katolikus nagygyűlésről tudósított. Kevésbé ismert viszont, hogy ugyanezen a nagygyűlésen az *Alkotmány* című, Prohászka Ottokár dolgozatait sűrűn közlő lap szerint elhangzott az is: „*a katolicizmus világnézet [...] amely az egész világot, az egész életet le akarja foglalni... a katolikus kereszténység az élet központjában székelő erő, amely hiten, filozófián, művészetén, iskolán, családon végig jár.*” Ady Endre, a *Nagyvárad* munkatársa ugyanakkor egészen másként vélekedett Prohászka úrról, „a katolikus nagygyűlés harcias páteréről” és „helyel-közzel korcsmai stílusú beszédjéről”. Ady harcos antiklerikális cikkeiben³⁷⁷ úgy vélte, hogy Prohászka tudományos tájékozottsága csupán arra jó, hogy a tudományt (és a művészetet) a harcos egyház (= *ecclesia militans*) szolgálatába állítsa: „*A föld valóban forog, s nem azért, mert ezt Prohászka Ottokár sem vonja kétségbe...*”³⁷⁸ Ady írásai azonban csak kivételnek tekinthetők, az 1945 utáni irodalomtörténet-írás elsősorban Ady költő-óriás és kiváló publicista személye miatt Prohászka „szociális demagógiáját” hangsúlyozta.

Prohászka Ottokár 1890-től kezdve egyre gyakrabban tartott előadásokat Budapesten, egyesületi tevékenységek, karitatív elfoglaltságok, lelkigyakorlatok, szónoki feladatok kötötték a fővároshoz. Neve divatba jött, napilapok szívesen számoltak be munkásságáról, amely így mind ismertebbé vált; különösen az értelmiségi férfiak számára tartott ún. konferenciái lettek egyre híresebbek, látogatottabbak. Ráértett arra, hogy Budapest az a terep, ahol igazán kamatoztathatja képességeit, az egyetem valójában nem cél, hanem eszköz arra, hogy meghódítsa, rekatolizálja a fővárosi intelligenciát, segítségül hívva lenyűgöző tudományos ismereteit, széleskörű irodalmi és filozófiai műveltségét. Káldor Márk, Mózessy Gergely és Gergely Jenő kutatásaiból tudjuk,³⁷⁹ hogy a pesti egyetemi tanárság 1901-től foglalkoztatta Prohászkaót, jóllehet naplójegyzete szerint kinevezését egyáltalán nem ambicionálta. Kisfaludy Á. Béla halála után azonban megüresedett a budapesti tudományegyetemen a dogmatikai katedra, amelyet Prohászka mégis megpályázott.

A budapesti tudományegyetem Hittudományi Karán 1904. március 4-én nevezték ki a dogmatika nyilvános rendes tanárává, tisztjétől az uralkodó általi püspöki kinevezése után, 1905. november 6-án vált meg hivatalosan.³⁸⁰ Ezen idő alatt, 1904 őszétől a hét négy napján reggelente, összesen heti hét órában tartott dogmatikai előadásokat, 1904. december 8-án felkérték egy ünnepi szentbeszéd tartására. Ezen kívül 1905 tavaszán, azaz egy szemeszter idején *Istenről és a lélekről* címmel heti egy, esti órában, az akkori egyetem legnagyobb helyiségében, a kupolateremben tartott előadásokat.³⁸¹ A kb. 600 főt befogadó nagyterem általában színültig megtelt, már csak azért is, mert Prohászka volt akkor az egyetlen teológiai tanár, akinek előadásait más karok hallgatói számára is nyílttá tették: bölcsész és jogász világi

³⁷⁶ Vészi József: Prohászka Ottokár. In: Budapesti Napló, VII. évf. 287. sz. (1902. okt. 19.) 1-2. és Uő: Megint Prohászka. In: Budapesti Napló, VII. évf. 293. sz. (1902. okt. 25.) 1-2. Az egész vitát részletesen elemzi: Ady Endre összes prózai művei. Szerk. Koczás Sándor – Vezér Erzsébet. III. kötet. Budapest, 1964. (A továbbiakban: ADY 1964). 389-391.

³⁷⁷ Ady Endre: Anya és leánya. In: Nagyvárad Napló, 1902. okt. 19.; Uő: Prohászka Ottokár Nagyváradon. In: Nagyvárad Napló, 1903. jan. 20.; Uő: Prohászka és vidéke. Nagyvárad Napló, 1903. jan. 23. A vitát tovább elemzi: ADY 1964. IV. kötet, 298-302. és K. NAGY 1973: 67-68.

³⁷⁸ ADY Endre: Egy voks. In: Nagyvárad Napló, 1902. nov. 12.; ADY 1964. III. kötet 125.

³⁷⁹ Káldor Márk – Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyetemi tanári működéséhez. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Válogatás a Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka Évének tanulmányaiból.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 75-82. és GERGELY 1994. 84-99.

³⁸⁰ FORINTOS 2006. 300.

³⁸¹ SZABÓ 2007. 105. és SCHÜTZ Antal: Prohászka pályája. In: ÖM 25, 59-63.

hallgatók (és hallgatónők) özönlöttek a népszerű szónok gondolataira. Itt és ekkor találkozott egy harmadéves bölcsész is Prohászkaival...

Balázs Béla, a bölcsészdiák

Balázs Béla, *Bauer Herbert* néven 1884. augusztus 4-én, Szegeden született.³⁸² Apja, *Bauer Simon* (1851–1897) középiskolai tanár volt Szegeden, a helyi állami főreáliskolában, majd haláláig Lőcsén tanított. Német nyelvű *Goethe* és *Schiller* műveket gondozott, néhány nyelvtudományi dolgozatot és egy történelmi drámát is írt (ez utóbbit *Árpád* címmel, *Kézai Simon* álnéven jelentette meg, 1896-ban.)³⁸³ Anyja *Lewy Jenny* (= *Eugenia*) az orosz határ közelében lévő porosz kisvárosból, Elbingből származott. Az édesapa és „az idegen országbéli” szép tanítónő kalandos körülmények között ismerkedtek meg, s nem sokkal bemutatásuk után Jenny kisasszony már, mint feleség tért vissza Szegedre. Balázs Béla apjától a filozófiai gondolkodást, a drámai művek elemzésének képességét, kiválóan zongorázó édesanyjától a zene iránti érzékenységet, mindkét szülőjétől az irodalom szeretetét örökölte. Bauer Herbert 1902-ben a szegedi főreáliskolában érettségizett, de általunk ismert első verse már két évvel korábban megjelent *Lőcsefürdői emlék* címmel a *Szegedi Napló*-ban (1900. december 25-én).³⁸⁴ A sikeres vizsgák után 1902-ben iratkozott be a budapesti tudományegyetem magyar–német szakára. A nagyhírű Eötvös Collegiumba került, ahol *Kodály Zoltán* szobatársa lett. Balázs Béla további sorsára nézve döntőnek bizonyult, hogy az Eötvös Collegium diákja lett, ahol életre szóló barátságot kötött Kodállyal, s Kodály révén néhány évvel később Bartók Bélával is megismerkedhetett. Kodállyal közösen régi magyar irodalmat, zenetörténetet, esztétikát és filozófiát hallgattak, színházi bemutatókra jártak, a közös élményeket együtt vitatták meg. Szellemi fejlődésére a kollégium mellett leginkább még a gyermekkori jóbarát, *Juhász Gyula* hatott.

Bauer Herbert alapvizsgáit 1904-ben „kitűnő dicséretesre” tette le,³⁸⁵ önképzőkörökre járt, rendszeresen szerepelt a Négyesy-szemináriumon, rendkívüli szorgalommal írta naplóját, részt vett a Thalia Társaság első nyilvános szereplésén, ahol színészként is debütált.³⁸⁶ A rendkívül aktív, minden bölcsészeti stúdium iránt érdeklődő fiatalember ambícióit az egyetemi élet azonban csak részben elégítette ki. Naplójában sokszor kifogásolta tanárai stílusát, nehezményezte azok világnézetét, szüntelenül írt (meg nem jelent és később általa megsemmisített novellákat, drámákat, tanulmányokat) és olvasott, képezte és továbbképezte magát.

Néhány nappal az ominózus vita előtt Bauer Herbert éppen a művészet jelentőségéről, egységességéről tündökölt Naplójában: „a művészet általános fogalom, zenét, szobrászatot, festészetet, építészetet, költészetet egyformán jelent nálam.”³⁸⁷ A költészet szótól mégis idegenkedett, jobban szerette művészetnek nevezni mesterségét, mert – véleménye szerint – a költészet sokaknál egy külön kasztot jelent, a művészet viszont egy közös ok, közös cél és szövetség egy esztétikai feladatban.

Juhász Gyula kevésbé ismert, a költő halála után, a *Nyugat*-ban megjelent visszaemlékezései szerint³⁸⁸ ugyanis az 1900-as évek elején a pesti bölcsészhallgatók

³⁸² K. NAGY 1973. 8-34.

³⁸³ Kézai Simon: *Árpád. Színmű 5 felvonásban*. Lőcse, 1896.

³⁸⁴ Bauer Herbert: Búcsúzóra. Lőcsefürdői emlék. In: Szegedi Napló, 1900. dec. 25. 12.

³⁸⁵ Balázs Béla: *Napló. I. kötet. 1903–1914*. Szerk. Fábri Anna. Budapest, 1982. 25.

³⁸⁶ BALÁZS 1982. 140.

³⁸⁷ BALÁZS 1982. 149.

³⁸⁸ Juhász Gyula: Egyetemi társak. In: *Juhász Gyula. 1883–1937*. Szerk. Paku Imre. Budapest, 1962. 41-43. és Juhász Gyula: *Örökség. Válogatott prózai írások*. Szerk. Péter László. I. kötet. Budapest, 1958. 352-355.

szellemi érdeklődése szinte kizárólag esztétikai természetű volt. A filozófusok közül is elsősorban azok hatottak rájuk, akik *jó írók* voltak, mint *Schopenhauer* vagy *Nietzsche*. „*E boldogtalan szellemnek különösen sok hódolója akadt*”, s a német nyelv e legnagyobb mestere döntően befolyásolta *Babits*, *Ady*, *Kosztolányi* és *Prohászka Ottokár* szellemi fejlődését is! Az egyetemi templom és katedra is megnyílt *Prohászka Ottokár* számára, aki elsősorban új mondanivalóival és egyéni hangjával, mondhatni költői lendületével ragadott el hívőt, kételkedőt és szabadgondolkodót.³⁸⁹

A vita

Prohászka Ottokár – mint említettük – 1905 tavaszán kezdte meg előadássorozatát *Schütz Antal* szerint³⁹⁰ az Istenről és a lélekről, *Juhász Gyula* visszaemlékezései alapján³⁹¹ a vallás és a művészet viszonyáról. Valószínűleg nincs ellentmondás a két állítás között, hisz minden bizonnyal előadássorozata a közelmúltban megjelent *A diadalmas világnézet* (1903) című munkájára támaszkodott,³⁹² amelynek lényege az volt, hogy hogyan lehet a keresztény világnézetet a mai kultúrvilágba „beleállítani”? Az előadásra 1905. március 1-jén került sor, az egyetem legnagyobb termében, a kupolateremben, ugyanott, ahol a Négyesy-szeminárium *Stílusgyakorlat*ai is zajlottak.³⁹³ Az érdeklődés legalább olyan nagy volt, mint amikor *Kosztolányi Dezső* *Baudelaire*-fordításokat olvasott fel ugyanitt, ahol *Mohácsi Jenő*, a *Tűz* című, egy számot megélt lap szerkesztője elsőként hirdette *Prohászka* nagy ellenfelének, *Ady Endrének* zsenialitását, s ahol első munkáival jelentkezett – többek között – *Oláh Gábor* és *Babits Mihály*, vagy az akkor rendkívül népszerű, ám azóta az irodalmi köztudatból kikopott *Adorján Andor* novellista és *Zalai Béla*, a fiatalon elhunyt filozófus (hogy csak találomra néhány nevet kiragadjunk). A korabeli lapok közül egyedül az *Egyetemi Lapok* (a budapesti tudományegyetem, és gyakorlatilag az összes egyetem hivatalos közlönye) számolt be *Prohászka Ottokár* előadásáról.³⁹⁴ A hír arról tudósított, hogy *Prohászka* nem a filozófiai fakultáson, hanem a hittudományi kar tanrendjében hirdetett előadását tartja meg a nagyobb hallgatóságra való tekintettel, a VIII. számú tanteremben.

A Négyesy-szeminarista *Bauer Herbert* tehát „hazai pályán” hallgathatta *Prohászka Ottokár* fejtegetéseit a vallásos világnézet hatalmáról. *Prohászka* véleménye szerint³⁹⁵ az erőteljes és egészséges vallásosság nincs ellentétben semmiféle tudománnyal és művészettel, sőt ellenkezőleg, elsősorban a teremtő vallásosság inspirálja az alkotót és az alkotást. A feltalálónak inspirációra, a felfedezőnek tájékoztató gondolatokra, a filozófusnak intuícióra van szüksége, s ezt leginkább a hitből merítheti. Teremteni ugyanis csak hitben lehet, olyan hitben, amely hisz az eszményekben, a szeretetben és a lelkesülésben. A vallástalanok hite hit az enyészetben, a semmiségben, a hiábavalóságban és a lemondásban. Az alkotó szellem, az ihlet, az inspiráció nem szereti a sötétséget, a kétséget, a lemondást. A modern költészetnek

³⁸⁹ JUHÁSZ 1958. 41-43. és JUHÁSZ 1962. 352-355.

³⁹⁰ *Schütz Antalra* hivatkozik KÁLDOR-MÓZESSY 2006. 81.

³⁹¹ JUHÁSZ 1958. 41-43. és JUHÁSZ 1962. 352-355.

³⁹² *Prohászka Ottokár: A diadalmas világnézet*. Esztergom, 1903. Balázs Béla valószínűleg ismerte a könyvet.

³⁹³ Közismert, hogy *Juhász Gyula* a Négyesy-szemináriumnak hat szemeszteren át volt titkára. Később, több írásában is visszaemlékezett a szemináriumra: *Juhász Gyula: A Négyesy-órák*. In: Szeged és Vidéke, 1918. máj. 4. Újraközlése: JUHÁSZ 1962. 67-68. „[a szemináriumi felolvasások] abban a teremben [voltak] ahol többek között *Prohászka Ottokár* adott elő hívőknek és hitetleneknek, és vitázott Balázs Bélával arról, hogy mi az igazabb, a vallás vagy a művészet?”

³⁹⁴ *Prohászka Ottokár* előadásai. In: *Egyetemi Lapok*. XIX. évfolyam 13. sz. (1905. február 19.) 10.

³⁹⁵ Sajnos dokumentumok hiányában nem lehet kideríteni, hogy *Prohászka* és *Balázs Béla* egészen pontosan miről vitatkozott. *Balázs Béla* naplójegyzetei alapján valószínűsíthetem, hogy a későbbi püspök *A diadalmas világnézet* című művének bizonyos fejezeteiből emelt ki részleteket.

és irodalomnak nincs művészete, mert nincs vallásossága. „*Lantja el van repedve, húrjai elszakadtak, tapogatózó keze reszket... nem a siralmak költészete ez, hanem siralmas költészet.*”³⁹⁶

Balázs Béla viszont már ekkor a művészet lényegéhez tartozónak vélte a művészi alkotás igazságfeltáró, emberekre ható és alakító funkcióját. A művészi módon feltárt igazság nem feltétlenül a hitből fakad. A különböző világfelfogások egymással szemben állnak, s közülük nem lehet objektív alapon egyik elsőbbségét hirdetni a másik igazságával szemben, „*mondván, hogy te vagy az igazibb.*”³⁹⁷ A különböző igazságok közül az igazságok etikája szerint választhatunk: s azt az igazságot választom, amelyik számomra a leginkább megfelelő, amelyiknek az etikája az én lelkiismeretemet a leginkább kielégíti. Minden döntésem csak utólagos magyarázata meglévő érzéseimnek, morális és egyéb ítéleteimnek: minden választásommal utólagosan bizonyítom döntéseim jogosságát, jogosultságát.

Nem minden igaz, ami *egy igazság*. Egy természeti törvény, amelyet egy tudós felismer, az lehet igaz: a természeti törvényen a hit nem változtathat. Az működik vagy nem. Egy erkölcsi, művészi vagy metafizikai igazság azáltal lesz igaz, hogy megismertem. A művészi „*igazság nem élt bennem, nem élt tettemben, amíg meg nem találtam... míg nem gondolatomban nem hatott másokra, továbbhatva és fejlődve bennük.*”³⁹⁸

A vitában tehát Balázs Béla különválasztotta a művészi és a (természet)tudományos igazságot, s egyúttal mindkét igazságot igyekezett leválasztani a hitről, cáfolva azt, hogy ezen igazságokat a hit mozgathatná. Az előadás után a diák és a professzor még közel két órán át beszélgetett, vitatkozott egymással, igyekezték meggyőzni a másikat saját világnézete helyességéről. Valószínűleg Prohászka Ottokár nem számított rá hogy rögtön egyik első, világiaknak szánt egyetemi előadásán izgalmas szellemi párbajt vív egy bölcsészhallgatóval – nem tudunk róla, hogy korábbi, nyilvánosság előtt zajló beszédei alatt bárki is kétségbe vonta volna megállapításait, lett volna bárki, aki kifejtette volna ellenérveit teológiai világnézetével szemben. Balázs Béla ugyanakkor nyitottnak bizonyult a későbbi püspök nézetei iránt, szerette volna megismerni Prohászka gondolkodását, aki – meggyőződése szerint – csak hosszan elmondta véleményét, de nem is reagált vitapartnere érveire. Prohászka mindent megengedett és mindent elismert, ugyanakkor saját dogmáit egyedül érvényesnek hirdette: „*Prohászka gondolkodása olyan, mint egy épített automata. Csak bizonyos mozgásokat képes végezni... Bizonyos mozgásokat nem érzékel, a világtól annyira távol esnek, hogy azok – szerinte – nem is léteznek.*”³⁹⁹ Prohászka – Balázs Béla szerint – egy rögeszme megszállottja, képtelen elfogadni, hogy más igazságok is létezhetnek, ugyanakkor kiváló szónok, a jelenlévőkre is rendkívül nagy hatást gyakorolt. „Erős intellektus”, de nem alkotó értelem, „*csodálatos jelenség, de nem akarom csalónak nevezni.*” Balázs Béla ugyanakkor elismerte, hogy Prohászka képes hatni a tömegekre, rendkívül tájékozott a modern irodalomban és művészetekben, a vele vívott ideológiai párbaj igen nagy felkészültséget igényelt, de úgy érezte, hogy „villogott, hasított” az elméje, s tudását vitapartnere is maximálisan elismerte.⁴⁰⁰

Mint bevezetőnkben említettük, a Prohászka-irodalom nem tartotta fontosnak ezt az epizódot megemlíteni. Talán nem is volt különösebb jelentősége, s ha Balázs Béla naplójában nem jegyezte volna fel, valószínűleg szinte semmit sem tudnánk róla. Mégsem baj, hogy nem így történt. Vitájuk révén kicsit közelebb kerültünk két századeleji gondolkodó nézeteihez.

³⁹⁶ Prohászka Ottokár: *A diadalmas világnézet*. Cleveland, 1975. 43-49.

³⁹⁷ BALÁZS 1982. 150-152. A vitáról lásd még: K. NAGY 1973. 66-68.

³⁹⁸ BALÁZS 1982. 151.

³⁹⁹ BALÁZS 1982. 152.

⁴⁰⁰ BALÁZS 1982. 152. Balázs Béla még azt is megjegyezte, hogy Prohászka gyakran emlegette „Hüm”-öt. Sokat törte a fejét, míg végül rájött, hogy David Hume angol filozófusról, illetve művéről, *A vallás természetes történetéről* van szó.

Prohászka Ottokárt néhány hónap múlva, 1905. október 17-én kinevezték székesfehérvári püspöknek. Balázs Béla pedig néhány év múlva 1908. április 1-jén, mint Prohászka nagy ellenfelének, Ady Endrének feltétlen híve, a magyar irodalmat döntően befolyásoló társaság, *A Holnap* alapító tagja lett.

Elhangzott 2010. december 10-én a Gergely Jenő emlékkonferencián Budapesten, az ELTE Történettudományi Tanszékének könyvtárában; valamint 2011. április 2-án, Budapesten, a Központi Szemináriumban megrendezett Prohászka-konferencián.

Korábbi verziója publikálva az előbbi konferencia kötetében.⁴⁰¹

⁴⁰¹ Kozák Péter: Két világnézet. Balázs Béla és Prohászka Ottokár összecsapása az elmúlt századelőn. In: „Alattad a föld fölötted az ég...” *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Szerk. Balogh Margit. Budapest, 2010. 223-233.

Frenyó Zoltán: Az index-ügy száz év távlatából

Bevezetés

Prohászka küzdelmes pályáján az 1911-es esztendő nagy megpróbáltatásának, az indexre tételnek az éve. Három munkáját, *Az intellektualizmus túlhajtásai*⁴⁰², a *Modern katolicizmus*⁴⁰³ című könyveit és a *Több békességet* című cikkét⁴⁰⁴ ekkor tette az Index Kongregáció a tiltott könyvek jegyzékére. Amikor most ennek a hírhedt évnek a centenáriumán felidézzük az akkori eseményeket, nem célunk sem az indexre tétel körülményeinek áttekintése, sem pedig ezzel kapcsolatos újabb tényezők feltárása. Bár az indexre tétel teljesen kimerítő módon még ma sincs feldolgozva, az elmúlt mintegy másfél évtized Prohászka-kutatása már igen gazdagan feltárta e szomorú eljárás hátterét, összetevőit és főszereplőinek tevékenységét. A korábbi évtizedekben született tanulmányok (*Rezek Román*,⁴⁰⁵ *Hölvényi György*,⁴⁰⁶ *Pálvölgyi Gyula*,⁴⁰⁷ *Koncz Lajos*,⁴⁰⁸ *Gergely Jenő*⁴⁰⁹ munkái) már sok értékes elemzéssel járultak hozzá az összkép kialakításához, a közelmúltban azután mindenekelőtt *Szabó Ferenc*⁴¹⁰ és *Adriányi Gábor*⁴¹¹ alapvető kutatásokkal és forrásfeltárásokkal világították meg az eljárás lényegét. Időközben pedig maguk a szóban forgó, indexre tett művek is – amelyek annak idején a *Schütz Antal* szerkesztette összkiadásban⁴¹² nem kaphattak helyet –, újra napvilágot láttak,⁴¹³ amelyek korábban igen nehezen voltak hozzáférhetőek.

A dokumentumokból világosan körvonalazódik, hogy az indexre tétel megítélésekor és megértésekor mind a világhelyzetet, mind a magyarországi helyzetet számításba kell venni. Közelebbről, mind a liberalizmusnak és a szocializmusnak az egyház ellen vívott világméretű harcát és ennek visszahatását, a római egyház korabeli szemléletét, az egyházon belüli útkereséseket, egyszóval az úgynevezett modernista válságot, mind pedig a magyar társadalom helyzetét és a magyarországi egyház állapotát, valamint Prohászka szociális tanainak és az egyházi megújhodást célzó elveinek hatását, végül pedig konkrétan és nagy súllyal számos személyes tényezőt is tekintetbe kell venni. A Prohászka-kutatás mindenesetre világossá és egyértelművé tette, hogy – Szabó Ferenc tömör formulájával élve – Prohászka

⁴⁰²Prohászka Ottokár: *Az intellektualizmus túlhajtásai*. Értekezések a bölcseleti tudományok köréből. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. III. kötet, 8. szám. Budapest, 1910.

⁴⁰³Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Budapest, 1907.

⁴⁰⁴Prohászka Ottokár: *Több békességet!* In: Egyházi Közlöny, XXII. évf. 51. szám. (1910. december 23.) 741-743.

⁴⁰⁵Rezek Román: Három válasz Prohászka kérdőjeleire. In: Vigilia, XXXIX. évf. (1974) 12. 820-829.

⁴⁰⁶Hölvényi György: Adatok Prohászka három művének indexre tételéhez. In: Vigilia, 43. évf. (1978) 1. 50-54.

⁴⁰⁷Pálvölgyi Gyula: Prohászka az index után. In: Vigilia, 48. évf. (1983) 5. 441-444.

⁴⁰⁸Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest, 1990.

⁴⁰⁹Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994.; Gergely, Jenő: Ein Beitrag zur Indizierung einiger Werke des Bischofs von Székesfehérvár, Ottokár Prohászka. In: *Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Studien des Christentums in Mittel und Osteuropa. Festgabe für Gabriel Adriányi zum 65. Geburtstag*. Hgs. Haas, Reimund – Rivinius, Karl Josef – Scheidgen, Hermann Josef. Köln–Weimar–Wien, 2000. 449-461.

⁴¹⁰Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007.; Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszériúsége. Újabb Prohászka-tanulmányok*. Budapest, 2006.; Szabó Ferenc: Prohászka és a modernizmus. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 73-175.; *Szabó Szádok O.P. jelentései az Index Kongregációnak*. Budapest, [2007].

⁴¹¹Adriányi Gábor: *Prohászka és a római index*. Budapest, 2002.

⁴¹²Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, I-XXV. köt. Szerk. Schütz Antal. Budapest, 1928-1929.

⁴¹³*Élő kereszténység. Prohászka Ottokár indexre került művei*. Szerk. Frenyó Zoltán. Budapest, 1998.; PROHÁSZKA 1990. 134-160.

modern volt, de nem volt modernista.

Tisztelgés

Jelen előadásomnak a fentiekből is adódóan két célja van. Először is – és gondolom, ez mindnyájunknak, akik Prohászka jegyében élünk, lelki közösségével fog találkozni –, az alkalomhoz illően, magával e megemlékezéssel szeretnék tisztelni Prohászka lelkiereje előtt. Az előtt a magatartás előtt, amely magát a döntésnek alávetve az alázat erényét oly magas fokon gyakorolta, ami csak a legkiválóbbak sajátja. Miként Schütz Antal írja: „*A püspök fegyelmezett, alázatos és bölcs magatartása lassan elnémította azt a sáptozást és huhogást is, amely tisztulatlan emberek táborából most előővakodott. A szenzáció várakozásait nem elégítette ki, interjú-vadászok elől kitért.*”⁴¹⁴ Az előtt a magatartás előtt tisztelgek, amely jóhiszeműsége és igaza tudatában a gondviselésre bízta ügyének jövőjét, miként *Rosmini, Blondel, Teilhard* és mások. – Ezen túlmenően a következőkben szeretnék néhány olyan – részben elvi, részben konkrét – elemzésbe bocsátkozni, amely az index-üggyel összefüggésben a vallásfilozófia és a politikai katolicizmus körében mozog. Végül pedig szeretnék beszámolni egy – tudomásom szerint eddig ismeretlen – dokumentumról, amely a Prohászka elleni támadások visszhangjaként született.

Modernizmus és intellektualizmus

Ami az elvi kérdést illeti: Amióta a kérdéssel foglalkozom, mindig valamiképpen megoldatlannak, tisztázatlannak találtam, ahogy a Tanítóhivatalnál, Prohászkanál és az egyes elemzésekben a modernizmus és az intellektualizmus értékelése egymással összefüggésben szerepelt. Miről van szó? A pápai tanítás, a *Lamentabili sane exitu* kezdetű dekrétum (1907. július 3.) és a *Pascendi dominici gregis* kezdetű enciklika (1907. szeptember 8.) szerint a bírált modernizmus fő elvei az agnoszticizmus és az immanentizmus. Az agnoszticizmus, amely az intellektualizmust bírálva Istent az értelem számára elérhetetlennek tartja, s az immanentizmus, amely szerint a vallás a lélek immanens, belső erejéből fakad, s Isten a vallásos érzülettel megtapasztalható. A hit eszerint nem a kinyilatkoztatáson, hanem az érzelmen alapul. Mármint Prohászka több alkalommal foglalkozik a modernizmussal, indexre tétele előtt és után egyaránt, mindkét esetben kiegyensúlyozott módon. Két tanulmánya: *A modernizmus és keresztény katolicizmus* (1908)⁴¹⁵, valamint *A modernizmus* (1912).⁴¹⁶ Előbbi írása a modernizmust lényegében kritikai, továbbá intellektualista áramlatként határozza meg, utóbbi pedig a modernizmus alapelveinek az agnoszticizmust és az immanentizmust nevezi meg.

A különösnek tehát az tetszhet első pillantásra – s ezt mindeddig senki nem ütköztette egymással –, hogy Prohászka, aki nyilvánvalóan tökéletesen tisztában volt az 1907-es pápai iránymutatásokkal, továbbá (életfilozófiai lelkülete mellett) hallatlanul magas skolasztikus képzettséggel rendelkezett, mégis intellektualizmust lát a modernizmusban. Hogyan lehetséges ez? Az elmondottaknál fogva Prohászka teljes nyugalomban dolgozott az intellektualizmus túlhajtásai ellen irányuló tanulmányán. Ezek után természetesen meglepetésként érte értekezésének indexre tétele, hiszen meg lehetett győződve arról, hogy a túlzó racionalizmus elleni fellépése a Tanítóhivatal szándékával is megegyezően, helyes irányba mutat. A látszólagos kulcskérdés eszerint az lenne, hogy intellektualizmus-e valójában a modernizmus, de mégsem ez oldja meg a problémánkat. Úgy tűnik, hogy a

⁴¹⁴ Schütz Antal: Prohászka pályája. In: ÖM 25, 84.

⁴¹⁵ ÖM 13, 209-218.

⁴¹⁶ ÖM 15, 263-274.

modernizmus tényleg nem intellektualizmus, s ennek alapján formálisan úgy tűnhetne, hogy Prohászka hibás értékelést adott. Azonban véleményem szerint nem ez a helyzet, s a következőkben ezt próbálom meg röviden megvilágítani.

Amikor tudniillik a Pascendi a modernizmust a mondottak szerint agnoszticizmusként és immanentizmusként bírálja, az ezek mögött rejlő (vagy oda vetített) liberális keresztény és a protestantizmussal rokon fideista felfogással szemben a katolikus szellemet óvja a skolasztika fogalmisága alapján, tehát az egyház belső egységét, eszmei koherenciáját védi. Ez tehát *teológiai* perspektíva. Prohászka azonban, amikor számot vet az egyháznak a modern világban elfoglalt válságos helyzetével, az egyházzal ellenséges *világ* uralkodó filozófiai eszméivel vet számot. Amikor Prohászka az intellektualizmust támadja, akkor azzal a pozitívizmussal és racionalizmussal száll szembe, amelyet ma scientizmusnak nevezünk, vagyis a tudomány fetiszizálásának, istenítésének tekintünk, amely az ateizmus melegágya, s amely mögött mind akkor, mind pedig manapság maga a liberalizmus és a szocializmus húzódik meg, a kereszténységnek egy töről fakadó két alapvető ellensége. Ez tehát *politikai* perspektíva. Az előbb körülírt teológiai perspektíva defenzív álláspont, a most látott politikai perspektíva offenzív álláspont. Prohászka igaza abban áll, hogy az ellenséget a saját területén kívánja megverni, s ehhez, illetve ezzel párhuzamosan látja szükségesnek magának a modern katolicizmusnak a kialakítását is. A túlhajtottnak tekintett intellektualizmust Prohászka azért bírálja, mert ő az életre koncentrált, azt tartja szem előtt. S eszerint a fogalmi gondolkodás kimerevült, befejezett absztrakció, amely nem fér hozzá az alakulásban lévő konkrétumhoz, passzívvá tesz, az öncélú ismeret gyengíti az életet, s az ilyen szemlélet az erkölcs terén fogalmakban feneklik meg. Ne gondoljuk azonban, hogy Prohászka nem ismeri el önmagában a fogalmak létjogosultságát. Természetesen elismeri, hogy a fogalmi ismeret létezik, annak tartománya van és arra határozottan szükség van a világban való tájékozódásra és az élet számára, hiszen az ember értelmes lény. Éppenséggel nagyon érdekes ebből a szempontból is, ahogyan oly meglepő hévvel és nyíltan bírálta a nagy tekintélyű *Samassa* érsek felfogását, aki egyébként Prohászka rokona volt.

Samassa bírálata

Az mindig ismert volt, hogy Samassa József egri érsek az index-ügy egyik különös és régi szereplője volt. (Tevőleges szerepet azután főleg *Pécsi Gusztáv*, *Tomcsányi Lajos*, *Rajner Lajos*, *Rott Nándor*, *Andor György*, mindenekelőtt és leghuzamosabban pedig – miként a fent hivatkozott kutatás a közelmúltban kimutatta – *Szabó Szádok* játszott.) Maga Prohászka írta naplója 1913. november 22-i bejegyzésében, hogy annak idején püspöki bemutatkozó látogatása során „*azt mondta nekem, hogy indexre tétet.*”⁴¹⁷ Tudjuk, hogy Prohászka két külön írást szentel Samassa értékelésének, és egy harmadikban is kitér a kritikára. Ezek: *Samassa érsek beszédének filozófiája* (1894)⁴¹⁸, *Samassa és a néppárt* (1898)⁴¹⁹ és *A keresztény ébredés nehézségei Magyarországon* (1899)⁴²⁰.

A készülő – majd a következő évben elfogadott (1895. évi XLII., XLIII. törvénycikkek) – nagyjelentőségű liberális egyházpolitikai törvényjavaslatok vitájában az érsek a főrendiházban beszédet mondott és természetesen a vitatott törvényjavaslat ellen foglalt állást. Prohászka mégis megbírálja, egy feltűnően hosszú és igen alapos tanulmányban. De miért? Természetesen nem az állásfoglalás, hanem az érvelése, „*beszédének filozófiája*”, tehát a védekezés erőtlensége és várható eredménytelensége miatt. Prohászka két pontban

⁴¹⁷ ÖM 23, 255. – 1913. november 22.

⁴¹⁸ ÖM 20, 154-165.

⁴¹⁹ ÖM 21, 97-101.

⁴²⁰ ÖM 10, 71.

kifogásolja Samassa felszólalását. Az egyik az érsek eufemizmusa, mondandójának halovány volta, a másik vallásfilozófiai és valláserkölcsei felfogása.

Samassa annyit mond, hogy a törvényjavaslatok úgymond „*kevésbé fogják ápolni a nép vallási érzelmeit.*” Prohászka nagy lendülettel reagál erre a kifejezésre. Hangsúlyozza: ehelyett határozottan rá kellett volna mutatni arra, hogy a törvényjavaslatok megtagadják és széttűszik a kereszténységet, és lerontják az ezeréves magyar államot. Egyértelművé kellett volna tenni, hogy a törvényjavaslat „*apostazál*” a kereszténységtől, s a keresztény hit és az evangélium alapvető parancsával és tanával homlokegyenest ellenkezik. (Azt, hogy az effajta szépítés pusztuláshoz vezet, Prohászka egy hasonlattal érzékelteti. A Budapest–Bécs vasútvonalon a „*kihajolni veszélyes*” helyett a „*halál fia*” feliratot kellene használni, hisz a garami és az ipolyi hídon már tucatnyi embernek „*leesett a feje*”).

Vallás és erkölcs

Prohászka másik problémája a „*vallási érzelem*” kifejezés. Kifogásolja, hogy az érsek a vallást vallási érzellemnek tartja, a vallást az erkölctől elválasztja, továbbá beszéde szerint azt vallja, hogy vallás nélkül is lehet az egyes ember erkölcsös, s a műveltek kevésbé szorulnak a vallásra. Prohászka jelentőségéhez mérten hosszan elemzi ezt a vallásfilozófiai kérdést. Samassa szemléletét tarthatatlannak tekinti. Leszögezi, hogy az érzelem nem vallás, hanem annak előzménye. Leírja, hogy a vallás az ész és az akarat aktusaiból összefonódva alakul, a vallás az istenismeret és szeretet egysége, s szerinte a vallástalan morál végeredményben erkölctelen. Kiemeli, hogy a vallási hajlam nem hordozza magában az igazság kritériumát, és szubjektívizmust rejt magában. A vallásszabadság pedig meggyőződése szerint lemondás az objektívnek tekintett kereszténységről, és annak visszalökése az érzelmekbe.

Fejtegetéseit Prohászka így zárja: „*Ezek után láthatjuk, hogy mennyire szükséges e téren a szigorú fogalom-megkülönböztetés, melyet a modern filozófok könnyűszerrel elmulasztanak, s ezáltal az embereket képtelenné teszik, hogy a frázisból a gondolatokat, a vallásszabadságból, zsidó-recepcióból, felekezetenküliségből a tájékoztató irányeszmét kihámozzák.*”⁴²¹ A tanulmányhoz Schütz Antal egy megjegyzést fűz. Schütz, a nagy dogmatikus, a fogalmak és tantételek mesterei elrendezője,⁴²² jegyzetében tévedhetetlenül fogalmazza meg lakonikus ítéletét: „*A szerző álláspontja felel meg a Lamentabili dekrétum (modernizmus elítélése) tételeinek, amit nem lehet fönntartás nélkül mondani a megbírált beszédről.*”⁴²³ Hasonlóképpen szögezi le Schütz Antal Prohászka-életrajzában is: „*Az ő részén volt az egyházas álláspont és az igazság.*”⁴²⁴

Prohászka, akit ott találunk a Katolikus Néppárt megalakulásakor, s aki ezekben a kritikus években részt vállalt a párt küzdelmeiben, fájjalja, hogy Samassa távol marad e küzdelmekről. Ezért a *Samassa és a néppárt* című írásában ezt a kifogását fogalmazza meg: „*Egy katolikus érsek miért nem szegődik mint politikus a keresztény elveket határozottan kitűző párthoz?*”⁴²⁵

Kaas Ivor

Amit Prohászka Samassában hiányol, megtalálja *Kaas Ivor* alakjában. Kaas Ivor a kor jeles keresztény-lutheránus publicistája és politikusa, magas eszmények és erények által

⁴²¹ ÖM 20, 164-165.

⁴²² Vö.: Schütz Antal: *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere. I-II. köt.* 651+735. Budapest, 1937.

⁴²³ ÖM 20, 317.

⁴²⁴ SCHÜTZ 1929. In: ÖM 25,48.

⁴²⁵ ÖM 21, 98.

vezérelt férfiú, a Katolikus Néppárt

és Zichy Nándor⁴²⁶ lelkes munkatársa. Temetésekor Prohászka beszédet mond sírja fölött, nagyrabecsülése mellett úgy is, mint a Pázmány Péter Katolikus Írók és Újságírók Egyesületének elnöke, amely egyesületnek Kaas Ivor tiszteletbeli tagja volt. Mint tudjuk, ez a tény, a protestáns temetésen való aktív részvétel az index aktáiban, a vizsgálatokban és határozatokban hangsúlyos vádpontként szerepel.⁴²⁷ A beszédben pedig főleg a következő mondatot kifogásolták mint megengedhetetlennek ítélt megállapítást: „*Szimpátiája volt az anyaszentegyház iránt, s ez a szimpátia – megvallom – oly közel hozta hozzám, szívemhez, hogy benne már mintegy a szentek közösségének a tagját, a testvért tiszteltem, szerettem, becsültem.*” Prohászka azonban Kaas Ivor személyiségének egy másik tényezőjét is kiemeli, amely az ő nagyrabecsülését kiváltotta. Ez pedig a következő: „*Kaas Ivorban a prófétaság abban váltódott ki, hogy ő a keresztény gondolatot mindenütt, magánéletben, közéletben, közigazgatásban, törvényhozásban keresztül akarta vinni és azért dolgozott.*”⁴²⁸ Magyarán: ez a közéleti kereszténység, Prohászka jellegzetes elve és magatartása.

Tátrai Félix

Az elképesztő, hogy azután még az indexet követően is mennyi vizsgálódás, elemzés és cenzori jelentés született Prohászka addigi és akkor megszülető írásáról, újabb indexre tételét előkészítendő. A *Magasságok felé* című, kiadás előtt álló kötetéből törölték a *Denevérszárnyakon* című és az *Aki önmagánál nagyobb* című írását.⁴²⁹ A *Föld és ég* című nagy művének 1912-es 4. kiadásából kényszerűen hiányzik a XVII. fejezet, amely az *Ember és evolúció* témáját tárgyalja.⁴³⁰ Azt is tudjuk, hogy 1913-ban Dr. Felix Tátrai álnév alatt, *Mehr Klarheit! Gedanken über den Prohászka-Kultus in Ungarn* címmel egy kiadvány folytatta a támadást Prohászka ellen.⁴³¹ A „Mehr Klarheit” pedig, amelynek feltehető szerzője a szepesi püspök titkára volt,⁴³² a már indexre tett műveken kívül még további írásokat is kifogásol és ajánl a hatóság figyelmébe. Ezek: *Vizek, szemek, lelkek* (1913).⁴³³ és *Ki lesz egész ember?* (1913).⁴³⁴

Kosztolányi Dezső

A *Mehr Klarheit*tel és esetleges visszhangjával eddig tulajdonképpen nem sokat foglalkozott a kutatás. Ezzel kapcsolatban most szeretnék beszámolni arról, hogy találtam Felix Tátrai könyvéről egy cikket, amelyet *Kosztolányi Dezső* írt. Prohászka és Kosztolányi kapcsolatáról eddig csak *Vass Péter* közleményéből tudtunk, aki kiadta és feldolgozta kettejük 1925-ös levélváltását.⁴³⁵ Az alábbiakban Kosztolányi cikkét szeretném ismertetni. A

⁴²⁶ Prohászka Ottokár: Gróf Zichy Nándor. ÖM 13, 361-368.; Bonitz Ferenc: Gróf Zichy Nándor. Élet- és jellemrajz., Budapest, 1912.; Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828-1911). Budapest, 1993.

⁴²⁷ Hasonlóképpen kifogás alá esett Prohászka részvétele és beszéde a Petőfi család síregyesítő újratemetése alkalmával. Petőfi Zoltánt egyébként katolikusnak keresztelték. Prohászka beszédét lásd: ÖM 13, 356-357. (Petőfi feleségének és fiának hamvai fölött).

⁴²⁸ ÖM 18, 257.

⁴²⁹ ÖM 8, 181-184.; 189-192.

⁴³⁰ A hiánytalan mű: ÖM 3-4.

⁴³¹ Dr. Felix Tátrai: *Mehr Klarheit! Gedanken über den Prohászka-Kultus in Ungarn*. [Graz, 1913.]

⁴³² Ld.: Szabó Ferenc: Prohászka és a modernizmus. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 170., 174.

⁴³³ ÖM 8, 140-145.

⁴³⁴ ÖM 8, 159-164.

⁴³⁵ Vass Péter: Prohászka Ottokár és Kosztolányi Dezső levélváltásának margójára. In: Vigilia, 46. évf. (1981) 6.

cikk az *Élet* című lapban jelent meg 1913-ban. Ez a katolikus folyóirat 1909-ben indult Prohászka Ottokár segítségével, amelynek ő maga főmunkatársa lett, Kosztolányi Dezső pedig évekig munkatársa volt. A cikk címe *Dr. Félix Tátrai*, szerzője „Vates”,⁴³⁶ amiről pedig az irodalomtörténet tudja, hogy Kosztolányi Dezső egyik írói álneve.⁴³⁷ Kosztolányi Dezső írása nem szakteológiai értekezés vagy szakfilozófiai elemzés. Írói eszközökkel tesz hitet az újságolvasó előtt Prohászka Ottokár nagyságáról és igaz emberségéről. A cikk némi egyenetlensége ellenére ezért bír fontossággal és az írásnak ezért van irodalomtörténeti érdekessége.

Kosztolányi így kezdi cikkét: „*A füzet fedőlapja epezöld. Az író pedig fekete álarcot visel, nehogy az arcába vagy a szemébe tekintsenek. Mi mégis szeretnénk farkasszemet nézni Félix Tátraival, akinek a magyar nyelv nem elég széles-öblű harsona, hogy széjjel kiáltssa a vádjait; a német nyelvhez fordul, hogy Prohászka Ottokárt, akinek az egész világon gyarapodik a tábora, szerecsenfeketére fesse.*” Ezután így folytatja: „*A könyv – nem egész nyíltan – a modernizmus vádjait pedzi.*” Kosztolányi viszont leszögezi: „*Prohászka Ottokár nem modernista, de zseni.*”

A röpirat írójának vádjai Kosztolányi szerint „*annyira kacskaringósak és körmönfontak, hogy belőlük kiordít a sárga kajánság és az epezöld harag, velük nem lehet és nem szabad komolyan foglalkozni. Vannak azonban a könyvnek szomorú lapjai – folytatja Kosztolányi. – Azok a lapok ezek, melyeken Prohászka Ottokár emberi nagyságát akarja kisebbiteni, logikai suskusokkal, propositio maiorral és propositio minorral. Igaz, hogy ezekért kárpótól vidámságokkal – teszi hozzá a cikkíró. – Humorosan tartjuk azokat a lapokat, amelyeken Prohászka stílusát bírálja ez a csikorgó stílusú dr. Félix Tátrai, aki a színt cifrának, a lelket frázisnak, a mélységet homálynak nézi. Valaki kormos üvegen bámulja a Napot s azt mondja, hogy a Nap homályos. Tévedés, kedves analitikus: a kormos üveg homályos.*”

Kosztolányi hangsúlyozza, hogy „*Prohászka Ottokárnak csak az emberi nagyságát nem bocsátja meg a pamflet-író, azt, hogy zseni, hogy egész és egyszerű életet él, hogy bibliaian keresztény és tüzesen katolikus, s ezt úgy tudja kifejezni, mint egy költő, mint egy XX. századbeli szónok.*” Kosztolányi itt Pázmány Péterrel von párhuzamot, majd Prohászka apostoli lelkéről, igaz emberségéről beszél. Rámutat, hogy Prohászka „*a hitet nem privilégiumnak tartja, és a kultúrával együtt átadja a XX. század embereinek, nem egy kéznek, de ezer kéznek és millió kéznek, mindenkinek, a kocsisnak, a póstatisztnak, a sajtkereskedőnek és a mágnásnak egyformán.*” Kosztolányi így folytatja: „*Mi ezen a nyáron az országúton beszélünk a székesfehérvári paraszttal. Leemelte a kalapját és úgy szólt a kegyes, a szelíd, a bölcs püspökről, aki néha gyalog per pedes apostolorum*⁴³⁸ *megy egyik faluból a másikba, kezében a porszínű napernyővel, az egyházmegyéjét látogatni. A falucska templomában megigazítja az oltárterítőt, megtörli a kelyhet, egy rózsát tesz az oltárkép alá és eltűnik.*”

Kosztolányi kifejti, hogy e „száraz és merev pamflet-író” leginkább Prohászka hatásán

sz. 391-395.

⁴³⁶ Vates: Dr. Félix Tátrai. In: *Élet*, V. évf. 40. sz. (1913. október 5.) 1267.

⁴³⁷ Hitel Dénes: *Folyóirat szerinti Kosztolányi-bibliográfia*. MTAK Ms 4645/6-11.; Ms 4646/6-8. Szerk. Végh Dániel, 2008.; www.kosztolanyi.hu; *Az Élet írói és írásai, 1909-1944*. Szerk. Galambos Ferenc. Budapest, 1956.; *Kosztolányi Dezső írásainak jegyzéke, valamint a róla szóló cikkek gyűjteménye repertóriumokban*. Szerk. Arany Zsuzsanna – Dobás Kata. Összegyűjtötte: Aradi Réka, Csonki Árpád, Dobos Ida, Domnanics Anita, Molnár Fábián, Szabó Laura, Lőrincz Anita. (www.kosztolanyioldal.hu – 2011 március); Gulyás Pál: *Magyar írói álnév-lexikon*. Budapest, 1978. 458.

⁴³⁸ Az apostolok lován (szó szerint: lábán), vagyis gyalog. Ld. még: Balázs József Attila: *Mióta járunk az apostolok lován? Egy bibleizmus művelődéstörténeti háttere*. Magyar Nyelv, C. évf. 3. sz. 2004. szeptember. 298-312. (internetes megjelenés <http://www.c3.hu/~magarnyelv/04-3/balazsi.pdf> – 2011. március.)

ütközik meg, „azon, hogy ez a rendkívüli történelmi jelenség ma él, a villamosság századában.” Itt Kosztolányi Prohászka Ottokár villámhoz hasonlítja, azt írja, „*Prohászka Ottokár arcát az új gondolatok villanyfényében látjuk*”, s általa ebben a modern világban, ezen új energiák közt csak intenzívebben érezzük a krisztusi lelket.” Cikkét így fejezi be Kosztolányi: „*A bagoly azonban azt mondja a sasnak, hogy nem szereti a napot. Félix Tátrai odakiáltja Prohászka Ottokárnak, mehr Klarheit, több világosságot.*”

Kosztolányi Dezső cikke az index-ügy összefüggésein túl egy újabb adalék arra nézve, milyen nagy hatást gyakorolt Prohászka Ottokár korának nemcsak teológiai, filozófiai, szociális és politikai gondolkodására, hanem művészetére is – alkotóként és irodalomszervezőként, sajtószervezőként⁴³⁹ egyaránt. Tudjuk, hogy jeles íróink és költőink, többek közt *Áprily Lajos, Reményik Sándor, Gárdonyi Géza* – s most látjuk: Kosztolányi Dezső is – tettek hitet Prohászka-tiszteletükről és vallottak a püspök nagyságáról. Mindebből az is körvonalazódik, miként a kutatás gazdagodó irodalma is mutatja,⁴⁴⁰ hogy Prohászka eszmevilágának esztétikai fogantatása és tartalma az életmű sajátos és szerves dimenziója, éltető tényezője s hatásának egyik titka.

Prohászka esztétikai szelleme utat talált Kosztolányi Dezsőhöz, aki szüleitől katolikus nevelést kapott, s bár élete folyamán eltávolodott a hittől, az valamiképpen mégis elkísérte élete végéig. Itt kell megemlékeznünk arról, hogy Kosztolányi miképpen vallott a katolicizmusról mint szép vallásról. *Harsányi Lajos*, jeles katolikus költőnk visszaemlékezése szerint – akinek egyébként Esztergomban Prohászka Ottokár volt a lelki vezetője –, egy ízben éppen az *Élet* szerkesztőségéből távozván Kosztolányi Dezsővel beszélgetni kezdtek a vallásról és a hitről. Kosztolányi ekkor kifejtette, hogy a katolicizmus páratlan és tündöklő vallás és tiszta költészet. Miként a leírásban olvashatjuk, hosszan méltatta az egyházi év liturgiájának bölcsességét és ünnepeinek szépségét.

Az egyházzal pedig megjegyezte, hogy annak a Credo-ban megvallott „egy, szent, katolikus és apostoli” jelzői mellé bátran oda lehetne tenni ötödikként azt, hogy „szép”.⁴⁴¹

Elhangzott 2011. április 2-án, Budapesten a Központi Szemináriumban megrendezett konferencián. Publikálva korábban a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtárban (<http://www.ppek.hu/k585.htm>).

⁴³⁹ Kókay György: Prohászka és a sajtó. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 223–231.; Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége. In: *Prohászka-tanulmányok 2007–2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 45–67.

⁴⁴⁰ Sík Sándor: Prohászka, a költő. In: *Prohászka. Tanulmányok*. Szerk. Brisits Frigyes. Budapest, 1928. 224–251.; Horváth Sándor: A Szentlélek hárfája. In: Brisits, i.m. 116–156.; Uő: *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál. Bölcséleti és hittudományi tanulmányok*. Budapest, 1944. 185–210.; Reményik Sándor: Szószéken. Prohászka püspök emlékezete (1927). In: Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. 293.; Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka*. Budapest, 1928.; Rezek Román: *Prohászka intuíciója és átélése*. In: Theologia, VIII. kötet (1941) 316–336. (önálló kötetként: Budapest, 1942.); Rezek Román: *Prohászka esztétikája*. Pannonhalmi Szemle könyvtára 38. Pannonhalma, 1942.; Rezek Román: *Prohászka stílusának lelki alapjai*. Pécs, 1943.; S. Szabó Péter: *A szacellum rózsája. Prohászka-esszék*. Solymár, 2000.; Reményik Sándor levele Prohászka Ottokárnak (1925). In: *Prohászka Ottokár: Modern Pünkösöd. Válogatott írások*. Szerk. Freyó Zoltán. Budapest, 2005. 536–537.; Szabó Ferenc: Prohászka hatása a két háború közötti katolikus irodalomra. In: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszerűsége*. Budapest, 2006. 255–271.; Szilárdfy Zoltán: Prohászka művészetsszemlélete. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 265–272.; *Prohászka, a költő*. Szerk. W. Balassa Zsuzsa. Budapest, 2008.; Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár művészetfilozófiája. In: *Prohászka-tanulmányok, 2007–2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 141–149.

⁴⁴¹ Harsányi Lajos: *Ember és események*. (<http://bosihirado.net/friss-hirek/kosztolanyi-dezs-az-egyhazi-evrl> – 2011 március); Kovács Sándor: *Isten embere*. Budapest, 1966. 183.; Barlay Ö. Szabolcs: *Kosztolányi Istene*. Székesfehérvár, 2008.; Ld. még: Baráth Ferenc: Kosztolányi katolicizmusa. In: *Vigília*, IV. évf. (1938) 477–484.

Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár A XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október⁴⁴²

I.

Prohászka az 1900-as esztendőktől évente, az *Országos Katolikus Szövetség* szervezésében megrendezett katolikus nagygyűléseknek is kedvelt és rendkívül népszerű szónoka volt. Az első nagygyűléstől 1913-ig (rendkívüli esetektől eltekintve) a rendezvényt évente megtartották, 1920-tól pedig újraindították.⁴⁴³ Prohászka 1927 tavaszán bekövetkezett haláláig – az 1911. évi XI., illetve az 1925. évi XVII. nagygyűlések kivételével – minden nagygyűlésen fellépett, sőt kezdettől azok egyik központi szónokának számított.⁴⁴⁴ A beszédeit közreadó kötet előszavában *Schütz Antal* úgy fogalmazott, hogy a nagygyűlési szónoklatoknak is „teljes gyűjteményét” nyújtja (mivel azok „mint történeti dokumentum-sorozat is külön értéket jelentenek”),⁴⁴⁵ aztán lábjegyzeteiből kiderül, hogy két, egyaránt az első világháború után elhangzott szónoklatot kihagyott a gyűjteményéből: az 1920. illetve az 1924. évi beszédekét. Eljárásában arra hivatkozott, hogy e beszédeknek vagy nem állt rendelkezésre a Prohászka által készített és jóváhagyott kézírata, vagy pedig „hiányos stenogrammoknak [= gyorsírással készült jegyzeteknek] sokszor kínosan hiányos, részben egyenest hibás áttételei”.⁴⁴⁶ Ugyanakkor nem volt következetes, hiszen például az 1923. évi XV. nagygyűlésen elhangzott Prohászka-beszédről maga is elismerte, hogy „nem egészen kifogástalan stenogramm alapján” vette fel a gyűjteményébe,⁴⁴⁷ továbbá a nagygyűlési beszédekét gyakran *Schütz* is valamely napilapban (*Alkotmány*, *Nemzeti Újság*) megjelent közlés alapján publikálta. Az 1924. évi nagygyűlés kapcsán *Schütz* arról írt, hogy a beszédnek csak „sovány kivonata” állt rendelkezésére, ezért tekintett el a közlésétől,⁴⁴⁸ ami kétségtelenül valószínűsíthető, ugyanakkor a rendelkezésünkre álló dokumentum egységes gondolati felépítésű, Prohászka jellemző szerkezetű, szóhasználatú és szónoki eszközökkel operáló szövegre hívja fel a figyelmünket. Hozzá kell még tenni, hogy *Schütz* a Horthy-kor vonatkozásában elsősorban a *Nemzeti Újság*ban illetve a *Fejérmegyei Napló*ban megjelent Prohászka-szövegeket közölte, számos egykorú, a püspök és politikai szerepvállalása iránt elkötelezett lap (*Új Nemzedék*, *A Nép* stb.) cikkeiben nem kutatott, márpedig pont a szóban forgó beszéd előbbiekben feltűnően hiányos.⁴⁴⁹

Alábbiakban a *Schütz*-féle gyűjteményből kimaradt, 1924. évi Prohászka-beszédet közöljük, szintén a korabeli sajtó segítségével rekonstruálva.⁴⁵⁰ Terjedelmi okokból

⁴⁴² A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

⁴⁴³ 1905-ben illetve 1921-ben (különböző okokból) elhalasztották a nagygyűléseket. A vonatkozó szakirodalomból ld.: *Adriányi Gábor: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte, 1895-1945.* Mainz, 1974. 42-52., 81-90.; *Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon.* In: *Egyházak a változó világban.* Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1992. 509-512.; *Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919-1945.* Budapest, 1997. 124-130. stb.

⁴⁴⁴ GERGELY 1997. 128.

⁴⁴⁵ ÖM 13, VII. Az 1900-1926 között elhangzott nagygyűlési beszédek: Uott. 158-292.

⁴⁴⁶ ÖM 13, V.

⁴⁴⁷ ÖM, 13, 382.

⁴⁴⁸ Uott.

⁴⁴⁹ Az egyes újságcikkekből átemelt szövegváltozatok pontosan kiegészítik egymást. Vö. 43. sz. jegyzet.

⁴⁵⁰ Az 1920. évi beszédet szintén sajtó alá rendeztük és elemeztük: *Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október.* In: *Ünnepi tanulmányok Gecsényi Lajos 70. születésnapjára.* Budapest, 2012. (megjelenés alatt) Megjegyezzük, a kutatás során megerősítettét véltük Gergely Jenő

feltételezhetjük, hogy a sajtóban megjelent szövegek nem az 1924. október 12-én, a nagygyűlés záró előadásaként elhangzott teljes Prohászka-beszédet tartalmazzák, ugyanakkor az ismerhető és ennek megfelelően rekonstruált szöveg bizonyosan a püspöktől származik, továbbá olyan nagyszámú az egyes helyszíni tudósítók által készített feljegyzések közötti tartalmi egyezés, hogy a formába öntött gondolatokat nyugodtan tulajdoníthatjuk a nagy hatású püspöknek. Mindez nemcsak azért fontos, mert a Prohászka-életrajzoknak feltűnően elhanyagolt fejezeteit adják a katolikus nagygyűléseken való fellépései, hanem azért is, mert e rendezvények a katolikus egyház társadalmi-közéleti szerepvállalásának nagyszabású, a székesfehérvári püspök személye által nyomatékosított demonstrációi voltak, egykori egyházi és politikai szerepük jelentősége indokolja a kiemelt figyelmet. Ráadásul 1919 után a nagygyűlések szerepe – a történelmi környezet teljes átrendeződése révén – gyökeresen megváltozott. Míg a századfordulón a liberális állammal szembeni, „ellenzéki” rendezvényeknek számítottak, a Horthy-korszakban a „keresztény-nemzeti” ideológiával átítatott állam melletti, sőt annak következetes megvalósítását szorgalmazó, „kormánypárti” tömegdemonstrációk lettek.⁴⁵¹ Prohászka (és a nagygyűlések többi egyházi illetve világi szónoka) számára a katolikus öntudat ébresztésének, az egyházas élet- és gondolkodásmód hangsúlyozásának fórumai voltak a nagygyűlések, nem is egyszer háttérbe szorult a rendezvények egyházi (vallásos) jellege azok közéleti-politikai jelentősége mögött.

Prohászka a nagygyűléseken átfogó, nagyszabású témákat dolgozott fel szónoklataiban, azonban minden esetben aktualizált tartalommal. Leginkább a kultúra-, a kereszténység- és a nemzetfogalom kapcsolatrendszerével foglalkozott. Minden alkalommal bírálta a liberalizmust, melynek 19. századi fellépésétől és térhódításától eredeztette azt az összeomlást, amelyet nemcsak a háborúban és következményeiben, hanem a közállapotok minden területén vizionált. A liberalizmus, illetve annak kapcsán a szociáldemokrácia és a kommunizmus egyházellenességét egylényegűnek tekintette, s azonosította az igazi, értékes emberi kultúra megsemmisítésére irányuló törekvéssel. Beszédeinek fontos motívuma még az általános mozgósítás igénye, élénk színekkel idézte hallgatósága elé saját korának fenyegető veszélyeit és soha nem volt elégedett a katolikusok elkötelezettségének aktuális szintjével, mindig igyekezett felrázni és lelkesíteni.

megállapítását, miszerint bár a nagygyűlések „jegyzőkönyvét nem tették közzé, [azok] a sajtóból rekonstruálhatók”. (GERGELY 1997. 334.) Az 1924. évi esetben például a *Nemzeti Újság* tizenkét oldalon tudósított: XVI. Katolikus Nagygyűlés. In: *Nemzeti Újság*, 1924. október 14. 3-14. A napilapok egyébként politikai irányultságuknak megfelelően tekintették komoly közéleti eseménynek a nagygyűlést. Szintén nagyon terjedelmes beszámolók: Hatalmas tömegek a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen. In: *Új Nemzedék*, 1924. október 14. 1-9.; „A mai Magyarország jellege, arculata, szimbóluma a szegény ember!” In: *A Nép*, 1924. október 14. 3-5.; A XVI. Országos Katolikus Nagygyűlés első és második napja. In: *Új Lap*, 1924. október 14. 1-3. (A lap rendszerint négyoldalas formátumban jelent meg!) A további felhasznált napilapok kisebb részleteket illetve tartalmi összefoglalókat közöltek Prohászka beszédéről. Jellemző az is, hogy egyes lapok kiemelten fontos (címlapon hozott illetve részletesen ismertetett) eseményként kezelték a nagygyűlést, mások csak hátsó oldalaikon adtak helyt egy-egy tudósításnak. Ld.: Országos katolikus nagygyűlés Budapesten. In: *Az Újság*, 1924. október 14. 6.; A XVI. katolikus nagygyűlés. In: *Esti Kurír*, 1924. október 14. 2.; Megyéspüspökünk beszéde. In: *Fejérmegyei Napló*, 1924. október 15. 1.; Magyar katolikusok őszi seregszemléje. In: *Szózat*, 1924. október 14. 3.; „Hiszek Magyarország feltámadásában!” In: *8 órai Újság*, 1924. október 14. 8.; „Hiszek Magyarország feltámadásában”. In: *Az Est*, 1924. október 14. 6.; Az országos katolikus nagygyűlés. In: *Budapesti Hírlap*, 1924. október 14. 3-4.; Vasárnap kezdődött a XVI. katolikus nagygyűlés. In: *Magyar Hírlap*, 1924. október 14. 2.; A katolikus szervezetek országos gyűlései. In: *Magyarország*, 1924. október 14. 4.; A magyar katolikusok tizenhatodik seregszemléje. In: *Magyarország*, 1924. október 14. 3.; A katolikus szervezetek országos gyűlése. In: *Pesti Hírlap*, 1924. október 14. 3.; A katolikusok kétnapos országos nagygyűlése. In: *Világ*, 1924. október 14. 8.; Mikes püspök a közéleti morál megmentéséről. In: *Pesti Napló*, 1924. október 14. 6.

⁴⁵¹ Ld. erről pl.: SZÓGI 1992. 509.

II.

Az 1924. évi nagygyűléssel kapcsolatos várakozások messzemenőig kedvező légkört is teremtettek Prohászka számára.⁴⁵² A rendezvény előtt borítékolható volt, hogy nemcsak a nagy tömegek fogják demonstratív módon igazolni a katolikus egyház társadalmi befolyását (a sajtóhírek szerint az eucharisztikus körmeneten mintegy 200 ezer ember vett részt!), hanem a nagygyűlés közéleti-politikai vonatkozásai is. *Csernoch János* esztergomi érsek nagygyűlést előkészítő gondolataiban elsősorban a lelki vonatkozások kerültek előtérbe.⁴⁵³ Meg volt arról győződve, hogy a rendezvény nem kevesebbet jelent a magyar katolikusok számára, mint egyszerre a „vigasztalódás és megnyugvás erőforrását, mely fölébreszti boldogságunk öntudatát, amiért katolikusok vagyunk”, továbbá „apostoli szellemet hevíti”, a testvéri szeretet ápolását szolgálja. A részletes program⁴⁵⁴ valóban sokrétű és – az előkészületekkel együtt – négy napon keresztül a nagygyűlés nemcsak a tömegdemonstrációknak, hanem valamennyi katolikus társadalmi egyesület és szervezet tanácskozásának, a szerveződésnek is tág teret adott.⁴⁵⁵ A nagyszabású nyilvános előadások közül (Prohászkaé illetve a megnyitó szavakat tolmácsoló *Apponyi Albert*é mellett) két szónoklat keltette fel leginkább a közvélemény figyelmét: *Lorenzo Schioppa* pápai nuncius illetve *Klebensberg Kuno* vallás- és közoktatásügyi miniszteré. Előbbi (egyébként olasz nyelvű) beszédét egy magyar mondattal vezette be: „*Hiszek Magyarország feltámadásában*”. A tomboló ünneplés nemcsak a gesztusértékű magyar szavaknak, hanem a „magyar Hiszekegy” utolsó sorából merített – nemzeti és keresztény közéleti törekvéseket összekapcsoló – megnyilatkozásnak is szólt.⁴⁵⁶ Klebensberg pedig nyíltan kijelentette, hogy egyrészt az iskolai oktatás továbbra is döntően a történelmi keresztény egyházak kezében marad, sőt, e szerepvállalásukat erősíteni kívánja, másrészt pedig elvi alapon is „ellensége az állam és egyház elválasztása tanának” és a szekularizációnak, tekintettel arra, hogy „*az állami eszközök nem elégségesek a lelki rekonstrukcióra*”.⁴⁵⁷

Öt követte Prohászka beszéde. (Ld. Dokumentum.) Valamennyi sajtótudósítás kiemelte már beszéde kezdetén is a felfokozott várakozást, a püspök személyének népszerűségét. (Például: „*majd hirtelen formális tapsorkán tört ki, amidőn a gyűlés publikuma megpillantotta az előadói emelvényhez lépő Prohászka püspököt*”, „*a lelkes szeretet oly tombolással fogadta, aminő az ébredő kereszténység kiváló vezéralakját illeti*” stb.) Beszédét gyakran szakították meg lelkes helyeslések, zajos tetszésnyilvánítások, s a vasárnapi előadások sorát záró beszédet, „a nagygyűlések népszerű szónokát” percekig tombolva ünnepelték.

⁴⁵² A nagygyűlésre vonatkozó tudósításokhoz ld. 8. ill. 43. sz. jegyzetben idézett lapokat.

⁴⁵³ Csernoch János: *Veni Sancte*. In: Új Lap, 1924. október 12. 1.

⁴⁵⁴ Ld. pl.: Új Lap, 1924. október 12. 1-3.

⁴⁵⁵ Megjegyezzük, Prohászka Ottokár a közölt szónoklaton kívül két beszédet tartott még más alkalmakkal, a Szociális Misszió Társulat illetve a Katolikus Tanítók Országos Szövetsége nagygyűlés idején tartott rendezvényein is szónokolt. Ezeknek a beszédeknek a szövegét azonban nem ismerjük, a rendelkezésre álló egy-egy gondolatot Függelékben közöljük.

⁴⁵⁶ Az ügynek egyébként diplomáciai hullámverései is lettek. A román szenátus november 17-i ülésén kérdést intéztek a kormányhoz azzal kapcsolatosan, hogy Schioppa a budapesti katolikus nagygyűlést a magyar „irredenta” imádság zárószórával köszöntötte. *Ion Gheorge Duca* külügyminiszter azonban azon az állásponton volt, hogy ettől még az Apostoli Szentszék elfogulatlan a román-magyar viszony kérdéseiben, mindazonáltal a román külügy tájékozódni kezdett ebben az ügyben Budapesten, a Vatikán figyelmét pedig nagyobb körülményekre igyekezett felhívni. (Ld. *MTI. Napi hírek. Napi tudósítások*, 1924. november 17. 31. – MOL. K 428. a).

⁴⁵⁷ Ld. még: *Gróf Klebensberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916-1926*. Budapest, 1927. 623-627. Tevékenységéről legutóbb: *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebensberg Kuno kora és munkássága*. Szerk. Miklós Péter. Szeged, 2008.

Pedig Prohászka beszéde – a felfokozott érzelmi állapot kiváltása ellenére – meglehetősen sötét színezetű, tragikus képet rajzolt a korabeli erkölcsi állapotokról. A világi élvezetek iránti szenvedélyek sorra vételén át fokról-fokra jutott el az erkölcsöket legsúlyosabban fenyegető szexuális kicsapongások bírálatahoz. Szenvédélyesen kiállt a katolikus egyház házasságról és párkapcsolatokról való tanítása mellett, ennek fontosságára – mint az erkölcsös társadalmi berendezkedés egyetlen biztosítékára – hívta fel hallgatói figyelmét. Az erkölcsi elfajulás, az emberi és közösségi értékek tagadása szimbólumaként *Friedrich Nietzsche* és *Ady Endre* nevét említette, utóbbinak felemlegetve nemi betegségbe torkolló, élvhajász életmódját.⁴⁵⁸ Prohászka szenvédélyesen kelt ki a prostitúció ellen, nemcsak megindokolta e jelenség társadalmi veszélyességét, hanem erőteljes állami beavatkozást, a nyilvánosházakkal szembeni hatósági fellépést is sürgetett. Fontos elem volt beszédében, hogy a prostitúció kapcsán nemcsak a nőkről, hanem az azt igénybe vevő férfiakról is elítélően nyilatkozott, egyformán felelőssé téve őket az egészségügyi és társadalmi szempontból káros jelenségekért. Az általa alkalmazott szónoki eszközök együttesen fejtették ki hatásukat. Mondanivalóját például statisztikai adatokkal illusztrálta, szónoki kérdést tett fel („Mit kell ezekkel az állapotokkal szemben tenni?”), hatásszünetet kiváltó megállapításokban összegzett („A mi kultúránk barbársága a szexuális élet nyomában fakad.”) stb. Nem tartotta elfogadhatónak a társadalmi kényszerhelyzetekkel (szegénység stb.) való magyarázatokat, a káros jelenségek felületi (egészségügyi) szempontú kezelését, és a tehetetlenség álláspontját. (Sőt, hangsúlyozta, hogy a keresztény tanítások sikerében elkötelezetten hinni kell.) Beszédének konklúziója az ifjúság védelmére, a divatjelenségek elítélésére és a következő generációk erkölcsös nevelésének előkészítésére futott ki. (Érdekes még, hogy a külföldi összehasonlításban példaként protestáns államokra hivatkozott, ami megerősíti, hogy Prohászka az erkölcsi kérdésekben is interkonfesszionális, felekezeti határokon felülemelkedő, „keresztény” álláspontra helyezkedett.)

III.

Prohászka beszédének komoly közéleti következményei, utóhatásai voltak. A hozzá közelálló „keresztény-nemzeti” sajtó rendkívül pozitívan nyilatkozott általában a katolikus nagygyűlés sikereiről, benne a püspök beszédéről is. Egyikük szerint a nagy tömeg által támogatott rendezvény valóságos bizonyítéka a magyarság élni akarásának, motorjává válik a „keresztény-nemzeti” megújulásnak, azonban felhívta a figyelmet a közéletre gyakorolt – kíváncsún tartott – következményekre is: „Az évről évre mind nagyobb méretekben megújuló és visszatérő katolikus nagygyűlések nagyszerű bizonyítékai annak, hogy a magyar keresztény eszme nem lanyhult el és nem senyved, akármennyire is szeretnék ellenfelei ezt elhítni. A katolikus nagygyűlések nem csupán lelkes tüntetések a magyarság keresztény volta mellett, hanem az újjáépítés munkájának hatékony tényezői is. A rajtuk elhangzott tervek és kívánságok átmennek a köztudatba és megvalósulásuk útján évről évre új és új javaslatokban, tervekben és törekvésekben nyernek támaszt.”⁴⁵⁹ A vezércikket író publicista

⁴⁵⁸ Kitérőként megemlíthjük, hogy Prohászka 1924-ben a nagygyűlési beszédhez hasonló, nagyobb terjedelmű és gondolati ívű, viszont – értelemszerűen – más stilisztikai eszközökkel megfogalmazott tanulmányt is írt az erkölcsi válság általa leírt okairól és tartalmáról. Ld. Prohászka Ottokár: Az erkölcsi válság. In: *Katolikus Szemle*, 1924. 321-333. Ugyanez: ÖM 22, 318-330. Ady Endréről ebben a nagygyűlési beszédnél is élesebben fogalmazott: „bestiális káromkodó, s a Fölséggel szemben blazírt költő, Ady Endre, aki minden eszményt lehúzott s bemocskított: Istent, a Szentháromságot, a Szentlelket, Krisztus Urunkat, Szűz Máriát, a hazát, a nemzetet, a nőt [...] nemcsak nőstényszag után iramodik, hanem valóságos szadizmus űzi mindennek, ami szent és nagy, bemocskolására”. (ÖM 22, 329.).

⁴⁵⁹ A katolikus nagygyűlés. In: Szózat, 1924. október 14. 1. Hasonlóan ld. pl.: A magyar szimbólum. In: A Nép, 1924. október 15. 1.; A kereszt hadserege. In: Új Lap, 1924. október 15. 1. stb.

(talán a szerkesztő, *Bajcsy-Zsilinszky Endre*) le is vonta azt a tanulságot, hogy a „magyar fajvédelem” alapja a kereszténység, így a nemzeti mozgalomnak szükségképpen kell kapcsolódnia a vallásosság reneszánszával. A „szeretet és tiszta erkölcsös élet boldogító és megváltó erejéről” szóló „gyönyörű” beszédek kapcsán egyes kommentárok felhívták a figyelmet a kereszténység sajátosan értelmezett (a krisztusi szeretetet harcias nemzeti önvédelemmel párosító) bemutatására, s ebben nem nehéz a Prohászka-ra való utalást sem felfedezni: „*Az ékesszavú és nemes szellemtől áthatott mesterek azonban nem a tétlen és lemondó szeretetre, hanem a védő harcra is edzett szeretet alkalmazására tanítottak.*”⁴⁶⁰

A jobboldalon talán *Turi Béla* foglalta össze legigényesebben a nagygyűlés tanulságait.⁴⁶¹ Úgy vélte, a rendezvény méretei, tömegtámogatása önmagáért beszél, mutatja a magyar katolicizmus erejét, és a „gáncsvetésekkel” (a „radikális” sajtó támadásaival) szemben szó sem volt támadó fellépésről. Turi szerint a nagygyűlés egyértelműen a katolicizmus belső megújulását és világméretű küldetését demonstrálta: „*A katolicizmusban mutatkozik be a legerősebb fundamentum, melyre egységesebb, erkölcsösebb, ideálisabb emberiséget felépíteni lehet.*” A nagygyűlési beszédek (így értelemszerűen Prohászkaé is) pedig azt bizonyították, hogy „*a katolicizmus az egész életet átfogja, [...] az emberi lét minden kérdésének területén.*” E hatalmas erkölcsi erőnek a nemzet érdekében való konstruktív hasznosulását igazolták Klebelsberg szavai – írta –, s a legfőbb tanulságot abban állapította meg, hogy alapvetően a közélet csak két részre osztható: a katolicizmus által belülről átforgatott, „új, jobb világot” építő keresztényekre illetve azokra, akik elszakadtak a vallástól. Ez pedig mozgósító feladatokat ró mindarra, „aki hitével, műveltségével, értelmével, világszemléletével a keresztén csüng” – vélekedett.

A Bethlen-kormányt támogató, a „fajvédő” szélsőjobboldaltól elhatárolódó kommentárok⁴⁶² inkább a nagygyűlés erkölcsi, a szeretet elmélyítésében megmutatkozó üzenetére helyezték a hangsúlyt, mely társadalmi békét és felemelkedést teremthet. („*A katolikus nagygyűlés nagy erkölcsi imperatívusza politikai és társadalmi életünk porfelhőjén tör át, melyben alantas indulatok, sötét szándékok, bűnös meggondolatlanságok forgószele kavargatja fel még mindig a békétlenkedés, a gyűlölködés, a türelmetlen sötétcélú tervek, az egyéni érdekek érvényesülésének szennyes levegőjét.*”) Hasonló hangot ütött meg *Rákosi Jenő* lapja is vezércikkében, felsorolva a szónokokat, akik „emlékeztetessé tették e napot szónoklatukkal”, kiemelve, hogy az egyházak és a „magyar rabsors” közötti szoros kapcsolatot mindegyikük érintette valamilyen módon.⁴⁶³

Érdekes módon az egyházi közvéleményben a nagygyűlés sikerével kapcsolatosan kételkedő hang is megfogalmazódott, félve attól, hogy az ünnepélyes „gyönyörű beszédekből” mi valósul meg a hétköznapi valóságában.⁴⁶⁴ A szerző úgy vélte, az aktuális helyzetben nem katolikus pártra, vagy a meglévő (a nagygyűlésen demonstratív módon fellépett) hitbuzgalmi és társadalmi szervezetek fejlesztésére kell a hangsúlyt fektetni, beleértve a szervező Országos Katolikus Szövetséget is, hanem a főpapság irányítása mögött felsorakozó egyházközségekre. (Az egyház egyetlen jogi reprezentánsa a hierarchia – írta –, „ez kétségbevonhatatlan alaptétel”.)

A későbbiek szempontjából legfontosabb, kritikus kommentárok azonban a liberális és baloldali sajtóban jelentek meg, egyesek magát Prohászka-t is tollhegyre vették. Az *Újság* rövid glosszájában arra figyelt fel, hogy Prohászka az erkölcsi állapotok megközelítések és a következtetések megfogalmazásakor ezúttal egy szót sem szólt a zsidóság szerepéről, s ez

⁴⁶⁰ A megváltó hatalom. In: Új Barázda, 1924. október 14. 1.

⁴⁶¹ Turi Béla: A seregszemle után. In: Nemzeti Újság, 1924. október 16. 1.

⁴⁶² Ld. pl.: Reményeink éneke. In: 8 órai Újság, 1924. október 14. 1.

⁴⁶³ Vasárnap. In: Budapesti Hírlap, 1924. október 14. 1.

⁴⁶⁴ Czapi Gyula: A Katolikus Nagygyűlés után. In: Egyházi Lapok, 1924. október (14. sz.) 109-110.

fontos újdonsága, az erkölcsi problémák felekezeti szempontoktól mentes megközelítése volt szavainak: „*Végre egy erkölcsrajz, melyet Prohászka Ottokár püspök úr zsidó-kréta nélkül rajzol meg. A blazírtság, a féktelen materializmus, a szerelmi túlfűtöttség zsidóság nélkül is konstatható, persze nem a hordón, hanem a katolikus nagygyűlés tiszteletreméltó emelvényen. Itt a püspök nagyon jól tudja, mi az igazság, ott azt, hogy mitől döglök a légy. Vagy nem is a légy?*”⁴⁶⁵ Több szerkesztőségi jegyzetében is foglalkozott a szónoklatokkal a szociáldemokraták sokat támadott napilapja.⁴⁶⁶ Úgy vélekedtek, hogy a hitéleti tevékenység csak ürügyet jelentett, sokkal inkább „*politizálás folyt az idej katolikus nagygyűlésén, aminthogy nem panaszkodhatott a politizálás hiánya miatt az idej nagygyűlésnek tizenöt másik elődje sem*”. A publicista úgy fogalmazott, hogy nincs is kifogásuk a politizálás ellen, csak ezt nem egyházi köntösben, egyházi zászlók alatt kellene tenni, ráadásul a hangzatos jelszavak (elsősorban a szeretet) csak frázisok. („*Szép szavak kábító tömjénfüstje felhőzött a vasárnapi gyűlésen is, ámde ezen az illatos felhőn keresztül úgy meredt ki az ecclesia militans [= harcos egyház] komor és kíméletlen arca, mint a szépség és jóság rózsacsokrából a sziszegő viperafeje.*”) Politikai demonstrációnak tartották az eucharisztikus körmenetet is, mondván, csak a templomi zászlókat hozták ki az utcára, miközben a „jogfosztás és kurzusgyakorlat kitiltotta a munkásosztályt az utcáról”. Külön kritizálták Klebelsberg beszédét, aki „föllépett a harcos egyház pódiumára”, és nem foglalkozott a dolgozó emberek igényeivel (például a földkérdéssel), s a szép jelszavak kapcsán kilógott a tömjénfüst alól az „aranyba kovácsolt lóláb”. Kifogásolták a legitimista agitációt (a nagygyűlés valóban külön táviratban köszöntötte Horthy Miklós kormányzó és a pápa mellett a királyi családot is), a beszédek fölényes magabiztosságát, a pompázatos külsőségekkel körített hatalmi mámort, a felvonulás közben „keresztény” lapokra való előfizetés-toborzást, valamint az elvek és a gyakorlat közötti különbséget. („*A krisztusi kereszténység semmiesetre sem az ecclesia militans kereszténysége.*”) Prohászka-t illetően így fogalmazott a lap: „*A székesfehérváriak közismert »aranyaszájú« püspöke megint jól eldörögte jól ismert szólamait a nemi életéről, materializmusról, erről-arról. (Sőt, még Ady Endre nevét is a szájába merte venni.)*” Prohászka tanítógyűlésen elmondott szavai kapcsán kifejtették, hogy az egyházi iskoláztatás nem folyhat az adófizetők terhére. A nagygyűlésen szintén felszólaló Wolff Károly erőteljesen mozgósító szónoklata kapcsán arról írtak, hogy a szeretet szava „idegenül hangzó jelszóvá senyved” a katolikusok körében. Összességében a *Népszava* úgy ítélte meg, hogy „*három nyílt sebe a magyar életnek világlott meg a katolikus nagygyűlésen: a földreform, a kiengesztelődés, a magyar állam oktatási jogainak teljes épsége – a múlt sötét hatalmaival szemben a magyar nép demokratikus erejére vár...*”

A nagygyűlés általánosságain túl, konkrétan a Prohászka-beszéddel kapcsolatos legélesebb kritikát alighanem az *Esti Kurír* publicisztikája fogalmazta meg.⁴⁶⁷ Rendkívül gunyoros stílusban „tót Génusz”-ként aposztrofálta Prohászka-t, akinek „kebléből kitör a fájdalom” az általa dekadensnek vélt események kapcsán. Felháborodásának alapját az Adyval kapcsolatos Prohászka-megjegyzés adta, s úgy vélte, hogy a püspök azért utálta ennyire a költőt, mert utóbbi szellemi fölényét soha nem bírta elviselni. („*A tót Génusz okosan beszél. De mindazt, ami szépet, jót, megszívlelni valót mond, az utolsó betűig a vérbajos magyar Génusztól hallotta és tanulta el.*”) Ady a „legmagyarabb magyar nyelven”

⁴⁶⁵ Rovás. In: Az Újság, 1924. október 14. 1.

⁴⁶⁶ Politizálás – egyházi zászlók alatt. In: *Népszava*, 1924. október 14. 1.; *Ecclesia militans*. In: Uott. 5.; A katolikus nagygyűlés. In: Uott 9.; Tallózás. In: *Népszava*, 1924. október 15. 1-2.

⁴⁶⁷ Lynkeusz [Wallasz Jenő]: Vérbajos Génusz. In: *Esti Kurír*, 1924. október 14. 3. Az *Esti Kurír* állásfoglalása egyébként beleillett abba, hogy a lap szerkesztője, Rassay Károly demokrata politikus ekkoriban indított éles támadásokat a szélsőjobboldal („fajvédők”) ellen. Ld. erről: L. Nagy Zsuzsa: *Egy politikus-polgár portréja. Rassay Károly*. Budapest, 2006. 55.

fogalmazta meg jóslatait hazánkról – írta –, amivel szembeállította Prohászka „tótos akcentusát”. De a leginkább visszataszítónak az Ady betegségének felemlegetését tartotta: „Csak a gyűlölet tud ennyire a hibákban, gyarlóságokban és bűnökben kéjelegni, csak a gyűlöletnek esik jól, hogy mód adatott neki a bűnös lelket a maga szennyében meghempergetni.” Úgy vélte, a „tót géniusznak” szeretettel kellene fordulni a vérbajban szenvedőhöz, nem pedig ilyen fölényeskedő megvetéssel: „De Ottokár a gyűlölködők brutális erejével markol bele a sebbe, feltépi, mintha nemcsak lelki, de testi fájdalmat is akarna szerezni a betegnek.” Arról elmélkedett még, hogy a szexualitással kapcsolatos egyházi (Prohászka által radikális formában kifejtett) álláspont szerint büntudatot, rosszabb esetben öngyűlöletet válthat ki mindenkiből, sőt megundorodhatott hallgatósága mindentől, amire „Ottokár püspök ráterítette a gyűlölet széjjelmarcangolt lepedőjét”. A bűnösség ilyen erőteljes szuggerálása mély és értelmetlen büntudathoz, sőt a bűnnel együtt a bűnös ember megvetéséhez, gyűlöletéhez vezet – fejtegette, hozzátéve: ez a gyűlölködés sokkal veszélyesebb, mint a „magyar génusz” vérbaja volt egykor.

Volt egy-két közvetlen reakció is ezekre a sajtócikkekre,⁴⁶⁸ melyek azzal vádolták a szociáldemokráciát, hogy azért támadják keserűen a keresztény vallást (nem is az egyházat!), mert nem bírják elviselni 1919-es sikertelenségüket stb. Így vélekedett a *Fejérmegyei Napló* is: „A forradalom újraéledt szirénái búgnak a romboló sajtó hasábjairól.”⁴⁶⁹ A *Világról*, *Az Estről* és az *Esti Kurírról* úgy fogalmaztak, hogy vallásellenesek, lapjaikon „ólombetűkön át méregkígyók siklanak ki”. (Ez azért is érdekes, mert az *Esti Kurír* ugyan valóban kommentálta az elhangzottakat, a másik két lap nem foglalkozott a katolikus nagygyűléssel, talán csak egyfajta „reflexből” emlegették őket az „eltaposandó”, „forradalmi”, „zsidó” sajtótermékek között.) A lap foglalkozott Prohászka ügyével is: „Megyéspüspökünk ellen is próbáltak gyűlöletnyilakat lövöldözni. Jól tudjuk, hogy Prohászka püspökünknek, a nemzet homlokterében álló nagy egyéniségéhez ezeknek az apró sajtó sakálóknek a vinnyogása fel nem ér. De mégis ökölbe szoríttatja a kezünk a vakmerő és arcátlan arrogancia, amilyen tónussal a forradalom újraéledt csahosai írnak.”

A kommentárok indulatainak elszabadulásához hozzájárulhattak Csernoch János esztergomi érseknek a nagygyűlés zárónapján mondott szavai.⁴⁷⁰ A hercegprímás – osztva a jobboldali politikában rendszeresen felbukkanó félelmet – a kezdeti, 1919-1920 körüli keresztény fellángolás helyett újra a „balratolódás” jeleit vélte felfedezni, sőt így fogalmazott: „Nem vagyunk messze attól az időtől, amikor ismét felüti fejét az agitáció az Egyház ellen, melynek következménye volt a bolsevizmus kitörése. Hogy ez így van, látjuk az úgynevezett destruktív lapokból.” A liberális és baloldali lapok ostromozása a leginkább központi eleme volt a kor „keresztény-nemzeti” politikai kommunikációjának, ezt erősítve Csernoch szerint úgy írtak az egyházzal szemben kritikus orgánumok, mintha nem is teltek volna el évek az új kurzus jegyében. Konkrétan megemlítette, hogy megtámadták Prohászkaét, „a mi egyik legnagyobb büszkeségünk”. A hercegprímás így minősítette a székesfehérvári püspököt és nagygyűlési beszédét: „Ő is oly bátor szavakat használt, mint Keresztelő Szent János Heródes előtt, akit Heródes lefejeztetett, de mivel őt nem tudják lefejeztetni, sárral dobálták meg, ez azonban visszapattant az ő tiszta melléről és azóta még nagyobb a mi szemeink előtt.” Szintén visszatérő elemnek számított e politikai oldalon, hogy soha nem voltak eléggé megelégedve a „keresztény” sajtó támogatásával, erre az érsek is felszólította hallgatóságát,

⁴⁶⁸ Ld. például: Hitvallás vagy politika? In: Új Lap, 1924. október 16. 1.; Támadások. In: Új Nemzedék, 1924. október 17. 1.

⁴⁶⁹ A destruktív. In: Fejérmegyei Napló, 1924. október 17. 1.

⁴⁷⁰ Virágosóben zárta be a hercegprímás a katolikus nagygyűlést. In: Új Nemzedék, 1924. október 16. 2.; A forradalmi sajtó munkája. Ismét felüti a fejét az agitáció az Egyház ellen. In: Fejérmegyei Napló, 1924. október 17. 1. stb.

valamint arra, hogy vegyenek részt a keresztényszocialista szervezkedésekben.

A politikai táborok között 1924 októberének második felében éleződő feszültségre a Prohászka-beszéd hullámverései is ürügyet adtak. Liberális oldalról élesen bírálták a „fajvédők” aktivitását, különösen *Rassay Károly* és a szélsőséges *Lendvai István* nemzetgyűlési képviselő között, előbbi gyakran hangoztatta, hogy a krisztusi szeretet pont azokból hiányzik a leginkább, akik a keresztény politika frázisait leginkább hangoztatják.⁴⁷¹ A már amúgy is ingerült jobboldali sajtó is egyre radikálisabb hangot ütött meg.⁴⁷² A közelmúlt talán legfontosabb eseményének minősítették, hogy a baloldali sajtó Prohászka „szeplőtelen, nemes alakjára próbált sarat dobálni”, amivel szembeállították a szintén ekkoriban tartott izraelita kongresszust, és fölényesen említették, hogy a „keresztény” lapok nem piszkolják be vitriolos kommentárokkal ezt az egyébként gyanúsan „titkos” rendezvényt.⁴⁷³

IV.

Bár távolról sem beszélhetünk nagyszabású sajtótámadásról (az említett egy-két újságcikk kritizálta csak Prohászka-t), a püspökhöz közel álló, nemcsak személyét emblematikusan tisztelő, de közéleti meggyőződését is követő társadalmi és politikai szervezetek úgy döntöttek: szimpátia-tüntetést tartanak a Prohászka-t, illetve a római katolikus egyházat ért „támadások” ellen. A rendezvény ötletét az Országos Keresztényszocialista Párt, a szakszervezetek illetve a Mária-kongregációk karolták fel és október 30. este fél 7-re tűzték ki időpontját a régi, Sándor utcai Országház nagytermébe.⁴⁷⁴ A tiltakozó gyűlést a „keresztény-nemzeti” sajtó felhívásai igyekeztek alaposan előkészíteni. A vonatkozó sajtóhírekben visszatérő elem volt, hogy az ellenséges, liberális és szociáldemokrata („forradalmi”) sajtó milyen aljas támadásra vetemedett Prohászka, a „nemzet géniusza”, illetve általában a római katolikus egyház ellen. E hírek rendszerint mély felháborodásról, az elemi erővel megnyilvánuló társadalmi tiltakozás kifejezésének szükségességéről, az „egyre arcátlanabb” liberális újságírók tevékenységének ellensúlyozásáról beszéltek.⁴⁷⁵ Jellemző a *Fejérmegyei Napló* szóhasználata: „Az egész ország keresztényeinek impozáns megmozdulása lesz a válasz a minősíthetetlen támadásra.” A lap arra bátorította a székesfehérváriakat, hogy szálljanak vonatra, és „minden keresztény, akinek szívében a fajunk életösztöne, a nemzeti érzés és a hit világa ég, legyen ott”. (Külön küldöttség képviselte is őket a fővárosban.) A felhíváshoz számos „keresztény-nemzeti” csoport, szervezet csatlakozott a felhíváshoz. Az Ébredő Magyarok Egyesülete külön közleményben szorgalmazta tagjainak és szimpatizánsainak megjelenését: „Ébredők! A Prohászka Ottokár püspököt ért támadások

⁴⁷¹ Ld. pl.: Az igazi program. In: Esti Kurír, 1924. október 22. 1.; Kurzustámadás Rassay Károly ellen a nemzetgyűlés mai ülésén. In: Esti Kurír, 1924. október 23. 3. Ld. még: Orgovány – párttá alakul. In: Népszava, 1924. október 19. 1.

⁴⁷² Ld. pl.: Egy nagygyűlésről. In: Új Nemzedék, 1924. október 29. 1.; nagyon hasonló megközelítésben: Zsidók kongresszusa. In: Új Lap, 1924. október 30. 1. A Nép is arról írt a tüntetés napján, hogy „a forradalmi sajtó [...] megafonja a zsidó arcon elcsattanó pofont ágyúdörgéssé növeli a külföldön”, s a „keresztény” politika melletti harcos kiállást sürgetett. Ld. Liberális ijedelem Tremmel Mátyás síremléke miatt. In: A Nép, 1924. október 30. 4. Vö.: 36. sz. jegyzet.

⁴⁷³ Ez utóbbi egyébként nem volt igaz, ld. ugyanazon szerkesztőség részéről: Volt-e okuk titkolódzásra, vagy sem? In: Új Nemzedék, 1924. november 1. 3. Az eseményt más oldalról elemezte: Vázsonyi Vilmos az emberi egyenlőségről és szabadságról [...] In: Esti Kurír, 1924. október 28. 5.

⁴⁷⁴ A kezdeményezés minden bizonnyal Lóskay István kongregációi prefektustól, később a Credo és az Actio Catholica tisztviselőjétől származott.

⁴⁷⁵ Pl. Az ország kereszténysége tüntet Megyéspüspökünk mellett. In: Fejérmegyei Napló, 1924. október 29. 1.; Felhívás a katolikus egyházközségek és egyesületek tagjaihoz. In: Új Nemzedék, 1924. október 30. 7.; Tiltakozógyűlés a Prohászka püspököt ért támadások miatt. In: Zalai Közlöny, 1924. október 29. 3. stb.

ügyében tiltakozó gyűlés lesz [...] Az ébredő magyarok tartoznak azzal Prohászkanak, hogy minél többen vegyenek részt a gyűlésen és megjelenésüket kéri a rendezőség.”⁴⁷⁶

Prohászka nagygyűlési beszéde illetve az *Esti Kurír* arról írott kritikája egyszerre volt a szervezők számára ürrég illetve a demonstráció valódi oka, mely végül felfokozott hangulatban, a radikális „keresztény” politika szövegei és stílusa keretében került lebonyolításra.⁴⁷⁷ A sajtóhírek több tízezer főről szóltak, ami bizonyára túlzás akkor is, ha a nagyterembe be nem férő tömeg az utcán tüntetett Prohászka mellett. Kétségtelen, hogy a hasonló szélsőjobboldali politikai demonstrációk nagy tömegeket mozgattak, ezek sorában is kiemelkedett az október 30-i rendezvény, melyet demonstratív módon támogattak további szervezetek, elsősorban a katolikus nagygyűléseket jegyző Országos Katolikus Szövetség, továbbá a „keresztény” főiskolai és egyetemi egyesületek, vidéki keresztényszocialista, „ébredő” csoportok, de még iparoskör stb. is.

A felszólalók mindegyike kiindulópontként emlegette Prohászka nagygyűlési beszédét, azonban arra hivatkozva általános (radikális hangvételű, a Bethlen-kabinetnél jobbra álló, „fajvédő”) politikai programot hirdettek. A hallgatóság pedig egyre felfokozottabb állapotban hallgatta a mozgósító szónoklatokat, melyeket gyakori a „destruktív sajtót” elítélő illetve antiszemita bekiabálások tagoltak. *Koródy Katona János* (volt nemzetgyűlési képviselő, ekkor keresztényszocialista pártfőtitkár, később kormánypárti politikus) az „újabbán rendszeres” Prohászka-ellenes támadásokról beszélt, „a véreskezű”, a Tanácsköztársaságért felelőssé tett *Népszavát* ostromozta, melynek egyetlen hivatása „keresztény testvéreink lelkének megmegtévelyezése”. Koródy Katona határozati javaslatot is előterjesztett, melyben egyrészt – vállalva a büntetőjogi felelősséget – „megvetését fejezi ki” Rassayval szemben (nevének említését a tömeg „zsidóbérenc” felkiáltással fogadta), továbbá „kötelességévé teszi minden öntudatos katolikusnak” a szociáldemokraták és a *Népszava* elleni küzdelmet, a papságot pedig ilyen irányú szószéki agitációra kérte. Teljes bojkottot hirdettek a „keresztényellenes” sajtótermékekkel szemben.

Prohászka, „a magyar keresztény megújulás vezére” nagygyűlési beszédét oly módon igyekeztek magukévá tenni, hogy csatlakoztak a keresztényszocialistáknak a prostitúció elleni akciójához, a belügyminisztert pedig az utcai kéjelgés elleni erélyes fellépésre, a mozik műsorainak fokozott ellenőrzésére szólították fel, a nemzetgyűléstől pedig követelték, hogy csak népszavazás útján megváltoztatható „alaptörvénnyé” emeljék az iskolai vallásoktatás állandó fenntartását. Felszólalt továbbá a kezdeményező *Lóskay István*, mondván: „*Nekem Prohászka Ottokár reverendája többet ér, mint Kun Béla kaftánja.*” Az őt köszöntő szónok Prohászkat a „legnagyobb élő magyarnak” nevezte, és kinyilvánította: nem tűrik, hogy „mindenféle galíciai söpredék szabadon piszkolja”, akik arra vetemedtek, hogy beszennyezzék „a legtisztább, legbecsületesebb magyar püspök hófehér köntösét”. Az egyre szélsőségesebb hangulatban már nemcsak Orgoványt, *Héjjas Ivánt* éltető, hanem Bethlen-ellenes jelszavakat is skandáltak. A „keresztény” sajtó iránti agitációt képviselte *Anka János*, *A Nép*, illetve *Krüger Aladár*, az *Új Nemzedék* szerkesztőjének felszólalása. Utóbbi

⁴⁷⁶ A keresztény társadalom tüntetése Prohászka mellett. In: *A Nép*, 1924. október 30. 9.

⁴⁷⁷ A Prohászka mellett tartott szimpátiatüntetésről részletesen (helyenként szöveges átfedésekkel) beszámoltak a „keresztény-nemzeti” sajtótermékek: Keresztények ezrei tombolva ünnepelték Megyéspüspökünket. In: *Fejérmegyei Napló*, 1924. november 1. 1-2.; Tízezrek tüntettek Prohászka püspök mellett. In: *Nemzeti Újság*, 1924. október 31. 7.; Lelkes tüntetés Prohászka Ottokár mellett. In: *Szózat*, 1924. október 31. 5.; „Ki kell söpörni minden szemetet az országból!” In: *A Nép*, 1924. november 1. 3.; Tiltakozó nagygyűlés a Prohászka püspököt ért támadások ellen. In: *Új Lap*, 1924. november 1. 4. Más politikai megközelítésű tudósítást csak a közvetlenül érintett lap közölt: Fajvédők gyűlése a régi Országházban az *Esti Kurír* ellen. In: *Esti Kurír*, 1924. november 1. 3. Érdekes módon még a *Népszava* sem tudósított az eseményről, pedig a lap cikkét az *Esti Kurír*ral együtt a kiváltó okok között emlegették. Nem foglalkozott az eseménnyel a legtöbb napilap (*Az Est*, *Budapesti Hírlap*, *Magyarország*, *Magyar Hírlap*, *Magyarság*, *Pesti Hírlap*, *Új Barázda*, *Világ* stb.) sem.

hangsúlyozta, hogy Prohászka a nagygyűlésen „kemény igazságokat mondott”, amire felhördültek egyes zornaliszták, majd – sajátosan interpretálva a püspök szavait – így értékelt: „mert az a beszéd lényege, hogy ki kell seperi minden szemetet az országból”. Utóbbit azonban már nem az erkölcstelen jelenségekben, hanem a nem keresztény sajtóban jelölte meg, a katolikusokat is hibáztatva azért, mert „ellenséges” lapokat vásárolnak. Anyagi áldozatvállalásra szólított fel, számítása szerint százezer katolikus és feleannyi protestáns havi tízezer koronája elég volna ahhoz, hogy „tervszerű munkával feltámadjon a keresztény Magyarország”. (Szavai nem is maradtak hatástalanok, a gyűlésen több millió koronát adakoztak „a keresztény ébredő eszme propagandájának céljaira”.) Krüger szerint már nem elegendő a felszólítás: „ide fertőtlenítés, ide bot kell”, és korbáccsal kell kiűzni a „zsidókat”, mint Krisztus a kufárokat. A tüntetés zárszavát tartó Anka János pedig arról beszélt, hogy ha nem kapnak megfelelő elégtételt a „szennysajtótól”, elmennek a *Népszava* illetve a „gettólapnak” nevezett *Esti Kurír* szerkesztőségéhez és „kiráncigáljuk szobájukból a tintazsidókat, de még inkább hitvány, keresztény bérenceiket és megtanítjuk őket tisztességre!” Anka úgy vélte, hogy Prohászka körül korszakot fognak elnevezni, ezért fogadalmat kell tennie a követőinek, mondván: „*Mi Prohászka Ottokár kemény magyarjai maradunk és küzdünk a végső diadalig.*”

A Keresztény Női Tábor képviselő *Istvánffy Gyuláné* Prohászka iránti hódolatát tolmácsolta, és még az „ellenségnek” is köszönetet mondott, amiért újból felrázta a katolikus öntudatot, mondván: „minden támadás fokozza az erőt”. A tüntetés legradikálisabb szónoklata Lendvai István nevéhez fűződik, aki úgy fogalmazott, hogy Prohászka („a keresztény ébredő bajtárs”) elleni támadás szerinte részét képezte „az egész keresztény magyarság megsemmisítésére irányuló harcnak”, és párhuzamot vont a *Tremmel Mátyást* elpusztító „sakterkés”⁴⁷⁸ illetve a „Prohászka püspök papi ruháját” szétszaggatni akaró mozgalom között. Éles szavakkal bélyegezte meg Rassay (szavai szerint: „a mai kor felbérelt *Cserni Jósákja*”⁴⁷⁹) politikáját és lapját. Prohászka hivatkozva Lendvai élesen elítélte az „aranyközéputas” keresztényeket, s csak a „100 %-os” katolikus elkötelezettséget tartotta elfogadhatónak. A tüntetést végül a Prohászkanak illetve a nemzetgyűlésnek intézett távirat felolvasása, valamint a pápai himnusz közös eléneklése zárta.

V.

Röviden utalunk a Prohászka melletti tüntetésnek a sajtóban illetve a közéletben mutatkozott további hullámveréseire. A „keresztény” lapok szuperlatívuszokban magasztalták Prohászka, olyan jelzőkkel, mint „az új Magyarország megalapítója”, „a magyar faj védője”, „az első, aki az új magyar élet útját megjelölte a hungarizmusban”.⁴⁸⁰ A tüntetés a lap szerint az életöszön látványos megnyilvánulása, amikor „a magyarság mai tiltakozó gyűlésén elsöpri az útból a támadásokat, amelyeket az erkölcsileg rogyant radikális–liberális–szociáldemokrata gyűlölködés Prohászka személye ellen a maga sajtójában felhalmozott”. Újra felidéztek Prohászkanak a nagygyűlésen elmondott beszédét, amelyen „azzal a jogával élt, amely a lelkek orvoslására hivatott püspököt a társadalmi élet

⁴⁷⁸ Lendvai beszélt az ekkoriban a közéletet „tematizáló” Tremmel-síremlék ügyéről is. Az ügy: 1923 decemberében történt, hogy a Dob utca sarkán lévő Lázár kávéházban tartott jótékonyági rendezvényt részeg katonák zavarták meg, s a dulakodásban *Löbl József* zsidó libakereskedő bicskájával leszúrta Tremmel Mátyás örvezetőt. A szélsőjobb oldali sajtóban Tremmel a zsidók szervezett magyarellenes agressziójának szimbóluma, *Löbl* bicskaja „sakterkés” lett stb., a Tremmelnek állítandó síremlék pedig a „keresztény-nemzeti” oldal tervezett zárandokhelyének számított.

⁴⁷⁹ Cserny József a Tanácsköztársaság alatt működő hírhedt terrorcsapat parancsnoka volt.

⁴⁸⁰ K. Török Miklós: Prohászka Ottokár. In: *A Nép*, 1924. október 31. 5.

vezetésére hivatott gondolkodót megilleti”. Elkötelezték továbbá magukat, hogy megvédjék Prohászka „presztízsének arany páncélzatát”, az „apostol” becsületét a továbbiakban is nyilvános fellépésekkel. Pár nappal később egy másik lap Prohászka névnapiját használta fel a püspök iránti elkötelezettség demonstrálására.⁴⁸¹

A leginkább érintett *Esti Kurír* rövid jegyzetben reflektált a Prohászka-tüntetésre.⁴⁸² A Rassay álláspontját tükröző publicisztika leszögezte, hogy Prohászkát, a püspököt nem támadták soha, de támadták Prohászkát, a politikust, aki „elhagyta rezidenciáját és a politikai arénába ereszkedett”. A püspöki tekintélyt részükről is feltétlen tisztelet illeti – fejtegették –, amíg le nem veti a reverendát és nem cseréli harci páncélra, márpedig Prohászka ezt tette, „lilakesztyűs kezébe kardot fogott”. Márpedig közéleti személyiségekben (így a püspöknek is) tűnie kell a kritikákat, s ha Prohászka elválasztotta az evangéliumot a politikától, akkor ők is megkülönböztethetik a püspököt a politikustól. A tüntetésről csak ekként vélekedtek: „*A csőcselék tajtékzásával eddig sem sokat törődtünk. Nem törődünk vele ezután sem.*”

Az események további következménye az egyrészt Rassay, másrészt Lendvai és Koródy Katona között elmérgesedő viszont lett, kölcsönös sértegetések illetve bocsánatkérésre való felszólítások, megbízottak küldése stb. követte egymást.⁴⁸³

Hogy maga Prohászka hogy vélekedett a nagygyűlési beszédét követő közéleti eseményekről, nincs tudomásunk. A témával kapcsolatosan nem szólalt meg nyilvánosan, és nem foglalkozott az ügygel naplófeljegyzéseiben sem.⁴⁸⁴ Későbbi, katolikus nagygyűléseken való (illetve egyéb egyházi és világi) szerepvállalását, annak irányait az 1924-es közéleti hullámverések aligha befolyásolták.

*Prohászka Ottokárról készült grafika az 1924. évi nagygyűlés egykorú tudósításában
(Nemzeti Újság, 1924. október 14. 7.)*

⁴⁸¹ Fejérmegyei Napló, 1924. november 5. 2.

⁴⁸² Glosszák. In: *Esti Kurír*, 1924. november 1. 7.

⁴⁸³ Ld. erről részletesen, a levélváltások közlésével: Lovagok a túlsó parton. In: *Esti Kurír*, 1924. november 7. 7.; Szózat, 1924. november 4. 8.

⁴⁸⁴ Vö. *Naplójegyzetek* 3.

DOKUMENTUM⁴⁸⁵Prohászka Ottokár: Katolikusok és az erkölcsi dekadencia
(1924. október 12.)

A német ifjúság nyilvánosan megégette Spengler Oswald „Untergang des Abendlandes”⁴⁸⁶ című művét, mint oly hamis prófétaé, aki még néhány száz évet ad a nyugati kultúrának, és azt is csak haldoklásra. A német ifjúság élni akar és máglyára ítéli az élet-ügy harcriadóóját. Hogy kinek lesz igaza, azt nehéz megmondani, mert a kultúrhalál a kérdések és problémák egész erdejét jelenti, s azon eligazodni vajmi nehéz. Más azonban a helyzet, ha ideiglenes dekadenciáról és a sok züllés köztünk jelentkező szimptómáiról esik szó. Ezeket letagadni ugyancsak nem lehet.

E szimptómák is különfélék aszerint, hogy amint az erkölcsi élet más-más teréről valók. Ilyenek az élet ijesztő materializmusa, önzés, a pénzvágy, az auri sacre fames, magyarul az üzleti szellem, a bírvágy szenvedélye és tüze, mely minden ideált háttérbe szorít, és Istenem, törvényen, érzésen keresztül vágat. Ilyen a blazírság és hitetlenség, valamint az az eszményeket éjszakába s feledésbe meríteni vágyó gyűlölet. Ilyen az a világvégi nyegleség, a génusz vérbajossága, hányavetisége Ady Endre s más csörtető óriásban. Mindenekelőtt pedig a nagyvárosi kultúra hevenyfertőzöttsége a szexuális életben.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ A közlés alapszövegének a *Nemzeti Újság*ban megjelenteket tekintettük: Különb nemzedék, mely Istentől születik. In: *Nemzeti Újság*, 1924. október 14. 7. Az ebből hiányzó részeket az alábbi szövegközlésekből pótoltuk, a szövegben *dőlt* jelöléssel: „A mai Magyarország jellege, arculata, szimbóluma a szegény ember!” In: *A Nép*, 1924. október 14. 3.; Hatalmas tömegek a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen. In: *Új Nemzedék*, 1924. október 14. 4. Megtartottuk az eredeti írásmódot („ethika”, „szexuális”, „higgyék” stb.), a további megjegyzéseket ld. a jegyzetekben.

⁴⁸⁶ Oswald Spengler (1880–1936) német filozófus, leghíresebb – magyarul *A Nyugat alkonya* címmel megjelent – művének első kötete 1918-ban, második 1922-ben látott napvilágot. A kötetnek óriási visszhangja volt, Spengler ugyanis nem fogadta el a történelem addigi korszakolását, a haladás értelmezését illetve egészen más következtetéseket vont le az európai civilizáció tanulságaiból, mint korábban, és – ahogy Prohászka is idézte – e nyugati civilizáció végső stádiumához vezető válságjelenségeiről értekezett. Érdekességként megemlítjük, hogy Prohászka ekkoriban erőteljesen foglalkoztathatta Spengler és művének tanulságai, hiszen egy hónappal később az ún. „sajtófőiskolán” hirdetett egy előadást „Reflexiók Spenglernek *Untergang des Abendlandes* című munkájára” címmel. Ennek szövegét egyelőre nem ismerjük, a rendezvény beharangozójára ld.: *MTI. Napi hírek. Napi tudósítások*, 1924. november 15. 12. – MOL K 428. (= Sajtólevéltár. A Magyar Távirati Iroda iratai. Könyvatosok. Online: www.mol.arcanum.hu/mti – 2011. augusztus.) a) sorozat. (A téma egyébként sokakat foglalkoztatott ekkoriban, például Ligeti Pál műépítész is tartott egy nyilvános előadást „Spengler filozófiája művészettörténeti megvilágításban” címmel. Ld.: Előadás Spengler filozófiájáról. In: *Magyarország*, 1924. november 1. 13.) Azt pedig csak további, Prohászka ekkoriban is tapasztalható munkabíráására és szerepvállalásaira vonatkozó adalékként említjük, hogy a Spengler-előadást megelőző napon Csernoch János hercegprímás pappá szentelésének 50 évfordulóján, a Szent István bazilikában tartott ünnepségen is Prohászka mondta a szentbeszédet, egy tudósító szerint a valaha tartott „egyik legszebb beszédét”. Csernoch hercegprímás Budapest díszpolgára. In: *A Nép*, 1924. november 20. 2.; Ld. még: A hercegprímás jubileuma. In: *Pápa és Vidéke*, 1924. november 16. 3. Október második felében is volt közéleti fellépése, nőgyűlésen tartott lelkesítő, a női szerveződést támogató beszédet. A Keresztény Nők Szövetsége közgyűlése. In: *Fejérmegyei Napló*, 1924. október 26. 1.

⁴⁸⁷ Eddig a pontig a szöveg első két bekezdése némiképp más (egymással ugyanakkor megegyező) szövegezéssel jelent meg az *Új Nemzedék*ben illetve a *Fejérmegyei Napló*ban. Egy-egy új elem mellett, a gondolatok tartalmi párhuzama alapján azonban egyértelmű, hogy ugyanannak a beszédnek más lejegyzéssel történt megörökítéséről van szó. Az első két bekezdés az említett lapokban:

„Mélyen tisztelt Katolikus Kongresszus! A német ifjúság ünnepies keretben vetette máglyára és égette el Spengler Oswald *Untergang des Abendlandes* című művét, mert herezist [= eretnkséget] látott benne a német nép, a német kultúra ellen. Spengler adott ennek a kultúrának még néhány száz évet a haldoklásra. A német ifjúság fenséges, hatalmas manifesztációval tiltakozott ez ellen a gondolat ellen. Mi sem hihetjük, hogy ennek a nyugat-európai kultúrának tönkre kellene menni.

Ilyen jelenség a plutokráciának és a pauperizmusnak szikrázó uszítása. Ilyen jelszó: munka rogyásig, élvezet rothadásig. Ilyen az élet kevélysége, amely *Nitzschében, [sic!] Ady Endrében s más hasonló* szertelen elmékben töri, zúzza az egész felséges tradicionális világot. Gondoljunk arra a vándormocsárra, a nyilvános erkölcstelenségnek arra a rémséges, förtelmes szakadékára, amelyet csak így jelzek: a házassági elválások, prostitúció, *nyilvánosházak, leánykereskedelem, fogantatást akadályozó szerek divatja, a házassági elválások förtelme, prostitúció* a művészetben, a táncban, a divatban. Mindenütt látni ezt a végzetes, örült szertelenséget.

Sok minden megmozdult ez ellen. Történtek tiszteletreméltó internacionális fellépések. Ott van a Leánykereskedelem Elleni Nemzetközi Egyesület.⁴⁸⁸ Ott van a pornográfia elleni küzdelem, ez is internacionális. A gondolat az állami törvényhozásba is föl van véve. Ott van a Verband Deutscher Ärzte für Sexualethik,⁴⁸⁹ ott van a Grácból kiindult mozgalom⁴⁹⁰ a nyilvános erkölcstelenségek ellen. De mindezek csak feljajdulások, holott valóságos rémkiáltással kellene fokozódnok. Megremegések ezek, amelyeknek megrendüléssé kell növekednie. Nekünk katolikusoknak elsősorban kötelességünk, hogy mind e törekvésekből kivegyük részünket. Nekünk elsősorban feladatunk, hogy ezzel a rémséges nemzeti és emberi veszedelemmel szemben gátat emeljünk, annak az etikai, gazdasági és szociális okait kutassuk, hogy azután kezet fogva mindenkivel, képesek legyünk – nem mondom, letörni, de töltést, hatalmas bástyát építeni a végveszedelemmel szemben. Ezeknek a bajoknak a gyökerére és a mi teendőinkre akarok rámutatni.

Ennek az egész bajnak a gyökere a férfivilág féktelen, szertelen, brutális nemi élete, amely az Isten törvényével ellenkezik. De ellentétben áll a nemes értelemben vett kultúrával is. Azt látjuk azonban, hogy egész kultúránk tehetetlen harcot vív. *Az ethosz és az erosz áll előttünk, mert az erosz az ethoszban is benne van. A kultúrát, a tudományt, a technikát, a gazdasági produkciót tiszta szellemi világnak kell áthatni. Ugyanígy az ethoszt is, s ha van is benne erotika, legyen az etikus, ha van benne szerelmi élet, legyen az tiszta, szent forrásból táplálkozó. Azt látjuk azonban, hogy egész kultúránk tehetetlen harcot vív. Jóllehet a kereszténység is többször megmozdul, de ezzel a barbár hatalommal szemben nem boldogul. Pedig nekünk azt kell hinnünk, hogy minden égszakadás és földindulás ellenére mégis csak igaz, hogy csak a házasság keretében van megengedve a nemi élet. A katolikus fenséges hit*

Mindenesetre látjuk, hogy az európai kultúra sok tekintetben dekadens. Előttünk vannak a feloszlás jelenségei. Minők például az életnek rémséges materializmusa, az önzés, amely keresztülvág Istenen, törvényen, becsületen s csak egyet akar: több aranyat!”

⁴⁸⁸ Az említett egyesület magyar tagozata (Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen) 1909-ben alakult Prohászka Ottokár és Tisza István elnöklétével, 1918 után értelemszerűen csak Prohászka látta el az elnöki teendőket. A szervezet a prostitúció elleni harc legfontosabb társadalmi intézménye lett, és a püspök elkötelezetten karolta fel valamennyi akcióját, részt vett a nemzetközi prostitúcióellenes mozgalomban. Ld. erről 48. sz. jegyzet.

⁴⁸⁹ 1916-ban alapított német orvosetikai szervezet, pontos elnevezése ekkor (1922-1927 között): Deutscher Ärzte- und Volksbund für Sexualethik, elnevezése többször változott. (1927 után: Ethikbund.) Vö. Frewer, Andreas: *Medizin und Moral in Weimarer Republik und Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main, 2000. 53., 74.

⁴⁹⁰ A célzás arra vonatkozik, hogy 1924. szeptember 20-án Grazban tartották a leány- és gyermekkereskedelem felszámolását hivatott világkongresszus hatodik ülését, melyen 24 állam képviseltette magát, Magyarországról Prohászka, mint a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen elnöke is részt vett a tanácskozáson. Prohászka nagy sikert aratott azzal a beszédével, melyben a vallási élet gyökereit felszámoló „általános erkölcsi dekadenciára” hívta fel a figyelmet, továbbá arra, hogy „a vallás megingathatatlanul fennáll, ellenben az általános közszellem bomlása, a lankadság, mely a hitélethez hűtlen, s a materializmus karjaiba veti magát, az élvezetek bálványá előt térdet hajt, s lassan a nemzet erkölcsét csődbe juttatja”. Prohászka továbbá ekkor is a nyilvánosházak ügyében emelt szót, s ennek is lehetett abban fogantatja, hogy a megjelentek elkötelezték magukat a rendőri szabályozás szigorítása mellett. Ld. részletesen: *Küzdelem a leánykereskedés és a prostitúció ellen*. Szerk.: Doros Gábor. Budapest, 1935. 74-75.; ill. *MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. szeptember 20. 27. – MOL. K 428. a)*

szerint a házasság célja nem a kék, hanem a gyermek. Ezt a célt nem szabad semmiféle tekintetért háttérbe szorítani. A mi morálunk nem kétféle, hanem egyféle. Nem dobunk követ a perditára, hogy bókoljunk a gavallérnak. Azt akarjuk, hogy a közös bűnért közösen lakoljanak, és ha a perditákat és a prostituáltakat bárcázzák, ellenőrzik, higiénikus felügyelet alatt tartják, mi lesz a férfiakkal? Ők szabadon terjeszthetik a vérbajt és a közösen elkövetett bűn terhét a férfikultúra valamilyen kultuszával csak az egyik félre tolhatják.

Én nem terjeszkedem itt ki – igazán undorodnám tőle – a statisztikára. Nem akarok beszélni arról, hogy a fővárosban mi van. Nagyra becsülöm azokat, akik az erkölcsrendészet ügyeit intézik, de ha azt kérdezem tőlük, hány perdita van, azt mondják, ne kérdezzem. Nem kétezer van itt, hanem százezer. *Ne kérdezzem, hogyan vannak ellenőrizve, mert az ellenőrzés nem ér semmit. Minden 8-9. ember vérbajos volt, vagy vérbajos. Ez a szomorú statisztika. Ezek beviszik az infekciót a házasságba is. A szifiliszben szenvedő asszonyok 70 százaléka holtgyermeket szül, vagy olyat, aki életének első évében elpusztul. A kórházak mutatják, hogy milyenek ezek a gyermekek. És ott a gyermekek nem is gyermeknek, hanem átoknak, szenvedésnek, nyomorúságnak születtek, akik szüleik bűneiért szenvednek.*

*Mit kell ezekkel az állapotokkal szemben tenni? Elsősorban mindnyájunknak az internacionális kongresszus álláspontjára kell helyezkedni. Ne legyenek nyilvános házak, ne legyen hatósági ellenőrzés.*⁴⁹¹

Képzeljék el azt a rémséges farizeuskodást, hogy a hatóság elfogadja a keresztény morált, az eszmények kultuszát hirdeti s ugyanakkor megengedi, hogy 16-17 éves éretlen ifjak belemásszanak az általa engedélyezett pocsolóba. Mit gondoljon az a fiatalember a keresztény erkölcsi kultúra komolyságáról, az erkölcsi törvények tiszteletben tartásáról. *Ne hagyjuk magunkat megtéveszteni azzal, hogy mindez a higiénia miatt történik. A bűnt hivatalos intézményekkel biztosítani nem szabad. Nekünk azok az állapotok kellene, aminőket Hollandiában, Skandináviában és Angliában látunk. Az etikát illetőleg hagyjunk szabadkezet. A szabadkéz pedig azt mondja: félre a nyilvános bűnre vezető alkalmakkal.*

Második feladatunk a barbár közvélemény fölsegítése, tisztább nemesebb gondolkodás meghonosítása. A mi kultúránk barbársága a sexuális élet nyomában fakad. *Ha a férfiak azt gondolják, hogy nem lehetnek tiszták, ez barbárság. A középkorban a kánpad használata, a mindenféle babona űzése, a házasságtörő asszonyok megkövezése, ez mind barbárság. A mi korunknak is számtalan barbársága van, amelyek ellen küzdeni kötelességünk. Ezeknek egyike*⁴⁹² *a sexuális barbárság, amely ellen legfőképpen kell küzdeni. Különben megvalósul az apokalipszisnek rémes látománya, hogy a tengerből kiemelkedik valami, amit mindenki imád.*⁴⁹³ Ez az állat, amely letöri az akaratnak, a hitnek uralmát. Segítsünk azon, hogy a mai modern gazdasági, kulturális és irodalmi levegő ne legyen telítve hipersexualitással. Segítsenek, hölgyeim, önök is, divatjuk megvetésével. A modern divat teljesen a sexualitás motívumán épül. Mikor látom a divatos hölgyeket, az a gondolatom, hogy ez merő rekláma a húsnak és a meztelen testnek. A nagyvárosi kultúra ugyanis sokféle tekintetben ingerli a nemi életet. Ott van a tömeglakás, s ott van minden, ami az ember feje, szeme, szíve fölött rajzik, a kirakat, a hirdetések, a pornografikus irodalom. Hölgyeim, az önök divatja korbácsolja fel a férfiak nemiségét. Hogy akarhatják akkor azoknak tisztaságát?

Nekünk főleg az etikai erők felszabadítására van szükségünk. Hinni és akarni. Hinni, hogy ezt lehet akarni, mert lehet. *Én nem hiszek azoknak a reformátoroknak, orvosoknak, szociálpedagógusoknak, akik azt mondják, hogy ezt nem lehet, hogy ez az ösztönnek*

⁴⁹¹ A mondat a *Zalai Közlöny* saját tudósítójának beszámolójában így szerepel: „Itt csakis egy álláspontra lehet helyezkedni: ne legyenek nyilvános házak, ne legyen hatósági ellenőrzés!” Ld.: A XVI. országos katolikus nagygyűlés. In: *Zalai Közlöny*, 1924. október 14. 3. A kongresszussal kapcsolatosan ld. 48. sz. jegyzet.

⁴⁹² *A Népből és az Új Nemzedékben*: „Egyike ezeknek”.

⁴⁹³ Utalás a Jelenések könyve 13. fejezetében írtakra.

*szükséges és nélkülözhetetlen útja. Én nem hiszem, hogy a kloakából kell a házasság szentélyébe menni.*⁴⁹⁴ Akik azt mondják, nem lehet, azokkal szemben a kereszténység azt mondja, hogy nemcsak lehet, de kell, mert az emberiség nem maradhat a sexualitásnak azon a fokán, amely megtagadja az erkölcsöt, az eszménységet, bepiskolja a házat és nyomorékká teszi az új nemzedéket. *Lehetséges-e, hogy gazdasági és higiéniai szempontból örvénynek szaladjunk neki?*

Ha nem lehetséges másképpen, lépünk rá a katolikus keresztény erkölcstannak bazaltköves utcájára. Kérem a fiatalságot és itt a magyar cserkészmozgalomra gondolok, hogy higgyenek a tiszta ifjúságban. Lobogtassák meg ezt a szenvedő és rokkant közvélemény tengere fölött. Lobogtassák meg ezt a zászlót és higgyék, hogy lesz egy külön nemzedék, amely nem húsból, vérből, kevélységből, hanem Istentől születik, amely Pál apostollal azt mondja, hogy a Krisztus vére lüktet bennem,⁴⁹⁵ mert misztikus testének csodálatos életereit érzem. Ha tenni készek vagyunk, meg lehet győződve, hogy győzni is fogunk.

FÜGGELÉK

Részletek Prohászka további, a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen tartott további beszédeiből:

1. A Szociális Misszió Társulat díszközgyűlésén (Középponti Katolikus Kör „fehér” terme):

*„Egy érzés és egy gondolat vezet valamennyiönket: a szociális érzés és a szociális gondolat. Mi az a szociális gondolat? Olyan, mint a napsugár, jólét, megértés és szeretet. A Szociális Misszió Társulat a szeretetet akarja tettekké változtatni. A mai társadalom, amely bomlik és beteg, új igényekkel lép fel. A Szociális Misszió Társulat hivatása, hogy a betegség ellen fellépjen és a társadalmat a kellő szérummal illuminálja.”*⁴⁹⁶

2. A Katolikus Tanítók Országos Szövetsége közgyűlésén (Szent István Társulat díszterme):

*„A népkultúra sajnos, még nagyon alacsony fokon áll nálunk.”*⁴⁹⁷

*„Az emberiségen valami nagy fáradtság mutatkozik. Főként az intelligencia dekadens és fáradt. Olyan tanítókra van szüksége az országnak, akik teljesen magyarok. A tanítóság az a hatalmas emeltyű, amellyel a magyarságot a kívánt egységbe emelhetjük.”*⁴⁹⁸

„Ma a gyermek más levegőben él, mint például a XVIII. században, ne felejtsük, hogy a gyermek is függvénye azoknak a gazdasági, kulturális, egészségügyi tényezőknek, amelyek a mostani világ jellegét adják. Az emberek nagyon szeretnek mostanában beállani a történelem világításába, nagy cselekvéseket, elindulásokat mégis alig látunk, a látszólagos haladás tulajdonképpen visszaesést jelent, mert nincs belülről felboltozva. A fáradtsággal, az elégtelenséggel állítsuk szembe azokat a nagy életnyilvánulásokat, amelyek a mélységekből

⁴⁹⁴ A *Nép* csak eddig a pontig közölte a szöveget.

⁴⁹⁵ Nem tudjuk, Prohászka itt melyik bibliai helyre célozhatott, Krisztus vérével kapcsolatosan számos utalás található a páli levelekben. A szövegkörnyezetből fakadóan talán 2Kor 5, 14. lehetett. („Krisztus szeretete ösztönöz minket”).

⁴⁹⁶ Új Nemzedék, ld. 8. sz. jegyzet.

⁴⁹⁷ Népszava, ld. 24. sz. jegyzet.

⁴⁹⁸ Pesti Napló, ld. 8. sz. jegyzet.

felfelé törnek, engedjük magunkra bocsátkozni a felülről jövő fenséges fényeket: a tanító érezze magáról, hogy ő nagy misszióban jár. Persze, hogy ez nem jelenti azt, hogy az anyagi nyomorúságot vigasztalásokkal akarom elcsitítani. A testnek meg kell adni a magáét.”⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ A Nép, ld. 8. sz. jegyzet.

Pál Ferenc: Adalékok Prohászka Ottokár és a szombathelyi egyházmegye kapcsolatához

Szombathely katolikus társadalmi élete a századfordulón

A Szombathelyi Egyházmegye katolikus társadalma a 19-20. század fordulóján – elsősorban az egyházpolitikai küzdelmek következtében – jelentős fejlődésen ment keresztül. *Hidasy Kornél* (1828–1900) megyéspüspök, valamint a Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan még az 1894-ben megalakult Vasvármegyei Katolikus Körben látták a katolikus társadalom reorganizációjának lehetőségét. Ennek támogatására, egyfajta szócsőnek hozták létre 1895-ben az egyházmegye lapját, a *Szombathelyi Újságot*. A Katolikus Néppárt megalakulása után azonban mind a papság, mind pedig a püspök egyértelműen a politikai színtéren látta a katolikus érdekek hatékony képviselésének lehetőségét. Ezért a már megalakult lapot is a Néppárt érdekeinek rendelték alá.⁵⁰⁰ A klérus a politikai fellépésen túl szorgalmasan részt vett a katolikus társadalmi élet aktivizálásában is. Ezt bizonyítja az egyházmegyében ekkor működő katolikus legényegyletek viszonylag nagy száma, a Szent Vince és Szent Erzsébet Egyletek léte, az 1902-ben megalakult Katolikus Nővédő Egyesület, valamint a hihetetlen mennyiségű, számtalan fajtájú és célú hitbuzgalmi szerveződés.⁵⁰¹

Mint azt *Gergely Jenő* kimutatta, a keresztényszocializmus országos elterjedésének gyökerei egyértelműen Szombathelyig nyúlnak vissza.⁵⁰² Az említett társaságoktól némileg eltérően – amelyek elsősorban a papság közvetett, vagy közvetlen irányítása mellett működtek – teljesen „civil alapon” jött létre 1903 júliusában *Herényi Jenő* ügyvéd kezdeményezésével és vezetésével a Szombathelyi Katolikus Munkás Egyesület, amelynek alapszabálya mintájára hamarosan országszerte alakultak keresztényszociális alapon szerveződő munkásegyletek.

Még nem tisztázott, hogy *Herényi Jenő*t mi vezette az alapítás gondolatára. *Herényi* 1902-ben szerezte meg ügyvédi diplomáját a budapesti egyetemén, s hazatérte után – már 1903 márciusában – a szombathelyi Katolikus Kör közgyűlésén felvetette a munkásegylet alapításának gondolatát. Egyúttal indítványozta, hogy „*mint más vidéki kath[olikus] körök, hívják meg a kath[olikus] társadalmi akció nagy alakját, Prohászka Ottokárt egy-két előadás megtartására.*”⁵⁰³ Az azonban még nem bizonyított, hogy *Herényi* Prohászkaótól szívta magába a keresztényszociális eszmeiséget. Budapesten ugyanis már 1901 májusában megtartották az első keresztényszociális kurzust, amelyen *Giesswein Sándor* is előadott, s emellett még számtalan más alkalma lett volna a keresztényszociális eszmeiséggel találkozni a fővárosban.⁵⁰⁴

1904-ben *Herényi Jenő*t megválasztották az Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének egyik alelnökévé.⁵⁰⁵ A képviselőválasztáson 1906-ban Pápán keresztényszocialista jelöltként indult még a párt megalakulása előtt –, azonban csúfos

⁵⁰⁰ Erről bővebben: Pál Ferenc: A Vas vármegyei katolikus sajtó a 19-20. század fordulóján. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2008/3. 46-50.

⁵⁰¹ Erről bővebben: Pál Ferenc: A katolikus reneszánsz előhangja: katolikus egyesületek, társaságok Vas vármegyében, 1867-1914. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2009/3. 53-68.

⁵⁰² Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923*. Budapest, 1977. 29.

⁵⁰³ A kath. kör közgyűlése. In: Szombathelyi Újság, 1903. március 22. 1.

⁵⁰⁴ Gergely Jenő: *Giesswein Sándor a keresztényszocialista prelátsus*. In: *Főpapok, főpásztorok, főrabbiak. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből*. Budapest, 2004. 64.

⁵⁰⁵ GERGELY 1977. 32.

kudarcot szenvedett.⁵⁰⁶ 1907-ben egy 1906-os sikertelen keresztényszocialista sztrájk miatt távozott Szombathelyről. Budapestre, majd Mezőkövesdre, majd újra Budapestre költözött. Életrajzi adatai a továbbiakban nem ismertek, s nem tudunk róla, hogy Herényi szombathelyi működése során, vagy azt követően bármilyen kapcsolatot tartott volna fenn a székesfehérvári püspökkel.

A herényi kapcsolat

A Szombathelyi Egyházmegyében Prohászka Ottokár neve először az 1896-os országgyűlési választásokkal kapcsolatosan bukkant fel. Az akkorra már megehetősen jól szervezett Katolikus Néppárt a rumi választókerületbe jelöltet keresett. E választókerület később elsősorban az ott működő domonkos szerzeteseknek köszönhetően – a Katolikus Néppárt egyik biztos bástyájává nőtte ki magát. A jelöltkeresés során került előtérbe Prohászka Ottokár. Ám éppen a domonkos prior, *P. Glasics Egyed*⁵⁰⁷ vasvári plébános javaslatára – aki azt mondta, hogy Prohászka nevét az egyszerű nép fiai nem tudják kiejteni, így szavazatuk érvénytelennek minősül – nem fogadták el. Így lett jelöltjük *Buzáth Ferenc*, s így lett Prohászka vágvécsei képviselőjelölt, ahol a választási csalásoknak köszönhetően – tán épp a P. Glasics által megjósolt módszerekkel – vereséget szenvedett...⁵⁰⁸

Prohászka a kudarc után sokáig távol tartotta magát a politikától, azonban kapcsolata a Szombathelyi Egyházmegyével nem szakadt meg. A székesfehérvári püspök több látogatást tett az egyházmegyében, ezeknek a látogatásoknak pedig a leggyakoribb helyszíne – a sajtó híradásai alapján – a Szombathelyhez közeli Herény volt, ahol is ő ilyenkor a Gothard család vendégszeretét élvezhette. Az 1906-os választást követően a sokoldalú herényi földbirtokos, *Gothard Sándor* személyében egy olyan, az egyesült ellenzék által indított jelölt kapott képviselői mandátumot, aki bár függetlenségi jelölt volt, magáról többször kijelentette: „*én keresztényszocialista vagyok*”.⁵⁰⁹

Gothard Sándor a szombathelyi Mayer gépgyár egyik tulajdonosaként a gyakorlatban is igyekezett tenni dolgozói munkakörülményeinek javításán, s emellett élénk kapcsolatot ápolt a különböző keresztényszocialista szellemiségű egyletekkel, csoportosulásokkal – így a szombathelyi Katolikus Növédő Egyesülettel, amelynek felesege egy időben elnöke volt,⁵¹⁰ valamint a Szombathely és Vidéke Keresztény Munkás Egyesülettel, illetve a katolikus legényegylettel. Mindezek fényében nem lehet véletlen, hogy az akkor már országos hírnévnek örvendő herényi földbirtokos-gyáros, szoros kapcsolatot alakított ki Prohászka Ottokárral – lehetséges, hogy éppen Budapesten, hisz Prohászka székesfehérvári püspökként a felsőház tagja lett.

A Vas megyei hírlapok több alkalommal is beszámoltak a székesfehérvári püspök a herényi látogatásáról. 1906-ban a liberális *Vasvármegye* tudósított arról, hogy június 21-én az akkor már székesfehérvári püspök meglátogatta Gothard Sándort országgyűlési képviselőt. A püspök négy napig tartózkodott Herényben.⁵¹¹ A négy nap folyamán végig Gothardnál szállt meg, s csak egy rövid látogatást tett *István Vilmos* (1849–1911) szombathelyi püspöknél.⁵¹² E

⁵⁰⁶ GERGELY 1977. 45.

⁵⁰⁷ P. Glasics Egyed OP (1848-1927) Szlovén származású domonkos szerzetes, a Vasvári Domonkos Kolostor priorja. Vasvár lelkes néppárti szerzetese. Életrajzához lásd: Zágorhidi Czigány Balázs: Rendi élet a XIX-XX. század fordulóján Glasics Egyed krónikája nyomán. In: *A Domonkos Rend Magyarországon*. Szerk. Illés Pál Attila – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest–Piliscsaba–Vasvár, 2007. 148-164.

⁵⁰⁸ DRGY, Vasvár, Böle Kornél iratai. P. Glasics Egyed: A Vasvári Rendház legújabb története.

⁵⁰⁹ Függetlenségi zászlóbontás. In: *Vasvármegye*, 1905. november 21. 1-2.

⁵¹⁰ A Kath. leányvédő Egyesület Közgyűlése. In: *Szombathelyi Újság*, 1906. 12. 4.

⁵¹¹ Prohászka püspök Herényben. In: *Vasvármegye*, 1906. június 21. 2.

⁵¹² Prohászka Ottokár. In: *Vasvármegye*, 1906. június 22. 2.

rövid látogatást minden bizonnyal csak az udvariasság diktálhatta, hisz az amúgy is zárkózott István Vilmos nem valószínű, hogy Prohászka Ottokárral közös eszmei irányvonalat képviselt volna. A szombathelyi püspökről ugyanis egyértelműen megállapítható, hogy kormánypárti támogatással szerezte meg püspöki székét, s emiatt rossz kapcsolatot ápolt azon papjaival is, akik a Katolikus Néppárt helyi vezetői közé tartoztak – mint *Gaál Sándor* (1848–1937), vagy *Kincs István* (1867–1942).

A 1909 őszéről is van adatunk arra vonatkozóan, hogy Prohászka Herényben, a Gothard családnál tartózkodott. A püspök ekkor egy szerdai napon érkezett, felé sem nézett a szombathelyi főpásztornak, hanem csütörtökön délután Kőszegre utazott, hogy sétáljon egy kicsit a város környéki hegyekben, illetve meglátogassa a Kincs István plébánost, az akkoriban Vas megyében népszerűnek mondható író és néppárti politikust. Mivel Kincset nem találta otthon, elidőzött egy kicsit a káplánok körében, majd elindult haza Székesfehérvár felé.⁵¹³

Prohászka és Gothard Sándor baráti viszonyát bizonyítja az a néhány Gothardhoz címzett levél, amelyet a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár őriz. Az utolsó dátuma 1927. március 16. Ez annyiban érdekes, mivel Gothard első házassága *Haczky Laurával* tönkrement, s a valóper nyomán el kellett adnia kastélyát, birtokait, majd ezt követően 1919-ben újra megházasodott.⁵¹⁴ E köztudomású tény ellenére a tönkrement, elvált mezőgazdasági szakemberrel a püspök egészen haláláig fenntartotta a kapcsolatot sőt, 1925. november 15-én kelt levelében a következőket írta Gothardról: „örülök, hogy ily embert ismerek, amilyen Gothard Sándor. Érzem, hogy emberi kiválóság, s az ember örül, hogy ilyen akadt az útjába.”⁵¹⁵

A szombathelyi plébános

Prohászka látogatásai során gyakran találkozott Szombathely város plébánosával, *Gaál Sándorral*. Róla a *Géfin Gyula* által szerkesztett Szombathelyi Egyházmegye története a következőket jegyezte fel: „A 90-es években az egyházpolitikai harcok idején rendkívül jelentős szerepet vitt. A Néppárt több mandátumot ajánlott fel neki, de mindig visszautasította. Az Egyházmegyei Nyomda felállítása, a „Szombathelyi Újság” megindítása és a Kath[olikus] Kör, valamint a Kath[olikus] Legényegylet megszervezése és otthonának felépítése nevéhez fűződik. Jelentős a szerepe az Egyházmegyei Takarékpénztár és a Szalézi Intézet felállításában. Kegyeletes ragaszkodás fűzte Zichy Nándor grófhhoz és benső barátság Prohászka Ottokárhoz.”⁵¹⁶

Géfin Gyula kanonok, egyháztörténész hagyatékában található *Somogyi Károly*⁵¹⁷ kámi plébános, korábbi szombathelyi káplán Gaál Sándorról szóló visszaemlékezése. Ebben ezekről a látogatásokról a következőket írja: „A nyári vakációt Prohászka Gothárd [sic!] családnál töltötte. A Gothárd családdal nagyon jó viszonyban volt. Gaál mint plébános a nyári hónapokban vásár- és ünnepnapokon kijárt a herényi templomba misézni, Prohászka pedig prédikálni szokott. Olyan prédikációkat kaptak a herényiek, hogy sokáig megemlegették. Prohászka mindig a mezei utakon sétált, s itt készült a beszédre. Azt szokta

⁵¹³ Prohászka Ottokár. In: Szombathelyi Újság, 1909. szeptember 26. 7.

⁵¹⁴ Széll Kálmán: Ifjú Gothard Sándor ismeretlen verseskötete és ami mögötte van. In: Vasi Szemle, LV. évf. (2001) 5. 531.

⁵¹⁵ SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény – Prohászka levele Gothardhoz, 1925.XI.15.

⁵¹⁶ Géfin Gyula: *A Szombathelyi Egyházmegye története. III. köt.* Szombathely, 1935. 105.

⁵¹⁷ Somogyi Károly (1896-1977). 1921-ben szentelték pappá, 1925-37 között Szombathelyen káplán ill. plébánoshelyettes, majd haláláig kámi plébános.

mondani itt a szabadban jönnek a legjobb gondolatai.”⁵¹⁸

Gaál Sándor Prohászka-tiszteltéről Somogyi több anekdotát is feljegyzett: „*Akik szeretnék Prohászkát azokat dicsérte, akik kellemetlenkedtek neki, azokra bosszús volt. Egy alkalommal a szombathelyi ferenceseknél tartott lelkigyakorlatot. A lelkigyakorlat után azt mondja:*

– *Ezek a barátok becsületes magyar emberek, mert az oratóriumban, minden teológusnak a helyén ott vannak „Prohászka elmélkedései”*”.

Maga Prohászka is vélhetően nagyra becsülte Gaált, ugyanis a plébánosról szóló nekrológban a szerző a következő szavakat adta Prohászka szájába: „*Ismerem Magyarország papságát, kissé a külföldet is, de mondhatom, ilyen koponyával nem akadt dolgom. A káplán urakat irigylem, hogy e mellett a nagy és nemes szívű ember mellett tölthetnek éveket.*” Kicsit lejjebb a cikkben a következőket olvashatjuk: „*Prohászka Ottokár egy időben arra akarta rábírni Gaál Sándort, hogy menjen át a székesfehérvári egyházmegyébe, ahol a káptalanja tagjává és püspöki helynökévé teszi őt. Gaál puritánsága elhárította magától a kitüntetést, s a két nagy férfiú barátsága sértetlen maradt.*”⁵¹⁹

1911-es lelkigyakorlat

Minden bizonnyal a Gothárd családdal, valamint Gaál Sándorral való jó kapcsolata áll annak a háttérben, hogy Prohászka püspök 1911 márciusában a Szombathelyi Katolikus Növédő Egyesület meghívására lelkigyakorlatot tartott a hölgyeknek és konferenciát az uraknak.

Ekkor sedis vacantia volt a Szombathelyi Egyházmegyében. Az 1910. december 24-én elhunyt István Vilmos halálát követően *Horváth István* nagyprépost püspöki helynöként vezette az egyházmegyét. Az egyházmegyének tehát még jól is jött, hogy a hírlapok, a nagy püspöktalálgatások közepette egy kis szünetet tartottak. (Lehet véletlen is, de elgondolkodtató, hogy nem István Vilmos püspök életében került sor erre a lelkigyakorlatra.)

A *Szombathelyi Újság* 1911. február 26-i számában adott hírt a Katolikus Növédő Egyesület tervéről, miszerint a hölgyeknek a püspök március 23. és március 25-e között a domonkos zárda templomában tartja lelkigyakorlatát, míg az uraknak esténként a Székesegyházban.⁵²⁰

Prohászka szombathelyi lelkigyakorlata és konferenciája egy több hónapos vitát váltott ki a Vas megyei hírlapok hasábjain. A tervek ugyanis hamarosan módosultak. Március 5-én a *Szombathelyi Újság* egy olvasója az eseménnyel kapcsolatos levelében a következő félelmét fogalmazta meg: „*Úgy hallom az intéző körök a legnagyobb csendben, majdnem titokban akarják ezeket a konferenciákat megszervezni.*” Az olvasó levél mellett mindjárt ott volt a szerkesztői cáfolat, miszerint csak a helyszín kérdéses, ugyanis tartanak attól, hogy a püspök képtelen lesz a Székesegyházat „bekiabálni”.⁵²¹ A levél megjelenését követő második napon azonban már a szabadelvű *Vasvármegye* is követelte: „*Halljuk Prohászkát!*”. A lap szerint ugyanis „*ha Prohászka beszél: kultúresemény, akármilyen is az a felfogás, amelyet hirdet.*”⁵²² A későbbiek során felmerült lehetséges helyszínként az akkoriban épült Kultúrpalota is, de ezt hamar elvetették, miután ebből is botrány tört ki.⁵²³

⁵¹⁸ SzEL, Géfin Gyula hagyatéka, Cédula anyag, Gaál Sándor.

⁵¹⁹ Gyuk Pál: Mozaikszemek gránitból. In: Vasvármegye, 1937. március 28. 6.

⁵²⁰ Prohászka püspök Szombathelyen – Márciusban jön. In: Szombathelyi Újság, 1911. február 26. 5.

⁵²¹ Prohászka püspök Szombathelyen – Levél a szerkesztőhöz. In: Szombathelyi Újság, 1911. március 5. 3.

⁵²² Halljuk Prohászkát! In: Vasvármegye, 1911. március 7. 8.

⁵²³ Prohászka és a kultúrház. In: Vasvármegye, 1911. március 10. 1. A cikk szerint a *Szombathelyi Újság* támadta meg a városvezetést, miszerint nem akarják odaadni a kultúrház dísztermét a rendezvény céljaira. „*Keresztény tudós előtt, ha Prohászka is a neve, nem nyílnak meg a kultúrház kapui.*” A *Vasvármegye* ezt visszautasította, s azzal vádolta a *Szombathelyi Újságot*, hogy Prohászka nevét néppárti korteskedésre használja.

Végül a konferenciabeszédeket a püspöki palota nagytermébe hirdették meg, amelyre mintegy 600 meghívót küldtek ki. (A hölgyek lelkigyakorlatán az érdeklődők a Katolikus Növédő Egyesület tagjain kívül 2 korona tagsági díj, valamint 2 korona dologi kiadás kifizetése után vehettek részt.) A konferencia ideje alatt Prohászka Gaál Sándor vendége volt.⁵²⁴ Március 23-án 3 órakor érkezett, majd 4 órakor már tartotta a lelkigyakorlatot a domonkos nővéreknél.⁵²⁵ Ezt követően fél héttől került sor az első konferenciabeszédre a zsúfolásig telt teremben. Első előadásának *Az Isten országa bennünk van*,⁵²⁶ a másik kettőnek *Miképpen kell az Istenben való hitet elfogadhatóvá tenni és a hitetlenséget gátolni?* volt a címe.

Somogyi Károly visszaemlékezésében az alkalomról a következőket jegyezte fel: „*Olyan nagy volt az érdeklődés, hogy a püspökvár lépcsőit meg kellett erősíteni. A nagy tömeg, amely a nagy teremben hallgatta a beszédeket, a lépcsőket annyira megviselte, hogy a leszakadástól kellett tartani. Itt történt, hogy egyik alkalommal olyan magas szárnyalású beszédet tartott Prohászka, hogy Széll Ignác államtitkár, Széll Kálmán miniszterelnök testvére az első sorban elaludt. Beszéd után azt mondja Gaál a püspöknek: Méltóságos Uram[!] Tetszett látni, hogy a Sznóz (?) Náci /ez volt a baráti neve/ hogyan aludt az első padban? Úgy látszik a mi intelligenciánknak magas a beszéd stílusa.*”⁵²⁷

A szabadelvű Vasvármegye is elragadtatásának adott hangot a Prohászka beszédei kapcsán: „*Csak pár napig volt közöttünk Székesfehérvár zseniális püspöke, csak háromszor hallhattuk mélységes filozófiával telt előadásait, s mégis, ha valaki, úgy ő elmondhatja magáról, hogy jött, látott és győzött – és meghódított vallásfelekezet nélkül mindenkit, akik őt hallották, férfiakat, nőket, szegényt, gazdagot, tudatlant és bölcsét.*”⁵²⁸

A fenti sorokra válaszul a Szombathelyi Újság egész hadjáratot indított a szabadelvű lap ellen. „*Néhányan az Ébredés páholy vallástani nihilizmusát vélték beigazoltnak Prohászka gondolataival.*”⁵²⁹ Majd ugyanezen újságban pár oldallal hátrébb: „*többen modernizmust, pantheizmust szimatoltak szellemi produktumaiban*”.⁵³⁰

A két eltérő világnézetű lap vitájának oka minden bizonnyal az volt, hogy a helyi szabadelvűek és szabadkőművesek úgy vélték: Prohászka személyében megtalálták azt az embert, akit a kemény, kompromisszumra képtelen, politizáló szombathelyi papság számára egyfajta vállalható ellenpéldaként mutathatnak be. Ezt a mintát, ezt a Prohászka-féle megértőbb, békülékenyebb hangnemet, valamint modernizmust a papság elutasította.

Prohászka, mint szombathelyi püspök?

Prohászka távozásával újból előtérbe került a püspökválasztás kérdése. Egyre-másra bukkantak fel a hírlapok hasábjain az egymástól eltérő valóságtartalmú hírek a leendő szombathelyi főpásztor személyéről. A jelöltek között volt többek között Giesswein Sándor, Glattfelder Gyula, Gaál Sándor és még több jeles egyházi személyiség. Mivel azonban ezek csak hírlapi források, mondhatni pletykák, nem szabad teljesen hitelt adnunk nekik. De mint minden pletykának, úgy az egyes „jelöltekről” szóló találgatásoknak is volt valóságtartalma.

A Vasvármegye május 19-i száma például a következő hírt közölte:

fel.

⁵²⁴ Prohászka Ottokár Szombathelyen. In: Szombathelyi Újság, 1911. március 19. 6.

⁵²⁵ A Kath. Növédő Egyesület közgyűlése. In: Szombathelyi Újság, 1911. március 12. 2.

⁵²⁶ Prohászka Ottokár köztünk. In: Szombathelyi Újság, 1911. március 25. 1.

⁵²⁷ SzEL, Géfin Gyula hagyatéka, Cédula anyag, Gaál Sándor.

⁵²⁸ Prohászka Istene. In: Vasvármegye, 1911. április 16. 5.

⁵²⁹ A püspökvár nagytermében. In: Szombathelyi Újság, 1911. április 2. 5.

⁵³⁰ Prohászka lelkigyakorlati Szombathelyen. In: Szombathelyi Újság, 1911. április 2.

„A szombathelyi püspökség betöltésének kérdése még megoldásra vár és végérvényes döntés csak legközelebb várható eddig még döntés nem történt. Kormánykörökben két püspökjelölt neve van forgalomban, az egyik Horváth István káptalani helynök, a másik Mikes János. Szó volt arról is, hogy Prohászka Ottokárt kínálják meg a szombathelyi püspökséggel, de Prohászka azon az elvi alapon áll, hogy a püspökségeket nem szabad cserélgetni.”⁵³¹

A Vasvármegye tehát sajtónyilvánosságot adott Prohászka Ottokár jelöltségének, de azonnal esélytelennek is kiáltotta ki őt. Adódik a kérdés, vajon mi volt a lapnak ezzel a célja? Prohászkanak ugyanis – aki 1905-től már székesfehérvári püspök volt – egyszerűen nem lett volna oka elcserélnie püspöki székét a szombathelyire. Sem a javadalom, sem a presztízs nem indokolta volna ezt. Amíg a székesfehérvári püspökségnek 7656 katasztrális holdnyi birtoka volt, addig a szombathelyinek csak 7417. Nem mellesleg Székesfehérvár Pest közelsége, valamint történelmi hagyományai miatt eleve vonzóbb lehetett Prohászkanak Szombathelynél.⁵³²

Mégis mi lehetett akkor az ok? Elképzelhető, hogy a székesfehérvári püspök március 19-i látogatását vélték egyfajta tapogatózásnak az üres püspöki szék irányába. Lehetséges az is, hogy az ok Prohászka 1911. júniusi indexre tételében keresendő. Azt vélhetően már májusban lehetett sejteni, hogy a Szentszék előtt van az ügy. Azzal, hogy a kormány egy püspökségre újfent őt jelölte, lényegében kiállt mellette, s egyúttal fricskát nyomott a Róma orra alá. Az is elképzelhető, hogy miként a kormány 1905-ben Prohászka székesfehérvári kinevezését saját népszerűségének erősítésére használta fel, úgy ekkor is ilyen céllal vették elő a nevét.

Prohászka jelöltsége a szombathelyi püspöki székre mindezek ellenére pusztán jelképesnek tekinthető. A „valódi” versengésbe nem tudott – s minden bizonnyal nem is akart – volna beleszólni.

Mikes és Prohászka

Végül a püspökválasztás eredményeként Mikes János került a szombathelyi főpásztori székbe. A fellelt források azt bizonyítják, hogy az új főpásztor és Prohászka Ottokár kapcsolata már egészen más szinten mozgott, mint püspökelődjéé, István Vilmosé. Mikes Jánosnak első bérmaútja közben, 1912-ben vakbélgyulladásra lett. Meg kell szakítania programját és Budapestre kellett távoznia gyógykezelésre. A bérmaútját a szombathelyi egyházmegyében ekkor már szinte halaszthatatlannak mutatkozott, hisz István Vilmos már 1906 óta nem tartott bérmautat. Mikes, hogy a bérmaút ünnepélyes kereteit megadja, püspöktársaihoz fordult segítségért. Pünkösdkor még Kutrovác Ernő győri segédpüspök szolgáltatva ki a szentséget, az ezt követő időszakban pedig sokak meglepetésére Prohászka Ottokár érkezett Szombathelyre, s vállalta az idegen egyházmegyében a bérmaút fáradságait. Kedden, szerdán, csütörtökön bérmaút, majd pénteken a „fél 1 órai vonattal csak úgy egymagában[,] ahogy jött, kis kézitáskáját magához véve Budapestre utazott”.⁵³³

Pár hónappal később, októberben Prohászka Ottokárt ismét Szombathelyen találjuk. Ekkor újfent régi ismerősét, Gothard Sándort látogatja meg – nála szállva meg –, de már másnap látogatást tesz Mikes püspöknél, akivel sorra vizitálja barátait, illetve Vasvármegye potentátjait: Gaál Sándort, Bezerédj Istvánt, Széll Ignácot.

A két püspök jó viszonya nemcsak baráti szívéllyesség volt. Mikes püspök gyakorlati egyházkormányzati döntéseinél is nagy szerepe lehetett Prohászka Ottokár személyének, s útmutatásainak. 1912-ben például bérlőszövetkezetet hozott létre a püspökség soroki

⁵³¹ Az új szombathelyi püspök. In: Vasvármegye, 1911. május 19. 3.

⁵³² Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Adattár.* Budapest, 1996. 233.

⁵³³ Dr. Prohászka Ottokár egyházmegyénkben. In: Szombathelyi Újság, 1912. június 2. 1.

uradalmához tartozó Újperinten. Ennek keretében mintegy 180 hold földet adott át az akkor megalakult bérlőszövetkezet részére, méltányos díj fejében.⁵³⁴ A Prohászkanak oly fontos kisbirtokosok kérdését próbálta a bérlőszövetkezet segítségével Mikes orvosolni. (Igaz, a Vasvár-Szombathelyi Káptalannak címzett levelében már nem a szociális érveit hozza fel döntése megokolására, hanem a gazdaságiakat, mondván: a birtok jövedelmezhetővé tételéhez, beruházásokra volna szükség, amelyre püspökségnek akkor nem volt fedezete.⁵³⁵)

A két püspök későbbi kapcsolatára utal még egy 1920. augusztus 29-én keltezett levél, amelyben Prohászka előadja, hogy 10 kispapját szeretné Budapestre küldeni tanulni, a Központi Szemináriumba. Ezt azonban ő csak akkor tehetette meg, ha Veszprém és Szombathely nem küld 20-at. Mivel a fehérvári szeminárium még nem nyílt meg, Prohászkanak szüksége volt Mikes segítségére.⁵³⁶

Ezt követően aztán 1920 és 1925 között nem tudunk kettejük esetleges levélváltásáról. A Mikes-hagyatékából ebből az időből nem került elő levél a székesfehérvári püspöktől, s nincs arra utaló jel sem, hogy auláikon keresztül tartották volna a kapcsolatot. Lehetséges, hogy a két egyházi méltóság ekkoriban valamiért eltávolodott egymástól?

Gergely Jenő idéz egy részletet Prohászka püspök naplójából, amelyben a budaörsi csata 60 halottjára emlékezve, meglehetősen gúnyosan emlegette IV. Károly királyt, aki az események előtt szentmisét hallgatott és áldozott. Gergely Jenő emellett megjegyezte: „A fehérvári püspök már 1918 előtt is közismert volt függetlenségi nézeteiről, és Ferenc József utódjáról sem volt jó véleménye”.⁵³⁷ Mindez annyiban figyelemre méltó, hogy a magyar püspöki kar nagy része legitimista álláspontot képviselt – a szombathelyi püspök pedig különösképp is. IV. Károly az első királypuccs alkalmával Magyarországra érkezve először Mikes János palotájában vett szállást.⁵³⁸ A legitimista Mikes és az ekkor kormánypárti színekben politizáló Prohászka kapcsolata feltehetőleg ebben az időszakban eltérő politikai állásfoglalásuk miatt nem volt felhőtlen. A bethleni konszolidáció látható eredményei azonban Mikest és többi legitimista politikust arra készítették, hogy szép fokozatosan teljesen fel nem adva nézeteiket egyfajta „konszolidált legitimista” álláspontot vegyenek fel. Ez magával hozhatta a Mikes-Prohászka kapcsolat javulását is. Ezt bizonyítja három, jó hangulatú, szinte már barátinak mondható Prohászka-levél, amelyek a Mikes-hagyatékban ránk maradtak. 1925. augusztus 13-án kelt levelében a temérdek elmondása szerint kétféle millió pengős adóssággal küszködő Magyar Jövő Részvénytársaság támogatására kéri a szombathelyi főpásztort, olyan módon, hogy javasolja az iskoláknak a Magyar Jövő kiadványainak vásárlását.⁵³⁹ 1926 júliusában pedig egy bizonyos *Lóskay István* megsegítése ügyében fordult Mikeshez.⁵⁴⁰

A harmadik levél egy kettejük viszonyát azonban minden bizonnyal beárnyékoló, kellemetlen helyzet, a Prohászka püspök által támogatott Szociális Missziótársulat kettészakadása következményeinek rendezésére született. (A Missziótársulat főnöksasszonya, *Farkas Edit* 1923 januárjában új, jezsuita konstitúciókon alapuló szabályzatot adott a rend számára, amit a nővérek közül sokan nem fogadtak el. *Slachta Margit* vezetésével többen kiválva a társaságból megalapították a Szociális Testvérek Társaságát.) 1923. szeptember 7-én *Slachta Margit* szociális testvér kereste meg kérésével Mikes Jánost, kérve a püspököt,

⁵³⁴ Bérlőszövetkezet Újperinten. In: Szombathelyi Újság, 1912. április 6. 2.

⁵³⁵ SzEL, Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan iratai, 48. fasc. 1912. Nro 202.

⁵³⁶ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény – Prohászka Mikes Jánoshoz írt levele, 1920.VIII.29.

⁵³⁷ Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. A „napbaöltözött ember*. Budapest, 1994. 199.

⁵³⁸ Erről bővebben: Székely László: *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*. Vasszilvágy, 2009. 123-135.

⁵³⁹ SzEL, Mikes János hagyatéka. Prohászka Ottokár levelei 1925.

⁵⁴⁰ SzEL, Mikes János hagyatéka. Prohászka Ottokár levelei 1926.

hogy az Amerikában működő *Rónai Paula* és *Horváth Gertrúd* számára adjon ki ajánló levelet. Kérését azzal okolta, hogy Farkas Edit, Prohászka Ottokár és *P. Biró Ferenc* levelének hatására, *Rickert Ernő* clevelandi plébános a magyar papság konferenciáján, valamint magyar és idegen nyelvű lapokban támadást indított ellenük. Mikes a kért igazolást megküldte számukra.⁵⁴¹ Mi több, 1923 decemberében Farkas Edit főnöknőnek írt hivatalos levelében egyházmegyéjében a Szociális Missziótársulat működését megtiltotta, mondván „nem kívánatos, hogy a Szociális Missziótársulat kettészakadása után két különböző irány egymással versenyezzen és a katolikus szervezeteket megossza.”⁵⁴²

Lényegében erre az intézkedésre reflektált Prohászka Mikeshez írt magánjellegű levele: „Arra kérlek[,] vond vissza 3532 sz. leveledet, s ne higgy a pletykáknak. Lásd szívesen a fennhatóságom alá tartozó, s jól működő Missziótársulatot, mely ugyancsak nem politizál. Értsd meg, hogy tilalmaznak éle ellenem is fordul, s engem sért, amit én mindig érzek, s úgy gondolom, Tőled nem érdelek. Jutna-e eszembe nekem, egy fennhatóságod alatt álló congregációt eltüntetni egyházmegyémből?”⁵⁴³

Slachta 1927. március 17-én Mikeshez intézett leveléből tudjuk meg, hogy a Missziótársulat Kőszegen és vidékén gyűjtést szervezhetett; s a szombathelyi engedélyből ebből kiindulva, arra kérte Mikes püspököt: közvetítsen Prohászka Ottokár felé, hogy részben ők is gyűjthessenek a Székesfehérvári Egyházmegyében, részben pedig hasson oda, hogy nagytétényi novíciusházuk működését a püspök engedélyezze.⁵⁴⁴ E rendkívül kényes helyzetben tehát Slachta egyfajta közvetítő szereppel kívánta Mikes püspököt felruházni. Azonban Prohászka Ottokár 1927. április 2-i elhunyt új helyzetet teremtett, melyben e viszonyrendszerek átértékelődtek.

Összegzés

Prohászka Ottokárnak a Szombathelyi Egyházmegyéhez fűződő kapcsolati hálója valójában csak három személlyel való szoros viszonyát jelenti. Ez a három személy: Gaál Sándor szombathelyi plébános, Gothard Sándor herényi birtokos, valamint gróf Mikes János szombathelyi püspök. E kapcsolati háló feltérképezésével, lényegében helytörténeti szempontból is lényeges lehet. Prohászka politikai szereplése kihatott baráti kapcsolataira is. Lehetséges például, hogy Mikes nem egyházi szempontok alapján támogatta Keresztény Szociális Társaságot, hanem mert Prohászka-val való politikai ellentétét ebbe a döntésébe vetítette ki.

Minden bizonnyal kapcsolati tőkéjének – Gothardnak és Gaálnak – köszönhető, hogy Prohászka neve felmerült a szombathelyi püspöki címre esélyes jelöltek között, valamint az is, hogy egy alkalommal vendégül láthatta a vasi megyeszékhely a székesfehérvári püspököt. Szombathelyi kapcsolatainak gyökereit nem ismerjük pontosan. A sajtó, mint forrás, valamint a fennmaradt gyér számú levelezés ehhez sajnos nem elegendő.

A három személyt, akivel jó viszonyban volt egyetlen dolog kötötte össze: a szociális érzékenység. S ez elegendő volt ahhoz, hogy Prohászka Ottokár Székesfehérváron vagy Budapesten vonatra szálljon, s elutazzon Szombathelyre, hogy konferenciát tartson vagy bérmláljon.

Elhangzott 2011. április 2-án, Budapesten a Központi Szemináriumban megrendezett konferencián.

⁵⁴¹ SzEL, Acta Cancellariae 266/1923.

⁵⁴² SzEL, Acta Cancellariae 1923/3582.

⁵⁴³ SzEL, Mikes János hagyatéka. Prohászka Ottokár levelei 1926.

⁵⁴⁴ SzEL, Mikes János hagyatéka. Slachta Margit levelei 1927.

Horváth László: Lelkigyakorlat és közéleti szereplés. Prohászka Ottokár és a pécsi egyházmegye kapcsolata

A pécsi egyházmegye a 20. század első évtizedeiben

Az 1903 szeptemberében elhunyt *Hetyey Sámuel* pécsi püspök utódjául *Ferenc József* 1905-ben nominálta gróf zichi és vásonkeői *Zichy Gyulát* pécsi püspökönek. Szentelésére a Sixtiniában került sor Szent Tamás apostol ünnepén – egyidejűleg Prohászka Ottokár székesfehérvári és *Balázs Lajos* rozsnyói püspök szentelésével. Zichy e tisztségét 1926-ig töltötte be, a kalocsai érseki székkal felváltva azt.⁵⁴⁵ Püspöksége idején a pécsi egyházmegyében számos templom és plébánia építése történt.⁵⁴⁶

Zichy volt a vendéglátója 1907-ben az Országos Katolikus Szövetség nagygyűlésének. Ezen alakították meg a Katolikus Sajtóegyesületet, amely önvédelmi céllal jött létre a kor egyházellenes, liberális sajtójával szemben. Vezéregyenysége Prohászka Ottokár volt.⁵⁴⁷ Minden egyházmegyében kialakítottak egy sajtóalapot, amelynek feladata és célja a katolikus szellemiségű sajtótermékek finanszírozása volt. A sajtó fontosságának hirdetésére minden egyházmegyében „sajtóvasárnapot” tartottak – ám ennek meggyőző eredménye az idősebb papok támogatása híján nem lehetett. Pécsen azonban a püspök roppant elkötelezett volt a kérdésben. Zichy a Líceum Alapítvány nyomdáját megvette és *Püspöki Nyomda* néven működtette tovább. 1911-ben pedig saját napilapot is indított *Dunántúl* címmel, mely 1944. november 26-áig került kiadásra. Az újság célját így fogalmazta meg: „*A vallástalan és erkölcstelen sajtó napról-napra fokozódó túlkapásaival szemben nem maradhatunk tétlen mi, dunántúli katolikusok sem, s hogy az ellentábor küzdelmét lehetetlenné tegyük egy független, szókimondó, tisztességes hangú, jól értesült és bő tartalmú katolikus újságra van szükségünk, mely mindig nyomban megcáfolja azokat a hazug és irányzatos állításokat, gúnyokat, ferdítéseket és szenzációt hajhászó cikkeket, melyeknek egyetlen célja a katolikusok letörése.*”⁵⁴⁸

Zichy Gyula kívánságának eleget is tett a napilap, amely alakulása után valóban nem csak a város, hanem az egész régió katolikus lakosságát tájékoztatta. Függetlenül politikai hovatartozástól, védelmezte a katolikus vallást, és olyan hazafias érzést táplált, amely még a szerb megszállást⁵⁴⁹ is átvészelte. Megfigyelhető, hogy gróf Zichy Gyula a katolikus sajtó támogatásának kérdésében írt körlevelének stílusa mennyire hasonlít indulataiban Prohászka Ottokáréhoz: „*Avagy tán nem látjuk, hogy az ellenséges vagy közömbös sajtó szinte csorbítatlan erővel és hatalommal tör még most is hitünk, szent egyházunk, tulajdonunk, becsületünk, sőt még mocsoktalan hazafiságunk ellen is? Nincs oly kincsünk s oly szent eszményünk, melyet a gúny, a gyalázat, a rágalom és a pizkolódás nemtelennél nemtelenebb fegyverével ki ne kezdenék és le ne járatnának. Nincs elv és tekintély, melyet kíméletlen,*

⁵⁴⁵ Lakatos Andor: Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki székekben (1923–1942). In: *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Szerk. Horváth István – Kikindai András. Budapest–Pécs, 2007. 111–112.

⁵⁴⁶ A pécs-szabolcsi, pécs-vasasi, pécs-gyárvárosi, bodai, sellyei, drávakeresztúri és pécs-somogyi, tengelici és tabódi templomok, valamint kápolnák Esztergáron, Bátán, Harkányban, Hosszúhetényben, Szászváron, Gyapapusztán és Némethkéren. – Vö.: *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*. Szerk. Sümegi József. Pécs, 2008. 169–170.

⁵⁴⁷ PÉCS 2008. 171.; Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége. In: *Prohászka-tanulmányok 2007–2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 50.

⁵⁴⁸ PÉCS 2008. 171.

⁵⁴⁹ 1921. augusztus 14-én Pécsen kikiáltották a Baranya–Bajai Szerb – Magyar Köztársaságot, Jugoszlávia védnökségével. Vö.: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2001. 149.

*konok támadással megingatni, aláásni meg ne kísérelnék. Nincs rend és hatóság, melyet öntelt, cinikus fölénnnyel felforgatni ne törekednének. Megdöbben az ember lelke, ha azt a rombolást, azt a minden szépségnek, jónak és nemesnek ellentmondó s minden üdvöst legázoló irányzatot látja, melyet a mai nap rossz sajtója követ.*⁵⁵⁰

Zichy püspök eltökélt volt a közoktatás színvonalának emelésében is. E célból szerette volna visszatelepíteni a jezsuita rendet Pécsre. Mindezt úgy képzelte el, hogy egy gimnáziumot építtet számukra internátussal. Már 1908 folyamán százezer koronát tett félre egy e célra létrehozott alapba, azonban a jezsuiták nem akarták teljesíteni kérését. A püspök végül X. Pius pápához fordult támogatásért. Ennek nyomán 1912-től kezdődött meg az első évfolyamon az oktatás. Az új iskola épülete 1915-re készült el, de pár év múlva ki is kellett egészíteni egy új épületszárnyal. Trianon után az elcsatolt területeken található egyetemet a csonka ország részre telepítették át. A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözését 1923-ban Zichy Gyula *Klimó György* püspök⁵⁵¹ könyvtárának az egyetem használatába való átengedésével támogatta.⁵⁵²

Az őszirózsás forradalmat a pécsi püspök üdvözölte, de az azt követő hónapokban sok helyen támadások érték a püspöki birtokokat, templomokat és plébániákat, mert a papságban is az „úri osztályt”⁵⁵³ látták a kiábrándult elemek. Az országos szintű megmozdulásokkal egy időben megszervezték a Papi Tanácsot, de az a pécsi egyházmegyében sem volt hosszú életű, az alsópapság és az egyház vezetése között a viszony kiegyensúlyozott maradt. 1918 novembere újabb változást hozott Pécs városának életében, és így az egyházmegyének is. A belgrádi katonai konvenció értelmében szerb csapatok szállták meg a várost, és az egyházmegye déli területét a Barcs–Szigetvár–Pécsvárad–Bátaszék–Baja vonalig. Bár a megszálló csapatok tisztjei látogatást tettek a püspöknél kijelentve, hogy semmilyen káros tevékenységet nem fognak kifejtetni, a későbbiekben beavatkoztak az egyházi életbe, bár a templomokat tiszteletben tartották. Sokakat azonban elhurcoltak a túlzott „Magyarországhoz való ragaszkodás” vádjával. Az ekkor megfogalmazott „Néphatározat” – mely tiltakozott a város Magyarországtól való erőszakos elszakítása ellen – támogatói között ott volt a római katolikus egyházmegye és különféle vallási jellegű egyesületek is éppúgy, mint a Keresztényszocialista Párt, az evangélikus, református és az izraelita hitközség. Az egyházmegye számára nagy nehézséget jelentett a demarkációs vonallal létrejött közigazgatási megosztottság. A püspök az egyházmegye északi részére a szekszárdi esperes, *Fent Ferenc* személyében provikáriust nevezett ki.

A Tanácsköztársaság alatt a terület a vörös-, utána a fehérterror időszakát sínylette meg. A trianoni békediktátum nyomán jelentős veszteségeket is el kellett könyvelnie az egyházmegyének: Dráván túli, illetve Baranya-háromszögbeli területeit elcsatolták, ezek később Dél-Baranyai Apostoli Adminisztrátúra néven a Diakovári püspökséghez kerültek.⁵⁵⁴

Prohászka Ottokár Pécsen, 1907.

Prohászka Ottokár pár nappal beiktatása után, 1906. január 24-én küldött levelével üdvözölte püspöktársát. Ezen hivatalosnak és formálisnak tekinthető aktus után – a zarándoklatok szervezésének megbeszélésén kívül – más kapcsolatuk nem mutatható ki a

⁵⁵⁰ Részlet Zichy Gyula püspöknek a katolikus sajtó támogatására kiadott körleveléből (1909. október 4.) In: PÉCS 2008. 172.

⁵⁵¹ Klimó György 1751–1777 között volt a pécsi püspök.

⁵⁵² Vö.: Pohánka Mária: Zichy Gyula és a pécsi egyetem alapítása. In: *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Szerk. Horváth István – Kikindai András. Budapest–Pécs, 2007. 29–45.

⁵⁵³ PÉCS 2008. 174.

⁵⁵⁴ PÉCS 2008. 175–176.

pécsi püspökség korai egyházkormányzati iratanyagában.⁵⁵⁵ A székesfehérvári püspök azonban 1907-ben három alapvetően különböző típusú eseményen is megjelent a baranyai püspöki székhelyen.

Előadás a Katholikus Körben és lelkigyakorlat, március

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök első pécsi tartózkodása a korabeli sajtóból ismerhető meg. A *Pécsi Közlöny* 1907. március 3-án adta hírül elsőként, hogy Székesfehérvár püspöke fél 10-kor érkezett a városba gróf Zichy Gyulával, aki római majd müncheni útja során – útban Pécs felé – együtt utazott Prohászkaival, illetve dr. *Moszonyi Dénes* püspöki titkárral. Érkezésüket nagy tömeg fogadta, köztük dr. *Igaz Béla* kanonok, püspöki irodaigazgató és dr. *Szőnyi Ottó* püspöki levéltáros. Másnap, március 4-én a *Katholikus Kör* böjti felolvasó estjén tartott beszédet Prohászka. A szervezők telt házra számítottak: részvételre jogosító jegyeket csak korlátozott számban adtak ki. Este 6 órakor férfiak számára tartott szentbeszédet, március 5-én délután pedig szentgyakorlatot tartott. Március 6-8. között – délelőtt 10 és délután 3 órakor – a zárdatemplomban nők részére tartott beszédek.⁵⁵⁶

Férfiak számára tartott, egymásra épülő erkölcsi beszédeit *Taizs József* nyomdájában még az év során ki is adták Pécsen.⁵⁵⁷ Első beszédében hivatkozott *Herbert Spencer*re, mint az agnoszticizmus képviselőjére, de nem ítélte el – mint tette azt pár hónappal később X. Pius *Pascendi* kezdetű enciklikájában. Prohászka egy embertípus példájának tekintette – elfogadva álláspontját, de nem akarva azonosulni vele (Spencer agnoszticizmusa szerint ugyanis a világ „végső” dolgait nem lehet megismerni és e nélkül a tudás nélkül kell élnünk a világban). Prohászka szerint Spencer bölcsessége az, hogy „*legyünk reálisak. Itt a deszka; ne kérdezd, hogy mi az; én nem tudom; hanem faragj magadnak széket és ülj le, ágyat és fekjed le, hajót és evezd. [...] Ne bántson, hogy kevéssel kell beérned; ha mégis fáj a szíved, ülj le a fízharmóniumhoz s andalogj s rokonszenvezz a végtelennel, de ne törd magad utána.*”⁵⁵⁸ Feltűnt beszédében *Friedrich Nietzsche*, mint a „nagy táncos”, aki megveti a tudományt, valamint „*Leó Tolstoj*”, mint a sötétben szenvedő ember, aki nem remélheti, hogy jobbat teheti a világot. Mint mondta, maga egyik típushoz sem szeretne tartozni, azokkal szemben egyéniség értékét hangsúlyozta. Véleménye szerint a modern ember életét három kelléknek kell ékesítenie: a nagy gondolatoknak, a jelentőségteljes tetteknek és az örömöknek. Így lehet „*az evangélium megint új, csodás energiának [...] forrása*”.⁵⁵⁹

A második beszéd fő témája a megváltás volt. Prohászka szerint megváltás kell az észnek, az erkölcsi embernek és a kultúrembernek egyaránt. Az észnek azért, mert a sok filozófiai áramlat már nem elégíti ki az embert, és a nagy zűrzavarban az egyetlen megnyugvást nyújtó pont Jézus Krisztus. Az egyén hangsúlyozása itt is fontos, mert a „*tömeg, a mob megigéz; a tömegpszichológiától meneküljtek; hogy a jobb és bal szomszéd mit gondol, az ne kísértse. Mindenki magában áll; magában gondoz boldogságot; gondozza, féltse, fejlessze szabadon, szabadon embertől, világtól.*”⁵⁶⁰ Az erkölcsi ember a kereszténység által megismerte a bűntudatot, bűneit a bűnbánat és a kegyelem segítségével válthatja meg és „*azért a kereszténység ezt a megváltást, mint az Istennek legfelségesebb és páratlan tényét állítja be*

⁵⁵⁵ Vö.: Pécsi Püspöki Levéltár.

⁵⁵⁶ Pécsi Közlöny, 1907. március 3. 4.

⁵⁵⁷ *Konferencia-beszédek, amelyeket a Pécsi Kath. Körben 1907. március 4. 5. és 6-án tartott Prohászka Ottokár, dr. székesfehérvári püspök.* Pécs. 1907.

⁵⁵⁸ PROHÁSZKA 1907b. 1.

⁵⁵⁹ PROHÁSZKA 1907b. 8.

⁵⁶⁰ PROHÁSZKA 1907b. 11.

az evangéliumba.”⁵⁶¹ Az ember az Isten könyörületessége által tisztul meg, az ő akaratának érvényesítése a megváltás. A kultúremler számára pedig társ kell: nem elég csak járni, létezni a szép világban, kell mellé valaki, aki mellett nem érzi egyedül magát, egy jó barát, feleség, bárki, akivel megoszthatja a terhet.

Prohászka Ottokár tudományos naprakészségét is fellelhetjük a beszédben: „*Nem kell aggódnunk, hogy kifogy szentünk; reméljük, hogy lefoglaljuk a nap energiáját, hisz az is villamosság.*”⁵⁶² A harmadik beszéd a kor aktuális problémáit boncolgatta filozófiai magasságokban, de a fő mondanivalója a hit. Hit a szeretetben, egyenlőségben, testvériségben, a lélekben, valamint egy jobb világ elérésének reményében.

Katolikus nagygyűlés, augusztus

A katolikus nagygyűlés egy adott ország – vagy országrész – katolikusainak a találkozója. A katolikus egyház védelmére és a hívek vallásos érzületének ápolására gyűltek össze. A magyar társadalom összefogására vállalkoztak a kor problémáira keresve választ. Az 1890-es évek óta tartottak egynapos nagygyűléseket, de az 1900-as évektől minden évben többnapos gyűlésekre került sor. Az első világégésig 12 alkalommal tartottak ilyen összejöveteleket, az 1907. évi augusztus 25-27. között került megrendezésre Pécsen. Ez azért is volt különösen nagy fontosságú, mert vidéken először itt tartottak többnapos katolikus nagygyűlést.⁵⁶³

A nagygyűlések programja általában egy megszokott sémát követett: a megnyitó Veni Sancte után mindennap nyilvános ülések voltak, ahol egy főelőadó tartott beszédet. Emellett a szakosztályok három-négy csoportban külön foglalkoztak a közügyi, karitatív, tudományos, művészeti, irodalmi, nevelésügyi, hitbuzgalmi kérdésekkel. Minden itt elhangzott előterjesztést megvitattak az egyes szakosztályok, és amit elfogadtak, azt a nagygyűlés nyilvánosságra hozta.

A közvélemény „katolikus néppárti gyűléseknek” is nevezte a nagygyűléseket, mivel azok a hazai liberális, radikális és konzervatív erők közötti éles pártharcok közepette kezdődtek. A katolikus nagygyűlések fontos programja volt a katolikus értelmiség öntudatra ébresztése a radikális, liberális nézetekkel szemben.⁵⁶⁴ A radikális sajtó támadta a nagygyűléseket a „konzervatív klerikalizmus” zászlóbontása miatt, s az is előfordult, hogy ellentüntetésekkel zavarták meg a rendezvényt.⁵⁶⁵

A VII. országos katolikus nagygyűlés háromnapos pécsi programjának nyitányán több mint tízezer ember vett részt a keresztényszocialista zászlószentelésen és az azt követő népgyűlésen. Az első nap során külön a magyarok és külön a németek számára tartott gyűlésen határozták el a *Katolikus Népszövetség* (1907. december 7. – 1949. november 3.) létrehozásának szükségességét, ami a világháború előtti legnagyobb katolikus tömegszervezetté vált. Az első napot eucharisztikus körmenet és a megnyitó díszülés zárta, amelyen megválasztották a kongresszus védnökeit és felállították az egyes szakosztályokat: hitbuzgalmi és karitatív (elnökök: *Boromissza Tibor* szatmári püspök, *Zlinszky János*), közművelődési (gróf *Benyovszky Mór* főispán, *Mihályfi Ákos*), szociális (gróf *Majláth József* és *Giesswein Sándor*). A második napot az eucharisztikus díszgyűlés nyitotta meg, majd ezután került sor a különböző szakosztályok és egyesületek közgyűlésére. Az egyesületek között jelen volt a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete, a

⁵⁶¹ PROHÁSZKA 1907b. 13.

⁵⁶² PROHÁSZKA 1907b. 9.

⁵⁶³ Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1991. 510. – Lásd még kötetünkben Klestenitz Tibor tanulmányát – A szerk.

⁵⁶⁴ Uott.

⁵⁶⁵ PÉCS 2008. 171.

Szent László Társulat, a Katolikus Tanáregyesület és a Pécs-egyházmegyei Papok Missziós Egyesülete. A Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének – melynek elnöke 1906-tól Prohászka volt – napi megbeszélésén központi kérdésként szerepelt a katolikus sajtó ügye. E rendezvényen alakult meg a Katolikus Sajtóegyesület. A harmadik napot Prohászka Ottokár püspök ünnepi miséje nyitotta meg. A hamarosan megalakuló Katolikus Népszövetség egyik alelnöki tisztségét szintén a székesfehérvári püspök töltötte be.⁵⁶⁶

Szabadtanítási Kongresszus, október

1907. október 2-6. között Országos Szabadtanítási Kongresszust tartottak Pécsen az akadémiai, egyetemi és közhatalmi tudományosság prominens képviselőinek, valamint a művelődés különböző szakmai és társadalmi egyesületeinek, az egyházak és a közoktatás vezető személyiségeinek részvételével. A kongresszus fő kérdése az volt, hogy mi a magyar értelmiség feladata az iparosodó társadalomban a polgárosodó nemzet felemelkedése, modernizációja, versenyképessé tétele érdekében. A szervezés közel egy évig tartott. A kongresszus *Wekerle Sándor* támogatását megnyerve a magyar értelmiség számos képviselőjének párbeszédére adott alkalmat. Jelen volt itt dr. *Beke Manó* (matematikus), dr. *Beöthy Zsolt* (irodalomtörténész, esztéta), dr. *Cholnoky Jenő* (a magyar geográfia jelentős alakja), dr. *Doktor Sándor* (orvos, a pécsi állami bábaképző igazgatója), dr. *Gerlőczy Zsigmond* (orvos), dr. *Giesswein Sándor* (pápai prelátus, politikus), *Jászi Oszkár* (társadalomtudós, író, politikus), *Kunfi Zsigmond* (újságíró, politikus), *Lyka Károly* (művészettörténész), *Pikler Gyula* (jogbölcsész, egyetemi tanár), *Szabó Ervin* (társadalomtudós, könyvtárigazgató), *Zsolnay Miklós* (a pécsi porcelángyár tulajdonosa), gróf *Zichy Gyula* (pécsi püspök), valamint Prohászka Ottokár. 140 szervezet (egyesület, egyesület, minisztérium, minisztériumi osztály, múzeum, iskola), 587 rendes és 138 rendkívüli kongresszusi tag támogatása finanszírozta a kongresszust.

Az alakuló ülés 1907. október 2-án este 9 órakor kezdődött a Polgári Kaszinó nagytermében. Dr. Beöthy Zsolt, az Intéző Bizottság elnöke nyitotta meg az ülést, aki Zsolnay Miklós indítványára a Kongresszus elnökévé is választották. Ezen a napon választották meg a társelnököket, a szakosztályok elnökeit és a titkárt. Az alakuló ülésen mintegy 400 kongresszusi tag volt jelen. A megnyitó ülésen a személyesen megjelenni nem tudó *Márki Hugó* ügyvédnek – a budapesti kereskedelmi akadémia tanárának – *A szabad tanítás történeti fejlődése* című előadását *Vörösváry Ferenc* olvasta fel. Őt követte dr. *Hegedűs István* budapesti egyetemi tanár, aki a szabadtanítás hazai jelentőségét mutatta be. Az ország 49%-a ekkor még analfabéta volt, s olyan intézmények szükségességét sürgette, mint a Szabad Lyceum vagy a Népakadémia, hogy a számában megnövekedett munkásságnak is legyen lehetősége a szellemi kitörésre.

Az együttes ülés 1907. október 5-én délelőtt 9 órai kezdettel a Nemzeti Kaszinó dísztermében kapott helyet. Beöthy Zsolt az ülés megnyitása után dr. *Pikler Gyulát* kérte fel előadásának megtartására *A szabad tanítás tárgyai és módjai és eszközei* címmel. Őt dr. *Gaal Jenő* miniszteri tanácsos követte, aki *Pikleré*hez hasonló előadást tartott. A két beszéd heves vitát váltott ki, mert *Pikler Gyula* beszédének első felében sokak vallásos érzületét megsértette azzal, hogy fejtegetésében kijelentette: a boldogságot és a felebaráti szeretetet nem lehet önző módon elvárni a tanulóktól, mint kötelességet. Szerinte „a tanítás célja, hogy a társadalomnak hasznos polgárokat neveljen.” Így lesz a „társadalom haszna az emberek

⁵⁶⁶ Forintos Attila: Adattár. Prohászka Ottokár társadalmi kapcsolatai. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 294.

boldogsága, egyéb haszna nincs.” De mint folytatta: „*Semmiképp se várjuk a társadalmi rendnek, az igazságosságnak létrejövetelét a felebaráti szeretettől. Ne tanítsuk azt, hogy az ember úgy szeretheti felebarátját, mint önmagát; az lehetetlen. Az összes eddigi társadalmi rendeket, az igazságosság növekvését a földön, az alkotmányokat ellentétben a zsarnok uralkodókkal, [...] mindig küzdelem hozta létre és nem a felebaráti szeretet.*”⁵⁶⁷ Véleménye szerint az ember természeténél fogva rendelkezik az altruizmus⁵⁶⁸ képességével, nem kell, hogy azt folyton tanítsák neki. Ugyanúgy nem helyeselte a boldogság folyamatos ismételtetését, mert a boldogság követelése örök célja az emberiségnek, de egyben viszonylagos is, mi számít egy adott korban boldogságnak.

Elsőként Giesswein Sándor szólalt fel Pikler beszédével vitába szállva. Kifejtette, hogy a boldogság szubjektív érzet, és igenis meg kell egyeznie az emberi természettel. A vallás mint „szociológikus tünet” pedig az emberi természet része – épp hiánya az, ami űrt hagy az emberekben; nem pedig megléte. Felhívta Pikler figyelmét figyelmen kívül hagyására a „felebaráti szeretet” mibenléte kapcsán idézve Lukács evangéliumát: „*Amint akarjátok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti is hasonlóképpen cselekedjétek nekik.*”⁵⁶⁹

Prohászka Ottokár is kitért felszólalásában Pikler Gyula előadásának hiányosságaira. Kérte, hogy a szeretetet ne mint számtani egyenlőséget figyelje, és hangsúlyozta, hogy – habár tökéletesek nem lehetünk, de – a tökélyre kell törekedjünk. Mint mondta: a felebaráti szeretet lehet önzetlen, de arra figyelni kell, hogy az egyén ne saját maga ellen cselekedjen. Mert a szeretetnek is van szimmetriája, így lehet az, hogy „*amit magadnak nem akarsz, azt másnak se tedd; mert az a morális, mely ezt az elvet hirdette, az önvédelmet, sőt a háborút is megengedte. [...] A szeretet nem követeli, hogy a rossz, hogy az igazságtalanság elhatalmasodjék; szóval a szeretet nem szünteti meg a jog követelményeit.*”⁵⁷⁰ Zárzóként szükségesnek tartotta hangsúlyozni a szabad oktatásban a kedély és akarat nevelését – nem csak azt, hogy a nép a gazdasági érdekeknek megfelelő képesítést nyerjen.

Az elnök a vita lezárásakor az előadónak megadta a jogot a válaszra. Elsőként ezzel a joggal Pikler élt, aki – mint várható volt – válaszait Prohászkanak és Giessweinnek célozta. Prohászka Ottokár nyilatkozatát szarkasztikusan kommentálta, megjegyezve: Székesfehérvár püspöke „*a hit legmélyebb kérdéseiben is még folyton fejlődő elme.*”⁵⁷¹ Azzal a váddal illette Prohászkaót: egyetért azzal, hogy „*az az erkölcsi tanítás, hogy az embernek rendeltetése egy természetfölötti lénynak szolgálni, annak dicsőségére élni és annak áldozni gyermekes és kezdetleges fölfogás. Konstatálja a püspök azon nyilatkozatát is, hogy a boldogságot és az örök életet nem szabad jutalomként fölfogni. [...] Örömmel konstatálta azt is, hogy Prohászka elismeri, hogy a felebaráti szeretetre nem lehet társadalmi rendet alapítani.*”⁵⁷² Prohászka keresztényszocializmusával szemben felemlégette Pikler, hogy az ugyancsak a felebaráti szeretetet jelölte meg, mint a szociális kérdés megoldására szánt „orvosságot”. A vita elmérgesedése okozhatta, hogy Pikler nyíltan az egyházak ellen fordult. „*Ha Prohászka azt kívánja a szocialistáktól, hogy ne legyenek kozmopoliták, úgy figyelmezteti őt, hogy a katolicizmus szó tökéletesen ugyanazt jelenti, mint a kozmopolitizmus szó és legalább is épp oly joggal mondható, hogy először az egyház képviselői javuljanak meg. Ha az egyház férfiai mostanában olyan nagy nacionalisták és a nemzeti kultúra szükségét hangoztatják, azt ajánlhatná nekik, hogy a vallás terén is érvényesítsék a nemzeti individualitást, kezdenék a*

⁵⁶⁷ Az 1907. évi szabadtanítási kongresszus naplója. Budapest-Pécs. 1997. 55.

⁵⁶⁸ Önzetlen viselkedés.

⁵⁶⁹ Lk. 6, 31.

⁵⁷⁰ SZABADTANÍTÁS 1997. 89.

⁵⁷¹ Uott.

⁵⁷² Uott.

hazafiságot nemzeti vallás, vagy egyház megalkotásával.”⁵⁷³ Giesswein Sándor szavaira reflektálva annyit tett még hozzá okfejtéséhez Pikler, hogy a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” elve alapelve az igazságosságnak – de az egyház ezt az elvet nem valósította meg, mint ahogy az emberek sem. (Ezzel az egyház nemzetközi viszályokban elfoglalt álláspontjára is utalt.)

A szakosztályok üléseire október 4-én délelőtt 8 órától fél 12-ig és délután fél 3-tól fél 8-ig, 5-én délután 3 órától 8-ig került sor a Városi Székház közgyűlési termében. Az első szakosztályban (filozófia, történelem, irodalom, nyelv) *Alexander Bernát*⁵⁷⁴ tartott előadást *A filozófia a szabad tanításban* címmel. Úgy vélte, a filozófia szerepe domináns lehetne a szabad tanításban. De a filozófia tanítása előtt betekintést kellene nyújtani a filozófia történetébe és a lélektanba, és előzetes természettudományos és irodalmi műveltségi ismeretekre is szükség van. A történeti oktatás szükséges részének tartaná, hogy híres filozófusok műveit olvassák és a tanárok el is magyarázzák az olvasottakat, míg a lélektant kísérleti és tapasztalati alapon tanítaná. Prohászka Ottokár részben egyetértett e gondolatokkal, de felhívta az előadó figyelmét, hogy a lélektan tanításánál metafizikai elemeket is be kellene vonni, mert metafizikai adatok nélkül, amelynek része a logika is, a világot nem lehet megmagyarázni. Úgy vélte: „*a filozófiák a világ megteremtésének konstrukciói, és hogy nem lehet a világot, a létet tisztán intellektuális képletekkel megérteni.*”⁵⁷⁵ Szerinte a filozófiákban is van érzelmi elem és akarat, ami ahhoz kell, hogy felismerjük az igazságot. A filozófia történetének kell segíteni az embereknek a lelki szabadság elérésében és a kétely eloszlatásában.

A délutáni szekció első elnöke Prohászka Ottokár volt, ő vezette le Cholnoky Jenő *A földrajz a nagy közönségnek* című előadását, majd a rövid előadás és két hozzászóló után Pikler Gyulának adta át a szót, hogy *A társadalmi tudomány szabad tanításáról* tartsa meg rövid beszédét. Előadására reflektálva dr. Gaal Jenő hosszasan fejtette ki véleményét Pikler gondolatairól. Négy pontban jelölte meg mondandóját: a társadalmi tudományok a szabad tanítás tárgyai közé tartoznak; fontos a közgazdaságtan (különösen *Ricardo* és *Marx*); a történelmet pedig műveltségtörténetként kellene tanítani és nem időrendben, mint egy-egy nép életrajzát; s a társadalmi érdekcsoportok közötti érdekharckokat is tanítani kell. Az elnöklő Prohászka humorosan megjegyezte, hogy elnézését kéri a szakosztálynak, „*amiért mindkét szemét behunyta s nem vehette ennek folytán észre, mennyire túllépte a fölszólaló úr [azaz dr. Gaal Jenő] a fölszólalásra megszabott időt. Tette ezt azért, mert e fontos kérdésnél éppen a két ellentétes irány Catoja került egymással szembe s így szükségesnek tartotta alkalmat adni a bővebb nyilatkozatra.*”⁵⁷⁶

(Prohászka Ottokár előtt sem volt ismeretlen Marx munkássága. Tíz évvel korábban, 1897-ben, a *Magyar Sionban Marx Károly nemzetgazdasági alapelvei* címmel ismertette elsőként Magyarországon *A tőkét*. Tanítványa és püspökutódja, Shvoy Lajos vallotta erről a korszakról: „*Egyszer én is felkerestem valami kérdéssel. Álló íróasztalánál, a híres pulpitusánál állt és elmélyedve olvasott. Végighallgatta problémámat, s aztán egy jót kacagott, és ezt mondta: Barátocskám, ez nem probléma. Tudja mi a nagy probléma? Az, amit most olvasok. Most olvasom Marx Das Kapitalját. A tőke, a munka, a bér... ez valóban probléma! A magáéval ne törődjék. És elkezdett magyarázni arról, amit olvasott. S én tényleg elfelejtettem a magam kis problémáját. Aztán megveregette a vállamat és elbocsátott.*”⁵⁷⁷ Valóban, Prohászka fontosnak tartotta a marxizmus és az ateista szocializmus katolikus

⁵⁷³ SZABADTANÍTÁS 1997. 89-90.

⁵⁷⁴ Alexander Bernát (1850-1927): filozófus, több híres filozófus művét ő ültette át magyarra.

⁵⁷⁵ SZABADTANÍTÁS 1997. 140.

⁵⁷⁶ SZABADTANÍTÁS 1997. 195-196.

⁵⁷⁷ Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Budapest, 2007. 85.

egyházra való fenyegető voltának megismertetését. A Pikler-Gaal párbeszéd hosszas engedésének ilyen indokai is lehettek.)

A Szabadtanítási Kongresszus második szakosztálya könyvtári és múzeumi kérdésekkel foglalkozott. Üléseit 1907. október 3-án délután 3 órától este 8-ig és 4-én délután 3-tól este fél 7-ig tartotta. Nyolc előadás hangzott el itt, Prohászka dr. *Tóth Rezső* (Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság előadója) *Könyvtárjegyzék a népkönyvtárak számára* című előadásához szólt hozzá. Támogatta egy olyan népkönyvtár létrejöttét, amely kielégíti a magyar nép „eszményi, gazdasági, műveltségi” igényeit. Ugyanakkor a vallásos élet és a nemzeti szellem ápolását is elengedhetetlennek nevezte, jelezte, hogy ilyen tárgyban is ki kellene elégítenie a népkönyvtáraknak a népet. *Faber Oszkár*⁵⁷⁸ vádjaira, miszerint a katolikus egyház mint „fekete internacionálé” indexre tette *Galileit*, azt válaszolta, hogy *Kopernikusz* is indexre került, és nagyon sajnálja ezt a tényt, de az emberiség történelmében mindig voltak tévedések, és az egyház is tévedhet.

Több szakosztályi ülésen a fehértvári püspök nem szólalt fel. A nagygyűlés során kibontakozó Sajtóegyesülethez való kötődése miatt számítani lehetett volna aktivitására sajtószakosztály ülésén, csak hogy utóbbi határozott világnézetéből fakadó politikai állásfoglalása nem volt a „szabad tanítás” szervezetébe illeszthető. Annak célja ugyanis éppen az volt, hogy az mindenféle politikai vonatkozást kizárjon. A záró ülésre október 6-án délelőtt 9 órakor került sor a Nemzeti Kaszinó dísztermében több mint ezer résztvevővel.

Prohászka Ottokár és Zichy Gyula a kalocsai érseki székért

1923. február 18-án elhunyt *Várady Lipót Árpád* kalocsai érsek. Megindult a találgatás, hogy ki fogja betölteni az esztergomi primás utáni legmagasabb egyházi tisztséget. *Lorenzo Schioppa* nuncius szerint erre a tisztségre először Prohászka Ottokár neve merült fel.⁵⁷⁹ (A nuncius úgy tűntette fel, mintha a székesfehérvári püspök legitimizmusa miatt törekedne érseki babérokra; valójában Prohászka *Horthy Miklós* mellé állt a királypuccsok idején, s a szabad királyválasztók táborát erősítette.) Prohászka személyét a Vatikán indexre kerülése miatt utasította el. Különösen *Csiszárík János*⁵⁸⁰ és *Somssich József*⁵⁸¹ hangsúlyozták, hogy Prohászka persona non grata a Szentszék számára. *Horthy és Csernoch János* hercegprimás is a székesfehérvári püspök mellett állt ki; a püspöki karból azonban többen ellene érveltek.

Prohászka Ottokár mellett kezdetben két név merült fel a kalocsai érseki szék betöltésére: *Batthyány Vilmos* nyitrai és *Glattfelder Gyula* csanádi püspöké. *Batthyány* azonban nem formálhatott jogot arra, hogy új stallum birtokosa legyen, mert lemondott nyitrai püspöki címéről és Magyarországra települt át. Hasonló okokból ejtették *Glattfelder* nevét is, bár ő a Szentszék engedélyével költözött Temesvárról Szegedre.

Ezek után merült fel *Zichy Gyula* neve, aki viszont nem szívesen vált volna meg pécsi egyházmegyéjétől. *Bethlen István* miniszterelnök elképzelése az volt, hogy ha kinevezik *Zichy* Kalocsára, akkor helyére miniszterét, *Vass József* prelátust ültetné, akit eredetileg Prohászka helyére szánt. Róma ezt a megoldást *Vass* politikai pályafutása és más egyházi

⁵⁷⁸ *Faber Oszkár* (1879-1945): tanár, piarista szerzetes. 1902-ben kivált a rendből és csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz, majd a Szabadgondolkodók Egyesületének a titkára lett. Antiklerikális propaganda tevékenysége miatt 1918-ban 4 évi fegyházra ítélték. Az Anschluss után hitlerista hatóságok kommunista múltja miatt letartóztatták, később kivégezték.

⁵⁷⁹ *Gergely Jenő*: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*. Budapest, 1997. 54.

⁵⁸⁰ *Csiszárík János* (1860–1936) kassai egyházmegyes pap, 1911-től veszprémi kanonok. 1920-tól külügyi szolgálatban, a Monarchia szentszéki nagykövetének utolsó kánonjogi tanácsosa.

⁵⁸¹ *Saárdi gróf Somssich József* (1864–1941) diplomata, 1919-20-ban külügyminiszter, majd 1924 őszéig vatikáni követ.

okok miatt nem fogadta el.⁵⁸² A Szentszék javaslata a pécsi püspöki címre a budapesti érseki helynök, *Mészáros János* volt, aki ellen viszont a kormány emelt kifogást. Végül 1923 novemberére született meg a kompromisszum: Zichy Gyulát a kalocsai érsekség apostoli adminisztrátorává nevezték ki, és emellett a pécsi püspökségről sem kellett lemondania. 1926-ba pedig kalocsai érsek lett, és itt is hunyt el 1942. május 20-án.⁵⁸³

„Szent Imre városának püspöke” az „ős Pannónia egyetemének boldog Mór városában”⁵⁸⁴

Prohászka következő pécsi szereplésére a kalocsai érseki szék betöltése körüli huzavona lezárultával, 1927 nagybőjtjében került sor. Ekkori evangelizációs körútjának állomásai Veszprém, Pápa és Pécs voltak. A *Pécsi Napló* így harangozta be az eseményt: „*Prohászka Ottokár püspök Pécsre. Vargha Damján egyetemi tanárnak, az egyetemi templom igazgatójának közbenjárására az Erzsébet egyetemi ifjúság számára az idén Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök lelkigyakorlatokat tart. A lelkigyakorlatokon az egyetemi tanárok, tanársegédek és tisztviselők vehetnek részt. Prohászka püspök hétfőn két óra előtt érkezik Pécsre. A pályaudvaron Gyomlay Gyula, az egyetem rektora, az egyetem tanárai és az egyetemi ifjúság küldöttsége fogadják. A lelkigyakorlatokat Prohászka püspök a belvárosi katolikus kör nagytermében március 21, 22, 23 és 24-én délután 6 órakor tartja. Az utolsó 2 napi lelkigyakorlat után, tehát március 23 és 24-én a székesegyházban a lelkigyakorlatokon résztvevők számára húsvéti gyónás lesz. 23-án mások is felkereshetik a püspök ur gyóntatószékét. Március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén reggel 7 órától az egyetemi templomban gyóntat Prohászka püspök és délelőtt 9 órakor ugyancsak az egyetemi templomban szentbeszédet mond, utána nagymisért mond és a lelkigyakorlat résztvevőit áldoztatja. A szentgyakorlatokon az emelvényen az egyetem tanárai, az emelvény előtt az első sorokban az egyetemi tanárok feleségei és családtagjai foglalnak helyet. A piros belépőjegyek a terem ablakfelőli, a zöld és barna belépőjegyek az ellenkező oldalára érvényesek. Az altisztek és napidíjasok a karzaton foglalnak helyet. Számozott helyek nincsenek. Az érkezés sorrendjében történik a helyek elfoglalása. A szentgyakorlatok kezdetén, pontosan 6 órakor az ajtókat bezárják. A belépőjegyek felmutatása kötelező. Az egyetemi ifjúság az első szentgyakorlaton legkésőbbben félhatra gyülekezik.*”⁵⁸⁵

Az egyetemi ifjúság számára tartott beszédeit a Pécsi Egyetemi Templom igazgatósága egy kötetben kiadta 1927 májusában.⁵⁸⁶ A szövegkiadáson is átütő erőteljes prohászka stílus elem, hogy mennyiszor beleszővi a város nevét és jellegzetességeit mondandójába, hogy hallgatóit megnyerje magának. Bevezető gondolataiban apostoli tevékenységének nehézségeit a „*Mecsek-sziklás földön*”⁵⁸⁷ Mózes terheihez hasonlította: segítenie kell a kételkedés, hitetlenség és az isteni dolgokkal szembeni kritika eloszlatásában. E terheket olyan vasrakományhoz hasonlította példázatában, mely megzavarja az iránytűt és eltéríti a hajót a helyes iránytól. Prohászka a hallgatóságtól azt kérte, hogy a lelküket igyekezzenek megszabadítani terhüktől, és alakítsák úgy az életüket, hogy a helyes irány a sarkcsillag, az Isten legyen. „*Ha így teszünk, akkor keresztény orientációk kelnek életre, szárnyra, akkor*

⁵⁸² GERGELY 1997. 56.

⁵⁸³ A Szentszék a kormányzat közötti kötéshúzást részletesen ismerteti Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966. 276-301. Újabban LAKATOS 2007. 111-115.

⁵⁸⁴ Vargha Damján O.Cist. metaforái a pécsi lelkigyakorlat előszavában.

⁵⁸⁵ Pécsi Napló, 1927. március 20. 7.

⁵⁸⁶ Boldogemlékű Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem ifjúsága részére tartott Lelkigyakorlatai. Pécs, 1927.

⁵⁸⁷ PROHÁSZKA 1927. 7.

eljutunk az egyedüli racionális etikára, a sacramentális titokzatos hatalmakra, az örök boldogulás sáncaira.”⁵⁸⁸ Másutt így fogalmaz: „[A] Lélek, amely Istent hisz, műremekeket alkot, aminő a pécsi székesegyház, a sixtusi madonna és a többi; ez a lélek a minden.”⁵⁸⁹

Első beszédében az emberi lélekről szolt, amely mindennek központja, attól oly nagyszerű „Isten szerelmes a lélekbe, az emberi lélekbe. [...] Isten el van ragadtatva az emberi lélektől!”⁵⁹⁰ Az élet pedig egy nagy várakozás, célja a mennyország megtalálása, és „az élet minden nagyszerűsége: a hit. Elásott kincs a lélek.”⁵⁹¹ Ennek az „elásott kincsnek” a megtalálását nevezte hallgatói feladatának. Az Istennek való teljes odaadás Prohászka értelmezésében maga a hit, az élet, a cselekedet – és egyben lelki állapot is. Épp ezért nem elég csak úgy imádkozni, mintha valaki csak szavalna, a megtanult imádságokat fejből mondaná: „A lélek imádsága az, hogy belépek a templomba, letérdelek, lehajtom a fejemet, egy ideig hallgatók magamba omolva, majd mondogatom: hiszek, én hiszek Istennek. Hiszek Istenben. És mondom mind erősebben, szinte már belelelkesedem [...], s a lelkem lassan-lassan egészen átváltozik, belemerül Istenbe. Igazibb emberré leszek a templomban és ott megértem a kereszténység hatalmas eszméjét, a lélek nyomorúságát.”⁵⁹² Az életben a két legfontosabb tulajdonságnak az odaadást és a tiszteletet nevezte, e kettő között egyenlőségjelet tett. Mondanivalója nem volt mentes a korkritikától ennél a pontnál sem. Véleménye szerint, aki tiszteletlen, az „szellemileg perverz” és „nem csak a mikrobák, a betegség-okozó csírák, hanem a ma Európa-szerte dúló antikulturális tiszteletlenség ellen is kell a desinfectio.”⁵⁹³ Ha megvan az emberben az odaadás és a tisztelet, akkor esélye van az Isten felé irányuló élet kialakításában, csak hinnie kell.

A tisztelet etikai vonzatainak kérdésében példaként a nőkhöz való viszonyulást említette, miszerint „ha valaki pl. egy szép nőt lát és rögtön testi kívánságai támadnak, az egy erkölcsi barbár”.⁵⁹⁴ A nők iránti tisztelettel a lelküket is tiszteljük, ezáltal méltók lehetünk önmagunkhoz is. Tanulásként is ezt javasolja az előadás végére a hallgatóságnak: „a saját lelkemre vigyáznom kell!”⁵⁹⁵

1927. március 22-én tartotta meg második beszédét. Ez voltaképp előző napi beszédének bővebb kifejtése, további példák adása a hit megélésére, a lélek megbecsülésére, a helyes imádság megtanulására, a tisztelet fontosságára. De ismét találhatunk helyi vonatkozást: Párhuzamot vont Mózes és a pécsiek között, miszerint Mózes inkább a népéhez csatlakozott, és szenvedett velük, minthogy a fáraó udvarában maradjon. „Ha a magyar nép ilyen tisztelettel viseltetnék saját hazája iránt, hogy nem megy Szerbiába, se más külföldre, hanem saját verejtékével dolgozik itthon a saját hazájában, ezt jelenti az: „Elegit affligi cum populo suo.””⁵⁹⁶

A tisztelet fontosságát tovább hangsúlyozva megállapította, hogy tisztelet nélkül nem lehet szeretet sem, mert akkor nem éri el a kellő hatást, amit várnánk tőle: „ha meghallgatják a Beethoven miséjét tisztelet nélkül, akkor az Önöknek csak csörömpölés, a hangoknak összevisszasága.”⁵⁹⁷ Óvakodni kell a tiszteletlenségtől, mert ha ezt nem tesszük, akkor magát az embert sem fogadjuk el, amit számunkra ad. Kiknek jár tisztelet? „Tisztelet jár a tanári

⁵⁸⁸ PROHÁSZKA 1927. 8.

⁵⁸⁹ PROHÁSZKA 1927. 9.

⁵⁹⁰ Uott.

⁵⁹¹ PROHÁSZKA 1927. 10.

⁵⁹² PROHÁSZKA 1927. 11.

⁵⁹³ PROHÁSZKA 1927. 12.

⁵⁹⁴ PROHÁSZKA 1927. 13-14.

⁵⁹⁵ PROHÁSZKA 1927. 15.

⁵⁹⁶ PROHÁSZKA 1927. 25. A latin szöveg jelentése: „Ő választotta, hogy együtt szenved a népével”.

⁵⁹⁷ PROHÁSZKA 1927. 26.

karnak, tisztelet a felsőbbségnek, tisztelet Horthy Miklósnak.”⁵⁹⁸ (A kormányzó említése nem aktuálpolitikai töltetű ebben a szövegösszefüggésben.) A világban zajló nagy tiszteletlenség egyik forrásaként nevezi meg a sajtót és az irodalmat: „tudom, hogy nagyon sokat vét az irodalom, meg a sajtó, ez a pizsokfészek.”⁵⁹⁹ Azt gondolja, hogy a kereszténység gyógyír lehet a tiszteletlenség ellen, mint egyfajta erkölcsi útmutatás. A cél mindenki számára, hogy „krisztusi szempontból való szép ember”⁶⁰⁰ legyen.

Prohászka harmadik beszédében, 1927. március 23-án a lélek témakörét bontogatta tovább. Felhívta a figyelmet arra, hogy a tudományos és kulturális műveltség mellett a vallásosság is az ember életének a része kell, hogy legyen. Nem azt tartotta lényegesnek, hogy valaki betűről betűre ismerje meg vallását, hanem hogy átéléssel viszonyuljon hozzá. Kijelentette hallgatóinak: ne féljenek, „ha nem is tudják a kapitalizmus nyakát kitekerni, ha nem is tudják a munkáskérdést megoldani,”⁶⁰¹ – hittel és szociális érzéssel felvértezve értékes emberré válhatnak, és ettől lesz más a világ. A fiatalokat azokhoz a velencei fenyőfákhoz hasonlítja, amelyek a vízben kő keménységűvé váltak, így lehet rájuk építkezni, lehet bennük hinni.

Kiemelte a törvények betartásának fontosságát. „Képzeljétek el, ha Magyarországon minden ember szeretné a törvényt, milyen magas kultúra volna ez! Ha a pécsi egyetemen minden ifjú és leány szeretné a törvényt, micsoda nagy hatalmas empórium volna Pécs – és benne a pécsi egyetem – ebben a mi mostani erkölcsi, szellemi kultúránkban.”⁶⁰² A törvényeket nemcsak betartani kell, hanem hinni is kell bennük, hogy meg tudjuk tartani őket. Példának felhossa Prohászka a hatodik parancsot: azt is meg lehet tartani – tapasztalata hogy lehetséges. Az ifjúságot figyelmeztette, hogy e téren „veszélyek mindenünnen fenyegetik”. Érdekes, hogy Prohászka a nemek különbségét „rámenőségben” miként látta: „Hogy a nőkben nagyobb az ösztön, az mindegy, csak egyféle morális van.”⁶⁰³ Konklúziója a beszéd végén, hogy a lélek „felszabadítása” nehéz feladat és erős akarattal lehetséges csak, de „jellemes becsületességgel” sikerülhet a hallgatóság számára.

Másnap, 1927. március 24-én tartotta meg negyedik beszédét. Hasonlatai, metaforái egy-egy téma körbejárásánál nagyon érzékletesek. Ismét vissza-visszatért egy-egy már tárgyalt ponthoz, és színesebbé tette képeivel, példáival. A könnyebb érthetőség, megjegyezhetőség és nyomatékosítás végett aktuális híreket, tényeket is beleszólt beszédébe. Felhívta a hallgatóság figyelmét a lélek kettős állapotára, amely egyaránt tartalmazhat szépséget és rombolást. Figyelmeztetett: hinniük kell a rosszban is, amely rossz a bűn megfelelője – az is a lélek egy állapota. Egy mondat erejéig kitért Mussolini Olaszországára is ennél a résznél: „Ha hallom a fascista ifjúság himnuszát: [...] a „bellezza”⁶⁰⁴ mellett mindig ott látom a rothadást, a csúnya elfajulását a léleknek.”⁶⁰⁵ Hallgatóit bátorította: ha hisznek a rosszban, akkor tenni is tudnak ellene – a kultúra, a törvény és a Jézus Krisztusba vetett hit segítségével.

Zárszóként így foglalta össze gondolatainak lényegét: „A világ értéke az ember, az emberi élet. A világ értéke a lélek; a jobb ember, a tökéletességben kialakuló ember, a Krisztust magából kialakító ember, aki a nagy igazságokat harmonikus egészében áthozza az életbe; az életet fenséges harmoniával megzenésíteni tudó ember.”⁶⁰⁶

⁵⁹⁸ PROHÁSZKA 1927. 26-27.

⁵⁹⁹ PROHÁSZKA 1927. 27.

⁶⁰⁰ PROHÁSZKA 1927. 28.

⁶⁰¹ PROHÁSZKA 1927. 31.

⁶⁰² PROHÁSZKA 1927. 34.

⁶⁰³ PROHÁSZKA 1927. 40.

⁶⁰⁴ Szépség – olasz.

⁶⁰⁵ PROHÁSZKA 1927. 47.

⁶⁰⁶ PROHÁSZKA 1927. 57.

Pécs után

Kilenc nappal pécsi lelkigyakorlatának befejezése után, 1927. április 2-án Prohászka Ottokár elhunyt. A legtöbb lap feltüntette hasábjain a gyászjelentést, a nagyobb példányszámban megjelenők, illetve a katolikus szellemiségű lapok a püspök életrajzát is röviden ismertették. A *Pécsi Katolikus Tudósító* című lap keltette fel leginkább a figyelmemet, ahol a gyászjelentésen kívül egyes számoknál Prohászka idézetekkel tűzdelt cikkek is fellelhetők voltak.⁶⁰⁷ Az oldalak alján pedig ilyen szuggesztív üzeneteket találunk: „Prohászka művei lelki gyönyörűséget szereznek”, „Prohászka művei egyetlen katolikus házból nem hiányozhatnak”, „Prohászka művei a katolikus családok örökbecsű díszé”, „Prohászka művei a legszebb ajándék”.⁶⁰⁸

Jelen tanulmány a szerző azonos című, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011-ben megvédett szakdolgozatának rövidített, kötetünk számára átdolgozott verziója.

⁶⁰⁷ Pécsi Katolikus Tudósító, V. évfolyam. 5. (1927. április 10.) 2-3.

⁶⁰⁸ Pécsi Katolikus Tudósító, VI. évfolyam 4. (1928. február 24.).

Lelkiség

Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár és Szent Ignác lelkigyakorlatai. A jezsuita neveltetés befolyása Prohászka lelkiségére

„Szent Ignác napja! Mennyire szeretem, tisztetem az Istennek e legracionálisabb, legdialektikusabb munkálóját, ezt a self-made-man szentet, ki a szentségbe a lovagias érzést, a férfias erőt, a gazdag természetet vitte bel s azontúl a Szentlélek iskolájában önálló stílusban fejlődött. Első misémet is sírjánál végeztem; mindig tisztetem s szeretem. Fölséges oltárának vonalai lelkemben vannak meghúzva; óraszámra térdeltem előtte, s tudtam, hogy mily drágakövekből, mozaikokból, hegyi kristályokból áll. Akarok hű fia maradni! úgy szeretem a Jézustársaságot is; hálás vagyok a Kalocsán töltött két évért is. Mennyi kegyelmet kaptam ott és Rómában!...” – Ottokár püspök 1911. július 31-én, Loyolai Szent Ignác emléknapiján jegyezte be sorokat naplójába.⁶⁰⁹

Számos naplójegyzete, lelkigyakorlatos feljegyzései, valamint két nagyobb írása – a emlékezése Német-Magyar Kollégiumban töltött hét évre (1875-1882)⁶¹⁰ és *Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme* című cikksorozata⁶¹¹ – tanúskodnak a jezsuita szellem, az ignáci lelkiség meghatározó befolyásáról.⁶¹² Schütz Antal, Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkáinak* kiadója és a püspök legjobb ismerője írta a Rómában eltöltött hét évről, a jezsuiták által vezetett Német-Magyar Kollégium növendékeként az ugyancsak jezsuita Collegium Romanumban – a mai Gergely Egyetem ősében – filozófiát és teológiát végzett esztergomi kispapról: „Prohászka alakulásában és általában élete művében a Collegiumnak döntő szerep jutott. Életének semmi más eseménye vagy szakasza megközelítőleg sem markolt bele oly mélyen, maradandóan a lelkébe, mint az a hét év, mely miként Jákobnak a Ráchelért való hét évi szolgálat, néhány napnak tűnt föl előtte: 'Nagy szeretetem miatt kevés napnak tűnt fel előttem e hét év.'...”⁶¹³

Megélt ignáci lelkigyakorlatok

A nyitrai születésű (1858) Prohászka Ottokár első tanuló éveit Felvidéken kezdte, majd Kalocsán (1871-1872) a jezsuita kollégiumban folytatta, és Esztergomban fejezte be. Kalocsán végezte a gimnázium V. és VI. osztályát. Ottokár a Mária kongregáció tagja lett, lelkivezetőül a felvidéki származású P. Uhlárikot,⁶¹⁴ Kalocsa szociális apostolát választotta. A vallásos kamasz fiú lelkére mélyen hatottak jezsuita nevelői, tanárai, a lelkigyakorlatok és gyónások. Megérlelődött benne az elhatározás, hogy ő is jezsuita lesz. Csak édesapja tanácsára mondott le erről a tervéről.⁶¹⁵

1918-ban, amikor a kalocsai kollégiumban volt diákjuk, Ottokár püspök 60.

⁶⁰⁹ *Naplójegyzetek*. 1, 308. – 1911. július 31.

⁶¹⁰ ÖM 16, 158-271.

⁶¹¹ ÖM 8, 259-322.

⁶¹² Lásd Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka lelki élete Rómában. In: *Távlatok*, 27. 1996/1. 25-33.

⁶¹³ Schütz Antal: Prohászka pályája. In: ÖM 25, 23-24. (A Prohászka-idézet forrása: ÖM 16, 251.)

⁶¹⁴ Uhlárik János S.J. (1823–1881). Életútjáról lásd: Bikfalvi Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853-2003*. Budapest, 2007. 235-236.

⁶¹⁵ Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007. 33-34.

születésnapját ünnepelték, a Prefektus gratuláló levelére válaszolva (1918. október 28-án) Prohászka ezeket írta: „Mindig hálával emlékszem vissza kalocsai tanuló-éveimre, a nagy, gondos s megértő szeretetre, mely ott felkarolt és nevelt s azokra a kegyelmekre, melyeket ott Istentől vettem jó tanítóim s gyóntatóim révén.”⁶¹⁶

Később is felmerül a gondolat, mikor hallja, hogy germanikus társai közül egyesek beléptek a jezsuita rendbe: „Nagy levelet kaptam Rómából, Esterházy úr szorgalmazására. Olvastam, hogy Hilgers jezsuita lesz. Ó, te kedves ifjú, fáj nekem, hogy elmész tőlünk. De én is testvéred szeretnék lenni; csak hogy visszatart az a nagy nyomor, amelyet itt látok, s melyre valami írt adni biztat az isteni gondviselés. De jó és buzgó akarok lenni, hogy halljam Isten szavát és menjek tán utánad.”⁶¹⁷

Rómából való hazatérése után egy évvel, 1883 júliusában Kalocsán végzi nyolc napos lelkigyakorlatát. Nagy buzgalommal kezdi, egészen Istentől akar élni, jegyzi be naplójába július 4-én; az egész istentelen világért felajánlja életét. „De ha a Társaságban élnék, mily könnyű lenne ez, s a világban támasz, segítség nélkül mily nehéz! Társaim közül ez évben (1883) Thill, Hilgers, Schwab, Wessel beléptek; ők szentek s nagylelkűek lesznek, de mi tart engem? Uram, Te látod, semmi, ami tőlem függ!”⁶¹⁸ Az utolsó nap lelkigyakorlatos napon – július 10-én – az ignáci *ad amorem*, a szeretet elnyeréséért végzi a szemlélődést.

Nosztalgiaival emlékezik vissza a római Német-Magyar Kollégium *San Pastore* nevű villájára, ahol a lelkigyakorlatokat végezték: „Én szeretni akarom Istenemet; e vágy bennem oly erős, oly heves, oly természetszerű, hogy nem kételkedhetem rajta: én szeretem Uramat. Jaj de nagyon gyengén teszem azt, ha a tetteket szemlélem; több estére emlékszem, midőn Szent Pástorban, a villa csendjében végeztük a meditációt *ad amorem spiritualem*. Ó, Kevesem, oly közel vagy, s mégis oly messze; oly erővel vonza[s]sz, és ismét magadhoz nem engedsz. Istenem, Kedvesem, lelkem olvadoz; miért ne legyünk egyek, miért ne adjak neked annyit, mennyit akarok adni, hogy szomjamat csillapítsam. Tett, fiam, tett!”⁶¹⁹

Figyelemre méltó a július 8-i jegyzet önjellemzése, amely lehet a lelkigyakorlat összefoglalása. A nemrég – 1881. október 30-án – Rómában pappá szentelt Prohászka fontosnak tarthatta, mert a kéziratban végig aláhúzta. „Isten gyermeke – annyi kiváló jótétemények és gondviselés különös szeretetteljes vezetése által kitüntettet – jezsuitáknál neveltetett – Rómában képeztetett – templomaiban fölszenteltetett – a szentek sírjain áldozatát bemutató – nagyvilágra szóló férfiak körében szívesen látott – sok kitűnő pappal összeköttetésben élő – fönnkelt, nemes, nagylelkű gondolkodásra és érzésre törő – szűk korlátokat, alacsony nézeteket, törpe fogalmakat, sovány tekinteteket ignorálni törekvő – áldozatkész és fáradhatatlan, önmagát megvető, Isten dicsőségét mindjobban előmozdító szolgája Krisztusnak.”⁶²⁰

Mint esztergomi tanár többször visszatér Kalocsára évi lelkigyakorlatai elvégzésére. Naplójegyzetei jelzik, hogy egy-egy jezsuita vezetésével a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokat követi közléről.⁶²¹ Az alapvető elmélkedések (Fundamentum, indifferencia, Krisztus Király, Két zászló, bináriusok, az utolsó szemlélődés a szeretetről) mellett feltűnően sokat elmélkedik a bűnről és a pokolról. Római naplójegyzetei alapján világosnak tűnik, hogy a fiatal Prohászka aggályos lelkiismeretű volt, szorgosan vizsgálta lelkiismeretét, bűneitől szabadulni akarva a pokol kínjairól gyakran elmélkedett. 1884. július 6-án Kalocsán: „A

⁶¹⁶ Uott.

⁶¹⁷ *Naplójegyzetek* 1, 104-105. – 1883. április 18.

⁶¹⁸ *Naplójegyzetek* 1, 106-107. – 1883. július 4.

⁶¹⁹ *Naplójegyzetek* 1, 108. – 1883. július 10.

⁶²⁰ *Naplójegyzetek* 1, 108. – 1883. július 8.

⁶²¹ Vö. *Naplójegyzetek* 1, 118, 152-156, 202-215.

pokolból merítem az életerőt, az önállóságot, a törhetetlen bátorságot és buzgalmat...”⁶²²

A fiatal germanikus a filozófia harmadik éve után elvégezte az ignáci lelkigyakorlatot. Már itt a megdöbbentő hangsúllyal eszmélődik, ír bűneiről és a pokol rettenetéről. Hosszú, 1878. október 17-i feljegyzése, amelyet Schütz csak foghíjasan közölt, aggályos lelkiismeretéről árulkodik.⁶²³ Barlay Ö. Szabolcs elemezte a fiatal Prohászka lelkiállapotát, hivatkozva e feljegyzésére is: „Ebből megtudjuk, hogy évek óta gyöttri ez a lelkiállapot, és már Kalocsán is segítséget kért lelkiatyjától. 'Már öt éve, hogy e nyomorban felette nagyon sínylödöm. Kalocsán is, jól emlékszem, kérdezem P. Uhlarikot, min vehetem észre, hogy beleegyeztem-e valami gondolatba.'”⁶²⁴ A kérdéssel Schütz is foglalkozik, folytatja Barlay, idézve Prohászka életrajzíróját (25, 30). „Az ifjú ilyenkor önmagát nem érti, a világgal, az emberekkel, sokszor az elvekkkel is nem tud igazán mit kezdeni, igazi megértésre nem talál; és kínjával magára marad: kiforratlan ítéleteire és még biztos mederbe nem jutott lelkiismeretére.”⁶²⁵

Prohászka római lelki fejlődéséről, aggályoskodásáról bővebben írtam Prohászka-monográfiámban.⁶²⁶ Naplói igazolják, hogy a fiatal pap még hosszú ideig küzd érzékeny lelkére nehezedő terhe ellen. De lassan – a való élet viszontagságai, tapasztalatai közepette kifejeződik „férfias jelleme”. (A „férfias” jelző gyakran visszatér feljegyzéseiben.)

1889. július 23.: lelkigyakorlat Kalocsán, P. Hippich⁶²⁷ vezetésével. „Csakis Istenért tenni mindent; ez az aranyelv elveszti színét, fényét a világban. Pedig oly megdönthetetlenül áll kezdetben. Ott az olajfás San Pastore alkonyi magányában, amikor még nem hatott rám az a sok erkölcsi romlás, szellem- és eszménytelen zűrzavar, össze-visszakuszált szálai az érdekeknek, hanem a lélek szabadon tárta föl keblét, mint egy erdei rét, mely illatosan és hűsen rejtőzik az erdő homályában s egyedül az égre mosolyog.”⁶²⁸ Másnap reggel: „Iszonyú a bűn; aki súlyát érzi, tudja, mit tesz alázatosnak lenni; mert annak lelkében nyílik egy mélység, melyből a meggyőződés és az erő árja ömlik. A többi mind férfiúhoz méltatlan.”⁶²⁹ Még délben is a saját bűneiről elmélkedik. „Annyi tény, hogy rettenetes a bűnös valósága s nincs az a gyalázat, hová nem meríthetné őt méltán az Isten.” És következik egy hosszú jegyzet a bűnről. Majd este a pokolról elmélkedik: „Az iszonyú nyomor a pokolban és a földön hirdeti a bűn borzasztó átkát. A földön mindaz a baj a 'misererét' hangoztatja. Könyörülj, Istenem!” Másnap délben: „Rettenetes az ítélet gondolata. A magára hagyott egészen árva lélek föl fog-e küszködni a bűn és a nyomorúság örvényéből az isteni irgalom révpártjára?...”⁶³⁰

Ezek az ignáci Lelkigyakorlat „első hetében” végzett elmélkedések. Következik Krisztus Király hívása és Jézus életének misztériumai, és Prohászka szíve misztikus lángra gyullad: „A végtelen Isten miképp lett ember, hogy lehetett azzá, fölfogni képtelen vagyok. Csak érzem szívem dobogásán s mellem pihegésén, hogy csak ő maga képesít némi megértésre...” Hosszú szemlélődés Isten Fia megalázkodásáról, majd július 26-án délután az Efezusi levél 1. fejezetének 4. soráról elmélkedik: „Tiszta akarok lenni Szent Pál szava szerint: 'Isten Krisztusban kiválasztott minket a világ teremtése előtt, hogy szentek és szeplőtelenek legyünk

⁶²² Naplójegyzetek 1, 118. – 1884. július 6.

⁶²³ Naplójegyzetek 1, 23-36. – 1883. október 17. Vö.: ÖM 23, 4-6.

⁶²⁴ Naplójegyzetek 1, 34. – 1883. október 17.

⁶²⁵ BARLAY 1996a. 29; Ugyanő: Prohászka Ottokár tanulmányi évei. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 49.

⁶²⁶ SZABÓ 2007. 39-42, 50-54.

⁶²⁷ Hippich István S.J. (1841–1922). Életrajzáról lásd BIKFALVI 2007. 91.

⁶²⁸ Naplójegyzetek 1, 203. – 1889. július 23.

⁶²⁹ Naplójegyzetek 1, 203. – 1889. július 24.

⁶³⁰ Naplójegyzetek 1, 204-205. – 1889. július 24.

előtte.. Következőleg mind a három concupiscentiát⁶³¹ legmélyebb gyökerében utálok és üldözöm, s bármit látok másban, ami ezzel ellenkezik, az nem változtat felfogásomon.”⁶³² Július 28-án reggel: „Mindig szerettem az Oltáriszentséget; ó, legyen ez a szeretet jellemvonása lelkemnek.”⁶³³ Már itt kifejezett az Eucharisztia iránti áhítata, amely élete végéig csodálatos misztikus szárnyalásokra lendíti.⁶³⁴

Július 29-én, a lelkigyakorlat vége felé írja: „Az életnek értéke annyi, amennyit Krisztusért tettünk; más itt nincs elszámolni való. Tehát belső izzás, nagy buzgalom, forró ima-magány, önmegtagadás, alázat, mást nem tehet senki, legyen a pápa vagy miniszter, lángész vagy kukkó. S ez adja a azt a nyugodt, férfias jellemet, mely megállja a helyét Istenért, s mással nem törődik.”⁶³⁵

Prohászka 1887-es hosszú tanulmányában kitűnően jellemzi a Német-Magyar Kollégium szellemét és az ott kapott jezsuita nevelést, aszkézist, szellemiséget. „Valaki a Collegium Germanicumot üvegháznak nevezte el, nem tudom, vajon az üveget vagy a meleget vette-e tertium comparationis-nak, vagy talán a növényre reflektált?”⁶³⁶ Prohászka érzi a pejoratív utalást (bezártság, nem életerős növényzet) aztán kifejti a Kollégium jezsuita nevelésének szigorú, de pozitív vonásait. Elsőnek elismeri: „teljes elzárás a külvilágtól”. De ezt is kiemeli: „a fölvilágosult jézustársasági atyák a tekintély rideg és törékeny feszültségei helyett a szeretet és jóakarat leereszkedő szellemét öltötték magukra, ezáltal tanítványaikban a bizalmat, s egy hű, az iskola padjain túlra terjedő, lovagias ragaszkodást teremtettek. Ha a P. Franzelin, Palieri, Secchi, Ballerini szobáját söpri, ha lámpájába olajat önt; ha vízért megy, – ezen meglepő, s nagy férfiakat nem igen jellemző műtétek által semmit sem vesz tekintélyéből.”⁶³⁷ Prohászka ezután még beszél a Spirituális szerepéről, az imaéletéről.

Később, a 60 éves székesfehérvári püspök visszatekint germanikus éveire, neveltetésére, lelki fejlődésére. Nagyon bevilágító az 1919-es kommün alatti eszmélődése, 1919. július 17-i hosszú jegyzete.⁶³⁸ Jóllehet most is hálával emlékezik vissza jezsuita neveltetésére, bírálja a túlságosan bezárt nevelést, a szigorú aszkézist, a világra való nyitottság kifejlesztését, a bátorság és az erély jellembeli hiányosságait, amit csak most, későn lát meg. „Az aszkétaság szemüvegén ezekben nem láttam erényt s bűnt! Ezt a hiányt magán feltűnteti többé-kevésbé minden nevelés, mely intézetben, legyen az akár a Collegium Germanicum, folyik. Istenem, csak ne vegye ezt senki vádnak, támadásnak s panasznak tőlem; hiszen olyan hálás vagyok mindazért, amit kaptam, s annyira becsülöm a nagy javakat, miket ott is, másutt is vettem; ezek nélkül semmi, céltalan, zavaros, kapkodó, karikatúra volnék; de a nagy alapok s a nagy vezetővonások mellett ezeket is kellett volna kiművelnem.”⁶³⁹

Tanulmány Szent Ignác Lelkigyakorlatairól

Papoknak tartott lelkigyakorlatokból született meg Prohászka cikksorozata a *Magyar Sion* 1895-i évfolyamában: „Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme”.⁶⁴⁰ Látjuk, hogy a fiatal pap és esztergomi tanár nemcsak maga végzi lelkigyakorlatait Szent Ignác *Lelkigyakorlatai* szerint, hanem másoknak, főleg papoknak tartott lelkigyakorlataiban is az ignáci módszert és

⁶³¹ Értsd: rendetlen kívánságot. Vö.: 1 Jn 2, 15-15.

⁶³² *Naplójegyzetek* 1, 209. – 1889. július 26.

⁶³³ *Naplójegyzetek* 1, 211. – 1889. július 28.

⁶³⁴ Vö.: SZABÓ 2007. 302-309.; lásd még a kései *Naplójegyzeteket* és az *Az élet kenyeré* című művét.

⁶³⁵ *Naplójegyzetek* 1, 214. – 1889. július 29.

⁶³⁶ ÖM 16, 172.

⁶³⁷ ÖM 16, 175.

⁶³⁸ *Naplójegyzetek* 3, 49-53. – 1919. július 17.

⁶³⁹ *Naplójegyzetek* 3, 52. – 1919. július 17.

⁶⁴⁰ ÖM 8, 259-322.

szellemiséget követi, amelyet cikksorozatában bemutat. A könyvet latinul idézi, főleg Szent Ignác utasításait, „módszertani” megjegyzéseit használja fel, hogy bevezessen annak használatába és szellemébe. Ezenkívül a Fundamentumról és a Két zászlóról szóló elmélkedést elemzi részletesebben. A Lelkigyakorlatos könyv vázlatos szerkezete, száraz utasításai (amelyek mögött persze Szent Ignác tapasztalata rejlik) megelevenednek a fiatal Prohászka átélt, lendületes, sokszor költői és szárnyaló magyarázatai közben.

Szent Ignác Lelkigyakorlati

Bevezetésképpen itt néhány adat Loyolai Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyvéről*.⁶⁴¹ A jezsuita lelkiség és a Rendalkotmány forrása ez a könyvecske, amely a megtért baszk katona tapasztalataiból született. Visszaemlékezéseiben⁶⁴² Ignác beszámolt megtéréséről: a rá hatást gyakorolt olvasmányokról (Jézus és a szentek élete. – V. 5-11.), montserrati és manresai tapasztalatairól (1522). Manresában „látomásai” voltak (a Szentháromság, az Oltáriszentség, Jézus embersége – V. 28-29.), és ugyanott a Cardoner folyó mellett megvilágosodásban volt része: „*Nem látomást látott, hanem sok mindent megértett és felismert, lelki dolgokat csakúgy, mint a hitre és a tudományra vonatkozókat.*” (V. 30.)

Ezek az alapvető manresai élmények azonban nem feledtetik vele azt a tanítást, amit előtte és utána kapott Istentől. Krisztus és a szentek életének olvasása „nem kevés világosságot hozott számára” (V. 9.), és lemásolta, amit meg akart őrizni emlékezetében (V. 11.). Manresában is, amikor a szellemek megkülönböztetését gyakorolta, tanult olvasmányaiból is (V. 26.), különösen a *Krisztus követéséből*. Ignácot egész életén át Isten vezette megtérésétől kezdve. Döntő élménye volt még a La Storta-i látomás, amikor Róma felé tartottak Faberrel és Lainezzel (V. 96.): Miasszonyunk közbenjárását buzgón kérte, hogy Fia mellé helyezze. Nos, itt a kis Róma közeli helység kápolnájában imádkozva lelki szemével világosan látta, hogy „*Isten, az Atya, odahelyezte őt Fia, Krisztus mellé*”. A La Storta-i látomásban a keresztjét hordozó Krisztus szolgálatába fogadta. A Krisztus Királyról (Lgy. 91-98.) és a Két zászlóról (Lgy. 136-147.) szóló lelkigyakorlatos elmélkedések alapélménye itt keresendő.

Szent Ignác a *Lelkigyakorlatok* „második hetében”, a Krisztus Királyról és a Két zászlóról szóló elmélkedésekben (Lgy. 91. 136.) írja: azt kell kérnem Urunktól, hogy ne legyek süket hívására, hanem készséges és szorgos szent akarátának teljesítésében. És ha az isteni Felség kiválaszt és elfogad, felajánlom magam teljes követésére, vállalva a keresztet is. A világ Üdvözítője követőket, munkatársakat keres, akik részt vesznek szenvedésében, hogy dicsőségében is osztozzanak. A jezsuita Jézus társa: sorsközösséget vállal a Mesterrel, hogy segítse az embereket megtalálni az üdvözítő igazságot, Jézus Krisztust, aki maga az Út, Igazság és Élet.

Ignác Monserratban a *devotio moderna* szellemében kapott lelki vezetést az ottani bencések által. (A *devotio moderna* egyik ismert képviselője Kempis Tamás *Krisztus követése* című műve, amelyet Szent Ignác állandóan olvasott és ajánlott a lelkigyakorlatozóknak.) Ignác olvasta *Gracia Ximenes de Cisneros* spanyol bencés (+1510) *Exercitorio de la Vida spiritual* című lelkigyakorlatos könyvét, amely 1500-ban jelent meg Monserrat nyomdájában. Cisnerosra többek között hatottak Szent Bonaventura művei, Gerson lelki írásai és Kempis *Hortulus rosarum* (Rózsáskertecske) című könyve is. Ignác nem másolta Cisneros *A lelki élet gyakorlása* című művét, de tanult belőle, amikor

⁶⁴¹ Loyolai Szent Ignác írásai. Szerk. Szabó Ferenc. Róma, 1990. 67-181. (Továbbiakban Lgy.)

⁶⁴² Uott. 185-239. (Továbbiakban: V.)

tapasztalatait rögzítette, és lassan megszerkesztette *Lelkigyakorlatos könyvét*.

Az ignáci lelkiség *túlmutat a devotio moderna* világmegvető, világtól menekülő „passzív” magatartásán. Éppen a Jézussal való bensőséges barátság, akarati egység sarkallja arra a szemlélődésben, hogy az Üdvözítő cselekvő apostola, munkatársa legyen. *Contemplativus in actione: szemlélődő a cselekvésben*: hogy mindenben és mindenütt Istent keresse, és jelenlététől tüzet fogva elkötelezze magát a hit terjesztésében, a hit és az igazságosság védelmében – akár a legnehezebb terepeken, határhelyzetekben is – a kultúrákkal és vallásokkal folytatott párbeszédben

Prohászka értelmezése

Prohászka a lelkigyakorlatok céljának és mivoltának meghatározásában követi annak bevezető megjegyzéseit: „*lelkigyakorlaton értjük a lelkiismeret-vizsgálat, elmélkedés, szemlélődés, szóbeli és elmélkedő ima és egyéb lelki tevékenység minden módját.*” E gyakorlatokkal előkészítjük a lelket és alkalmassá tesszük arra, „*hogy eltávolítson magától minden rendetlen hajlamot, és miután azokat eltávolította, keresse és megtalálja az isteni akaratot, hogy életét rendezze és a lélek üdvösségét elnyerje.*” (Lgy. 1.)

Prohászka különösen is hangsúlyozza a rendetlen hajlamok legyőzésének nehéz, fárasztó küzdelmét és az élet rendezését,⁶⁴³ majd pedig az *indifferenciát* (Lgy. 23.), amely a fundamentum, a vezérelv és alapigazság kulcsszava. A Fundamentum, amelyet Szent Ignác később adott hozzá a Lelkigyakorlatokhoz, igazában összefoglalja az első hét lényegét:

„*Az ember arra van teremtvé, hogy Istent, a mi Urunkat dicsérje, tisztelje és szolgáljon neki, és ezáltal lelkét üdvözítse. Minden egyéb a föld színén (reliqua) az emberért van teremtvé, és azért, hogy segítse őt a cél elérésében, amire teremtvé van. Ebből következik, hogy az embernek ezeket annyira kell felhasználnia, amennyiben (tantum-quantum) célja elérésében segítik, és annyira kell megválnia tőlük, amennyire akadályozzák abban. Szükséges ezért, hogy közömböské (indifferentia) tegyük magunkat minden teremtménnyel szemben, ami szabad akaratunk döntésére van bízva és nincs neki megtiltva. Úgyannyira, hogy a magunk részéről ne akarjuk inkább az egészséget, mint a betegséget, a gazdagságot, mint a szegénységet, a tiszteletet, mint a gyalázatot, a hosszú életet, mint a rövidet, és következetesen így minden másban, egyedül azt kívánva és választva, ami jobban (magis) elvezet bennünket a célba, amire teremtvé vagyunk.*” (Lgy. 23.)

Prohászka alaposan elemzi e fundamentumot (a kulcsszavakat zárójelben *latinul* hoztam). Szent Ignác logikája figyelemre méltó: lássuk a célt, és ahhoz alkalmazzuk a megfelelő eszközöket. Erre figyelmeztet majd még a *bináriusokról*, a három emberpárról szóló eszmélődés (Lgy. 149.), amely – miként „az alázatosság három módja” (Lgy. 165-167.) – a második hét végén a választásra (Lgy. 170-184.) készít elő. Az *indifferencia* nem sztoikus közöny, hanem az ember megszabadulása a rendetlen vonzalmaktól, hogy szabadon megtegye Isten akaratát. Ezért a szabadságért küzdeni kell, önmegtagadásra van szükség, hogy megszerezzük a készséget a helyes választáshoz (Lgy. 179.). Ide kapcsolódik a választás utáni figyelmeztetés azoknak, akik már választottak életállapotot: „*Utasítások életünk és állapotunk megjavítására és megújítására*”, amelynek végén a leglényegesebb megfontolás: „*Mert gondolja meg mindenki, hogy annyira halad majd előre minden lelki dologban, amennyire kivetkőzik önszeretetéből, önaratából és önérdékéből.*” (Lgy. 189.)

Prohászka az első tanulmányban miután meghatározza a lelkigyakorlatok célját és elemezte a fundamentumot, röviden megvilágítja a Lelkigyakorlatos könyv szerkezetét: „*Szép rend ez a lélekben, mely okvetlenül még szebben fog kifejlődni, s mely konkrét, tiszta,*

⁶⁴³ ÖM 8, 264-268.

életerős alakokat fog ölteni, mihelyt ez elszántsággal, e célra-törekvéssel, e vajúdó lélekkel odalépünk a lelkek mintaképe, az élet isteni alakja elé, aki Krisztus. Ezt a lépést a második hét téteti meg velünk.”⁶⁴⁴

A lelkigyakorlatok második hetéhez érkezve Prohászka szárnyaló szavakkal szól a Megtestesülésről, a „hozzánk lejött, természetünkbe öltözött végtelen Istenről,” Jézus Krisztusról, aki testvérünk lett. „Halhatatlan lelkek, kik az Istent keresitek és sírtok a fölött, hogy messze van az a végtelen Isten; [...] ne botránkozzatok, hogy testvéretek lett. [...] Ne botránkozzatok, hanem karoljátok át őt át, s legyen ezentúl egy szenvedélyetek: élni az ő életét, – utánozni az ő erényét, másolni az ő képét, – harcolni az ő harcait, hogy megdicsőülhessetek vele.”⁶⁴⁵ – Az exercíciumok második, harmadik, negyedik hetének már csak egy vezérgondolata van, s az Jézus Krisztus. A legnagyobb jótétemény és a legkiválóbb kitüntetés az emberiségre nézve: alakulni az Isten, a megtestesült Isten képére és hasonlatosságára.⁶⁴⁶ „Minden szív megmoccan, mely az exercíciumok II. hetének forró égővébe lép; egy gondolattól nem fog szabadulni, s e gondolat: kell Krisztust követnem.”⁶⁴⁷

A második tanulmány: *A második hét vezér-meditációja* a Krisztus Királyról szóló elmélkedést elemzi, a harmadik pedig: a *Két zászlóról* szól, végül a negyedik címe: *Az exercíciumok hangulata*.

Még az első tanulmány végén közvetlenül a papsághoz fordul:⁶⁴⁸ rávilágít az evangéliumi lelkiség gyakorlati követelményeire, és pedig egy igen időszerű, égető problémára hívja fel a figyelmet: a *szocializmus* kihívása sürget, szociális munkára szólítja fel a klerust. Itt már az a Prohászka szól, aki Rómából *XIII. Leó Rerum novarum* kezdetű körlevelével tér haza; mostantól kezdve egésze haláláig a munkáskérdéssel foglalkozó Leó pápa forradalmi eszméit terjeszti, írásaival, beszédeivel, politikai elkötelezettségével is. Üzenete ma is időszerű!

„A szocializmus kimutatja, hogy az evangéliumnak van igaza, s hogy a gazdagság vágya és a meggazdagodás szisztémája a romlásba s az örvénybe visz. Megeszi a társadalmi törzs velejét s azután kimutatja pusztító hatását még a kenyérgyűlésben is. A társadalom, mely az evangéliumtól eltér, tönkre megy! Milyen csodálatosan hangzik e gondolatok borzalmas világosságában a 'Két zászlóról' szóló meditációnak az a buzdítása, melyet Szent Ignác Krisztus ajkaira ad. Iparkodjatok az emberekkel megszerettetni a szegénységet, a szerény beérést és egyszerű életet, – vonjátok el őket a gazdagság hajszájától és a kincsvágy emésztő lázától'. Istenem, mikor már vonaglunk a katasztrófák örvényének szélén: akkor homlokunkra csapunk s ijedve kiáltjuk: Íme, ez az evangélium szelleme, melyet eddig ignoráltunk, ...ez a kedves jó hír, melyet eddig világgyűlölő aszkéták álom-dalának tartottunk...hogy ez az erkölcsi élet tengelye s vele együtt a társadalom s az emberiség sarkköve.” [...] Míg a papságban nem lesz meg a szegénység s az alázat szeretete: addig nem lesz meg benne az evangélium szelleme sem, következésképpen addig működése sablon s tevékenysége csorba marad. Beszélhet, hirdetheti áruit, nem kellene senkinek..., még leszállított áron sem. [...] Tettet kíván az emberiség. S a legnagyobb tett: az evangélium szerint való élet. Ez a nagy tett képezi a kulcsot a szentek kihatásának megértéséhez. [...] Azon vesszük magunkat észre, hogy meg vagyunk láncolva szokások és divat, életmód és hagyományok által, csakúgy mint pogány egyházpolitika által. [...] Tisztelet-becsület a jeles falusi papoknak. [...] De a szegény papoktól eltekintve, a modern gondolkozó méltán megzavarodhat a gazdag, s gazdagságukat nem mindig helyesen használó, jól élő egyháziakon, s keresi az evangéliumot. [...] A botránkozó ezt mondja: Várom az új embereket, kik az evangélium szerint élnek a szegénység

⁶⁴⁴ ÖM 8, 69.

⁶⁴⁵ ÖM 8, 271.

⁶⁴⁶ ÖM 8, 270-271.

⁶⁴⁷ ÖM 8, 273.

⁶⁴⁸ ÖM 8, 275-276.

és az alázat szellemében...⁶⁴⁹

Később, a III. tanulmányban a *Két zászlóról* hosszan elmélkedve⁶⁵⁰ hangsúlyozza Szent Ignác pszichológiáját, újra csak az alázatot és a szegénységet hangsúlyozza a Krisztus-követőknek: ez jellemezte Jézus egész életét a betlehemi barlangtól a Golgotáig. „*Üssük föl az evangéliumot másutt; a 'két zászlóról' szóló meditáció mindenütt érvényesül: a léleknek fölséges egyszerűsége az önzés két lárvájával: a gazdagságra s a hiú dicsőségre való törekvéssel szemben.*”⁶⁵¹ Végül a IV. tanulmányban a *nagylelkűség* után ismét csak a „szívbeli alázatot” jelöli meg mint a lelkigyakorlatok második vonását⁶⁵². Ezután következik a vágyódás a Szentlélek ajándékai után, amelyeket kérni kell. „*A Szentlélek végez mindent a lelki életben első sorban, megelőzve, mozgatva, amit a Szentírás így fejez ki: ille testimonium perhibebit de me;*”⁶⁵³ *azt a nagy tanúságtételt, hogy Krisztus az igazság, s az ember a sötétség, - hogy krisztus a szentség, s a világ az erkölcsi és szellemi romlás, - hogy a lélek élet, s a test az halál, - ezt mind Ő, a Szentlélek fogja végezni. S ti mit fogtok tehetni? Tőle függve, általa vezetettve és éltetve fogtok csak az igazság, a szentség, az élet inspirációival eltelni: 'és ti is tanúságot tesztek rólam.*”⁶⁵⁴

Prohászka Ottokár hét évig Rómában a jezsuiták vezetésével behatolt a Szent Ignác-i lelkigyakorlatok szellemébe. Itthon maga az ignáci módszerrel végzi lelkigyakorlatait, ebbe a szellemben vezeti be a papokat, illetve az esztergomi szeminárium növendékeit. A szemináriumi pontákból, elmélkedési pontokból születnek meg az *Elmélkedések az Evangéliumról* kötetei. A spirituális, majd a fehérvári püspök állandóan az evangéliumról elmélkedett, „lángoló szívvel” tettekre váltotta az evangéliumot, ezért tudott másokat is írásaival, beszédeivel, lelkigyakorlatos elmélkedéseivel másokat is bevezetni Jézus misztériumaiba. Megvalósította, amit 1877-ben naplójegyzetei élére mottóul írt fel:

„A. M. G. G.
Lángoló szívvel kívánlak keresni Istenem;
küzdve érted v. bírva téged
egyaránt szolgállok neked!”⁶⁵⁵

Elhangzott 2012. március 31-én, Budapesten, a Központi Szemináriumban rendezett Prohászka-konferencián.

⁶⁴⁹ ÖM 8, 275-276.

⁶⁵⁰ ÖM 8, 291-308.

⁶⁵¹ ÖM 8, 307.

⁶⁵² ÖM 8, 312-313.

⁶⁵³ Ő tanúságot tesz rólam – latin. Vö.: Jn 15, 26-27.

⁶⁵⁴ ÖM 8, 314.

⁶⁵⁵ *Naplójegyzetek* 1, 15. – 1877.

Váczi Márk: „Hiszek a Szent Szívben és szeretetében.” Prohászka Ottokár és Jézus Szent Szívének tisztelete

Prohászka Ottokár életét sokan és sokféle szempontból, különböző aspektusait vizsgálva kutatták már. Ezért is lehet talán meglepő, hogy – bár életművének feldolgozása már kevésbé halála után elkezdődött – egy fontos szeletére eddig még nem irányult rá a kutatás nagytőlencséje. Ez nem más, mint a Jézus Szíve-tisztelet, amely nem csak jelen volt gondolkodásában és világlátásában, de lényét már kora gyermekkorától meghatározta. Lelkiségének ez a rendkívül erős, tanárai-nevelői hatására még jobban elmélyülő, mindennapjait meghatározó, írásait át-meg átszövő alapvonása kihatott fiatal papként végzett szolgálatára és püspöki működésére egyaránt. Az itt következő dolgozat ezt hivatott bemutatni Prohászka gyermekkorától egészen püspöksége (és földi pályája) végéig, illetve az utókor emlékezéseinek keresztül az utóbbi évtizedekig.

A téma mindeztáig szinte feltáratlan volta miatt nem kísérelhetünk meg egy teljes elemzést, mindenképpen be kell érünk tehát egy rövid áttekintéssel, amely alapja lehet a további kutatásoknak.

A Jézus Szíve-tisztelet története hazánkban

„A Jézus Szíve-tisztelet az újabb kor egyik legelterjedtebb és legkedveltebb áhítata, a társadalom erkölcsi megújulásával kapcsolatos vallási mozgalom. Nem az Üdvözítő személyének és életének részletezéséből fakad, hanem abból a törekvésből, hogy Jézus benső világába, lelkiségébe, szándékainak és érzelmeinek ismeretébe behatoljunk és Krisztushoz való viszonyunkat ennek megfelelően szeretetteljesen elmélyítsük. Jézus Szíve azt az emberi »szívet« jelenti, amely az ember testi-lelki mivoltának bensejét, mint erkölcsi életének forrását, nevezetesen pedig, mint a szeretet székhelyét jelöli. Ilyen értelemben használja a Szentírás a szív szót. A Jézus Szíve-tisztelet által Isten dicsőségét, a lelkek üdvét és az anyaszentegyház megbecsülését mozdítja elő. Jézus Szívének ígérete: »Szívembe írom és soha ki nem törölöm azok neveit, akik Szívem tiszteletét terjesztik.«”⁶³⁶

A Jézus Szíve-tisztelet áhítatként való elterjesztésében hazánkban a legnagyobb szerepet a jezsuiták vitték. 1629-ben P. Hajnal Mátyás SJ írt róla könyvet, de igazi expanziója a 19. században volt tapasztalható. A Jézus Szíve-tisztelet szorosan összefüggött az Imaapostolság mozgalmával, melynek alapjait P. Henri Ramière SJ rakta le, aki 1866-ban a fővárosba érkezett, majd az ezt követő években többször meglátogatta magyar híveit. A Jézus Szíve Társulat lapja, a *Társulati Értesítő*, amelyet Kubinszky Mihály kanonok szerkesztett, csatlakozott az Imaapostolság szervezetéhez, s 1876-tól *Jézus Szent Szívének Hírnöke* címen jelent meg. A lap később Kalocsára került, ahol P. Tóth Mike SJ szerkesztette a *Szűz Mária Virágoskertje* című társulappal egyetemben.

Mivel Budapesten elterjedt a Jézus Szíve Társulat, tagjai azonban a hívők tömegében szétszórtnak és szervezetlenül éltek, P. Bóta Ernő SJ, a Mária Kongregációk nagy hatású személyiségének ötlete nyomán és szervezésében létrejött a *Jézus Szíve Szövetség*. A Szövetség tagjainak legfőbb kötelessége a napi felajánló ima elvégzése volt. Minden reggel felajánlották aznapi imáikat, munkájukat, örömeiket és szenvedéseiket Jézus Szent Szívének. A tagok sorában gyakorlatilag mindkét nem, minden korosztály megtalálható volt. A férfiak, a családapák a Férfiak *Jézus Szíve Szövetségében* (más néven Férfiligában), az asszonyok, anyák a Nők *Jézus Szíve Szövetségében* gyakorolták vallásosságukat. A férfiak évente

⁶³⁶ Bikfalvi Géza: *Jezsuita olvasókönyv*. Budapest, 2008. 87.

legalább egy közös lelkigyakorlatot végeztek, és gyakorolták az előírt ájtatosságokat, míg az asszonyok a család gondozásából és a szociális munkából vették ki tevékenyen a részüket. A két szervezet mellett működtek még az *Ifjak Jézus Szíve Szövetségének* és a *Leányok Jézus Szíve Szövetségének* tagcsoportjai. Kisebb falvakban azonban nem választották szét a családtagokat külön csoportokra, mindegyikük a *Családok Jézus Szíve Szövetségében* tevékenykedett. A Szövetség jelszava: „*Jézus szentséges Szíve, jöjjön el a Te országod!*” volt.

Annak érdekében, hogy az ájtatosságot minél jobban elmélyítsék a hívek körében, Jézus Szíve ünnepnapját pedig nyilvános ünneppé tegyék, bevezették a Jézus Szíve-körmenetet, amelyen az évek során egyre többen és többen vettek részt; az utolsó nagy körmeneten (1949-ben) a résztvevők száma elérte a 130.000 főt. Szintén a Szövetséghez köthető a *Szállást keres a Szent Család*-kilenced meghonosítása, illetve a *XIII. Leó* pápa által 1902-ben nyilvános ájtatosságként engedélyezett Jézus Szíve-zsoltosma bevezetése.

1914-ben a Szövetség élére *P. Bíró X. Ferenc SJ* került, akinek lelkében megfogalmazódott az eszme: Magyarország úgy menekülhet meg a külső és belső ellenségektől, ha felajánlja magát Jézus Szent Szívének. Az eszme terjesztése érdekében minden anyagi bázis nélkül, a Szövetség tagjainak önzetlen munkájára támaszkodva megalapította és irányította a Szövetség hetilapját, *A Szív* újságot. A lekipásztörök körében jelentkező igénynek eleget téve 1916-1918 között a német *Das Herz* és a szlovák *Srdce* eljutott hazánk nemzetiségi katolikus olvasóihoz.

P. Bíró leghőbb vágya közben teljesült, *I. Ferenc József* magyar királyként 1914. december 8-án felajánlotta Magyarországot Jézus legszentebb Szívének, majd rendeletére 1915. január 1-jén követte őt a püspöki kar. Újabb öröm forrása lehetett a Szövetség munkaprogramjának és szervezeti szabályzatának *Csernoch János* hercegprímás általi elfogadása 1917-ben.

A következő, témánk szempontjából is nagy esemény a Szövetség életében a Jézus Szívét tisztelő gyermekeket tömörítő *Szívőárda* megalapítása volt, amelyre 1920-ban került sor. A szervezet főként *A Szív* újság terjesztésében végzett jelentős munkát. A Szívőárda szervezése és elterjedése elsősorban *Blaskó Mária* írónőnek köszönhető, aki *A Szív* gyermekrovatának vezetőjeként jelképes alakokat (Szív Gabi, Szíves Misi) szerepeltetett, a „gárda, gárdista” szavakat pedig csak jelképesen használta, mégis nagyon sok gyerek jelentkezett levélben: „szívőárdisták” szeretnének lenni. Az első csoport tehát 1920-ban alakult meg. Az országos hálózatot P. Bíró *A Szív* akkori felelős szerkesztője, *dr. Czapik Gyula* segítségével szervezte meg. Még ebben az évben sor került a gárdavezetők első kongresszusára, amelyet Szívhatéknak neveztek el. A Szívőárda országos elterjedtségét bizonyítja a negyedmilliós taglétszáma (7-14 éves fiúk és lányok).⁶⁵⁷

Ahogy ebből a rövid összefoglalóból is kitűnik, a Jézus Szíve-tisztelet a 19-20. század fordulóján és a század első évtizedeiben egyre intenzívebbé vált, majd elmélyült a katolikus hívek körében. Ezek a jelenségek-történetek nagyban hatottak Prohászka Ottokárra is, egész életét meghatározta a Szent Szív tisztelete, melynek nagy hatású, megkérdőjelezhetetlen apostolává vált.

Gyermek- és ifjúkora

Egy meghatározó személyiség életútját és hatástörténetét taglaló dolgozat írójának feladata lenne bemutatni az illető származását, családi hátterét, kora gyermekkorát, majd ezt követően ismertetni a konkrét témára vonatkozó életrajzi pontokat. Jelen munka esetében

⁶⁵⁷ BIKFALVI 2008: 87-93.

azonban felmentve érezzük magunkat ez alól, hiszen csak az utóbbi évtizedekben is számos kötet és tanulmány foglalta össze Prohászka élettörténetét, amelyekben gyermekkorának főbb eseményeit is felvázolták. Ennek okán ettől eltekinthetünk; az életút rövid ismertetését *in medias res* kezdjük.

A már kora gyermekkorától kezdve rendkívül vallásos Ottokár 13 évesen kérvényt adott be a kalocsai jezsuiták által meghirdetett alapítványi helyre, amelyet el is nyert.⁶⁵⁸ Világlátását és lelkiességét nagyban meghatározta az, amit Kalocsán tanult. Tanárainak többsége német és szláv eredetű jezsuita volt. Legkedvesebb tanárának *P. Raile Edét* tekintette, aki az ötödik osztályban a magyar irodalmat tanította: ő bízta versírással, szavalással, szerepléssel, tőle tanult meg jól magyarul.⁶⁵⁹ Itt kezdődött később nagy hatású szónoki pályája is.

Ahogy egyre érettebb lett, úgy merült el mind jobban a lelkiességben is. Tagja lett a Mária-kongregációnak,⁶⁶⁰ választott lelki vezetője pedig *P. Uhlarik János*, „Kalocsa apostola” lett.⁶⁶¹ Olyannyira áthatotta a jezsuita szellem, az ignáci lelkiesség, hogy 14 évesen már a rendbe is be akart lépni. Levélben kérte szülei beleegyezését, akik ezt elutasították. Azt javasolták neki, ha mindenképpen a papi pályát szeretné választani, legyen inkább világi pap. Apja ezt azzal indokolta, hogy halála esetén nem lesz, aki gondoskodjon édesanyjáról és húgáról.⁶⁶²

Az elutasítás után Ottokár Kalocsán maradt, majd 1875. augusztus 4-én Esztergomba utazott, ugyanis felvételt nyert az egyházmegyei kisháziaképzőbe. Az elnök ekkor *Simor János* hercegprímás volt, aki megdicsérte a felvételi vizsgán elmondott hibátlan görög szónoklatát.⁶⁶³ *P. Raile* rendkívül dicsérő jellemzést írt korábbi diákjáról, aki még ebben az évben befejezte a gimnáziumot, és sikeres érettségi vizsgát tett. A hercegprímás a római Collegiumba szánta. Ekkor már apja sem tagadhatta meg tőle, hogy világi papi pályára lépjen. Támogatásáról levélben biztosította fiát, és ismét felhívta figyelmét arra, hogy a rendbe lépése esetén családja támasz nélkül maradna.⁶⁶⁴ Így a szerzetesi életről le kellett mondania, de még évekig vágyakozott rá.

Papnövendékként Rómában

1875-ben lépett be a római Collegium Germanico-Hungaricum falai közé, ahol 1882-ig szeminaristaként élt. A Collegium rendkívül fontos helyet foglalt el a magyar egyháztörténetben. Erről a következőképpen számolt be: „*Magyarországnak legjelesebb püspökei, érsekei, prímásai a 17-18. században átlag mind a Collegiumból kerültek ki. Szelepcsényi, Lósy, Lippay, Esterházy Imre, Draskovich, Gubasóczy s más ily czégyeres nevek a magyar püspöki czimerek alá a Collegium katalógusaiból költöztek.*”⁶⁶⁵

Az itteni jezsuita nevelők hatására egyre inkább elmélyülő lelkiessége naplóját tanulmányozva nyomon követhető.⁶⁶⁶ 1877 végén kezdte Rómában lelkiismeret-

⁶⁵⁸ Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka élettörténete gyermekkorától püspökségéig. In: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Mai írók és gondolkodók 8. Szeged, 1999. 25.

⁶⁵⁹ BARLAY 1999. 28., Szabó Ferenc SJ: *Prohászka Ottokár élete és műve, 1858-1927*. Budapest, 2007. 32.

⁶⁶⁰ BARLAY 1999. 30.

⁶⁶¹ Uott.

⁶⁶² BARLAY 1999. 31.

⁶⁶³ Uott.

⁶⁶⁴ SZABÓ 2007. 34-35.

⁶⁶⁵ Idézi SZABÓ 2007. 39.

⁶⁶⁶ Szeminaristaként Rómában eltöltött éveiről lásd: BARLAY 1999. 32-36.; SZABÓ 2007. 37-55. A Római Iskola befolyásáról: Szabó Ferenc: *Prohászka eszmevilágának kialakulása*. In: *Prohászka Ottokár időszűrője*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 2006. 19-33.

vizsgálatainak lejegyzését. A napló első oldalán olvasható az a mottó, amelyben tömören kifejezi az aszkézis és misztika gyakorlásának egységét, egymásra utaltságát: „*Lángoló szívvel kívánlak keresni Istenem: küzdve érte d. bírva téged egyaránt szolgállok neked.*”⁶⁶⁷

Küzdelmei napról-napra fokozódnak, de egyre elszántabban ragaszkodik Jézushoz, egyre közelebb akar kerülni hozzá. Több bejegyzésében ezt a vágyat önti szavakba: „*Édes Jegyesem! Akarok készülni; a te szereteted, a te buzgalmad edényének lenni készülök, hogy Te bennem hajlékodra, nyugalmad helyére ismerj s találj! Mindenem erre irányul: célom az Úr szolgájává lennem.*”⁶⁶⁸ „*Én egészen a jó Jézusnak áldozom föl életemet, halálomat; egészen rendelkezésére állok. Mit adhatnék az isteni kisdédnek? Ó, Jézusom, tied akarok lenni!*”⁶⁶⁹

Számos bejegyzésben olvashatunk az égető vágyról: belépni Jézus Társaságába! 1879-ben kelt írásából megtudhatjuk, mennyire áthatja őt az ignáci szellemiség, az *athleta Christi* gondolata: „*Jézus katonája lettem. Szívem lelkesül követésére: hősi lelkelet, tette buzduló alattvalói hűség készítet e lépésre. Jézussal fogok harcolni, ha magamat legyőzőm, megtagadom, ha a világot, a tiszteletét, gondolkodását megvetem, hasonlóan azon vezér katonájához ki hideget, meleget, fáradalmat, éhet, szomjat, erőt, álmatlanságot tűr.*”⁶⁷⁰

1878. augusztus 17-én a bölcselet doktorává avatták, 1882 júniusában megkapta a teológiai doktori címet.⁶⁷¹ A jezsuita nevelés és lelkeség későbbi életére is kihatott. Püspökként rendkívül emberien közeledett papjaihoz és híveihez egyaránt.

A fiatal pap

A fiatal Ottokárt 1881-ben Rómában pappá szentelték. A következő év nyarán filozófiai és teológiai doktorként tért haza. Augusztusban kezdett el káplánkodni Esztergomban, de már szeptemberben más kinevezést kapott; a gimnazista kispapok görög-latin tanára lett. 1884. augusztus 26-án Simor hercegprímás a nagyszeminárium morális és pasztorális tanárává nevezte ki. 1888. július 10-én elnyerte a dogmatika professzora címet, majd 1890 őszétől a szeminárium spirituálisaként folytatta szolgálatát.⁶⁷²

Bár lelkes és erős vágy hajtja a rendbe való belépésre, az út nem olyan sima és kényelmes, mint azt egy-egy gyengédebb pillanatában feltételezhette. 1883-ban például a következőket olvashatjuk belső küzdelmeiről: „*Drágán adom oda életemet; nem húsztörökért, hanem az egész istentelen táborért; miután mindent Istennek szolgálatára akarok magamban szentelni, s e szentelés, e följajlás egy életemben millió életet ad, s minden egyesben az egész világot ajánlja föl, Istennek hódolatára hozni törekszik... De ha a Társaságban élnék, mily könnyű lenne, s a világban támasz, segély nélkül mily nehéz!*”⁶⁷³

Az ifjú papot nem csak a rendbe való belépés gondolata, de Jézus Szívének tisztelete is áthatja. Már 30 esztendő korában megfogalmazza egész életére kiható lelkeségének alapjait. „*A varázsszó: Szent Szív... Mindent belőle, az embereket is csak benne, érte, vele szeretni tűrni, megnyerni... Jézus Szíve nagy szív! Minden szívnek benne helye, akármilyen kinövés, dudorodással, bibircessel: mindenikét érte, de nem hajlik hozzá, hanem magához hajlítja! Nem töri, de tűri.*”⁶⁷⁴

⁶⁶⁷ Idézi Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. 46. és SZABÓ 2007. 51.

⁶⁶⁸ *Naplójegyzetek* 1, 21. – 1878. július 7.

⁶⁶⁹ *Naplójegyzetek* 1, 37. – 1879. február 2.

⁶⁷⁰ *Naplójegyzetek* 1. 44. – 1879. október 21.

⁶⁷¹ SZABÓ 2007. 58.

⁶⁷² Uott.

⁶⁷³ *Naplójegyzetek* 1, 107. – 1883. július 4.

⁶⁷⁴ *Naplójegyzetek* 1, 193. – 1888. május 18.

Ahogy igyekszik minél jobbá és tökéletesebbé válni, rájön, hogy Istennek nagy terve van vele, gyakran kap figyelmeztetést: meg kell maradnia azon az úton, amin jár. *„Isten tudatja velem, hogy érzem a papi szellemet, mely tökéletességre tör, hogy fogékony legyek a gyengéd áhítat és a szorgos törekvés gyakorlatai és érzetei iránt. Mert a világban könnyen törpülünk. Nem értjük az önmegtagadást, a test szerény tartását, a röpmákat, a kedves kis áhítat gyakorlatokat, az isteni Szent Szívnek való kedveskedést, azt a buzgóságot, mely mindig forr, mely nem hideg, mely minden után kap, hogy Istent szolgálja, mi a kezdők szép jellege... Az Úr tudatja, figyelmeztet erre, és én szívembe veszem a figyelmeztetést; jól van, Uram, máskor is.”*⁶⁷⁵

Harminc esztendő korában *Kicsoda Krisztus, az ember fia?* című írásában a földi zarándokútját járó egyházat úgy jellemzi, mint amely arra törekszik, hogy az emberek megismerjék és megszeressék Krisztust, meglássák emberségét. Feladatát pedig azért végzi ilyen nagy odaadással és kitartással, mert célja, hogy Jézus Szívén keresztül a hívők eljussanak Istenhez.⁶⁷⁶

1892-ben Kalocsán végezte évi lelkigyakorlatát. Augusztus 15-én este ismét megfogalmazza vágyát Jézus Szíve iránt. Ez jó alkalom arra is, hogy végre belássa: világi papnak kell lennie. *„Úgy én; szétomlanék sokszor, ha a Vaskapun állok, s nézek az esteledő tájra: irigylem azt a magányos madárkát, mely a lombos lejtőn estimára hangolja zöngéit; itt szeretnék én meghalni; nem az emberek között... sehol sem találok azt, amit itt. S mégsem akarok maradni abban a csendben, ó az megölne; az embereken akarok segíteni; a csendben csak szívemet kívánom fölemelni az Úr Jézus Szt. Szívéhez.”*⁶⁷⁷

1904. március 4-én kinevezték Budapestre az egyetem nyilvános rendes dogmatikatanárává. Oktatói tevékenysége azonban mindössze másfél évig tartott: 1905. október 17-én székesfehérvári püspöki kinevezést kapott, majd december 21-én X. Pius pápa szentelte fel a Sixtus-kápolnában.

Fehérvár püspöke

A papként és tanárként töltött évek után Fehérváron találta magát, ahol szinte azonnal munkához látott. Ebből a munkásságból most csak a Jézus Szíve-tisztelethez kötődő momentumokat emeljük ki.

Kezdjük mindjárt egy olyan eseménnyel, amelyben kétségtől jelentős szerepet játszott. Püspöksége idején a legnagyobb templomépítésre Székesfehérváron került sor 1910-11-ben. A gyűjtést már 1876-77-ben megkezdtek, majd egészen 1906-ig folytatták. A Vízivárosi Jézus Szíve-templom építésének gondolata tehát már korábban felvetődött, megvalósítására azonban 35 esztendőre – és nem utolsósorban tekintélyes pénzösszegre – volt szükség.

Az építkezés 1910. április 10-én az alapkövetéssel kezdődött. A templom püspöki felszentelésére 1911. szeptember 17-én került sor. Prohászka beszédében kiemelte: Jézus Szíve tisztelete a 20. századi áhítat új irányának, a vallásban megnyilvánuló érzelmeknek szimbóluma.⁶⁷⁸

1926 elején fogalmazódott meg az önálló plébánia létrehozására irányuló püspöki gondolat, amelynek eredményeképpen az 1927. február 8-án kelt alapító okirat tanúsága szerint a Budai külváros északkeleti-keleti részéből, a Felsővárosi Plébánia területéből kiszakítva létrejött az önálló egyházközség.⁶⁷⁹

⁶⁷⁵ *Naplójegyzetek* 1, 97. – 1882. október 12.

⁶⁷⁶ ÖM 15, 52-53.

⁶⁷⁷ *Naplójegyzetek* 2, 33. – 1892. augusztus 15.

⁶⁷⁸ SzfvPL – Can. Vis. Székesfehérvár – Víziváros, 1973. 18.

⁶⁷⁹ Az okirat a 164/1927. számot viseli.

Ekkorra már fejlett lelki és egyesületi élet jellemezte a Vízivárosi plébániatemplom közösségét. Minden évben Jézus Szíve ünnepét követő vasárnapon Jézus Szíve-körmenetet, Jézus Szíve ünnepe előtt valamint még évente két alkalommal lelkigyakorlatot tartottak.⁶⁸⁰ A *Szociális Testvérek Társulata* látta el az Úrinők Otthonát, és indította a Dolgozó lányok mozgalmát.⁶⁸¹ Az egyházközség életében tehát összekapcsolódott a prohászcai szociális apostoli munka és a Jézus Szíve-tisztelet buzgó gyakorlása.

A székesfehérvári építkezés mellett meg kell említenünk, hogy a 20. század első felében az egyházmegyében 9 másik Jézus Szíve tiszteletére szentelt templom is épült. Ezek sorrendben: Kisláng (1906-tól kápolna, majd 1908-tól plébánia)⁶⁸², Alcsútdoboz (1907)⁶⁸³, Érd-Újváros (1926/30)⁶⁸⁴, Gárdony (1932-től kápolna, 1944-től plébánia)⁶⁸⁵, Csepel (1933)⁶⁸⁶, Szigethalom (1933)⁶⁸⁷, Szigetszentmiklós (1934/39)⁶⁸⁸, Kápolnásnyék (1938-tól kápolna, 1949-től plébánia)⁶⁸⁹, Piliscsaba-Klotildliget (1941/44)⁶⁹⁰. Nem képezi dolgozatunk tárgyát annak vizsgálata, hogy Prohászka életében személye, halála után pedig hatása milyen mértékben befolyásolta az egyes titulussválasztásokat. Ha időrendben követjük az egyházmegyében történt eseményeket, a következő fontos dátum 1915. január 1-je, amikor a magyar püspöki kar csatlakozott az osztrák kollégium azon kezdeményezéséhez, hogy egyházmegyéiket Jézus Szent Szívének ajánlják fel. Prohászka az ezt kihirdető, 1914. december 18-án kelt pásztorlevelében elrendelte a fenti napra a felajánlást, s ünneplő szentmise megtartását minden templomban. A levélben Ferenc József december 8-i – fentebb említett – ország-felajánlására hivatkozott.⁶⁹¹

1924. június 24-26. között ülésezett Székesfehérváron az egyházmegyei zsinat, amelynek üléseit természetesen a püspök nyitotta meg. A június 23-i előkészítő ülésen elmondott megnyitó beszédét az előzmények vázolója után a következőképpen fejezte be: „*Így jutottunk el oda, hogy az egyházmegyei zsinatot kihirdettem, s azt az Úrnap nyolcadába s Jézus szt. Szív ünnepe elé tűzve, munkálkodására ma az eucharisztikus lángoló szent Szív áldását s kegyelmi sugárzatát kérhetem ki.*”⁶⁹² A zsinat harmadik nyilvános ülésén, június 26-án tartott beszédében pedig ezt mondta: „*Jézus Szíve van velem. A sikert ő adja s ez olaj szeretetem tüzére s a sikertelenséget eltűreti velem; ez szeretetem töviskoszorúja; de a szeretet győzi ezt a tövist is. Tövis a lángot el nem fojtja, sőt élesíti.*”⁶⁹³

A tanácskozás határozataiban, az általános lelkipásztori szabályok között két pontot találhatunk a Jézus Szíve-tisztelet gyakorlatáról. Minden hónap első vasárnapjára Jézus Szíve tiszteletére szentmise tartását rendelték el, mely helyi szokás szerint körmenettel vagy Jézus Szíve-litániával volt kiegészíthető. Emellett a Jézus Szíve társulat tagjai számára kötelezővé

⁶⁸⁰ SzfvPL – Can. Vis. Székesfehérvár – Víziváros, 60.

⁶⁸¹ SzfvPL – Can. Vis. Székesfehérvár – Víziváros, 62.

⁶⁸² *Országos Katolikus Névtár 2000. Status Generalis Ecclesiae Catholicae in Hungaria Anno Domini MM.* Budapest, 2000. 123.

⁶⁸³ OKN 2000. 129.

⁶⁸⁴ OKN 2000. 134.

⁶⁸⁵ OKN 2000. 126.

⁶⁸⁶ OKN 2000. 135.

⁶⁸⁷ Uott.

⁶⁸⁸ Uott.

⁶⁸⁹ OKN 2000. 126.

⁶⁹⁰ OKN 2000. 131.

⁶⁹¹ ÖM 9, 179-184. Ebben a P. Bíró által képviselt törekvések leképeződését láthatjuk. A jezsuita szellem hatása tehát ez esetben is egyértelműen kimutatható.

⁶⁹² *Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények.* Székesfehérvár, 1924. 4.

⁶⁹³ DS 1924. 8.

tették az áldozást minden első pénteken/vasárnapon.⁶⁹⁴ A nyilvános istentisztelet rendjét is szabályozták: Monstranciával tartott litániákon csak a Jézus szent Nevéről vagy szent Szívéről szóló litániákat engedélyezték, az ettől eltérő szokásokat tiltották.⁶⁹⁵

Ezen rendelkezések is jól mutatják, mennyire igyekezett Prohászka püspök az egyházmegye területén elterjeszteni és a hívekben elmélyíteni Jézus Szíve tiszteletét. Ilyen irányú törekvései jól nyomon követhetők a püspök élete alkonyán, 1924-26 között keletkezett éves lelkipásztori jelentésekből is. Lássunk erre most néhány példát!

A Jézus Szent Szíve Egyesület keretein belül több plébánián jött létre Szent Szív-társulat. 1910-ben Zsámbékon,⁶⁹⁶ Csobánkán,⁶⁹⁷ Magyaralmáson,⁶⁹⁸ Pesthidegkúton⁶⁹⁹ és Felcsúton,⁷⁰⁰ 1916-ban Tinnyén⁷⁰¹ és Előszálláson,⁷⁰² 1921-ben pedig Budatétényben⁷⁰³ alakult plébániai csoport.⁷⁰⁴ Az 1924-26 közötti években a társulatok további községekben jelentek meg: Alapon,⁷⁰⁵ Balinkán,⁷⁰⁶ Perbálon⁷⁰⁷ és Pusztavámon.⁷⁰⁸ Több községben már korábban is működött társulat, de azt részben újra kellett szervezni, azokat⁷⁰⁹ részben taglétszámát kellett megnövelni a hatékony működés érdekében. Néhány plébános a létszámnövelést azzal oldotta meg, hogy iskolás gyermekeket is felvett a tagok sorába.⁷¹⁰

A jelentésekben nem csak a problémákról olvashatunk; egyes társulatok örömteli módon rendkívül nagy létszámúak,⁷¹¹ vagy éppen a kevés, de módfelett lelkes társulati tag mutat példát az első pénteki/vasárnapi szentgyónással és szentáldozással, vagy a Jézus Szíve litánia buzgó imádkozásával.⁷¹²

A gyermekek számára 1920-ban létrehozott Szívgárda megszervezése és dinamikus létszámnövekedése az egyházmegyében is tapasztalható volt. A jelentésekből ismert 3 évben szinte minden egyházközségben működött – ahol nem, a későbbiekben ott is megalakult – a lányok és fiúk körében a Szent Szív tiszteletét előmozdító hitbuzgalmi egyesület.⁷¹³ A prohászka elképzelésnek megfelelően a gyermekeken keresztül a szüleiket próbálták közelíteni Jézus Szívéhez, s tulajdonképpen az Egyházhoz. Erre leginkább a férfiak esetében volt szükség, akik életkörülményeik és/vagy politikai nézeteik miatt kezdtek eltávolodni a hivatalos vallásgyakorlattól, ritkán jártak templomba, még ritkábban gyóntak és járultak

⁶⁹⁴ DS 1924. 27.

⁶⁹⁵ DS 1924.45.

⁶⁹⁶ SzfvPL – No.7149 – 109/1910.

⁶⁹⁷ SzfvPL – No.7149 – 157/1910.

⁶⁹⁸ SzfvPL – No.7149 – 282/1910.

⁶⁹⁹ SzfvPL – No.7149 – 767/1910.

⁷⁰⁰ SzfvPL – No.7149 – 1566/1910.

⁷⁰¹ SzfvPL – No.7149 – 80/1916.

⁷⁰² SzfvPL – No.7149 – 744/1916.

⁷⁰³ SzfvPL – No.7149 – 327/1921.

⁷⁰⁴ A társulatok, egyesületek tevékenységének körülményeiről számol be *Lelkipásztori jelentések, 1924-1926*. Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III. Székesfehérvár, 2008. 16.

⁷⁰⁵ SzfvPL – No.4694 – 1926, Alap.

⁷⁰⁶ SzfvPL – No.4694 – 1925, Balinka.

⁷⁰⁷ SzfvPL – No.4694 – 1926, Perbál.

⁷⁰⁸ SzfvPL – No.4694 – 1925, Pusztavám.

⁷⁰⁹ SzfvPL – No.4694 – 1924, Nagyhantos, Pilisszentiván.

⁷¹⁰ SzfvPL – No.4694 – 1925, Csór; SzfvPL – No.4694 – 1926, Nagykovácsi; SzfvPL – No.4694 – 1924, Szabadbattyán. Az itteni társulatba már 3. osztálytól felvételt nyertek a gyermekek.

⁷¹¹ Adonyban 1240-1270 fő, Csobánkán 500 fő (Vö.: SzfvPL – No.4694 – 1924, Adony, Csobánka; SzfvPL – No.4694 – 1925, Adony).

⁷¹² SzfvPL – No.4694 – 1925, Sárpenetele; SzfvPL – No.4694 – 1924, Törökbálint.

⁷¹³ Kapitány Gyula sárszentmíklósi plébános tiszteletőrség néven említi. (Vö.: SzfvPL – No.4694 – 1926, Sárszentmíklós). A fogalom talán az 1918-ban megjelent Jézus Szent Szívének Tiszteletőrsége című társulati kézikönyvből ered.

szentáldozáshoz.

Nem csak ez a két egyesület/társulat képezte a korban a hitbuzgalmi szervezetek kínálatát, hiszen természetesen az egyházközségekben megjelentek a Mária-kongregáció különböző csoportjai és szakosztályai, amelyek minden korosztályt be kívántak vonni a hitbuzgalmi életbe; a szívgyárdisták mellett pedig már az évtized elején megjelentek a Szív-leventék. Több egyházközségben elterjedt az Imaapostolság mozgalma is. Több esetben a püspök maga hívta fel a plébános figyelmét Jézus Szíve Társulat és a Szívgyárda megszervezésére.⁷¹⁴

Amennyiben volt jelentkező, a lelkipásztorok az esztendő egy meghatározott időszakában – leginkább vízkeresztkor, a házszentelés idején a Jézus Szent Szívének történő családfelajánlásokat koordinálták, azaz vezették a felajánló ájtatosságokat, illetve elmondták a felajánló imádságot, amit aztán a családtagok megismételtek. *Török István* balinkai lelkész a Szent Szív tisztelőjeként minden szentbeszédben szólt a Szív jóságáról. 1926-ban ünnepélyes keretek között ajánlotta fel híveit Jézus Szent szívének.⁷¹⁵ *Horváth Vince* iváncsai lelkész jelentésében felhívta a figyelmet a családfelajánlás rendkívüli szükségességére, hiszen ez „*Jézus jótékony és áldást osztó szívét állítja bele a családi élet boldogulásának központjába*”.⁷¹⁶

A hitbuzgalmi egyesületek mellett nem feledkezhetünk meg az elsősorban ezekben résztvevők számára kiadott újságokról sem. A katolikus sajtót a társulati életben képviselő lapok voltak *A Szív* című hetilap, a *Jézus Szent Szívének Hírnöke* vagy éppen a Szívgyárda csoportvezetői számára kiadott *Gárdavezető* és a külföldi missziók mindennapjairól beszámoló *A Négergyermek*. Ezeket a helyi plébánosok rendelték meg a hívek számára, akik leginkább *A Szív*-et járaták. Sajnos anyagi lehetőségei miatt csak kevés ember engedhette meg magának, hogy bármilyen egyházi lapra is előfizethessen, hiszen sokaknak még az olcsóbb hetilapokra sem volt elég pénzük.

Prohászka már élete alkonyán, 1925-ben állította össze *Élő vizek forrása* című, a Szent Szívről szóló lelkiségi munkáját, amely azonban csak halála után jelent meg. A bevezetőben – *Hogyan olvassuk ezt a könyvet?* – a következő gondolatokat fogalmazza meg: „*Az »Élő vizek forrása« alatt Jézus Szívét értem. Jézus Szíve a nagy indulatok, a nagy akarások s a nagy eljárások organuma. Aki a szív alatt a lágytságot érti, az a legkevesebbet mondja róla; figyeljen inkább a Megváltót jellemző indulatra s arra a lelkiültre, melyet Krisztus lelke s Szíve a Szentlélektől vett. Igaz, hogy az isteni Szívből való az, hogy »szánom a sereget«, s az is, hogy »jőjjetek hozzám mindnyájan«, – de belőle való az is, hogy a bűn a lélek halála, s hogy az ördög nagy hatalom a világban. E Szívben lakik az Isten, de e Szív maga a kispolgári názareti házban dobog s nem unja azt a szürke életet harminc éven át, akárcsak más dolga sem volna a világon. De hát mi dolga legyen, s mi külön s sürgősebb lenne mint az isteni élet, melyet ő éppen a közönséges hétköznapi s még annak macskazúgaiba is bele akart vinni?*

Aki e két jellegnek, a külső igénytelenségnek s a belső kiválóságnak szinthezisést megcsinálja, az Jézus Szívében őserőt, mélységet, küzdelmet és békét, hősiességet és szent örömet s végtelen érdemet lát, – az talál benne szívet, mely a világot érti s mely a földön is már mennyországot tud számunkra teremteni.

Boldog ember, aki a Szentszív imádsát, tiszteletét s utánpótlását, a Szentszív életének saját szívébe átplántálását tűzte ki magának célul, s aki azon töri magát. E könyvecske az ilyen törekvőnek társa és segítője akar lenni!”⁷¹⁷

⁷¹⁴ Jó példa erre: SzfvPL – No.4694 – 1924, Pusztavám.

⁷¹⁵ SzfvPL – No.4694 – 1926, Balinka.

⁷¹⁶ SzfvPL – No.4694 – 1925, Iváncsa.

⁷¹⁷ ÖM 7, 246.

Ezt a néhány sort tekinthetnénk lelkiségi „ars poeticájának” is, amelyet számos híve és egyházmegyéjében működő pap tett magáévá.⁷¹⁸

Utóélete

A Szociális Missziótársulat már 1927-ben megjelentette a *Szentlélek hárfája* címet viselő imakönyvet,⁷¹⁹ amelyben az elhunyt püspökök műveiből vett idézetekkel, imákkal és énekekkel állítottak emléket személyének. A tematikus egységekre osztott kötet VI. része az *Élő vizek forrása* címet viseli, és az alábbi megnevezésű szövegrészleteket-imákat tartalmazza: *Jézus szentséges Szíve szeretete, Litánia Jézus szentséges Szívéről, Nézd ezt a Szívet..., Felajánlás Jézus szentséges Szívéhez, Család felajánlása Jézus szentséges Szívének*. A felajánló imákat egy triduum követi – *Az isteni Szív tüze, Az isteni Szív vigasza, A szent öröm iskolája* – melyek szövegei részben az Élő vizek forrása kötetből származnak.⁷²⁰ A fejezetet két imádság zárja: *Uram, szeress engem! Uram, taníts engem!*⁷²¹

Az imakönyv XIII., *Énekeljete az Úrnak!* című részében Jézus Szent Szívéről alcímen találjuk a kapcsolódó énekeket: *Oh, örök szeretet nagy mélysége; Szeretni vágylak!; Úr Jézus legtisztább Szíve.*⁷²²

A hálás utókor nem csak szívében őrizte meg Fehérvár apostolának emlékét, megörökítette azt olvasó formájában is. Ez egyébként kettős nevet visel: *Jézus Szíve olvasó – Prohászka Ottokár hitvallása.*⁷²³ Jelen munkában eltekintünk ennek közlésétől, de Az imádság tartalmazza Prohászka „szeretethimnuszát”,⁷²⁴ amelyet *Halmos László* megzenésített, ezzel tisztelve az egykori püspök előtt.⁷²⁵

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említenünk Horváth Kálmán adatgyűjtését,⁷²⁶ amelyekben több interjúalany is beszél Prohászka Szent Szív-tiszteletéről és annak terjesztését segítő fáradhatatlan apostoli munkájáról.

Összegzés

Amint ebből a rövid írásból is látszik, Prohászka Ottokár életében rendkívül nagy szerepet töltött be Jézus Szívének tisztelete. Ebben nevelkedett Kalocsán és Rómában, ezzel a szellemiséggel érkezett Esztergomba, és a Szent Szív tiszteletének hazai kibontakozása során is megtapasztalta e kultusz a hívek körében való elmélyítésének szükségességét. Ezért is törekedett arra 21 évnyi püspöki munkássága alatt, hogy egyházmegyéjének minél több településén buzgón és töretlen hittel, Krisztusba vetett rendíthetetlen bizalommal forduljanak a Szív és rajta keresztül Isten felé.

Apostoli munkájának ez elévülhetetlen és máig vitathatatlan érdeme.

⁷¹⁸ A mű részletes elemzése egy újabb dolgozat tárgya lehetne.

⁷¹⁹ Kilencedik kiadását használtam: *Szentlélek hárfája. Prohászka-imakönyv.* [Szerk. Farkas Edith.] Budapest, 1945.

⁷²⁰ Pl. *Az isteni Szív vigasza* című rész szövegének első részletét (SZLH 1945. 279-281.) lásd: ÖM 7, 343-345.

⁷²¹ SZLH 1945. 263-288.

⁷²² SZLH 1945. 552-553.

⁷²³ Vö.: <http://rozsafuzerek.blogspot.com/2008/09/jzus-szve-olvas.html> - 2011. december. Részletes elemzésére más alkalommal kerítünk sort.

⁷²⁴ „Hiszek a Szent Szívben és szeretetében

Hiszek a lelkeknek [más változatban: híveknek] szent közösségében

Hiszek a szeretet végső győzelmében!”

⁷²⁵ *Énekek Jézus Szívéről. A nép ajkán élő énekek gyűjteménye.* Szerk. Miklós Dezső. Székesfehérvár, 2008. 12-13.

⁷²⁶ Horváth Kálmán: *Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti I-II.* Jubileumi sorozat 2-3. Szerk. Felsővályi Ákos. Székesfehérvár, 2009-2010.

Orvos Levente: A „sentire cum ecclesia” ignáci elv nyomai Prohászka írásaiban

Szent Ignác lelkiségének voltaképpen névjegye az egyházas karakter, amely Ignác személyes inspirációin túl nyilvánvalóan korának viszonyaira utal; vagyis a reformáció kihívására, illetőleg ennek fényében a katolikus megújulásban legnagyobb szerepet játszó értékrestaurációs törekvésekre. Az értékek restaurációja a 16. század óta többször került már a figyelem középpontjába és habár ez mindannyiszor kettős előjellel történt, a történelmi tapasztalat bizonyossága szerint az egyház belső reformtevékenysége mindig a csendes, józan, megkülönböztető és túlzásoktól mentes spirituális konzervativizmus mentén haladt előre hatékonyan. Mivel az egyház lényegéhez tartozik az értékek megőrzésére tett erőfeszítés, sohasem lehet teljesen adekvát az a modell, mely az egyházat pusztán politikai struktúrának tekinti, s azt állítja róla, hogy a szabadelvű elképzelések nemcsak létjogosultak, de hasonló helyi értékkel is rendelkeznek, mint a konzervatív felfogás. Ez a reformáció utáni katolikus egyház életében sohasem volt így; amit jól mutat Loyolai Szent Ignác példája, akit annak ellenére szentté avatták – s ezzel kimondatott, hogy nem szélsőségesen tradíció hű, sőt az egyházi gondolkodás főáramához tartozik –, hogy Lelkigyakorlataiban egy egész fejezetet szentel az egyházzal való együttérzés szabályainak.⁷²⁷

A II. vatikáni zsinatot követő válságidőszak, főleg a progresszív, demokratizáló elképzelések bizonyos fokú kudarca után ma is kirajzolódnak azok az irányok, amelyek mentén az egyház közeljövőjét prognosztizálhatjuk – és úgy tűnik, hogy ebben a jövőképpen az egyháziasság, a hagyományhoz való hűség döntő szerepet játszik majd. Elég szem előtt tartani *XVI. Benedek* pápa helyzetértékelését, aki 2005. december 22-én a Római Kúriához intézett beszédében⁷²⁸ a „szakítás és törés hermeneutikája” helyett a folytonosság, a hagyománnyal való teljes összhang lelkületét nevezte a „reform hermeneutikájának”, s ezzel tulajdonképpen az egyházas mentalitást állította a megújuló teológia s egyházi élet fókuszába. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy a Prohászka-életmű nemcsak modernsége, szociális érzékenysége, ökumenikus irányultsága folytán hordoz jelentős üzenetet korunk útkeresői számára – ahogy ezt a korábbi kutatások rendre kimutatták –, hanem hozzá kell vennünk az egyháziasság szempontját is.

Ignác szabályai mint forrás?

Valószínűleg túlon túl akadémikus fölvetés, mégis megkerülhetetlen, hogy tudniillik honnan származik Prohászka egyháziassága. Nyilván az egyházból – hangzik a kézenfekvő válasz. És noha már az a kérdés is számos tanulsággal kecsegtet, hogy milyen normák szerint rendeződik az az éppen adott egyházi közélet, amelyben egyházas érzületű papok nevelkednek (akik példának okáért nemcsak ismerik a Tanítóhivatal rendelkezéseit, de tartják is magukat hozzá, a zsoltosma mellett végzik a rózsafüzért, rendszeresen elmélkednek, nem utolsósorban pedig tudnak még latinul), most csak az alábbi problémára szorítkozhatunk: létezik-e jól behatárolható oka, forrása Prohászka egyházas érzületének?

Fönntartva azt az állítást, miszerint erre a kérdésre nem adható kielégítő válasz, vonzónak tűnik *Csávossy Elemér* értelmezését elfogadni, aki talán a legjobb magyar nyelvű kommentárt fűzte a Lelkigyakorlatok jelen fejezetéhez. Csávossy, Ignácnak az egyházas

⁷²⁷ Loyolai, Szent Ignác: *Lelkigyakorlatok*. Budapest, 1994. 171-175. (352-370. pont).

⁷²⁸ Ad Romanam Curiam ob omnia natalicia. In: *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. XCVIII, No. 1. [6 Januari 2006] 40-53.

érzületre vonatkozó szabályait a maga nemében mintegy abszolút hivatkozási pontként definiálja, amikor is *Szent Tamás* Summájával állítja azokat párhuzamba. Míg Tamás fő műve – mint mondja – „a tanítást illetőleg örök érvényű kritériuma a katolikus gondolkodásnak, úgy Szent Ignác lelkigyakorlatai, elsősorban az Egyházzal való együttérzés szabályai örök érvényű megkülönböztetője az igazán katolikus, egyházhű aszkézisnek s lelkiségnek minden más kétes vagy helytelen lelki irányzattal szemben.”⁷²⁹ Csávossy „egészen természetesnek”⁷³⁰ tartja, hogy Ignác szabályi „a kor jellegét viselik magukon”,⁷³¹ ám egyúttal megjelöli bennük a katolikus lelkiség ismérveit nemcsak hitvédelmileg, bár ebben a negatív megközelítésben ragadható meg leginkább a kérdés lényege. Szerinte az Ignác szabályaiból kirajzolódó „egyetemes katolikus felfogás” olyan tévedésekkel szemben fogalmazódik meg s jelent „örök érvényű” fogódzót, mint modernizmus, naturalizmus, laicizmus, kvietizmus, amerikanizmus és álmiszticizmus. De pozitív formában is nyugodtan kijelenthető, hogy az olyan hitelvek hangsúlyozását, mint engedelmesség, a szentségek gyakori vétele, a liturgia szeretete, a papi nőtlenség s az evangéliumi tanácsok szerinti élet nagyrabecsülése, Mária-tisztelet, búcsújárás, értelmetlen csupán a protestantizmus elleni küzdelem eszközeinek tekinteni.

A 16. századi hitújítás sok hasonlóságot mutat Prohászka korának kihívásaival, így Ignác amúgy is sarkalatos irányelveit a küszöbönálló modernizmus tette időszerűvé elsősorban azokban a jezsuita intézetekben, ahol Prohászka eszmevilága formálódott. Prohászka római útirajzában maga is szól „az egyházas érzelmet reprezentáló kollégiumok befolyásáról”.⁷³² Tudvalevő, hogy mind a Német Magyar Kollégium mind a *Collegium Romanum* alapítása Szent Ignác nevéhez fűződik, aki ezeket épp azért hozta létre, hogy bennük Róma-hű papok nevelődjenek. „A római kollégiumokban nyert kiképzetés – írja Prohászka – zálogul szolgált a pápának, hogy azok növendékeit híveinek tekinthesse, – s éppúgy a hithez hően ragaszkodó fejedelmek bennök látták képviselve az orthodoxiát.”⁷³³

A „Római Iskola” hatása

A római évek hatása érhető tetten tehát itt is. Mindazonáltal figyelemreméltó tény, hogy az említett ignáci elvek erős apologetikus illetve értékőrző jellege mégsem alakított ki Prohászkaiban túlzott tradicionalizmust, és ebben nem kis szerep jutott a Római Iskolának. Szabó Ferenc monográfiájában⁷³⁴ külön fejezetben elemzi azt a szellemtörténeti hatást, amelyet az Iskola gyakorolt.

Elsősorban Giovanni Perrone munkásságára mutat rá, aki az akkortájt meglehetősen gyanús pozitív, történeti teológia irányában tett lépéseivel tulajdonképpen előkészítette a talajt a modernizmusra adott koherens katolikus válasz számára, jóllehet maga is az újszkoasztikus mozgalom alapítói közé tartozott.⁷³⁵ A Római Iskola jezsuitái a Szentszék közvetlen szolgálatában illetőleg hatása alatt működtek.⁷³⁶ Ez – nem tekintve a fent elemzett ignáci iránymutatások direktív jellegét – egyrészt már önmagában is nagyfokú lojalitást épített ki azokban a jeles teológusokban, akik másrészt keresték a kapcsolatot a Tübingeni Iskolával és igyekeztek érdemben szembenézni a modernizmus által fölvetett nehézségekkel.

⁷²⁹ Csávossy Elemér: *Manréza iskolája*. Budapest, 1941. 190-191.

⁷³⁰ CSÁVOSSY 1941. 190.

⁷³¹ Uott.

⁷³² ÖM 16, 189.

⁷³³ ÖM 16, 189-190.

⁷³⁴ Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007. 19-20., 47-55.

⁷³⁵ Vö.: Jedin, Hubert (ed.): *The Church in the Industrial Age*. In: *History of the Church*. Vol. IX. London, 1981. 310.

⁷³⁶ Vö.: SZABÓ 2007. 19.

Ez a megállapítás inkább az *Aeterni Patris* kezdetű enciklika (1879) előtti időkre vonatkozik, bár tévedés azt hinni, hogy az új-skolasztikus elvárások nem hagytak teret a kutatói szabadság számára.

Ennek a kettősségnek részben az lett a következménye, hogy a jó értelemben vett modernség: az egyháztan reformja, olyan fogalmak beépítése a teológiába, mint fejlődés, történetiség, a világi hívek sajátos szerepének hangsúlyozása stb. nem tudott maradéktalanul érvényesülni, ugyanakkor az útkeresés, a nyitottság és persze a mindenben érvényesülő egyháziasság és ignáci diszkréció, azaz megkülönböztetés, a megváltozott kor kihívásaira érzékeny ám Róma-hű papokat, püspököket nevelt. Nem hangsúlyozható eléggé, hogy e két szempont: modernség és egyháziasság csakis együttesen értékelhetőek, ha el kívánjuk kerülni mind a progresszív mind a tradicionalista megközelítések csapdáit. Magyarán: a modernizmus irányába való túlzott elhajlást mérsékelte a Tanítóhivatal valamint a hagyomány irányában gyakorolt alázat, az integrizmus veszélyét pedig az idők jeleire történő megkülönböztetett odafigyelés hárította el. Nos, abban, hogy Prohászka végül nem lett modernista, jó eséllyel a Római Iskola vázolt csillapító hatása játszhatott közre.

Modern egyháziasság

Ehhez kapcsolódik egy másik gondolat, mely a püspök egyháziasságának közelebbi meghatározására vonatkozik. A mai közvélekedés szerint az egyháziasság fogalmi körébe olyan magatartásformák tartoznak – és itt mindenképpen utalni kell Ignác felsorolására –, amelyek a II. vatikáni zsinat után bizonyos progresszív körök olvasatában ellentétbe kerültek a modern eszmékkel. Nem az „új teológusokra” gondolok, és erre *Henri de Lubac* közvetlenül a zsinat után megfogalmazott tézisei a legjobb példa, melyből a nagy teológus aggódó egyházszeretete sugárzik.⁷³⁷ Sokkal inkább egyfajta szélsőség, mint valós reformtörekvés, XVI. Benedek szavaival élve a zsinati szellem „mutációja”⁷³⁸ tehető felelőssé ezen irányzat kialakulásáért.

Visszatérve Prohászka-ra, az ő egyházképében még kiválóan megfért egymással a modernség és az egyház szenvedélyes szeretete. Nála e két szempont összehangolása még nem okozott komolyabb nehézséget. Az *egyház demokráciája* című cikkében jelesül így ír: „*A mi demokráciánk az apostolok s az apostoli férfiak demokráciája, vagyis alázatos hite, áldozatos élete, a világ szellemének megvetése, a nép minden érdekének emelése. Ebben a demokráciában meg van óva az egyházi érzés s az egyházhoz való érzékeny ragaszkodás, valamint előtérbe van állítva a kor minden szükségletének s szellemi irányának tekintetbevétele.*”⁷³⁹

Ugyanitt fogalmazza meg egyértelműen, hogy mit gondol azokról az újitókról, akik a modern gondolkodás égisze alatt terjesztik heterodox nézeteiket: „*Oly demokraták, kik az egyház elé állnak s «balra át»-ot vezényelnek a liberalizmus, a dogmatikus tolerancia pusztaságaiba, azok a demokráciáért lelkesülhetnek ugyan, de lelkesülésükben sok a mámor, a tévely s a hóbort; azok a demokráciával a tekintélyt megrontani s az alázatot, erőteljes hitet engedékenység és modern racionalizmus által vizenyőssé tenni kívánják.*”⁷⁴⁰

Tisztában van persze az integrizmus veszélyével is, így hát amikor a demokratizálódást és a nyitást sürgeti, tisztelettel ugyan, de nem feledkezik meg azokat is figyelmeztetni, akik merő formalitásból, félénkségből illetve hatalomféltésből ragaszkodnak az egyház kincseihez.

⁷³⁷ Vö.: Szabó Ferenc: *Henri de Lubac az Egyházzól*. Róma, 1972. 252-255.

⁷³⁸ Ratzinger, Joseph: *Principles of Catholic Theology: Building Stones for a Fundamental Theology* (Theologische Prinzipienlehre). San Francisco, 1987. 372.

⁷³⁹ ÖM 10, 48-49.

⁷⁴⁰ ÖM 10, 48.

Ezeknek a túlzó irányzatoknak – mint írja – „*mérsékelniök kell a támadások benyomásaiból reájuk vetődött «világ-izsont», hogy ne fázzanak a modern élettől s hogy az új viszonyok közt is fölhalálják magukat. Nem vagyunk a középkorban, sem tudományunkkal, sem közjogi intézményeinkkel; tehát ne éljünk a középkorban*”.⁷⁴¹

A *Modern Katolicizmus* című állítólagos modernizmusa miatt később indexre került írásában külön fejezetet szentel az „egyházias érzület” és a modern egyházkép viszonyának. Legelőször is annak a meglátásának ad hangot, hogy az egyházat sokszor bizony valós kritika éri a világ s a modernnek részéről, amit nem elkendőzni kell, hanem szembenézni vele. „*De ez a fölismerés – írja – egy szikrát sem fojt el szívünk-lelkünk lángadozásából az anyaszentegyház iránt; mert hibái dacára fölismerjük benne a világ legfölségebb, páratlan intézményét, amelyet Krisztus Urunk alapított, mely a Szent Grált tartja, Krisztus vérének szentségében s Krisztus lelkét csálthatatlan tanában*”.⁷⁴²

Ezután finom tiszteletteljes kritikával szót emel a mai ember sajátos igényei mellett, amilyenek a nagyobb népi-nemzeti öntudat, az értelmes hitre és őszinteségre vonatkozó igény s a „tevékenység vágya”.⁷⁴³ Ezeket véleménye szerint sokkal jobban kellene méltányolni és nem félni attól, hogy egy esetleges engedmény folyományaként csorbát szenved az egyházi tekintély. A modern ember amúgy jogos elvárása „*gyönyörűen megfér az egyház nagyrabecsülésével és lelkes szeretetével; belenevelhetjük ebbe is a tiszteletet, az engedelmességet, a hűséget, de hogy ezt elérjük, sokkal mélyebben kell tájékoztatni a modern embert az egyház természete s intézményeinek sajátosságai iránt*”.⁷⁴⁴ E tájékoztatás lényegét elsősorban az isteni és emberi elem szétválasztásában jelöli meg, mert így könnyen meg lehet értetni a ma őszinteségre és átláthatóságra annyira kényes emberével, hogy az egyház bűnei, gyarlóságai, sőt a tanításban szereplő tévedhetetlennek éppen nem minősülő elemek – melyeket az egyház idővel maga is módosít, töröl – az emberi arc szomorú, de elkerülhetetlen velejárói és nem érintik az egyház isteni természetét, melynek az emberi gyöngeségek ellenére hódoló tisztelet jár.

Prohászka ezzel együtt leválasztaná azon korhoz kötött dolgokat is az egyház testéről, melyek akadályai az egészséges fejlődésnek s amelyek nevesítése nem érinti sem a hitletéteményt sem az egyház iránti gyermeki odaadás érzületét: „*Mi pedig szeretjük az egyház intézményeit, a mi intézményeinket – írja –, szeretjük meleg szeretettel, szeretjük lelkesüléssel; [...]. S e lelkes szeretettel megegyeztetetőknek tartom azt is, hogy elválni tudjak attól, ami emberi, történeti, ha átcsap rajta a fejlődésnek hulláma*”.⁷⁴⁵

„*A főindulat a szeretet az egyház iránt. Szeretjük az egyházat, benne gyökerezünk, belőle élünk*”.⁷⁴⁶ – jegyzi be mindenkori vezérelvként naplójába 1919. július 7-én, és egyúttal tovább tisztázza mit ért reformgondolaton szemben „a rossz értelemben vett modernizmus[al]”⁷⁴⁷ illetőleg, hogy az előbbi mennyiben fér össze az igazán katolikus, egyházias elkötelezettséggel: „*Nagyon érzem itt a nézet- s a helyzettisztulás szükségét. [...] Az igazi s felvilágosult egyházi érzésnek lehetőleg magas és nemesen céltudatos szempontra kell helyezkednie s okulnia kell az egyháztörténetben megnyilatkozó fejlődés változatain, az eszmék szerencsés v. kevésbé szerencsés beöltözésén, a félreértéseken; s ezeken okulva, a kellő ítéleti látókört magának megnyitva ítéletet mondania arról, hogy a mai korszak uralkodása alatt, a lelkek ily állapotában, ilyen szellemi áramlatok mellett mire volna*

⁷⁴¹ ÖM 15, 181.

⁷⁴² Prohászka Ottokár: *Modern Katolicizmus*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest, 1990. 151.

⁷⁴³ PROHÁSZKA 1990. 153.

⁷⁴⁴ PROHÁSZKA 1990. 152.

⁷⁴⁵ PROHÁSZKA 1990. 154.

⁷⁴⁶ *Naplójegyzetek* 3, 28. – 1919. július 7.

⁷⁴⁷ *Naplójegyzetek* 3, 27. – 1919. július 7.

szükség, mily reformra. Reformra az akcióban, a magatartásban, az eljárásban, a jogok megadásában, az egyházi érzés és szellem kifejlesztésében.”

Biztonsággal állítható tehát, hogy „Alba Regia angyala” (Shvoy) azon korabeli nagyok közé tartozik, akik az érzékeny nyitottságot, a túlzásmentes modernséget még egységben értették az engedelmességgel, Róma-hűséggel, az eleven Mária-tisztelettel valamint az egyház liturgiája és szentségei iránti rajongó szeretettel.

Engedelmesség és más ignáci elvek

a) Engedelmesség

Prohászka egyházas gondolkodásának legnagyobb próbatétele és egyúttal legszebb bizonyítéka az index-ügyben megnyilvánuló alázata és engedelmessége. *„Keserves hónap; 11-én kézhez vettem egy kis nyomtatványt; nem tudom, ki küldte; alighanem a nuncius. – Fogalmaz 1911 júniusában. – Kinyitom, hát mintha tiszta kék égből villám csapott volna belém, olvasom, hogy indexre kerültem [...] No, hát fiat voluntas Dei! ha ezzel a világon csak egy légynek is segítenek, szívesen elviselem; elviselem mint megaláztatást, büntetést bűneimért – el, el. Megérdemlek én mindent; s ha ezzel csak azt érdemlem ki vagy szerzem magamnak, hogy az Isten biztosabban megbocsát s jobban szeret: ó, nem bánom, hogy hegyébe minden irkafirkámat indexre tegyék s az ujjamat is szívesen levágják; szívesen!”*⁷⁴⁸

P. Szabó idézi Prohászka egyházmegyei körlevélben publikált nyilatkozatát, melyben miután a püspök közli az indexre tétel tényét, az alábbi kijelentést teszi: *„Mivel mi legfőbb tanítótéktintélynek a római Szentszékét valljuk, s központi szerveinek, amilyen az Index-Kongregáció is, ítéleteit s irányításait engedelmességgel fogadjuk: Azért én is kötelességet teljesítek, midőn a Szentszék ez ítéletének alávetem magamat, s az igazság is tévelyek mai harcában készséggel, s tisztelettel fogadva a legfőbb tanító ítéletét, s irányítását, a műveket a könyvpiacról is visszavonom.”*⁷⁴⁹

Ehhez a habitushoz úgy vélem szükségtelen megjegyzést fűzni.

b) Cölibátus

Nem kevésbé fontos tudni továbbá, hogy Prohászka miként vélekedett a szintén Ignác szabályai között található papi nőtlenség kérdéséről. Írásaiban alig foglalkozik átfogóan a témával, gyakorlatilag csak egy korai cikkében tér ki rá hosszabban. *A magyar egyház sebei* című írása a cölibátust ért legújabb támadás kapcsán látott napvilágot a *Magyar Sion* hasábjain 1896-ban.

Prohászka logikája szerint *„A közerkölcsiség legfőbb tényezője a klérus; ő az erény szerencsés mentora vagy szomorú sírásója.”*⁷⁵⁰

Ennek az erkölcsnek pedig a legalapvetőbb megjelenése a papi nőtlenség, merthogy a természetfölötti világ egyértelmű jele az evilági romlottsággal szemben. A papság nem rekedhet meg a kispolgári becsületesség szintjén, nem lehet középserű. Hősies lemondása és áldozata az erény magaslatait pontosabban gyökereit képviseli a társadalomban, melyen a nép erkölcsiségének virágai nyílnak. *„Ha [...] ez a gyökér korhadt, nemcsak virágot nem hajt, hanem a nép romlásának tünetei verődnek ki rajta.”*⁷⁵¹ Éppen ezért hibás eljárás módnak tartja, ha a papság soraiban is tapasztalható általános erkölcsi hanyatlás és botrányok miatt fontolgatják egyesek a cölibátus eltörlését: *„Konstatálom, hogy ezek a vágyak és ötletek a mi tehetetlenségünknek és gyöngeségünknek égbekiáltó jelei – fogalmazza meg fenntartásait –,*

⁷⁴⁸ ÖM 23, 215.

⁷⁴⁹ SZABÓ 2007. 189.

⁷⁵⁰ ÖM 20, 10.

⁷⁵¹ ÖM 20, 10.

*akár ha magát az irányt tekintem, akár ha megokolását veszem tekintetbe. A haldokló szellemet hússal reformálni nem lehet; s ahol a test és vér kerekedik fölül, onnan egyáltalában sohasem fog kiindulni a reformáció elevenítő árama. [...] Mert, s ezt teljes öntudatossággal hangoztatom: az erkölcsiség leghatalmasabb és legerőteljesebb irányzata a megtartóztatás, a celibátus.*⁷⁵²

A nötlenség értelmét a szellem szabad kifejtésében látja, melyet a papoknak „a felebaráti szeretet műveiben s igazán buzgó, istenes életben” kell kamatoztatniuk. Ha nem teszik, azzal csak lejáratják, ellentmondásba keverik a hirdetett „szüzesség evangéliumi fönségét [...], s ez az ellentmondás hatalmazza föl a gondolkozó embereket szóban és papíron annak hirdetésére, hogy a házaselet több mint a szüzesség. Természetes, hogy több – teszi hozzá –, ha a szüzesség meg van fosztva a tevékenységtől, küzdelemtől, törtetéstől, erőinek kamatoztatásától az erkölcsi világban.”⁷⁵³

Prohászka hihetetlenül félti a cölibátus eszményét, ezért mintegy szent haraggal tekint annak megkérdőjelezőire: „Uraim! most, mikor a világ századvégi erkölcstelensége sírnak, a morális nagy temetőnek bűzét terjeszti; most, mikor az eszmék hatalmába vetett hit oly gyöngye és fényük oly bágyadt, mint a haldoklónak megüvegesedett szemén a kísérteties gyertyaláng; most, mikor a világ saját piszkának mocsarában fuldokolva széjjelne, hogy hol van még valami, ami szeplőtelen e szennyos környezetben, hol van még valami, ami életerős e kriptában: most önök egy erkölcsi intézményt úgy akarnak megreformálni, hogy a legerkölsibb eszméről s eszményről lemondanak, s azáltal az ezt ostromló s a világot megmételtyező erkölcstelenségnek, mely hirdeti, hogy a tisztaság képtelenség, szinte igazat adnak; Uraim – bocsánat a kifejezésért – önök eszelősek! Ha önök az egyházat a századvégi, állatias érzékiséggel szemben a celibátus eltörlésével akarják megreformálni, akkor önök az erkölcstanhoz, a filozófia történetéhez, de a történelem szelleméhez is annyit értenek, mint a hajdú a harangöntéshez. Hagyják, kérem, ezt a mesterséget, gúny és kudarc lesz szószátyárságuknak vége!”⁷⁵⁴

c) További szempontok

Folytatva az ignáci szabályok sorát, azt hiszem a nagy püspök műveit kicsit is ismerők körében nem szorul bizonyításra, hogy a *sentire cum Ecclesia* fent már említett további irányelvei milyen mértékben sőt hőfokon voltak jelen írásaiban. Elég az *Élet Kenyere* szenvedélyes hangvételére gondolni, mellyel az Oltáriszentség iránti hódolatát önti szavakba vagy a Jézus Szíve tiszteletéről szóló *Élő vizek forrása* című művére. Hasonló kép tárul elénk akár Mária-tiszteletéről tanúskodó *Elmélkedések* és *Élet igéi*, akár a papi lelkét feltáró *Naplójegyzetek* olvasása által. De a szentgyónásról írt ifjúkori monográfiát⁷⁵⁵ is idesorolhatjuk, mely a magyar nyelven született szentségi irodalom klasszikus alkotása.⁷⁵⁶ Prohászka Ottokár az egyik leginkább egyházas érzületű főpapja a magyar egyháztörténelemnek.

Amint *Adriányi Gábor* írja: a felvilágosodásra, jozefinizmusra, liberalizmusra hazánkban csak jócskán megkésve, az 1900-as évek elején érkezett a katolikus válasz, de akkor viharosan.⁷⁵⁷ És ez a „katolikus reneszánsz”,⁷⁵⁸ melynek gyümölcseit még a közelmúlt

⁷⁵² ÖM 20, 16.

⁷⁵³ ÖM 20, 17.

⁷⁵⁴ ÖM 20, 19.

⁷⁵⁵ Vö.: Prohászka Ottokár: *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat*. (ÖM 2).

⁷⁵⁶ Vö.: SZABÓ 2007. 74.

⁷⁵⁷ Vö.: Jedin, Hubert (ed.): *The Church in the Modern Age*. In: *History of the Church*, Vol. X. New York, 1989. 522.

⁷⁵⁸ Uott.

egyháza is élvezhette, Prohászka lelkiiségéből valamint papnevelői tevékenységéből táplálkozott.

Elhangzott 2010. április 10-én, Budapesten, a Központi Szemináriumban rendezett Prohászka-konferencián.

Publikálva korábban a szerző honlapján.⁷⁵⁹

⁷⁵⁹ www.orvosl.hu – 2010 június.

Nagyjainkról

Szilágyi Csaba: „Pro Libertate.” Prohászka Ottokár beszéde a magyar ifjúsághoz II. Rákóczi Ferenc újratemetésekor, 1906. október 29-én

Prohászka Ottokár 1906. október 29-én II. Rákóczi Ferenc kassai újratemetésének napján, a budapesti Szent István-bazilikában 5000 középiskolás diák jelenlétében *Te Deum*ot celebrált, azaz hálaadó szentmisét mutatott be. A *homília* (szentbeszéd) felkeltette figyelmemet több szempontból is: A Habsburg-uralom ellen szabadságharcot vezető arisztokrata származású „vezérlő fejedelemről” milyen kép alakult ki az 1900-as években? A történelmi összefüggéseket is figyelembe véve Prohászka püspök miért állítja példaképként a szabadságharc vezetőjét a magyar ifjúság számára? Tovább fokozta az érdeklődésemet Barlay Ö. Szabolcs által újra kiadott Prohászka egyik gyűjteményes munkája is. A reprint kiadásban olvasható füzetecskében – amelynek címe ez: *Iránytű a magyar ifjúság számára* – a jeles Prohászka-kutató megjegyzi: „Bizonyára nem véletlen, hogy épp most találtam rá ezekre a cikkekre, melyek nincsenek meg a Schütz Antal által közreadott Összes Művekben. Hogy mekkora kincs birtokába jutottunk, mutatja az ország legnagyobb könyvtárában, az OSZK-ban megtalált példányon olvasható ZÁRT ANYAG felírás. Ez azt jelentette, hogy szigorúan tilos volt kiadni, bárki kérte is.”⁷⁶⁰ Ebben a kiadványban is szerepel Prohászka elemzésre szánt beszéde.⁷⁶¹ Az *Iránytű*ben található Prohászka-írások felkeltették figyelmemet az irányba is, hogy a püspök kiket és milyen célokat, eszményeket tartott fontosnak a magyar ifjúság számára.

Prohászka beszédének bevezető gondolatai között olvassuk a következőket: „*Szívünket átjárta a Gondviselésbe vetett remény, hogy az Isten megihlette a király szívét s megértette vele a nemzetnek közel 200 éve égbe szálló vágyát*”⁷⁶² s folytatja majd művét ezentúl is.”⁷⁶³ Ahogy a beszédben is olvasható, egy 200 évre visszanyúló folyamatról van szó. Az előzményekről csak röviden szólunk: Az 1715. évi XLIX. törvénycikk nemzetárulónak bélyegezte meg a számkivetésben élő II. Rákóczi Ferencet. A magyar történelemben az 1867-es kiegyezés új helyzetet teremtett. A császárnak – aki magyar király is lett – önmérsékletet kellett tanúsítania a nemzeti törekvésekkel szemben. A magyarok a kiegyezéssel nem ellenségnek számítottak, hanem immár szövetségesnek, akiknek nemzeti érzéseit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. 1873-ban Zemplén vármegye közgyűlése elhatározta, hogy Rákóczi és bujdosótársai hamvainak hazahozatala érdekében feliratot intéz az országgyűléshez. A vármegyék és a szabad királyi városok egymás után csatlakoztak ehhez a hazafias felhíváshoz. Az események felgyorsultak, az uralkodó dilemma elé került. Az agg császár végül is beleegyezett az újratemetésbe. Ezt Tisza Istvánnak sikerült elérnie (1904. április 21-én jelent meg I. Ferenc József rendelete a hamvak hazaszállításáról), de a temetési

⁷⁶⁰ Prohászka Ottokár: *Iránytű a magyar ifjúság számára*. Szerk. Radványi Kálmán. Zászlónk Diákkönyvtára 1. Budapest, 1920. (Reprint kiadás: *Prohászka írásai 4*. Kiadja: Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, 2004. 3-4.) – A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy legtöbb írás megtalálható az ÖM-ben is, különböző kötetekben.

⁷⁶¹ PROHÁSZKA 1920. 24-28. A szöveg előtt bevezetőben olvasható, hogy 5000 diák előtt beszélt a püspök. Schütz Antal szerkesztésében a szöveget lásd: ÖM 13, 78-81. (Jelen írásunkban a Barlay által közölt szöveget vettük alapul, szükség esetén javítottuk a Schütz-kiadásban található variáns szerint.)

⁷⁶² A szerző kiemelése – A szerk.

⁷⁶³ PROHÁSZKA 1920. 24-25.

szertartásra már *Wekerle Sándor* miniszterelnöksége alatt került sor.⁷⁶⁴

Prohászka Ottokár 1903-ban *Pro libertate! Előre!* címmel írt egy buzdító cikket a *Zászlónk* című folyóiratba. Az „*Alpesek mély völgyéből*” írta sorait az ifjúságnak, és a szövegből kiderül, hogy „*A Rákóczi-ünnepélyek ihletében sokszor emlegetik manapság a Rákóczi-zászlót, melyre az volt hímelve: «pro libertate», a szabadságért. Igen, ami «Zászlónk» a szabadság kivívására vezet bennünket; szabadságot akarunk, rabok többé nem leszünk.*”⁷⁶⁵ 1903-ban volt kétszáz éve annak, hogy kirobbant a Rákóczi-szabadságharc, erre való utalás a „Rákóczi-ünnepélyek”. Ismert, hogy Prohászka egykori esztergomi szemináriumi növendékei alakították meg a Regnum Marianum papi közösséget. A *Zászlónk* a Regnum lapja volt.⁷⁶⁶ Az idézett szövegünkben tehát a *Zászlónk* kettős jelentéssel bír: jelenti azt a zászlót, amely mint Rákóczi zászlaja a szabadságért mutat előre. A nagybetűvel írt Zászló pedig az ifjúság lapjára utal, amelynek szintén célja a szabadság kivívása, de ez elsősorban lelki-vallási téren vár az ifjúságra.

Az 1903-ban, a Kassán rendezett Rákóczi kiállítás alkalmából mondott pohárköszöntőjében *Apponyi Albert*, mint a képviselőház elnöke kijelentette: A Parlament kötelessége, hogy eltörölje Rákóczi és társait árulónak nyilvánító 1715. évi 49. törvénycikket.⁷⁶⁷

A kétszázadik évforduló nem volt botrányoktól mentes, ami jelezte, hogy a szabadságharc történetében még sok mindenben tisztázatlan.⁷⁶⁸ A Rákóczi-kultusz terjesztője, a református (pontosabban: magát ateistának valló, de a református egyházhoz ragaszkodó)⁷⁶⁹ *Thaly Kálmán* (1839–1909) történész volt, akinek tekintélye megingathatatlanak tűnt, csak halála után ingott meg. Thaly a 19. századi magyar történetírás talán legellentmondásosabb figurája volt, aki egy életet szentelt a Rákóczi-kor kutatásának. 1913-ben kiderült, hogy az általa közreadott, úgynevezett kuruc költemények részben hamisítványok.⁷⁷⁰

Thaly történetírását inkább a vallási kérdések iránti érzéktelenség jellemezte. Rákóczi hitvilága úgyszólván közönyösen hagyta, egyházpolitikájának kutatására sohasem vállalkozott. Pedig például ismernie kellett a *Vallomásokat* is. Ismert, hogy Rákóczi a szabadságharc leverése után 1715-től, 16 hónapig a franciaországi Grosbois kolostorában, a világtól elzártan élt.⁷⁷¹ A franciaországi kolostori évek után Törökországba, Rodostóba került. Még Franciaországban kezdte olvasni *Szent Ágoston Vallomásait*. A *Confessiones* hatására kezd el írni saját vallomásait, a 2. és 3. kötetét már Törökországban, 1718 és 1719 között írta. Rákóczi Ágostonon kívül ismerte *Avilai Szent Teréz* (1515–1582) *Önéletrajzát*, aminek pontos címe ez:

⁷⁶⁴ Tverdota György: II. Rákóczi Ferenc újratemetése. In: Rubiconline 2009/3.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/2_rakoczi_ferenc_ujratemetese/ (2011. november)

⁷⁶⁵ ÖM 8, 99-101.

⁷⁶⁶ Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és Szent Imre. In: *Prohászka-tanulmányok, 2007–2009*. Szerk. Mózessy Gergely, Székesfehérvár, 2009. 130.

⁷⁶⁷ *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Budapest, 2004. 686., 749. (Továbbiakban RÁKÓCZI 2004.)

⁷⁶⁸ Lásd: RÁKÓCZI 2004. 748-751. (A remek történelmi elemzést R. Várkonyi Ágnes írta.)

⁷⁶⁹ RÁKÓCZI 2004. 745. (R. Várkonyi Ágnes ezt írta: „*Ellentmondásokkal terhelt személyiségére jellemző, hogy Csaplár Benedeknek az akadémiai folyósói beszélgetéseket is rögzítő, latinul, franciául és magyarul vegyesen írt naplója szerint kijelentette, hogy ő ateista, de a református egyházhoz ragaszkodott.*”)

⁷⁷⁰ Szilágyi Ágnes Judit: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban. 27 történetportré*. Budapest, 2007. 59-63.

⁷⁷¹ Érdekeséggé jellemezzük meg: Rákóczi halála előtt – 1735. április 8-án – úgy rendelkezett, hogy holttestét a jezsuiták konstantinápolyi (galatai) templomában, anyja mellé temessék, szíve pedig Grosbois-ba küldessék. Sajnos Rákóczi szívét ma már nem találhatjuk meg Franciaországban. A grosbois-i kolostor a történelem során többször gazdát cserélt, napjainkban a temető helye valószínűsíthető. Az utókor feladata lenne, a lehetséges hely pontos beazonosítása és egy emléktábla elhelyezése. Vö.: RÁKÓCZI 2004. 616-617.

Az Úr irgalmasságának könyve, szintén ágostoni ihletésű. Egyébként Terézt védőszentjének is választotta.⁷⁷²

Ezek ismeretében fontos megjegyezni, hogy a kétszázadik évfordulóra jelent meg *Domján Elek* evangélikus lelkész fordításában a *Confessiones* magyarul: *II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza* (Miskolc, 1903) címmel. Thaly tombolt, tiltakozott.⁷⁷³ Miért volt ez a nagy tiltakozás? A választ a *Századok* 1904. évi 7. füzetében találjuk meg. *Keller Imre* Thaly Kálmán véleményét tolmácsolva megsemmisítő hangú kritikát közölt. Ezek szerint Domján a teljes életrajz közreadásával vétett a kegyelet ellen. Rákóczi gyarlóságai miatt érzett bűnbánatát, *Vallomásainak* kritikus részleteit ifjúkori bűnével, szerelmével együtt nem szabad a nagyközönség elé bocsátani. A vallásos részeket, az imákat, az elmélkedéseket is ki kellett volna hagyni, vagy összevonni.⁷⁷⁴ [E viták idején írta meg *Fraknói Vilmos* (1843–1924) katolikus történész, püspök *II. Rákóczy Ferenc vallásos élete és munkái* című könyvét – ami tehát újdonságnak számított.]⁷⁷⁵

1906. október 11-én országos bizottság alakult, melynek báró *Forster Gyula* főrendiházi tag, *Fraknói Vilmos* püspök, *Thaly Kálmán* képviselő, *Ponori Török Aurél* voltak tagjai, akik október 14-én Konstantinápolyba utaztak a hamvakért. A gyászszertartás budapesti és kassai eseményeiről pontos leírása olvasható *Balla Árpád* tollából,⁷⁷⁶ ennek részletes ismertetésétől eltekintünk, inkább egy-két fontosabb momentumra hívjuk fel a figyelmet: október 28-én Budapesten munkaszüneti nap volt, a villamos vasutasok erre a napra beszüntették sztrájkjukat, 29-én pedig az iskolákban nem volt tanítás. Általánosságban elmondható, hogy az ünnepi szónokok Rákóczi nevével kezdték beszédüket, és Ferenc Józseffel zárták.

A történeti kitekintés után, visszatérve Prohászka Ottokár szentbeszédének elemzésére, felfedezhető, hogy a püspök a retorikai elemeit remekül alkalmazza beszédében: a „kíváncsi” szó többszöri alkalmazásával buzdítja az ifjúságot. „Kíváncsi, hogy az ifjúság szemei előtt elevenedjék meg *II. Rákóczi Ferenc* legendaszerű alakja, s az ő kezéből vegye ezt a zászlót, mely régen is, most is azt suttogja: „[...] »pro libertate«”. S a püspök rögtön értelmezi is a „szabadságért” kifejezést: „Kíváncsi, mert hiszen a népek szabadságának nagy napjai a népek ifjúságának ünnepei. Ifjú nemzetnek és nemzeti ifjúságnak szívében nőnek óriássá az eszmények és válnak világhódító hatalmakká a vágyak; az ifjú lelkesülés tüzén forrnak egybe milliók; abból a tűzből lesz bennünk szabadságot lehelő s világot legyőző pünkösdi lélek!”⁷⁷⁷ E mondatok ismerete után érthetjük meg azt, hogy Prohászka beszédének végén miért javasolja a következőt: „Legyen ezentúl október 29-én is az ifjúság kalendáriumának ünnepe. Március 15-e a magyar ifjúság ünnepe, ez juttatta diadalra a nagy, nemes eszméket s tavaszt hozott a nemzetre. Legyen október 29-e az ifjú magyarság ünnepe, mely a lemondás, a kétség, az erőtlen megalkuvás őszi ködében lengesse meg az eszményi, szabad, nemzeti élet zászlaját és suhogtassa, lobogtassa addig, míg valóra nem válik a haza szabadsága, a hitből élő, erős jellemű és ügyes kezű nemzedék szabadságában.”⁷⁷⁸

„De hát miféle ifjúságtól várhatjuk a nemzeti élet kitavaszodását, az eszmék e boldogító megtestesülését?” – teszi fel a kérdést Prohászka. A választ a következő módon adja meg: „Az erős akaratnak ifjúsága mindenekelőtt hinni tud rákóczián, vagyis mélységes, izzó, bensőséges odaadással.” Néhány mondatattal később ezt mondja: „Álljatok ki Rákóczi Ferenc hitének magaslatára s osszátok érzelmeit. Az ő eszményi világa az ő hite volt; teljes

⁷⁷² Söveges Dávid: *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Pannonhalma, 1993. 262.

⁷⁷³ RÁKÓCZI 2004. 748-749.

⁷⁷⁴ RÁKÓCZI 2004. 376-377.

⁷⁷⁵ Fraknói Vilmos: *II. Rákóczy Ferenc vallásos élete és munkái*. Budapest, 1906.

⁷⁷⁶ RÁKÓCZI 2004. 686-692.

⁷⁷⁷ PROHÁSZKA 1920. 25.

⁷⁷⁸ PROHÁSZKA 1920. 28.

odaadás hatotta át szívét Krisztus s az egyház iránt, s ez érzésben meg nem rendült soha. Pedig sötét volt hazájának ege, léha a francia udvar légköre, megtévesztő a félhold fényes portája; de lelkét sötétségen, léhaságon, kétségen keresztül az erős akarat isteni hite vezette. Tiszta, homálytalan gyermekszemmel nézett az örök világosság napja felé, Plátóval érezvén, hogy boldog a nép, melyet napsugár vezet, a népek napsugara pedig a mi Urunk Jézus Krisztus. Rákóczi Krisztust hordozta szívében s lelkét a Szentlélek, a pünkösdi vágyak Szentlelke ihlette. Szerette és gondozta lelki üdvét, ágostoni vallomásokban vallja be s bánja meg bűneit, imákat szerkeszt, melyek az Officiun Rákócziánumba fölvétettek. Telve hittel és Szentlélekkel ragadja meg azután a szűzmáriás zászlót, hogy a szabadságharcnak alázatosan imádkozó, hősiessen harcoló vezére legyen. Ifjúság, kezébe veszed-e Rákóczi zászlaját? Vigyázz, csak a hitben erős ifjúság hordozhatja azt. Aki kételkedik, az elejti, sőt eldobja azt. Hanem járulj a hitben erős hősnék ereklyéihez, hogy vehesd szellemét. Higgy vele! Hidd el, hogy az örök élet felé tartasz, halhatatlansággal telítve. Hidd el, hogy az Isten szól lelkedhez Krisztusban, s napsugarat s csillagos égboltot vont fejed fölé hűséges, örök gondolataiban.”⁷⁷⁹

Prohászka kiemeli beszédében: Rákóczi „Mélyen meg volt győződve, hogy Isten küldi őt, aki akarja, hogy a magyar nemzet is szabad legyen.”⁷⁸⁰ És valóban: Rákóczi Istentől elhívott, kiválasztott vezetőnek tartotta magát. Például a Rákóczi Ferenc buzgó énekében, amely még 1703 júliusában keletkezett, a következőket olvassuk:

„Nyilván tudom, Uram, hogy engem választottál,
Édes nemzetemnek, mint Mojzes állétál,
Súlyos fogságomból engem szabadítál,
Mint Mojzest és Áront, engem oltalmaztál.”⁷⁸¹

Prohászka püspök beszédének összefoglalására a következő idézetet vesszük:
„Rámutassak-e Rákóczi kardjára, nem arra, mellyel hazájának szabadságáért küzdött, hanem arra, mellyel a bűnt letörte, melynek erejében pénteken Krisztus kinszenvedésére, szombaton a Szent Szűz tiszteletére böjtölt s éjjel fölkelt imádkozni; ez a kard az ő vezeklő öve, melyet magára ölt, hogy lázadó testet a fegyelem erejében a szabadság tiszteletére szoktassa. S rámutassak-e Rákóczi zászlajára, arra a zászlóra, mely alatt magát hőssé, hazája szabadságának hőségévé képelte. Az a zászló a Mária-kongregáció zászlaja, a harcias ifjúság zászlaja, mely a szabadságért küzd s rab nem akar lenni! Ilyen volt Rákóczi Ferenc; Krisztus lehelt rá s e lehelet a szabadság vágyává lett benne.”⁷⁸²

A továbbiakban arra keressük a választ – a teljesség igénye nélkül –, hogy Prohászka püspök más írásaiban milyen összefüggésben szerepelt Rákóczi, illetve miben látta az ifjúság küldetését.

A „pro libertate”, illetve a „zászló” mint cél megjelölése felbukkan az 1906-ban A tulipán-mozgalomról elmondott beszédében is: „Fölkelés, népfölkelés volt minálunk gyakran fölkelt a magyarság is a szent hit visszafoglalására, fölkelt Rákóczi zászlaja alatt pro libertate; a tulipán is fölkelt s sürget, a nemzeti kultúrát, a nemzeti munkát akarja felszabadítani; fölemeli a zászlót, melyen egy folt sötétlik; lengeti a tulipánt, melynek kelyhében, ott a fenéken szintén foltot látok: ez a folt az, hogy a magyar társadalom tízezrei

⁷⁷⁹ PROHÁSZKA 1920. 26.

⁷⁸⁰ PROHÁSZKA 1920. 27-28.

⁷⁸¹ Rákóczi Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok*. Szerk. Hopp Lajos. Budapest, 1979. 823. (A kötet utószava Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája. A *Vallomások*at Szepesi Erika, az *Emlékiratok*at Vas István fordította.)

⁷⁸² PROHÁSZKA 1920. 27.

*ott fönn – s milliói ott lenn elhanyagolták a magyar ipart; hogy nemcsak könnyen, hanem ellenérzéssel nézték; az ellenérzésből lenézés lett, lenézése a magyar iparnak s kereskedelemnek, s e lenézéstől sorvad el a magyar közélet. Ezt a foltot most el akarjuk tüntetni, a munkát s az ipart a nemzeti életbe akarjuk beleállítani, a közgazdaságot a nemzeti élet számára lefoglalni. Népfölkelést rendezünk, hol kicsinye-nagyja vegyen magyar árut, pártolja a magyar ipart, adjon munkát a magyar kéznek s szolgálja közös erővel s igyekezettel a nagy nemzeti ügyet.*⁷⁸³

1908-ben pedig egyik beszédében arra hívja fel a figyelmet, hogy a Szent Korona „által jelzett állameszmével szemben más irányzatok kerekedtek felül, s Szent István, Szent László, Hunyadi, Rákóczi, Kossuth Magyarországnak oltárával szemben bálványokat is állított fel a történelmi érzésben megfoglyatkozott tudomány [...]”.⁷⁸⁴

Prohászka 1910 januárjában írt püspöki körlevelében idézi a híres Rákóczi-imát: „Rákóczi Ferenc imáját nekem kell nemcsak elmondanom, hanem átéreznem s főleg átélnem, hogy «Győzhetetlen én kőszálam, Védelmezőm és kőváram, A keresztfán drága áron, Oltalmadat tőled várom».”⁷⁸⁵ Igen, az imádságot nem elég csak elmondani, hanem átélni is kell – üzeni híveinek a püspök.

1916-ban a *Magyar Kultúra* című írásában világosan látja az történettudomány nehézségeit is. „Van katolikus és pogány filozófia, van katolikus és nem-katolikus történelem, amint van ázsiai és európai filozófia s van osztrák és magyar történettudomány, van Rákóczi-kultusz és van Rákóczi-kultusz aláásása.”⁷⁸⁶ Ha az 1900-as évek történetíróinak munkásságát vizsgáljuk, akkor a „Rákóczi-kultusz aláásása” megjegyzés minden bizonnyal nem ok nélkül történt. Említettük, hogy Thaly Kálmán ellen 1913 után támadások indultak. Ám az igaz „vihart” Szekfű Gyula történész (1883–1955) *A száműzött Rákóczi* című könyve okozta, amely 1913-ban jelent meg. Hatalmas vita bontakozott ki. Szekfű elemzése a Thaly által összegyűjtött tényanyagra épült, de tudatosan a nagy elődével ellentétes szellemben került feldolgozásra. Glatz Ferenc így foglalja össze a vita lényegét: „Szekfű könyve [...] az emigráns Rákóczi és környezete kiszolgáltatottságát állította középpontba. Az emigránsok elszakadását a hazai, magyar viszonyoktól. A Parlamentben a függetlenségi ellenzék a Rákóczi-könyvben Bécsből irányított labanc támadást szimatolt. A politikailag felpíszkált sajtó Szekfűt úgy állította be, mint a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok emlékének, a magyar nemzeti függetlenség hagyományának sárba tipróját.”⁷⁸⁷

A Rákóczi-kultusz aláásásának egyik markáns képviselőjéről kevesebb szó esik a hazai történetírásban. Szende Pálról van szó, aki még 1906-ban megjelent írásában Rákóczit deheroizálja. „II. Rákóczi Ferenc az események lefolyására döntő befolyást nem gyakorolt. Inkább kontemplatív kedély, mint a tettek embere volt, s bár tisztán látta [...] főbb embereinek véteit és hibáit, de a viszonyok kényszere miatt nem tudott azokon változtatni.” Mindezek miatt az „objektív történetírás most már nem fogja engedni ezen eseményeket a szabadságharcok ideális patinájával bevonni.”⁷⁸⁸ Szende Jászi Oszkár köréhez tartozott (a 1900-as évek elején hazánkban terjedő történelmi materializmus irányzatáról van szó), és a függetlenségi-kurucos történelemszemléletet helyezte új, negatív megvilágításba. E munkákban nem feladatunk a további viták elemzése, inkább arra szeretnénk volna rámutatni,

⁷⁸³ ÖM 18, 334-337., 335.

⁷⁸⁴ ÖM 18, 247-251., 249.

⁷⁸⁵ Prohászka Ottokár: Hogyan élhet az ember hitből? In: ÖM 9, 77-100. Idézet helye: 91.

⁷⁸⁶ Prohászka Ottokár: Magyar Kultúra. In: ÖM 22, 133-137., Idézet helye: 135. – Lásd még a témához kötöttünk következő írását.

⁷⁸⁷ Idézi: SZILÁGYI, 2007. 67.

⁷⁸⁸ Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest, 2011. 263.

hogy Prohászka püspök követte a Rákóczi-val kapcsolatos kérdéseket, és érzésünk szerint ezt nem fogadta jó szívvel – mármint a megosztó viszálkodást. A Rákóczi újratemetése alkalmából mondott beszédében így értelmezi a „kurucos” gondolkodást: *„A kuruc hit azt tartja, hogy az Isten a nemzetet szabadságra teremtette; szabadságra, nem szolgaságra; virágzásra, nem szétmállásra. De ha akarja, miért nem teszi hát? Miért? Azért mert a mi hitünk nem az a kuruc-hit, mely Istenből, Gondviselésből, isteni rendeltetésből táplálkozik. Reményünk nem az a kuruc-remény, mely leszakadó világok romjait erős gerinccel tudja fölfogni. Energiánk nem az a kuruc-energia, mely imádkozik folyton és térdet hajt Istennek, hogy annál szabadabban emelhesse föl fejét. Mi még nem akarunk igazán; még mi nem járunk az eszmények sugárzásában, még nem élünk az önzetlen, lelkes hazafiasság szolgálatában.”*⁷⁸⁹

Prohászka püspöknek az *Iránytű*-ben olvasott írásából kiderül: az ifjúságban új „honfoglalókat” lát, akik a hazát munkával tudják megtartani, és apostolokká avatja őket, *„mint ahogy a pünkösdi szelek szokták tenni.”*⁷⁹⁰

A Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulóján, 2003-ban Mádl Ferenc köztársasági elnök a Kossuth téri szobor koszorúzásakor mondott beszédéből egy részletet idézünk: *„Pro patria et libertate. A hazáért és a szabadságért. Hirdette együtt a két kincset a jól ismert jelmondat. Hányszor és hányszor hangzik el így iskolai történelemórákon. Ám a mondat a maga teljességében úgy szól: Cum Deo pro patria et libertate. Vagyis Istennel a hazáért és a szabadságért. Fontos itt és most is nekünk ez a pontosítás és teljesség. Mert nem árt, ha tudjuk, hogy aki a hazáért akar tenni, annak terveit egy magasabb rendű erkölcsi alapra kell építenie. A hit, az erkölcs, a lelkiismeret magas értékeire.”*⁷⁹¹ Nos, ha valakinél igaz lehet az idézett utolsó mondatban rejlő gondolkodás, akkor azt mondhatjuk, hogy Prohászka minden írásában végigvonul a *„hit, az erkölcs, a lelkiismeret magas értéke”*. Ilyen értelemben tartjuk őt „rákóczisan” gondolkodónak, aki saját életével is példát adott az ifjúságnak.

⁷⁸⁹ PROHÁSZKA 1920. 28.

⁷⁹⁰ PROHÁSZKA 1920. 8. (Az Új honfoglalókhöz).

⁷⁹¹ RÁKÓCZI 2004. 713.

Mózessy Gergely: Szekfű Gyula levele Prohászka Ottokárnak „A száműzött Rákóczi” vitája kapcsán (Bécs, 1916. Január 31.)

Prohászka Ottokár kiterjedt levelezést folytatott. *Schütz Antal* nyomán a kutatás mintegy 15000-re becsülte a püspök által megírt levelek számát.⁷⁹² Ennek azonban csak elenyészően kis része maradt fenn. Prohászka ugyanis rendkívül sok ügyet kezelt személyesen, s intézett el magánlevélként. A püspöki aula adminisztrációja ezeket az iratokat nem archiválhatta, a püspök maga viszont igen ritkán őrizte meg őket. Eljárásait is nehéz rekonstruálni, hiszen a magánlevelek jellegzetessége, hogy iktatás nélkül, fogalmazat vagy másolat fennmaradása nélkül indultak útjukra.⁷⁹³ Ráadásul Prohászka nem becsülte különösebben sokra a kéziratokat. Sajátjait sem, de a hozzá érkezőeket sem. Takarékos és gyakorlatias ember volt: így gyakorta felhasználta a „lejárt” ügyekhez tartozó leveleket „nyersanyagként”, hátukra beszédvázlatokat, szövegeket fogalmazva. Annak is van nyoma, hogy bizonyos kérdésekben a hozzá érkező leveleket – így például az index-ügy kapcsán kapott kondoleáló sorokat – tudatosan megsemmisítette.⁷⁹⁴

A püspök perszonális irathagyatékában így alig több mint egy doboznyi levél maradt fenn.⁷⁹⁵ Ez nyilvánvalóan töredéke csak az egykor hozzá érkezett írásoknak. Az állomány roppant heterogén, mégis az az érzése támad a kutatónak: egyáltalán nem véletlenszerű, hogy mi marad fenn – bizonyos írások megőrzése azok fontosságáról, a szerző vagy az ügy különleges kezeléséről, esetleg megbecsüléséről szól. Ebben az iratsorozatban található *Szekfű Gyula* 1916. január 31-én, Bécsben kelt levele, melyben a történész reagál a püspök által a Pázmány Egyesület közgyűlésén elmondott beszédre, melyet a sajtóból ismert meg. A beszédben Prohászka valóban elejtette azt a megjegyzést, amelyre Szekfű reflexiója megszületett – ám egyáltalán nem tekinthetjük azt az eszmefuttatás lényegi elemének.⁷⁹⁶ A mellékesnek tekinthető megjegyzésre a történész zsigeri reakciója azonban érthető, különösen annak az éveken át tartó boszorkányüldözésnek az ismeretében, amelyet elszenvedni volt kénytelen.⁷⁹⁷

Szekfű Gyula Székesfehérvár szülöttként Prohászka Ottokárt vélhetően személyesen is ismerte. Testvére, *Szekfű Ignác* a fehérvári egyházmegye papja volt. Szemináriumi tanár, akinek püspökhöz intézett levelei meglehetősen szókimondóak, néha a kritikától sem mentesek – így nyugodtan nevezhetjük nagytekintélyű személyiségnek.⁷⁹⁸ Érdekes azonban, hogy e levélben a történész még csak nem is utal testvéreire, hanem közvetlenül áll a főpásztor elé – igaz, mint bevezető soraiból kiderül, nem előzmény nélkül. Egy 1914 májusában lezajlott levélváltásra vonatkozhat a történész utalása, akkor arra próbálta –

⁷⁹² Schütz Antal: Prohászka pályája. In: ÖM 25, 133.

⁷⁹³ Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkájának értékeléséhez. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 86-88.

⁷⁹⁴ *Naplójegyzetek* 1, 303. – 1911. június.

⁷⁹⁵ Ezek darabszintű feltárása elkészült 2011-ben. További magánlevelek bukkanhatnak fel a megőrzött kéziratok és kézirat-töredékek hátlapjain, mely a kutatás új iránya lehet.

⁷⁹⁶ E beszédet lásd *Magyar kultúra* címmel: ÖM 22, 133-137.

⁷⁹⁷ Vö. pl.: Dénes Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest, 1976. Újabban: R. Várkonyi Ágnes: *A pályakezdés esélyei*. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2011. 35-57.

⁷⁹⁸ Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári papnevelés. In: *Laudatio et salutatio – Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára*. Szerk. Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás. Székesfehérvár, 2004. 324-325, 327.

sikertelenül – rávenni a püspököt, hogy *A száműzött Rákóczi* kérdését a Katolikus Népszövetség ülése ne vegye napirendre.⁷⁹⁹

Maga az inkriminált, sok vitát gerjesztő mű, *A száműzött Rákóczi 1715-1735* nem található meg a püspöki könyvtárban. Ebből azonban önmagában nem következik, hogy Prohászka egyáltalán nem olvasta volna – hiszen közismert, hogy egy helyi könyvkereskedő átnézésre-tájékozódásra is rendelkezésére bocsátotta újabb szerzeményeit, melyekből a püspök csak az őt valóban érdeklő munkákat vette meg.⁸⁰⁰ A püspöki könyvtárban fellelhető azonban Szekfű Gyula két 1914-ben kiadott vitairata, a *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában* és a magánkiadásban megjelentetett *Újabb válasz bírálóimnak*. Utóbbiban a „Méltóságos Prohászka Ottokár püspök úrnak legmélyebb tisztelettel a szerző” dedikáció olvasható.⁸⁰¹ Nem kizárt, hogy e füzetecskék valamelyik levél – a fenn nem maradt 1914-es, vagy az alább közölt 1916-os – mellékleteként kerültek a püspökségre.

Azt, hogy Prohászka válaszolni kívánt Szekfű Gyula 1916. januári levélre, már az is mutatja, hogy a borítékról átvezette a feladó címét az első oldal tetejére. A püspöki válasz 1916. február 3-án kelt, Szekfű irathagyatékában fennmaradt, s már publikálásra is került.⁸⁰² A püspök mindenekelőtt arról biztosította a történészt, hogy bár nemzeti szempontból helyteleníti a művet, maga nem tartozik üldözői közé. Némiképp mentegette magát: „*Én nem vagyok történész; nekem másra kell hallgatnom e szakban mint tekintélyre; hiba-e tőlem, ha hiszek azoknak, kikről föl kell tételeznem, hogy értenek hozzá: hogy nem beszélnek alacsony érdekből?*”⁸⁰³ Szekfű minden kétséget kizáróan megmutatta e választ támogatói közül Bleyer Jakabnak, aki azon értetlenkedett, hogy vajon miért Ballagi⁸⁰⁴ tekintély Prohászka előtt, miért nem valamely Szekfűt védelmező történész.⁸⁰⁵

A későbbiekben Prohászka már nem folyt bele az egyre inkább átpolitizálódó és eldurvuló Rákóczi-vitába. A történésszel való ütközése feledésbe merült – vagy a nagyközönség előtt tán ismertté sem vált, hiszen a püspök látványosan nem exponálta magát többé a vitában. A legtöbb, amit a kérdésről a nyilvánosság előtt mondott az épp az, amit jelen levél kiindulópontjaként tarthatunk számon. Olyannyira ismeretlen volt tehát a Prohászka–Szekfű konfliktus, hogy például Klebersberg Kuno a pár esztendővel később meginduló új konzervatív lap, a *Napkelet* szerkesztésében mindkettőjüknek szerepet akart adni.⁸⁰⁶

Szekfű 1916. évi panaszlevelének Prohászka általi megőrzése véleményünk szerint arra utal, hogy vagy magát a történészt becsülte később nagyra, vagy átérezte az általa felvetett problémát: saját szavainak közéleti súlyát.

FORRÁSKÖZLÉS⁸⁰⁷

Méltóságos Püspök Úr,

egyszer már megengedte és elviselte Méltóságod, hogy Kegyességéhez forduljak, mióta a

⁷⁹⁹Szekfű levele nem maradt fenn, Prohászka válaszát ismerteti DÉNES 1976. 133.

⁸⁰⁰Laczkó Gábor: Prohászka Ottokár könyvtára. In: Vár, [1. évf.] (2005) 3. 79.

⁸⁰¹SzfvPK, lelt. sz.: 15681 és 15682; jelzetük F. 839 és F. 840.

⁸⁰²DÉNES 1976. 135-136. (214. jegyzet).

⁸⁰³Uott.

⁸⁰⁴Ballagi Aladár történész (1853–1928).

⁸⁰⁵DÉNES 1976. 135-136. (214. jegyzet).

⁸⁰⁶DÉNES 1976. 141.

⁸⁰⁷A közlés során a magán- és mássalhangzók hosszúságát, valamint a szöveg központosítását a mai helyesírás szabályaihoz közelítettük.

nemzet megvetésének tárgya lettem, mint Rákóczi-gyalázó és a kultusz megszenteltelenítője. Engedje meg, hogy a mélységből és sötétségből, hova a sajtó letaszított, Méltóságodhoz emeljem szavamat, mikor Méltóságod most a Pázmány–Egyesület közgyűlésén kinyilatkoztatta, hogy „*van magyar és osztrák történettudomány, van Rákóczi-kultusz és a Rákóczi-kultusz aláásása*”.

Ezeket a szavakat mindenki énrám értette, amint hogy Méltóságod inteniója sem lehetett egyéb, minthogy a kath. sajtót megerősítse azon az úton, melyen az osztrák történettudomány és a kultusz-aláásás továbbra is sikerrel támadtassék. Méltóságod beszédét csak újságkivonatból olvastam,⁸⁰⁸ de talán nem tévedek, ha az én ügyemben újabban történtek hatása alatt határozta el magát.

Méltóságos Uram! Tisztában vagyok azzal a távolsággal, mely engem Méltóságod állásától és tekintélyétől elválaszt. Féreg vagyok, az utolsók utolsója, akinek becsületébe beletörli az utolsó jött-ment is sáros csizmáját, hogy ezen ténykedésével jó magyarságot, s a kultusz és kultuszok tiszteletét bizonyítsa. De amint még súlyosabban érzek: a becsületes, jóindulatú és jóhiszemű emberek ugyanúgy gondolkodnak. Méltóságod viszont a nemzet fórumán a legkülönbözőbb életfelfogású emberek lelkes helyeslésétől kísérve adja elő gondolatait, s gondolatainak súlya van, nézetei tettekké válnak, amint kimondja azokat. Kell-e nagyobb különbség? És nem vakmerőség-e, ha én fordulok Méltóságodhoz?

Mégis kérem, hallgasson meg. Nem a szeretetre hivatkozva, ez rosszul állna egy ilyen megvetésre méltó emberhez, pedig az isteni szeretet lehelete, Szent János evangéliumához hasonlóan néhol Méltóságod írásaiból felém csapott. Mégis nem a szeretetre, hanem – az igazságra hivatkozom.

Vajon Méltóságod tudja-e, hogy a Rák[óczi]-gyalázás vádja legelső feltűnésével én silentiumra kárhoztatott lettem? Hogy nincsen lap, melyben védekezhetném, nincsen ember, akinek mellettem való megnyilatkozása a közönségbe elhathatna? Hogy a folyóiratok bezárták kapuikat előttem? Hogy itt állok, két év óta a legrútább sarat dobálják rám, s nincs módom védekezni?

S vajon Méltóságod ismeri-e azon embereket és motívumokat, melyek ezt a kérdést újra beledobták a közéletbe? Értesült-e Méltóságod arról, hogy az Akadémiában legutóbb tartott felolvasás⁸⁰⁹ minden vádja szemenszedett hazugság, gonosz indulatokkal összehazudott hazug anyag, a hajsza felébresztése. De honnan is értesülhetne erről Méltóságod, mikor tölem, az én védekezésemet senki ki nem adja, s a lapok elhallgatják, hogy ez Akad[émia] tagjai elképedve hallgatták megtévelyedett kartársunk beszédét, melyet ez nem is hozzájuk, hanem a beerődített hallhatósághoz intézett. S hogy ezt a tömeget Markos Gyula volt kath[olikus] pap,⁸¹⁰ Kacziányi Géza⁸¹¹ ref. pap és Sümeghi Vilmos képviselő⁸¹² organizálták. S hogy az akadémikusok fagyosan hallgattak és minden hozzáértő ember tudja, hogy ott rágalmazás folyt le, amely a lapoktól nemzetmentés és Rákóczi-kultusz szent ruhájába lett öltöztetve.

Nekem egy lépés volna tehető: törvényszék elé vinni a dolgot, hisz hamisítással vádoltak. Nem tervezem, még nem teszem. Európai botrány lenne, mikor Andrásytól és Tisztától kezdve minden neves és szakember eskü alatt volna kénytelen kimondani, hogy tisztességes tudós vagyok, s a Rákóczi-kultusz két év óta élő védelmezője rágalmazásért elítéltetnék.

A nemzetet nem akarom pellengérré állítani. Még nem adtam fel a reményt, hogy a

⁸⁰⁸ Az Alkotmány 1916. január 30-án közölte a beszédet.

⁸⁰⁹ Ballagi Aladár 1916. január 10-i felolvasásában támadta Szekfűt az Akadémián. Vö.: Dénes Iván Zoltán: *Szekfű Gyula*. Budapest, 2001. 10.

⁸¹⁰ Markos Gyula személyéről és pályaképéről lásd Mózessy Gergely írását kötetünkben.

⁸¹¹ Kacziányi Géza történész (1856–1939).

⁸¹² Sümegi Vilmos (1864–1938) 1904–1918 között volt országgyűlési képviselő.

hozzaértő emberek véleménye előbb-utóbb általánossá lesz. De szenvedek a vád alatt és gyöngék a vállaim, félek, sokáig nem bírom. A vádak mind borzasztóbbak lesznek, s mind több becsületes lelket mételyeznek meg. Legújabb: Tezner⁸¹³ tanítványa vagyok. De ki tudja, hogy én vagyok az egyetlen magyar történész – a jogászok, Andrassy, Apponyi, Wlassics sorában –, aki külön értekezésben fáradságot vett magának Tezner és iránya tudománytalan voltát kimutatni?⁸¹⁴ Ki tudja ezt? A kath[olikus] sajtóban, mely az isteni igazságot tartja vezetőjének? Kiadná-e az Alkotmány?

Valaki mégis tudja. Az egyetem bölcsészeti kara, mely most habilitált, s mindvégig kitart mellettem. De már a tanácsbeli teológus professzorok nem tudják. S Méltóságod is honnan tudna ilyen lappaliakat?⁸¹⁵ Én, a fereg, a Rákóczi-gyalázó kívánhatom, hogy az én kis dolgaimmel foglalkozzanak, mikor rólam nyilatkoznak, mikor osztrák történésznek nyilvánítanak?

Nagyon fájt, amit Méltóságod rólam mondott. Elítélt meghallgatás nélkül. De fájt a nemzeti kultusz, a nemzetiség szempontjából is. Mert a Rákóczi-kultuszra semmi sem oly veszélyes, mint ez a mostani hajsza. Egyszer ki fog derülni, mennyire rút forrásból keletkezett. S akkor nagy lesz a desillusio. Mikor látják, hogy én nem gyaláztam Rákóczit, s hogy Ballagi – Markos – Kaczányi – Sümeghi két éven át védelmezték Rákóczit, akit senki nem támadott. A Rákóczi-védelem, a Rákóczi-kultusz két éves hajtása bűnben fogant, a hazugság és rágalom, személyes bosszú és politika bűnében. Nem igaz útra téved az igaz ember, aki melléjük áll. És a szennyes eredetű hajszából hogy származhatnék a nemzeti, konzervatív, államfenntartó irányok tartós haszna? Hogyan nőhetne ki értékes dolog az említett négy ember gonosz gondolataiból, akik példátlan vakmerőséggel, bízva az én kénytelen hallgatásomban, szórják tudatos rágalmaikat a jámbor közönségbe. Az én Tezner-cikkemről ezelőtt 3 éve beszélgetett velem Ballagi, – most van orczája engem Tezner tanítványának mondani.

Ilyen embereket követ a kath[olikus] sajtó és ilyenek hamis tanúságára esküsznek becsületes katolikusok. Méltóságod látja, hogy ez fáj nekem. Mégsem kérem, hogy hatalmával ezen változtasson. Csak arra bátorkodom kérni, hogy súlyos szavának itt kifejtett súlyos következményeit ne csak ellenségeimtől szolgáltatott adatok alapján kegyeskedjék mérlegelni.

És együttal esedezem, bocsássa meg ezen merésznék tetsző szavait egy embernek, akit a mélységbe juttattak.

Méltóságodnak igaz tisztelője

Szekfü Gyula
Bécs, 1916. I. 31.

(Eredeti, kézírással. Első oldalára Prohászka felvezette Szekfü bécsi címét – Minoritenplatz – a borítékról.)

⁸¹³ Friedrich Tezner osztrák jogász, történész (1865–1925). Megkérdőjelezte a magyar állam önállóságát.

⁸¹⁴ Lásd: Szekfü Gyula: Az osztrák központi kormányzervek történetének irodalma. In: Történeti Szemle, I. (1912) 185-219. Tezner nézeteivel különösen a szöveg végén foglalkozik (217-219.).

⁸¹⁵ Lappália: haszontalanság, értéktelen kicsinység.

Kőrösiné Merkl Hilda: „A külön élet vágya” Prohászka Ottokár gróf Széchenyi István vallásosságáról

„Széchenyi rendszere és abban megnyilatkozó szellem drága közkincs, melyet mindig, de főleg a közerkölcsök tekintetében sivár napjainkban nem hasznosítani olyan hiba, mely már bűn számba megy... közel háromnegyed század telt el, mióta azt teljesen bírjuk, s csak most kezdünk ebbeli mulasztásunk tudatára jutni.”⁸¹⁶

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1911 végén Széchenyi Istvánról szóló sorozatot hirdetett. Az előadások Nemzeti Múzeum zsúfolásig megtelt dísztermében zajlottak. Az első előadók Beöthy Zsolt,⁸¹⁷ Kenessey Béla püspök,⁸¹⁸ gróf Andrássy Gyula,⁸¹⁹ gróf Vay Gáborné⁸²⁰ és Prohászka Ottokár voltak. A cél Széchenyi nemzetnevelő rendszerének tolmácsolása volt.

Az előadók megválasztásának fontos szempontja volt, hogy olyan személyek legyenek, akikre „a nemzet szívesen figyel”.⁸²¹ A sorozat előadásai 1912 szeptemberében a Franklin társulat kiadásában jelentek meg két kisebb kötetben Széchenyi eszmevilága címmel.⁸²²

Gróf Széchenyi István belső világáról naplói tanúskodnak a leghitelesebben. Gondolatait, törekvéseit, sikereit, kudarcait, félelmeit, önmarcangoló lelki vívódásait kitartóan vezetett naplói tartalmazzák. A naplóbejegyzések lelki életének, vallásos megnyilvánulásainak is tanúi. Imákat is találunk a Naplóban, azaz őszinte beszélgetéseit Istennel, melyek rávilágítanak vallásosságának mélységére. 1820. december 26-án így könyörög: „Mindenható bírja az embereknek, s a megfoghatatlan nagy mindenségnek! Ki előtt ámulattal és imádattal borulok le s csak gyengeségemet és szorongó szívem dobbanásait érzem: engedd mérlegelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember, minden fogatkozásai s tomboló szenvedélyei dacára, már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a benső vigaszt, a lélek ama nyugalomát, mely nélkül a röghöz kötött halandó a Te szemléletedben nem gyönyörködhetik, s lelke azt a földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre az ájtatos ima a tétovázó kedélyt, ha csak rövid percekre is, képesíti. Acélozd meg bennem a gondolkozási erőt, hogyha bár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott ne lehessen, s tiszta képzelettel emelkedve föl hozzád, a Te jóságodat és nagyságodat megismerhessem és földi pályám célját is felfoghassam. Szabadítsd meg lelkemet az előítéletektől s töltsd meg szívemet véghetetlen béketűréssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmúlt életemre s engedd meg, hogy tapasztalataimból, élményeimből, hibáimból, s vétkeimből az, ami legüdvösbb lesz, háramolhassék reám, s végre oly utakon, melyeket Te vélsz legjobbaknak, vezess el engem hozzájuk, akiket oly forrón, oly igazán szerettem.”⁸²³

Hogyan látja Prohászka Ottokár, a teológus, a püspök, a közéleti szereplő a legnagyobb

⁸¹⁶ Széchenyi eszmevilága. I. Szerk. Gaál Jenő. Budapest, 1912. VI.

⁸¹⁷ Beöthy Zsolt (1848-1922) irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár.

⁸¹⁸ Kenessey Béla (1858-1918) református lelkész, 1908-tól az Erdélyi Egyházkerület püspöke.

⁸¹⁹ Ifj. Andrássy Gyula (1860-1929) országgyűlési képviselő, 1906-1910 között belügyminiszter.

⁸²⁰ Vay Gáborné született Zichy Márta (1870-1940) a "legmagyarabb grófné", az 1900-as évek egyik meghatározóbb női közszereplője Magyarországon.

⁸²¹ SZÉCHENYI 1912. VII.

⁸²² Vö.: SZÉCHENYI 1912. és Széchenyi eszmevilága. II. Szerk. Gaál Jenő. Budapest, 1914.

⁸²³ Zichy Antal: Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. Budapest, 1884. 589-590. Idézi: ÖM 12, 284.

magyart? Mi indítja arra, hogy, tisztelettel és lelkesedéssel szóljon az államférfiről, Széchenyi Istvánról, miközben tisztán látta a gróf életének buktatóit, lelki konfliktusainak, önmérsztó vívódásának okait?

Prohászka 25 kötetből álló életműve legnagyobb ismerőjének és kortársának, Schütz Antalnak szerkesztésében látott napvilágot. A sorozat 12. kötete az *Ünnepnapok. Emlékezések* címet viseli. Ebben található az *Írók és államférfiak* fejezetben a *Gróf Széchenyi István vallásossága* címet viselő előadás, mely 1911. december 17-én hangzott el a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében. Prohászka adózni kívánt „a szellemnek, mely konfliktusaiban épen oly nagy, mint befejezett műveiben.”⁸²⁴

A püspök gondolatmenete a hitnek és a gyakorlatnak az általános felfogás szerinti szembenállását cáfolja. A cáfolat Prohászka vallás definíciójából következik: „a vallás a lélek eleven, személyes viszonya lesz Istenhez, a transzcendentális valósághoz, eredeti, egyéni s meleg kapcsolódás lesz Vele „a Valakivel”, mely kapcsolódás a lélekben, mint tisztelet, hódolat, odaadás, bensőség, szeretet s megnyugvás jelentkezik.”⁸²⁵ A vallás tehát mint személyes, közvetlen kapcsolat – ellentétben a világnézettel, mely szemlélet és ismeret – a gyakorlatban megvalósuló tettekkel keresi a kapcsolatot a világot teremtő és fenntartó, abba ésszerűséget és célirányosságot plántáló Istennel. „Széchenyi Istvánnak ilyen, a világon túlira beállított lelke van.” – állapítja meg Prohászka.⁸²⁶

A kortársak Széchenyit elsősorban az anyagiakra, a gazdagodásra összpontosító embernek tekintették, és mint ilyet kimondatlanul a túlvilági értékekre érzéketlennek ítélték. Úgy gondolták, hogy vallásossága családi örökségként maradt rá, tehát pusztán konformizmus. Pedig Széchenyi neveltetése két vonatkozásban is feltűnően eltért a kor arisztokráciájának neveltetésétől. „A gyermek nevelése magyar és vallásos szellemben történt” – állítja Gergely András.⁸²⁷ A haza iránti szeretete, mely később életre szóló kötelezettséggé fejlődött, innen eredeztethető.

Prohászka vallja, hogy az a vallásosság, mely cselekedetekben, gyakorlati tettekben nem jelenik meg, értéktelen, elméleti.⁸²⁸ Ezért az irányultságot, „az élet összes értékeiben való konkrét állásfoglalását”, az „öntudat nagy orientációját” vizsgálja. Nem magát a tevékenységet és annak eredményeit, hanem azokat a válaszokat, melyeket a lélek az élet nagy kérdéseire ad.

Márpedig Széchenyi változásra, megújulásra ösztönöz, mert Magyarország felemelkedését kívánja, de tudja, hogy az út a szellemi igények kielégítésére csak gazdasági fejlődés révén lehetséges. „Felsőbb emberi életet csak emberfölényesen lehet élni” – írja Prohászka.⁸²⁹ A „szép élet” fogalma visszatérő kategória Prohászkanál,⁸³⁰ s a Széchenyiről írott esszéjében is találkozunk vele. Maga Széchenyi szintén használja a fogalmat *Világ* című művében: „az embernek legékesb tulajdona a szép lélek, csak az és nem egyéb határozza meg valódi becsét”.⁸³¹

Széchenyinéél a gyakorlati érzéket és magasba irányultságot, egységben lévőnek látja. Prohászka – mint ahogy Széchenyi – nem filozófiai rendszereket teremt; állandó meditáló, imádkozó, teológiai hajlama ellenére sem elvont világnézet kidolgozásán fáradozik – hanem istenkapcsolat kialakításán. Gyakorlati tevékenységben megnyilvánuló kapcsolatról van szó,

⁸²⁴ ÖM 12, 291.

⁸²⁵ ÖM 12, 282.

⁸²⁶ ÖM 12, 282.

⁸²⁷ Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest, 1972. 11.

⁸²⁸ Vö.: Jak 2, 17.

⁸²⁹ ÖM 12, 281.

⁸³⁰ Vö.: Prohászka Ottokár: *Diadalmas világnézet*. In: ÖM 5, különösen 140-147.

⁸³¹ Széchenyi István: *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba 's előítélet eligazítására*. Pest, 1831. 244. Idézi ÖM 12, 288.

mely meghatározza az életet. Széchenyi látta, hogy „*egyik vallás a másik után tünedezik el ugyan a föld színéről, de a vallásos érzület, amely ezt alkotta, sohasem lesz kioltható az emberek szívéből.*”⁸³²

Prohászka költői megfogalmazása rávilágít Széchenyi vallásosságának⁸³³ lényegére: „*gyakorlati lelke oly földszagú volt, mint a friss szántás; gondolataiból, s gondjaiból kenyérillat áradt, de azért épp úgy érezte az erős életnek azt a másikat, nem kenyér, de lélek illatú szükségletét, azt, hogy kapcsolatban álljon az érzék felettivel.*”⁸³⁴

Széchenyi nagy alkotásainak, állandó, nyughatatlan tettvágyának, újító szándékának mozgató rugója és erőforrása istenhite volt. „*Előttem – csak az látszik talpra esettnek, aki csend és béke közt naponta felemeli lelkét a Legdicsőbbhöz, akit nem megérteni akar, hanem benne nyugalmat találni.*”⁸³⁵ Ezenközben kételyekkel küzd, érzelmi és hangulati egyensúlya változó, gyakran elkeseredik. Ezek az állapotok pszichés jelenségek, de nem bűnök, hangsúlyozza Prohászka.

Széchenyi az értékes liberalizmus híve volt akkor, amikor kortársai közül sokan fennhangon hirdették vallások egyenjogúságát és eközben egyikhez sem kötődtek. Prohászka kiemeli, hogy Széchenyi megtartotta a parancsokat, a vallási előírásokat, ragaszkodott az évenként legalább egyszeri gyónáshoz és a vallásgyakorlat hagyományos formáihoz, mert úgy vélte: akik ezt megvetik, rossz hatással vannak azokra, akik rájuk figyelnek. Az emberek ostobább része a magasabb állásúhoz természetesen vonzódik és követi példáját. A gróf *Naplójában* olvashatjuk „*Én az önmegtágadásra mindig könnyen rá tudtam szálni magam s nem ártallottam a legbutább olasz pap előtt feltárni egész valómat, s keserves könnyözönben áradozni.*”⁸³⁶

Prohászka rávilágít, hogy Széchenyi mindenben a lényegit keresi, ami vallási vonatkozásban nem más, mint a szeretet. Vallási toleranciájának több alkalommal hangot adott írásaiban, de a mérték e téren is a gyakorlat volt számára: „*tartsa meg mindenki saját hitvallása formáit; ez szükséges. De a fő dolog mégis az marad, hogy embertársaival jól tegyen.*”⁸³⁷ Ebben rejlik Széchenyi hitének egyik lényegi vonása, s ebből fakad a másik is, a „reformatori irányzat”. A változtatás, a jobbítás szándéka mélyen gyökerezett Széchenyi lelkében. A törekvés, a tettvágy a tökéletesség felé azonos az egyetlen személyes tökéletesség, az Isten felé vezető úttal. Göröngyök, buktatók, nem egyszer kétségbeesés, önmaga fizikai és pszichikai korlátainak ismerete és állandó megtapasztalása mellett sem adta fel a küzdelmet. Ebben a vonatkozásban sok hasonlóság fedezhető fel Prohászka életgyakorlatával, aki vallja: „*a vallásos lélek ugyanis az elégedetlenség érzetére a külön élet vágyának reakcióival felel*”,⁸³⁸ azaz tetteivel válaszol, gyakorolja a türelmet és éleszti magában a reményt.

Az elégedetlenség azonban gyakran roppant erővel jelentkezett Széchenyi életében, „*vészthozó erővel*”, ahogyan Prohászka fogalmazta.⁸³⁹ A korlátokat a világban, főként önmagában élte meg fájdalmasan. A skrupulus lelkiismeret vágyai, a környezet értetlensége, gyakorta kisztílú volta nyomasztó erővel húzta vissza, mindezek ellenére Prohászka úgy véli,

⁸³² ÖM 12, 283.

⁸³³ A témáról lásd bővebben: Bozóki Mária: *Széchenyi hite*. Budapest, 1990.; Zakar Péter: Széchenyi István gróf vallásossága. In: *Széchenyi Magyarországa és Európa. (Tudományos konferencia Magyar Tudományos Akadémia és Budakeszi 2000. szept. 21-23.)* Szerk. Pelyach István – Körösiné Merkl Hilda – Simon V. Péter – Buday Miklós. Budapest, 2004. 54-62.

⁸³⁴ ÖM 12, 283.

⁸³⁵ Idézi ÖM 12, 285.

⁸³⁶ Idézi ÖM 12, 285.

⁸³⁷ Széchenyi István: *Önismeret. (Döblingi kézírataiból)*. Budapest, 1875. 219. Idézi ÖM 12, 285.

⁸³⁸ ÖM 12, 280.

⁸³⁹ ÖM 12, 287.

hogy „a világ avarja az ő vallásos szemléletében is tavaszi erdőhöz hasonlított, mely csupasz ugyan és szürke, de a szürkességbe minden felé fakadó zöld fények esnek”.⁸⁴⁰

A hit a szorongató élethelyzetekben valódi életforrásnak bizonyult. A gróf hitte, hogy az élet munka és szolgálat, magát a nemzet első napszámosának tekintette. A munkát elsősorban nem külső művekre és társadalmi feladatokra, hanem az élet értékeinek saját öntudatában való megteremtésére irányította. Prohászka szerint Széchenyi szkeptikus volt, nem cinikus. És mindig újra kiemeli, hogy a legnagyobb magyar vallásossága elsősorban erkölcsi és gyakorlati irányultságú volt. A tökéletesség mércéje nem a szó, vagy az írás, bár mindkettő alkalmazására gyakran nyílt alkalma (lásd országgyűlési felszólalások, nyomtatásban megjelent művek sora), hanem a tettek és az élet milyensége. *Üdvlelde* című írásában így vall erről: „A tökélyhez való közeledés boldogít, mert az Istenhez való nagyobb vagy kisebb hasonlóságot foglalja magába.”⁸⁴¹ Teljes életgyakorlatának erkölcsi irányultsága minden területen megnyilvánul. A jólétet, a kultúrát, a haladást, az erőt, egészséget, ügyességet, a szerelmet, és a házasságot értéknek tartotta. A világ alakításában, állandó tökéletesítésében az isteni akaratot tisztelte, és ehhez igazította saját emberi akaratát. Az isteni és az emberi akarat egyesülése páratlan, világtörténelmi jelentőségű erő.

A földi létben minden csak időben valósulhat meg, mely véges, de nem áll szemben az Örökkévalóval. Így látta Széchenyi, s ezt Prohászka is kiemeli, ezért nem állították szembe a két valóságot, az időleget és az örökkévalót. Ebben az értelmezésben az idő, az élet, a munka, a földi lét szépsége és szelleme erkölcsi érzékké válik.⁸⁴²

Széchenyi lelkiségének harmadik fontos, szintén gyakorlati vallásosságából fakadó, és tettekben megvalósuló dimenziója, szociális érzékenysége, reménye a jobb és a szebb élet megvalósításának lehetőségében. Aki úgy tisztelte a munkát, mint gróf Széchenyi István, nem hagyhatta figyelmen kívül a robotoló és nélkülöző sokaságot, azokat, akik nélkül a feudális rendszer nem létezhetett volna. Mivel alapvetően a haza méreteiben gondolkodott, reformátori tervei nem szorítkozhattak csupán a nemességre.⁸⁴³

Igazságot, boldogságot akart. „Csak a szellemileg és testileg tevékeny élet emelhet bennünket az emberi boldogság tetőfokára.”⁸⁴⁴ A közjó megvalósulása alapján működő közélet megteremtésén munkálkodott a közértelmesség jegyében. Szóképzései beszédesen jelenítik meg gondolkodásmódját, melynek mélyén ott rejlik a teremtettség tényéből fakadó Isten előtti egyenlőségbe vetett hit. A szociális érzékenységről híres főpap, Prohászka Ottokár különös intenzitással élte át a rászorult tömegek felemelésének – és ezáltal szenvedései csökkentésének – szükségességét. Prohászkanak és Széchenyinek is meggyőződése volt, hogy jólét és erkölcsi kultúra nélkül nem lehetséges a felemelkedés. Ebben az erkölcsi erőterben érthető meg Széchenyi eltökélt harca a gazdaság felemeléséért, a modernizációért, az élet legkülönbözőbb területeinek fejlesztéséért, hitellel, hiddal, hengermalommal, színházzal, lótenyésztéssel, lóversenyzéssel... S ezeken a területeken, ahogyan Prohászka fogalmazta „Önző s hideg számítással, kérlelhetetlen következetességgel, hibák ostromozásával, saját izzó érzelmeinek elhallgattatásával” küzdött.⁸⁴⁵

Ottokár püspök összegzésül felteszi a kérdést: Sikerült-e Széchenyinek önmagában

⁸⁴⁰ ÖM 12, 287.

⁸⁴¹ Széchenyi István: *Üdvlelde. Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel*. Pest, 1843. 37. Idézi: ÖM 12, 288.

⁸⁴² ÖM 12, 289.

⁸⁴³ Ennek igazolására beszédes példa a hídpénz fizetésének egységes gondolata, melyet az ösiség alapján szerzett jogait hangoztatva a nemesség nagy része látványosan bojkottált, hátráltatva ezzel a Lánchíd megépítését.

⁸⁴⁴ Vö.: *Az élő Széchenyi. Válogatott idézetek*. Szerk. Kellermayerné Horváth Ildikó. Vörösbény, 1995. 99.

⁸⁴⁵ ÖM 12, 290.

kialakítása „egy erősen konstruált, jól megrajzolt vallásos típust?” Nemmel felelt, „mert hiányzott belőle a test, a lélek, a szellem és az idegerő összhangja.” Széchenyi ingadozó lelkiállapota, borúlátásra való hajlama, gyakori homályos látása, olyan teher volt, melyet egész életén át hordozni kényszerült. „A hiányok úgy rémítették, hogy szenvedés lett észrehevésükről, és a fejlődés szükségességét oly élenken érezte, hogy kinja lett a magyar elmaradottság.”⁸⁴⁶

Ha bánkódott, rémképekké vált a bánat. A gyakori eredménytelenség, a környezet folyamatos újításokkal szembeni ellenállása bántotta. A siker gyakran szintén aggasztotta, mert félt a túlzásoktól. Az általa elindított nagyszerű folyamatok révén okozónak és a sikertelenség, a bukás előidézőjének érezte magát, ahogyan ez az 1848/49-es forradalommal kapcsolatban is történt. Ezután következett az összeomlás és akkor került dr. *Görgey Gusztáv* dőblingi elmegyógyintézetébe, ahonnan 1860. április 8-án elkövetett öngyilkossága után csak holtan tért vissza szeretett hazájába, ahol április 11-én tért örök nyugalomra Nagycenken.

Volt-e reformatori talentuma? – kérdezi a folytatásban Prohászka, és megállapítja, hogy a gróf nagymértékben rendelkezett ezzel a talentummal, melynek kifejtését azonban túlzások, váratlan érzelmi kitörések gátolták. Volt-e államférfiúi tehetsége? – s a határozott igen válasz, amely után megállapítja, „de tarkázva romantikával, látással s rémlátással, megnyugvással – háborgással, kitartással – ingadozással. Befejezett, tökéletes típust egy irányban sem adott”⁸⁴⁷

Miben áll akkor Széchenyi értéke? Vitathatatlan, hogy nagyszerű jellemvonások sorozatával és vallásos lélekkel rendelkezett. Talentumait a nemzet javára kamatoztatta. Prohászka a teológus, a szigorú főpap Széchenyi vallásosságának ismeretében öngyilkosságát is értelmezi. Nem ítéli azt el: „A vallásos lelkiületnek e nagy vonásait nem borítja el a pisztolylövés füstje, s nem törli el az öngyilkos vére, mert méltán mondhatjuk, hogy ez nem lelkének, hanem földült, s szenvedő természetének volt végzetes sugal[á]ta.”⁸⁴⁸ Ezek a kijelentések utalnak arra, hogy *Az Önsimeret* és az *Ein Blick* című műveit valószínűleg ismerte.⁸⁴⁹

Gróf Széchenyi István iránt érzett tiszteletéről Prohászka előadásának záró képe tanúskodik. A reneszánsz zsenihez, minden idők legnagyobb szobrászához, Michelangelóhoz hasonlítja, kinek keze alól egyszer-egyszer elfogyott a márvány, ezért nem alkothatott mindig tökéletes műveket és sok befejezetlen mű bizonyítja gigantikus terveit. Ez azonban nem csökkenti nagyságát, nem halványítja el fényét, mely már évszázadok óta ragyog. Széchenyi esetében, ahogy írja: a „*psyche* volt, de a *physis* nem futotta”.⁸⁵⁰ Prohászka úgy látta, hogy a hétköznapi ember számára Széchenyit gyengeségei, hiányosságai még közelebb hozzák, egyszerűen elérhetővé teszik a legnagyobb magyar alakját, emlékét, melyet így „*még hívebben, még melegebben*”⁸⁵¹ őrizhet meg az utókor.

Elhangzott 2011. április 2-án, Budapesten a Központi Szemináriumban megrendezett konferencián.

⁸⁴⁶ ÖM 12, 290.

⁸⁴⁷ ÖM 12, 291.

⁸⁴⁸ ÖM 12, 291.

⁸⁴⁹ A kötetek a székesfehérvári püspöki könyvtárban megtalálhatóak, Prohászka valóban használhatta őket. – A szerk.

⁸⁵⁰ ÖM 12, 291. Előbbi a lélekre, utóbbi a fizikai erőre utaló kifejezés.

⁸⁵¹ ÖM 12, 291.

Művészet és emlékezet

Mózesy Gergely: Prohászka Ottokár címerváltozatainak értelmezési lehetőségei

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök (1905-1927) életútjának részletezésétől e helyen eltekintünk,⁸⁵² ám néhány karakterisztikus személyiségjegye témánk számára sem közömbös. Legendás volt közvetlensége – melynek része volt a főpapi külsőségektől való ódzkodás is.⁸⁵³ Így válik érthetővé, hogy halálának tizedik évfordulóján *Schütz Antal*nak szinte bizonygatnia kellett a rádióhallgatóknak, hogy egyáltalán volt a püspöknek címere.⁸⁵⁴ Prohászka tekintély volt, így halála után személye gyakorta vált politikai hivatkozási alappá. A Horthy-korszakra jellemző neobarokk reprezentáció az ő alakját sem kerülte meg. Újratemetése (1938), köztéri szobrai egyaránt alkalmat teremtettek a pajzsra emelt jelképe szerepeltetésének is.

I. Az autentikus címer keresése

Prohászka Ottokár főpapi címerének elemzésekor első feladatunk az, hogy megállapítsuk: *mi tekinthető autentikus címerének*. A fennmaradt ábrázolások száma ugyanis viszonylag nagy, a képek pedig változatosak – és egymásnak ellentmondóak. A különbségek nem nagyok, egy szándékoltan elnagyolt leírás – csaknem – valamennyi rendelkezésünkre álló címerábrázolásra illik: „*a pajzs kék mezejében zöld hármassal halom felett lebegő, természetes színű sas keresztet tart; alatta mondatszalagon a püspök jelmondata (Dum spiro spero – azaz: Míg élek, remélek) olvasható, a pajzs körül és mögött szokásos főpapi jelvények láthatóak.*” E mesterkéltnél leírás elfedi az ábrázolások különbségeit, azok azonban léteznek. Mert:

- van szálló és növekvő sas;
- a szálló sasok repülési iránya is eltérő néhány ábrázoláson;
- a címerállat a keresztet hol csőrében, hol karmaiban tartja;
- a pajzsra kívüli főpapi jelvények is eltérőek az egyes ábrázolásokon.

Van olyan ábrázolás, amelyen – a fenti egységesített leírásba sem illő módon – kereszt helyett tekercset, illetve ágat fedezhetünk fel a madár csőrében.

A hiteles címerkép körüli bizonytalanságot a fennmaradt ábrázolások kuszaságán túl egy újságcikk is illusztrálja. *Dieballa Mária*, egy – kissé fontoskodó – fehérvári író 1932 nyarán egy székesfehérvári köztéri Prohászka-émlékmű állításának gondolatát vetette fel. Ennek központi eleme a püspök címerének színezett, égetett kerámia változata lett volna, amelynek kivitelezését Márky Ödön helyi művészre akarta bízni. Azonban nehézségei támadtak: „*Mikor Márky mestert arra kértem, kísérelje meg a címer alkotását és égetését, nem tudtuk eldönteni, hogy sas vagy galamb[-]e a hármassal halom felett az a repülő madár? Kis rajzú címer után, nekem galambnak tetszik, az olajággal; ki lehetett a címer rajzolója jó*

⁸⁵² Ld. pl.: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Budapest, 2007.; Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár, a napbaöltözött ember*. Budapest, 1994.

⁸⁵³ Ld.: Fényi Ottó: Prohászka Ottokár. In: *A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben*. Székesfehérvár, 1977. 132-138.

⁸⁵⁴ Schütz Antal: Turul és kereszt. In: *Vigilia*, IV. évf. (1938) 1. 4. („*Prohászka címere? Igen, neki is volt! Mikor Fehérvár püspöke lett, ősi szokás szerint neki is kellett választani*”).

*volna tudni és azt is hegy [sic!] hol van a címerből egy hiteles példány, mert ami a temetéskor készült és amit a Múzeum őriz, az valamilyen másolat csupán. Azon fekete sasnak látszik a madár, de hihetetlen szinte, hogy Ottokár püspök egy fekete madarat választott volna címerébe jelképkül. Ez még eldöntetlen és megfajtsra váró kérdés.*⁸⁵⁵ – Mi korántsem tartjuk ezt lehetetlennek.

Az autentikus címer keresésekor az a döntő tényező, hogy maga a püspök milyen ábrázolást használt. Ezért meghatározó a pecsétjének képe. Prohászka után csak egyetlen körirattal is ellátott typarium maradt.⁸⁵⁶ A pecsétnyomó bronz fejének vésetén megfigyelhető a heraldikai színeknek megfelelő sávozás használata a pajzson és a hármashalmon. A madár oldalirányban repül, a negatív véseten jobbról balra, lenyomatán tehát balról jobbra, azaz a heraldikai jobb oldalról a heraldikai bal oldalra. Az egyértelműen nem dönthető el, hogy az állat a keresztet a karmában vagy a csőrében tartja-e. A címer felett püspöki kalap lebeg, melyről oldalt 3-3 sorban 6-6 bojt csüng alá. Figyelemreméltó elem a mondatszalg elegáns gyűrődése, és végének szakadozottsága [1. kép]. Van egy kisebb fém nyomódúc is, amely csak a címet ábrázolja, körirat nélkül [2. kép]. Valószínűleg kisebb – például ereklyét hitelesítő – viaszpecsétek készítéséhez akarták használni. A két tárgy képi ábrázolása lényegében megegyező, csak a színjelölő sávozás hiányzik az utóbbiról.

Az autentikus címet jeleníti meg több, a püspök halála utáni másfél évtizedben készült művészi alkotás is. Így az esztergomi primási palota kertjében álló mellszobor talapzata (1934) [3. kép]; síremléke a Székesfehérvár–Vasútvídedi plébániatemplomban (1936) [4. kép]; vagy a fehérvári püspökség Prohászka-ligetre nyíló kovácsoltvas díszkapuja (1941) [5. kép]. Fekete-fehér nyomtatott verziója is megjelent a püspök műveit gondozó Szociális Missziótársulat kiadványaiban: imalapokon, vagy például *A Szentlélek hárfája* című imakönyvben [6. kép].

II. Címerváltozatok

Vizsgálunk kell, hogy az autentikus ábrázolás *torzulásai milyen családfákba sorolhatóak*, illetve ezek története felderíthető-e.

II. 1.

Az eddig bemutatott ábrázolások – jellegük szerint – színezetlenek. A typarium sávozása csak a pajzs kék alapszínét és a halmok zöld voltát határozza meg. Így az elsőként bemutatandó „torzulási család” még voltaképpen maga az autentikus ábrázolás is lehet – ha annak színhasználatát a heraldikai kánontól eltér.

A püspöki kalap a szabályos heraldikában zöld színű, ám Prohászka címerének több olyan színes ábrázolása is fennmaradt, amelyen *a kalap fekete*, s csak a róla lelógó bojtok színe zöld. Ilyen a püspök textilre festett, 1927-es temetésekor kétségtelen bizonyossággal használt katafalk címere [7. kép]. Ezt a székesfehérvári vasútvídedi emléktemplomban, sírja közelében őrzik. Ugyanezt a sajátosságot látjuk a püspök 1938-as újratemetésekor koporsóját fedő nemzeti színű lepelre hímezett címeren is [8. kép].⁸⁵⁷

Kérdés, hogy a katafalk címerek fekete-zöld színösszeállítása Prohászka kánontól eltérő címerhasználatából ered-e (és ekképp az hű mása a püspök eredeti címerének); avagy címertörés, eltérés az eredetitől. Az utólagos címertörés hátterében állhatna a címerkép felhasználásának módja: ez esetben a fekete, mint a gyász színe szerepelhetne. Ám a katafalk

⁸⁵⁵ Dieballa Mária: Ottokár püspök címere. In: Székesfehérvári Napló V. évf. 136. (1932. június 18.) 2.

⁸⁵⁶ SZEM, lelt. sz.: 74.326.

⁸⁵⁷ SZEM, lelt. sz.: 98.1017.

címerek hagyományban ilyesfajta címerváltoztatási gyakorlat nem ismert. Maga Prohászka térne el a kánontól? Mivel egy extravagáns egyéniséggel állunk szemben, ez lehetséges. Vajon véletlen „baleset” ez a színválasztás, vagy szándékolt, tudatos lépés? Egyértelmű választ erre nem adhatunk, érvek ugyanis mindkét álláspont mellett szólnak.

Prohászka naplójában 1913. október 15-én egy hivatalos római útjára visszaemlékezve így ír fejfödőjéről: „*Nem volt tripices kalapom, hanem csak puha szélesebb karimájú kalabrese-féle tökfödőm. Arra biggyesztettem rá az aranyos zöldes pántlikát, a szép kvasztlival. Hát nem füstöttem nagyon monsignore-nek, s vettem is észre, hogy a bronzkapunál a jó svájciak úgy megbámulták a kalabreset, hogy későn vették észre, hogy az alatt püspök rejlik. Azután mégiscsak »Gewehr heraus« volt, de hát elkésve.*”⁸⁵⁸ A főpapi külsőségekre nem sokat adó Prohászka számára tehát mellékes volt ez a kellék. E háttér ismeretében a hibás színválasztás mögött pusztán figyelmetlenséget gyaníthatunk.

Van azonban a püspök élettörténetének olyan mozzanata, amely miatt akár szándékosságot is sejthetünk a kalap fekete színválasztásában. Prohászkaért esztergomi spirituális korában rajongtak diákjai, s maguk között „*fekete bíboros*”-nak nevezték a címetől, rangoktól, méltóságjelvényektől mentes papot.⁸⁵⁹ A kalap színe utalhatna akár erre az epizódra is – hozzátéve, hogy az már valóban szembeszökő és elképzelhetetlen lett volna, hogy a bíborosi szinthez igazodó mennyiségű, azaz 5-5 sornyi bojt kerüljön rá.

Kínálkozik egy harmadik, „középutas” magyarázat is. *Bertényi Iván* megállapítása szerint a magyar egyházi heraldika törekedett a *természethű* ábrázolásra.⁸⁶⁰ Márpedig egy valóságos püspöki kalap olyan, mint a címerábrázoláson látott: fekete, zöld bojtokkal [9. kép]. A címerábrázolás színválasztásának háttérben állhat tehát a természetűségre való törekvés.⁸⁶¹ E vélekedés mellett szól az is, hogy az autentikus pecsét vésetén csak a halmok és a mező színei jelennek meg a hagyományos heraldikai színjelölő sávozással – míg a természetes színű részek (madár, kereszt) sávzatlanok maradnak, miként a kalap is.

(A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy e címercsalád más sajátossággal is bír. Egyértelműen a madár csőrébe helyezik a keresztet – szemben az e kérdést voltaképp nyitva hagyó autentikus képpel.)

II. 2.

Az autentikus címerképtől már jelentősebben eltér az az ábrázolás, melyet 1994 táján készített *Polgár (Szaploneczay) Marianne*, budakeszi festőművész. Ezen a *sas szárnyalásának iránya éppen fordított* [10. kép]. Mintául használt forrásait sajnos nem tárta fel a művésznő, így csak gyaníthatjuk, hogy a probléma a pecsétnyomó-véset inverz voltának figyelmen kívül hagyásából ered. Mivel a festmény egy nagyobb, több mint 400 főpapi címerábrázolást rögzítő sorozat számára készült, abban a tömegesség miatt vétett hibákat a művész. A tévedés a korabeli megrendelőknek nem tűnt fel, hiszen a festő úgy lépett fel, mint aki gondosan utánajárt mindennek. (Például Székesfehérvár addigi 19 püspökének címeréből csak 17-et festett meg, kettőről jelezte, hogy a színek tekintetében bizonytalan, így ezekről csak fekete-fehér tusrajzot készített. Azóta még két fehérvári ábrázolásban vélünk hibát felfedezni: *Farkas Imre* és *Steiner Fülöp* püspökök általa megfestett címerképeit egyaránt kék alapra helyezte, miközben az általunk ismert színezett verziók – egy püspökszentelési hordón illetve

⁸⁵⁸ *Naplójegyzetek* 1. 347. – 1913. október 15.

⁸⁵⁹ Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. 153-205.

⁸⁶⁰ Bertényi Iván: A magyar egyházi heraldika néhány kérdése. Főpapi címerábrázolásaink egyes jellegzetességei. In: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis V. A 2010. szeptember 15-i „Egyházi heraldikai emlékeink nyomában” című konferencia és a kiállítás anyaga*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2011. 15-16.

⁸⁶¹ SZEM, lelt. sz.: 98.1406.

a püspöki magánkápolna falán – vörös pajzs használatáról tanúskodnak. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy Farkas Imre püspöknek fennmaradt kék alapra helyezett katafalk címere is.)

A címersorozatot 1994-ben megvásárolta a székesfehérvári egyházmegye. Több kiállításon is szerepeltek darabjai, s mivel könnyen és jól lehetett reprodukálni őket, a hibás ábrázolások önálló életre keltek. Megjelentek az egyházmegye ezredfordulón kiadott reprezentatív kiadványában,⁸⁶² majd a püspökség alapításának 225. évfordulójára kiadott ünnepi kötetben is 2002-ben,⁸⁶³ és a 2004-ben útjára indított egyházmegyei weblapon is feltűntek. Prohászka fordított címerábrázolása látható a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum 2006-ban nyitott *Prohászka – püspök az emberért* című kiállításán is.

II. 3.

Jelentősebb eltérést mutat a címer-torzulások másik családja, melynek legelterjedtebb példája Prohászka Ottokár összegyűjtött munkáinak díszkiadású sorozatának borítóján elterjedve vált közismertté [11a-b-c. kép]. Az 1927-ben elhunyt püspök írásait 1928-29-ben rendezte sajtó alá és adta ki 25 kötetben Schütz Antal piarista szerzetes, egyetemi tanár. Az erősen stilizált címerábrázolás több jellegzetes eltérést tartalmaz az autentikusnak tekintett verzióhoz képest. A pajzsban a sas égbe törő (növekvő); a keresztet (vagy valami más tárgyat, e tekintetben az ábrázolás nem perdöntő) egyértelműen a csőrében tartja. Változnak a címer körítésének elemei is. Eltűnik a hagyományos püspöki kalap; helyette a pajzs közepére ültetve kétcsúcsú, első csúcsán keresztben végződő mitrát látunk, a pajzs mögött pedig keresztezi egymást egy kettős kereszt és egy pásztorbot. A püspöki kalap eltűnésével értelemszerűen el kéne tűnnie a bojtoknak, azonban ezekből kettő-kettő megmarad a hasított szélű mondatszalog végződéseként. Egy további, barokkosan tekergő szalog is feltűnik a pajzs felett.

Van egy olyan ábrázolás, amelyet a könyvborítón megjelenő stilizált kép archetípusának tartunk. [12. kép] A fehérvári püspökségen megőrzött festmény⁸⁶⁴ készítője ismeretlen. A kép datálatlan, keletkezési idejére vonatkozó egyetlen támpontunk az, hogy 1918 októberében már közlésre került.⁸⁶⁵ Itt egyértelműen keresztet tart a címerállat. A jobb ábrázolás segít megvilágítani a furcsa szalog mibenlétét is: rojtokban történő végződése miatt határozottan stólának tűnik, melynek feltűnése egy főpapi címerben logikus, ám e formában szokatlan. Elmélyedve a festmény részleteiben az az érzésünk támad, hogy egy jó kezű és esztétikai érzékű, de a heraldikához keveset konyítító festőművész munkájával van dolgunk. Elegáns megoldás a mondatszalog felfűzése kereszt és a baculum szára (a későbbi verziók többségén eltűnnek a száruk alsó részei), megkapó a stóla és a mondatszalog barokkos lendülete, miként aprólékos és stílusos a pásztorbot fejének és a püspöksüvegnek a kidolgozása is. Ugyanakkor a bojtok használata tökéletes heraldikai tájékozatlanságra vall.

További érdekes eleme az ábrázolásnak, hogy a pajzs mögötti kereszt – kettős. Ez a heraldika szabályai szerint érseki méltóságjelvény, így nem járna Prohászkanak, aki soha nem került érseki székbe. (Érsekjelöltnek ugyan számított 1912-ben Esztergomba, a húszas években pedig Kalocsára.) Mi indokolhatja a kettős kereszt szerepeltetését – ha nem véletlen hibáról van csak szó? Lehet ez egyfelől a tiszteletadás jele: ha a köznapi érintkezésben valakit „felül” címezünk, azzal nagy hibát nem vétünk. Másfelől kiindulhatunk abból is, hogy a kettős keresztet a magyar hagyományban „apostoli”-nak hívják. Használata lehet így a művész

⁸⁶² Török József – Legeza László: *Székesfehérvár évezrede*. Budapest, 2000.

⁸⁶³ Török József – Mózessy Gergely – Legeza László: *Jubilaeum Dioecesis Albaregalensis*. Budapest, 2002.

⁸⁶⁴ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény.

⁸⁶⁵ Élet, X. évf. 41. (1918. október 13.) 967.

részéről gesztus egy olyan főpap felé, akit kora az egyik legnagyobb hitszónoknak tartott, sírfelirata is „*Magyarország apostolának és tanítómesterének*” nevez. Ebben az értelemben még az is feltehető, hogy a heraldikai szabályoktól való eltérés magától Prohászka-tól ered, aki számára az apostoli attitűd roppant fontos volt. Már 1902-ben – évekkel püspökké szentelése előtt – így fogalmazott főpap-ideáljáról: „*Mi a püspökben azt az apostoli, azt az eszményi, azt az igazán atyai vonást akarjuk látni, melynél fogva a püspök a lelkeknek atyja, melynél fogva a szegény elhagyatott népnek apostola. Ha valahol, hát a püspökben keressük a krisztusi gondolatot, az apostolt, az atyát: csupa erkölcsi vonás, mely az élet, a meggyőződés bensőségéből való, s csak a buzgalom praxisában szerezhető. Apostol az, aki izzik az eszme hevétől, aki lángol meggyőződésének kiterjesztésétől, aki gyóntat, prédikál, akinek érzéke van a természetfölötti élet, bűn és erény iránt.*”⁸⁶⁶ Ennek szellemében látott munkához püspökként később.⁸⁶⁷ Elméletileg lehetne a kettős kereszt az államecímerből vett idézet is, ám a megvalósítás módja ezt egyáltalán nem valószínűsíti.

Egy későbbi, datálható hivatalos festményen is – ha nem is kidolgozottan –, de e torzult címerábrázolást fedezhetjük fel [13. kép]. A Fehérváron élő építész-szobrászművész Bory Jenő felesége, Komócsin Ilona több portrét is készített a püspökről. A fehérvári palota püspökgalériájában található 1926-ban készített verzió⁸⁶⁸ jobb felső sarkában feltűnik a püspök címere, kétségtől e családhoz tartozó címerábrázolással. A festmény sok tekintetben szinte fényképszerű, a püspök mellkeresztje és gyűrűje például tökéletesen beazonosítható segítségével. Miképp lehet akkor, hogy a püspök életében egy torzultnak tekinthető címer jelenik meg mégis egy hivatalos portrén? Ismételten több válasz is lehetséges. Vagy nem volt olyan fontosságú tényező püspök számára e pontatlanság, amin fennakadt volna – hiszen nagyvonalú ember volt, akit a posztjával járó külsőségek inkább idegesítettek, mintsem küzdött volna értük. Ám az is előfordulhat, hogy az ekkor már 20 éve megalkotott autentikus címertől való eltérés iránya valamilyen szempontból még tetszett is neki, netán egyenesen ő maga sugallta azt.

A torzult ábrázolás a Schütz Antal féle díszkiadású Prohászka-sorozat kötetei által széles körben elterjedt és közismertté vált. Sokakban ez rögzült Prohászka püspök címereként. Felidézhetjük ennek illusztrálására a Prohászka-síremlék tervpályázatának történetét. A pályázatot 1934-ben írta ki a Prohászka Ottokár Emléktemplom Építőbizottsága, s eredményeként 1936-ra ért kész alkotássá Orbán Antal műve. A szobrász ráérezett arra, mennyire stílusos, az életmű egészébe illeszkedő is volt a püspök halála,⁸⁶⁹ ezért annak pillanatát igyekezett megragadni. A tervpályázat fennmaradt, töredékes-romos állapotú gipsz makettjei közül – a győztes emlékműterven túl – mindössze kettőn figyelhető meg a püspöki címer feltüntetésének szándéka. Az egyik csak jelezte annak helyét, de a pajzsot nem dolgozta ki,⁸⁷⁰ a másik egyértelműen a Schütz-féle kötet címlapját tekintette mintának.⁸⁷¹ A harmadik terv nyomán megvalósult szobron már az autentikus címerábrázolás látható, de annak készítése során a bírálóbizottság még számtalan apróbb módosítást kért, amiről a fennmaradt makettek, fényképek és levelek tanúskodnak. Az egyik fényképen egy korai terven egy heraldikai szörnyszülöttet találunk [14. kép].⁸⁷² Ez a Schütz-féle is címerre hasonlít, de még inkább idézi – főleg a hármashalom átalakulása miatt – a második fehérvári

⁸⁶⁶ Prohászka Ottokár: A katolikus autonómiáról. In: ÖM 13, 319.

⁸⁶⁷ Mózesy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózesy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 84, 92.

⁸⁶⁸ SZEM, lelt. sz.: 98.1179.

⁸⁶⁹ A püspököt a végzetesnek bizonyuló agyvérzés ígéhirdetés közben, az egyetemi templom szószékén érte.

⁸⁷⁰ SZEM, lelt. sz.: 98.1135.

⁸⁷¹ SZEM, lelt. sz.: 98.1139.

⁸⁷² SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény – A templom építéstörténete.

püspök, *Milassin Miklós* címerét, mely a püspöki palota timpanonjából közismert. A körötte lévő elemek pápai méltóságjelvényekre emlékeztetnek. Mivel csak egy tervről van szó, nem is érdemes tovább időznünk az ábrázolásnál; de legalább érthetővé válik számunkra az a pár sor, melyet 1936. október 9-én a templom világi elnöke, *Vadász József* állomásfőnök intézett a művészhez: „...*értesítem, hogy a Déli vasúton átadott Prohászka-pecsét megérkezett és azt rendeltetési helyére juttattam. Tanár Uram ugyan pecsét-gyűrűt írt levelében, hát ilyent nem kaptam, de mivel a pecsét tokjával együtt megérkezett, azt hiszem, értesítem megnyugtató, mert nyilvánvalóan csak elírás lesz a pecsétgyűrű kifejezés.*”⁸⁷³ – A történeteket úgy rekonstruálhatjuk, hogy a címerkép pontosításához mintául a szobrásznak eljuttatták a püspök pecsétnyomóját. Az így elkészült címer már csaknem tökéletes – leszámítva azt, hogy a hármass halom túlzottan geometrikussá, szinte három piramissá sikeredett [4. kép].

II. 4.

Vissza kell nyúlnunk egy már jelzett problémához. A Schütz-féle kötetcímlapot szemlélve egyre inkább az az ember érzése, hogy nem is keresztet tart a madár a csőrében. Egyetlen rövid, elágazások nélküli egyenes vonalat látunk. Ha a kötetek belső címlapját, vagy korabeli reklámjait nézzük, ugyanezt tapasztaljuk [11a-b-c. kép].

E változat archetípusát is a püspöki levéltár címergyűjteményében véljük megtalálni. Van olyan papírra festett Prohászka halotti címer, ahol a madár egy *tekercest* tart csőrében [15. kép].⁸⁷⁴ Ezt datálhatjuk 1927-re, használatáról azonban nincsenek információink. A halotti címerek gyakorta pontatlanok.⁸⁷⁵ Az eltérés ez esetben is lehet pusztán tévedés – ami miatt esetleg száműzték is a képet a reprezentáció elemei közül –; de lehet akár tudatos is a változtatás. Ez esetben arra utalhat a kép, hogy a nagy püspök távoztával igehirdetése már csak írott műveiben él közöttünk tovább. S ha az értelmezés ekkor még erőltetettnek is látszik, a szövegkiadáson való feltűnése utólag ezt az érzetet erősíti.

A sas és a tekercs együttes megjelenése más értelmezést is kínál. A sas az egyházi szimbólumrendszerben *Szent János* evangélista jelképe (is), a tekercs magára az írásra, az evangéliumra utalva erősíti ezt a képzettársítást. Van-e ennek az értelmezésnek esetünkben létjogosultsága? Nem túl valószínű. Szent János evangélista (illetve evangéliuma) sok Biblia-forgató emberhez áll közel, hiszen János a „szeretett tanítvány”, aki a többi evangélium kiegészítéseként írja meg sajátját, hosszasan idézve fel az utolsó vacsora bensőséges hangulatát; gyakorta nem is krónikás, hanem a történeteken filozofikusan eltűnődő bölcs. Prohászka írásaiban is így tűnik fel alakja – de az írott életmű 25 kötetnyi összterjedelméhez képest kifejezetten ritkán.⁸⁷⁶ Így erőltetettnek érezzük azt az értelmezést, mely a címer sasáról az evangélistára asszociál.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk egy másik tekerces címerverziót is. A már említett, Bory Jenőné által festett Prohászka-portréhoz több előtanulmány is készült. Egy, a fehervári püspökségen őrzött, 1925-re datálható elnagyolt vázlat [16. kép]⁸⁷⁷ jobb alsó sarkában nehezen kivehetően feltűnik a címer. Itt az autentikus címer pontatlan megfogalmazásával van dolgunk: a sas nem növekvő és jó irányba száll – viszont oly

⁸⁷³ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény – A templom építéstörténete, Orbán-hagyaték. Ezúton is köszönöm Orbán Antal leszármazottainak, hogy néhai *Glósz Ervin Efrém O.Cist.* segítségével eljuttatták síremlékkel kapcsolatos dokumentumokat levéltárunkhoz.

⁸⁷⁴ SzfvPL – C.10a.

⁸⁷⁵ Beke Margit: *A Primási Levéltár nemesi és címeres emlékei*. Budapest, 2011. 34.

⁸⁷⁶ Prohászka Ottokár: *Evangélista Szent János ünnepe* In: ÖM 6, 101-102.; Uő.: *Krisztus tette és az egyház hite az utolsó vacsorán*. In: ÖM 24, 278.; Uő.: *Kicsoda Krisztus az ember fia?* In: ÖM 15, 73-74.

⁸⁷⁷ SZEM, lelt. sz.: 98.1361.

elnagyolt a hármass halom, hogy szinte kivehetetlen; a madár pedig egyértelműen tekercset tart. A kalap és a bojtok színe sem látszik, de egyezőnek tűnik, s inkább a feketéhez közelítenek, mint a zöldhöz. Mivel ez is csak egy vázlat, önálló csoportként ezt az ábrázolást nem tüntetjük fel.

II. 5.

Az imént onnan indultunk ki, hogy a Schütz-kötet ábrázolásán a madár csőrében tartott tárgy nehezen kivehető. Mi van, ha még csak nem is tekerccsel van dolgunk, hanem egy *faággal*?

Találunk ilyen ábrázolásokat is – ugyan megfogalmazásuk eltér a kötetborító egyvonalas, egyenes képétől. Egy másik papírra festett katafalk címeren kétségtelen bizonyossággal ágat tart a madár: zöldet, Y-alakút, nem lombosat. Ennek használatára utaló forrásaink sincsenek [17. kép].⁸⁷⁸ Dieballa Mária korábban idézett cikke után nem csodálkozhatunk, hogy Márky Ödön 1933 novemberében elkészített egy égetett agyag címerverziót. Ezen lombos ág jelenik meg a csőrben [18. kép].⁸⁷⁹ A zöldellő vagy lombos ág Noé története óta a remény szimbóluma, melyre a püspök jelmondata utal. Csakhogy az ószövetségi történetben az ágat nem sas, hanem galamb hozza, mint arra Dieballa is rámutatott. Márky nem ment egészen lépre: ő a sashoz ragaszkodott.

II. 6.

Nem klasszikus címer, de érdemes felidéznünk egy olyan ábrázolást is, amely a címer elemeiből merít. Már csak azért is, mert az eddig torzulásként leírt jelenségek javarésze kusza kavalkádként megjelenik rajta [19. kép].⁸⁸⁰ E kép datálatlan, így az egyes elemek egymásra hatását, a torzulás folyamatát nem tudjuk rekonstruálni – akár még egymást erősítő hatású, párhuzamos létezését is feltételezhetünk.

Egy *Almásy* nevű grafikus készítette el a püspök ex librisét.⁸⁸¹ Nyomódúca és több lenyomata is megtalálható a Prohászka-gyűjteményben. Odakerülésének folyamata nem rekonstruálható. Az ex libris elenyészően kevés püspök által birtokolt kötetben található meg, és azokban is utólagos applikációnak tűnik.⁸⁸² Nem tudjuk mikor készült – meglehet, hogy csak a püspök halála után, tiszteletadásként. Az ábrázolás ugyanis seregnyi gyászra utaló elemet tartalmaz. A korai ábrázolások közül először itt változik meg a repülés iránya: a madár balra tart, célja a lenyugvó nap. A kép jobb alsó sarkában kihunyóban lévő fáklyát látunk, a címer hangsúlyos eleme, a kereszt szintén a földre hullva, ennek ellenpárjaként jelenik meg. Eltűnik a reményre utaló jelmondat is. Helyette jelenik meg a madár karmában a lombos ág. Mivel itt nem címerről, hanem a címer elemeiből merítő grafikai ábrázolásról van szó, érthető a hármass funkciójának megváltozása is. Immár nem alapot képez, hanem előteret: mögötte még húzódik egy jól elkülöníthető, kissé ferde horizont, jobb oldalán település nyomaival. A nap felé tartó madár képe felidézi Prohászka egy gondolatát: „*Mi úgy tartjuk, hogy a filozófia nem marokszedő, hanem maghintő és napsugár egyben, – nem bagoly, hanem sas, mely a napba néz s a nap felé röpköd*”.⁸⁸³

⁸⁷⁸ SzfvPL – C.10b.

⁸⁷⁹ SZEM, lelt. sz.: 74.666.

⁸⁸⁰ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény.

⁸⁸¹ A szignón a keresztnevet nem olvasható ki jól. Jánosnak látszik, de ilyen nevű jegyzett művész nincs. Időben Almásy Gyula Béla (1908–1976) a legvalószínűbb, a kortárs Almásy Aladár (1946–) későinek tűnik.

⁸⁸² Laczkó Gábor: Prohászka Ottokár könyvtára. In: Vár, [1. évf.] (2005) 3. 79.

⁸⁸³ Prohászka Ottokár: A filozófia perennitéről. In: ÖM 14, 181.

II. 7.

A kései, poszthumusz, tisztelgő névhasználat is szült további bizarr címervariánsokat. Ezt illusztrálja a székesfehérvári szeminárium Prohászkaról elnevezett önképzőkörének 1928-ban készített bélyegzője. Pajzsa az autentikus címerképet mutatja, a körítés a Schütznél is közölt elemekre épít, ám kevesebb, immár csak egy-egy bojttal [20. kép].⁸⁸⁴

III. Prohászka a címerekről

A püspök írásaiban címerekről sokszor beszélt; sajátjáról azonban soha sem tett említést. Érdeemes azonban áttekintenünk ezeket a szövegeket, mert indirekt módon információkat hordozhatnak a főpapi címer értelmezéséhez.

Fogalomként a címer szót „jelkép” értelemben gyakorta használta, konkrét ábrázolásokat pedig útleírásaiban említett meg gyakran.⁸⁸⁵ Jelentett számára történeti hivatkozást, mint például Csernoch János hercegprímás aranymisén mondott ünnepi beszédében.⁸⁸⁶ Prohászka írásaiban legtöbbször a magyar államcímerre, pontosabban annak saját címerében is idézett két alkotóelemére: a hármashalomra és a keresztre való utalásokat találhatunk. Visszatérő gondolata, hogy a magyarság elválaszthatatlan a kereszténységtől, melyet az államcímer is jelképez: „*Kitéphetném-e a magyar címerből a kettős keresztet s letörhetném-e a Szent-koronáról a görbült keresztet, s gondolhatnám-e ezek után, hogy különválasztottam azt, ami keresztény attól, ami nemzeti?*”⁸⁸⁷ Vagy máshol egy emelkedett stílusú történeti áttekintés a századfordulón: „*Jött a magyar; [...] szorította a népek tengere; de volt horgonya, s azt ledobta az árba. A horgony a kereszt volt, s az leszegeződött a hármashalomra, azóta is ott ragyog a magyar címerben.*”⁸⁸⁸ Aktuálpolitikai összefüggésben is feltűnnek az államcímer alkotóelemei szövegeiben. A világháború éveiben írja: „*Sokan bizony hiába keresnék, hogy hol pihennek szeretteik, s az ilyenek szemében aztán úgy tűnik, mintha maga az a hármashalom Magyarország címerében három sírhalom volna, mely alatt pihennek a névtelen hősök, s mintha azt a nagy, fehér kettős keresztet sírkeresztül tűzné oda Magyarország génusza.*”⁸⁸⁹ Szónoki fogásként arra is találunk példát, hogy a Katolikus Néppárt program három összetevőjét a magyar címer bérceihez kösse, így tegye plasztikussá hallgatói számára.⁸⁹⁰

Azt tehát leszögezhetjük, hogy a püspök számára a saját címerében is feltűnő hármashalom egyértelműen Magyarország szimbóluma volt. A magyar heraldika – mint közismert – nem szerette különösebben a lebegő címerábrázolásokat, így került III. Béla kettős keresztje alá előbb a 13. században pénzérméken, majd pecséteken és az államcímerben a hármashalom. Anton Macedo portugál szerző 1687-ben a hármashalmot Magyarország jelentős hegyeivel azonosította, a 18. században meginduló hazai heraldikai szakirodalom a Tátra–Mátra–Fátra vonulatait látta bennük.⁸⁹¹ Bár léteztek más értelmezések is, Prohászka gyermekéveiben Ivánfi Ede piarista szerzetes már egyenesen így fogalmazott a kérdésről:

⁸⁸⁴ SzfvPL – Pecséttár – 85.

⁸⁸⁵ Lásd az *Utak és állomások* kötet (ÖM 16) alábbi helyein: 66, 73, 160, 190, 267.

⁸⁸⁶ Prohászka Ottokár: A hercegprímás aranymiséjén. In: ÖM 25, 268–269. Az eszmefuttatás kiindulópontja, hogy a prímás kispapként az érseki kápolnában milyen címereket láthatott. Azok többsége egy szétszakított Magyarország korából – a XVII. századból – származtak. Immár Csernoch címere is ott függ a kápolnában, és az ország ismét – immár Trianon okán – szétszakított. Vö.: Kötetünkben Plavec Zsuzsanna írását.

⁸⁸⁷ Prohászka Ottokár: A kereszténység és a belső élet. In: ÖM 20, 310.

⁸⁸⁸ Prohászka Ottokár: A magyar kereszténység hálaadása. In: ÖM 17, 31.

⁸⁸⁹ Prohászka Ottokár: A haza vértanúi. In: ÖM 1, 265.

⁸⁹⁰ Prohászka Ottokár: Képviselői programbeszéd. 1896. In: ÖM 18, 222.

⁸⁹¹ Bertényi Iván: *Kis magyar címertan*. Budapest, 1983. 80.

„*hogy ezen három halom három fő hegységünket, t. i. a Tátrát[,] Fátrát s Mátrát jelenti: azt nemzetünk legigénytelenebb tagja is tudja.*”⁸⁹² Az egyházi iskolák nevelésében e tézis vélhetően helyt kapott. Prohászka pedig volt a piaristák diákja Nyitrán, s jezsuiták növendéke Kalocsán.⁸⁹³

IV. A főpapi címer interpretációja

Prohászka címeréről hosszabban először Schütz Antal értekezett.⁸⁹⁴ A Vigilia hasábjain 1938-ban megjelent *Turul és kereszt* című írás azonban nem tekinthető heraldikai szakelemzésnek. Emelkedett stílusú visszaemlékezés ez a püspökre, amelyet halálának 10. évfordulóján mondott el eredetileg a rádióban az életmű legnagyobb szakértője. A beszédnek csak a vázát adja a címer három elemének – a címbe idézettekén túl a jelmondat kulcsszavának, a reménynek – megidézése.

Az emlékbeszéd jellemzőbb saját korára, mint a megidézett személyre. Schütz első mondatai is az aktualizálást sugallják: „*Turul és kereszt. Két külön világ. Ma köztünk jár a kísértés szembeállítani, sőt harcba keverni. Pedig együvé valók.*”⁸⁹⁵ A turult természetesen Schütz Antal az ősi és pogány magyarság szimbólumaként kezeli; a keresztet annak a hitnek jelképeként, melyet Prohászka apostoli módon hirdetett. Mint mondja: „*Neki kellett magyarul megszólaltatni az élet és művészet nyelvén azt, ami annyira hiányzik a magyar léleknek, és ami nélkül mégsem lehet el: a keresztény metafizikumot és misztikumot.*”⁸⁹⁶ Felhívja a figyelmet a püspök jelmondatában lévő szüntelen, hitből fakadó reménységre is. A turul és a kereszt, s e jelképek által a pogányság és a kereszténység szembeállítása drámai hatású, kézenfekvő szónoki lehetőség, amellyel Schütz kiválóan élt is.

Egy címerábrázolás madár-figurájának ornitológiai értelemben történő meghatározása gyakorta okoz problémát. Prohászka címerállatának azonosítását a mitikus turulmadárral azonban Schütz Antal részéről kétségkívül tévedésnek érezzük. Prohászka ugyanis egész publikált életművében összesen egyetlen beszédében, azon belül két ízben használja a „turul” kifejezést, 1910-ben.⁸⁹⁷ Egyáltalán nem valószínű, hogy címerébe olyan állatot választott, melyhez sok minden nem kötötte. A „sólyom”, a „karvaly” vagy a „héja” szavakat is csak alig többször használta. Ezzel szemben a „sas” újra és újra felbukkan szövegeiben, különösképpen is a püspökké történő kinevezése körüli esztendőkből. A sas gyakori szereplő legfontosabb olvasmányában, a Szentírásban is. Így mi – Schütz Antal állítása és Dieballa Mária csodálkozása ellenére – továbbra is sasnak tekintjük a címerállatot.

Schütz megjegyzi még: „*Ki volt Prohászka és mi lett nekünk, minek látta ő hivatást és elkötelezettségét velünk szemben ihletett invencióval megmondja a címere.*” Ezzel egyetértünk – ám következő zárójelben odavetett mellékmondata szintén erős kételyeket ébreszt. Schütz azt írja, hogy a címer „*valószínűleg nem az ő elgondolása*” – ami több mint valószínűtlen.⁸⁹⁸

V. Az egyes címerelemek szimbolikája

A címerszimbolika tárgyalása mindig nehéz kérdés, ha a tulajdonos nem nyilatkozik

⁸⁹² Ivánfi [Jancsik] Ede: *A Magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei*. Pest, 1869. 32.

⁸⁹³ SZABÓ 2007. 30-35.

⁸⁹⁴ SCHÜTZ 1938. 4-8.

⁸⁹⁵ SCHÜTZ 1938. 4.

⁸⁹⁶ SCHÜTZ 1938. 6.

⁸⁹⁷ PROHÁSZKA Ottokár: A Gyermekszanatórium-egyesület közgyűlésén: Gyermekmentés. In: ÖM 18, 255.

⁸⁹⁸ SCHÜTZ 1938. 4.

címerválasztásának okairól. Ilyenkor tág tere van a szubjektív ítéleteknek. Prohászka – mint említettük – saját címeréről soha nem nyilatkozott. A fentiekben is hangsúlyoztuk, és eztán is következetesen jelezni kívánjuk, hogy csak értelmezési lehetőségeket tudunk felvillantani, esetleg azok valószínűségének fokát jelezve – de biztosat a szándékról nem mondhatunk. Ugyanakkor Prohászka esetében a – gyakorta költői magasságokba törő – gazdag írott életmű, valamint legfontosabb olvasmányai – különösen a Szentírás – bőségesen nyújtanak szempontokat a választott címerkép elemeinek értelmezéséhez.

V. 1. – *A hármasság halom* egyértelmű Magyarország-szimbólum voltáról már szoltunk.

V. 2. – *A kereszt* egyrészt természetesen – és ebben Schütz Antalnak kétségkívül igaza van – a kereszténység egyik legfontosabb szimbóluma, utalás a megváltásra, Krisztus keresztféjére. Ekképp annyira általános jelkép, hogy külön elemzését nem tartom szükségesnek.

Másrészt tudnunk kell, hogy a *kereszt mozgása* önálló jelentéstartalmakat is hordoz. Utalhat a kereszt hordozására – azaz a nehézségek tudatos vállalására;⁸⁹⁹ valamint Krisztus kereszthalála (és feltámadása) hírének eljuttatására valahová – azaz az ígéhirdetésre, az evangelizációra. Ilyen megfontolásból válik gyakorta a misszionáriusok ikonográfiai attribútumává.

Harmadrészt tisztában kell lennünk azzal, hogy Szent Pál szeretethimnusz⁹⁰⁰ nyomán a hit-remény-szeretet hármasságának igencsak gyakori volt szimbólumokkal történő közös ábrázolása. A keresztény ikonográfiában a kereszt a hit, a horgony a reménység, a lángoló szív a szeretet jelképe. Gyakorta előfordul, hogy e szimbólumok egymás mellett, mintegy összefonódva jelennek meg. Prohászka több elmélkedés-kiadásának belső címlapján láthatunk ilyen ábrázolást [21. kép].

V. 3. – *A mondatszalg* is a hívő ember reménységre fókuszál. A konkrét megfogalmazás, a „dum spiro spero” alak – főpapi címerekben meglehetősen ritka módon – nem a Bibliából vagy az egyházi hagyományból ered. A mondás a profán klasszikus irodalom terméke. Bár sokan *Senecának* tulajdonítják, valójában *Marcus Tullius Cicero* egyik levelében fordul elő.⁹⁰¹

(Szó volt a hitről és a reményről – felvetődhet, hogy megbújik-e a szeretet ábrázolása is a címeren? Nem lenne-e logikus annak a feltűnése is? – Erre ismét több válaszunk is lehet. Az egyik értelmezés az, hogy a sas mégiscsak Szent János evangélistára való utalás. Hiszen ő az, aki egyik levelében egyszavas definícióként úgy írja le az Istent: ő a szeretet.⁹⁰² A másik lehetséges értelmezés indirekt. Prohászka egész életében élte a keresztényi szeretetet: a gyakorló karitász ikonjává lett. Azaz a szentpáli három fogalomból azt programszerűen megvalósította – a másik kettőt is élte volna, de sorsszerűen ezekkel voltak nehézségei. Megrázó, amikor az index-ügy után először a Szentszéknél jár, így foglalja össze naplójában tapasztalatait: „Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet.”⁹⁰³ Reménye is meg-megcsappant: gyakorta gyötörte depresszió. Naplóiban „elsötétülés”-ről ír 1911-ben (indexre kerülésének évében), 1915-ben (a háború láttán), és halála évének első naplóbejegyzésében is: „A belső szenvedések, elsötétülések, szárazságok,

⁸⁹⁹ Vö.: Mt 10, 38.; Mt 16, 24.; Mk 8, 34; Lk 9, 34; Lk 14, 27.

⁹⁰⁰ 1Kor 13.

⁹⁰¹ Ad Atticum 9, 11.

⁹⁰² 1Jn 4, 8.

⁹⁰³ *Naplójegyzetek* 1, 347. – 1913. október 15.

hangulat[ta]lanságok, kedvetlenségek, kiszólások, szomorúság; világösszeomlás, életüresség... Mikor a lélek s a hit s annak mécse egymagukra maradnak, s minden, ami segít, s ami rezonál, a háttérben elvész; a sötétség elnyeli...”) ⁹⁰⁴

V. 4. a. – *A sas* esetleges Szent János evangélistával való azonosítását korábban alapvetően elvetettük. Így viszont kötelességünk, hogy címerállattá emelésének oka után nyomozzunk. Egy főpapi címer esetében egyrészt a Szentírásban, másrészt a címertulajdonos műveiben való említések áttekintése adhat segítséget.

Az ószövetségi zsidóság számára a sas alapvetően tisztátalan állatnak számított. ⁹⁰⁵ Ugyanakkor bizonyos tulajdonságai miatt vonzódtak hozzá. A szentírás lapjain hasonlatok sokaságában szerepel. Gyorsasága, ⁹⁰⁶ veszélyes volta, ⁹⁰⁷ természetéből fakadó égbetörése ⁹⁰⁸ vagy épp tollának hossza ⁹⁰⁹ emeli a sast hivatkozási alappá. Erőtől duzzadó állat. ⁹¹⁰ Előfordul prófétai látomásokban, ⁹¹¹ megtalálhatjuk mitikus lények leírásában akár egészében, akár „alkotóelemként” is. ⁹¹² Sasszárny teszi alkalmassá a repülésre az Újszövetségben a Jelenések könyvének asszonyát is. ⁹¹³ A sas rejtelem is, miként a Példabeszédek könyve megfogalmazza: „*Három dolog van, amit csodálatosnak látok, és négyet sehogy se tudok megérteni: a sasnak útját az égen, a kígyó útját a sziklán, a hajó útját a mély tengeren, és a férfi útját az asszonynál.*” ⁹¹⁴

Prohászka szövegeiben a sas képe általában költői elemként jelenik meg. Leggyakoribb jelzője a „királyi” – azaz fenséges, rangos lényt lát benne, akinek kötelessége megőriznie méltóságát, s akinek egyszersmind ketrec ez a világ. Megemlékezik az amerikai címer sasáról is, mely vagdalkozni is tud csőrével. Legerőteljesebb – az ex libris ismeretében némiképp ismerősnek ható – képe a sasról: „*Úgy állunk mi az Isten végtelenségével szemben; fényt látunk, de semmi mást; gyöngé a szemünk, többet nem láthatunk, sőt szívesen lesütjük szemeinket a földre; hiszen nem vagyunk sasok, hogy a napba nézzünk.*” ⁹¹⁵

V. 4. b. – *A sas röpte.* Kerültük eddig – egy kivétellel – azoknak a képeknek a felidézését, melyekben a sas lényén túl mozgása, röptének iránya is fontos elem. Pedig láthatjuk a különbségekből – nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt sem. Vegyük ezeket sorra, előbb a Bibliából:

Prohászka saját műveiben a sassal kapcsolatban leggyakrabban a Szentírást egy Mózes énekében használt kép kapcsán idézi, magyarul-latinul egyaránt. ⁹¹⁶ A vers így hangzik:

*„Mert az Úrnak a népe lett a része,
Jákob jutott neki örökségül. [...]*

⁹⁰⁴ *Naplójegyzetek* 3, 347. – 1927. január 15.

⁹⁰⁵ Lev 11, 13; MTörv 14, 13.

⁹⁰⁶ Jób 9, 26; Oz 8, 1; 2Sám 1, 23; Jer 4, 13; Siral 4, 19.

⁹⁰⁷ MTörv 28, 49; Hab 1, 7-8.

⁹⁰⁸ Jób 5, 7; Jer 49, 16; Jer 49, 22; Abd 1, 4; Péld 23, 5.

⁹⁰⁹ Dán 4, 30.

⁹¹⁰ Zsolt 103, 5b.

⁹¹¹ Ez 17, 2; Jel 8, 13.

⁹¹² Jel 4, 7; Dán 7, 4.

⁹¹³ Jel 12, 14.

⁹¹⁴ Péld 30, 18-19.

⁹¹⁵ Prohászka Ottokár: A Szentháromság titka. In: ÖM 17, 235.

⁹¹⁶ Prohászka Ottokár: Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme. In: ÖM 8, 261.; Uő.: Az igazi szeretet. In: ÖM 8, 171-172. Érdekesebb interpretáció: „*olyan a keresztény remény, mint a sas, melyhez Mózes hasonlította az Urat; leereszkedik ez a sas, szárnyára veszi s emeli a magasba az embert.*” (Uő.: A keresztény reményről. In: ÖM 17, 174.)

*Védőn körülvette, oltalmazta,
Óvta, mint szeme világát.
Mint a sas, amelyik a fészket védi,
Ott lebeg a fiókája fölött.
Kiterjeszti szárnyát, felkapja,
Tulajdon szárnyán hordozza.”⁹¹⁷*

Voltaképp ugyanezt képet idézi fel a tóra egy másik megfogalmazása is: „*Láttátok, mit tettem az egyiptomiakkal, s hogy mintegy sasszárnnyon hordoztalak benneteket, s ide hoztalak magamhoz.*”⁹¹⁸ – azaz a repülő sas Isten gondoskodásának szimbóluma is lehet. De biblikus értelmezés a sas röptének kifürkészhetetlenségében, emberi akarattal nem befolyásolható voltában Isten nagyságát meglátni is. Ahogy Jób könyvének kérdése alázza meg az embert: „*A te parancsodra száll a sas fölfelé és építi a fészket a magasságokba?*”⁹¹⁹ Egy harmadik bibliai említése a repülő sasnak pedig már a mondatszálalag „remény” – bizakodás fogalmához is kötődik: „*Akik az Úrban bíznak, új erőre kapnak, szárnyra kelnek, mint a sasok. Futnak, de nem fáradnak ki, járnak-kelnek, de nem lankadnak el.*”⁹²⁰ Ez az értelmezés a hit aktivizáló erejéről szól.

Prohászka szövegei – akárcsak fennmaradt címerverziói – igen élesen elkülönülnek a tekintetben, hogy miként mozog bennük a sas. A szövegek nagy részében vagy moccanás nélkül lebeg – vagy felfelé, az égbe törekszik a madár.⁹²¹

A lebegő sas képe legtöbbször Prohászka elmélkedéseiben jelenik meg. A hitben való elmélyülést, ezáltal a világi dolgok fölé emelkedettséget idézi meg alakjával. Lássunk néhány idézetet erre vonatkozóan, elsőként a kötet előszavából: „*Ahogy a sas nem fél, hogy elmerül, mikor az ég mélységében úszik, hiszen erejének érzetétől ittas: úgy legyen a lélek, mikor az Istennek s belénk áradó erejének, a minket hívogató szeretetnek, a krisztusi élet heroikus sugallatainak, az örök, halhatatlan élet szenvedélyének öntudatára ébred s mélységeire ereszkedik.*”⁹²² Vagy máshol: „*az ünnepet megteremti a lélekben az erős hit, a kiemelkedés világból, halálból; napra ébreszt, melynek nincs alkonya, harmatos, üde, pihent, tavaszi napra. Fölemel, királlyá tesz, és a magasból nézem e világot, a várost, a falut, a rétet, a mezőt; mint a sas úszom fönt!*”⁹²³ Egy úrnapi szövegben pedig ezt olvashatjuk: „*Mint ahogy a sas a magas égen úszva gyönyörködik a mélységen: úgy úszunk mi a magasban s gyönyörködünk Istenünkben; mint ahogy szárnya feszül, s mégis élvez: úgy vagyunk mi; értelmünk elapad, de érzésünk tengerré dagad.*”⁹²⁴ Urunk színeváltozásának jelene kapcsán is ezt fogalmazza meg: Tábor hegye jelenti „*azt az ünneplő fölségét a gondolatoknak, melyekre szert teszünk az imában, melyek a lélek felett úgy keringenek, mint a sas a bérc felett, mikor kifeszített szárnyakkal, szárnya-libbenése nélkül úszik az égen.*” Ugyane szövegben kicsit később pedig ezt olvassuk: „*Megirigyeljük a sast, mely szárnya-libbenése*

⁹¹⁷ MTörv 32, 9-11.

⁹¹⁸ Kiv 19, 4.

⁹¹⁹ Jób 39, 27.

⁹²⁰ Iz 40, 31.

⁹²¹ E két markáns irányon kívül, mint a determináltság józan tudomásulvétel találkozhatunk a repülő sassal. Pl: „...a sas ne bukják a vízbe, mert az az elem őt legyőzi; hanem emelkedjék a levegőbe; szárnyai erejében ott majd úrrá lesz óceán és orkán fölött.” (Prohászka Ottokár: A vallásosság jelentkezései a világháborúban. In: ÖM 10, 261). E gondolathoz tartozik a „fel majd le” repülési irány is: „A sasoknak is le kell szállniuk a földre, táplálékot itt szednek, melynek erejében ismét a felhőkbe térhetnek.” (Uő.: Mire kell ma a teológiában súlyt fektetni? In: ÖM 15, 229-230. Hasonló még: Uő.: Isten-gyermekség. In: ÖM 17, 8.)

⁹²² Prohászka Ottokár: Előszó. In: ÖM 6, 2.

⁹²³ Prohászka Ottokár: 278. [elmélkedés]. In: ÖM 7, 12.

⁹²⁴ Prohászka Ottokár: 425. [elmélkedés]. In: ÖM 7, 193.

nélkül kering a hegyek felett; mi is élvezetet találunk abban a korlátlan szabadságban, hogy valaki egy talpalatnyi földön állva a világból kiemelkedik.”⁹²⁵

Az utóbbi idézetek 1903-ból valók. A többi az *Elmélkedések az evangéliumról* című kötetben jelent meg, melyet először 1908-ban adtak ki. A mű genezise ismert: a szövegek magja korábbi, Prohászka által esztergomi spirituálisként a kispapoknak tartott elmélkedéseiből nőtte ki magát a végleges verzió. Szabó Ferenc a kézirat rendezését, kiegészítését 1906-1907-re, tehát Prohászka püspöki működésének kezdetére datálja.⁹²⁶ Nyugodtan kijelenthetjük, hogy püspökké szentelésének – s így címerválasztásának – idején ezek az összefüggések már éltek benne. Ha tehát az autentikus címer jelentését keressük, leginkább itt kell tapogatóznunk.

Az 1920-as évek közepén készült portrén megtörténik az eredendően lebegő madár feltörekvővé, növekvővé való átformálása. Egy hivatalos, több előtanulmányon keresztül formálódó portré végső verzióján hibás címert szerepeltetni – elképzelhetetlen. Azt kell feltételeznünk, hogy a „címertörés” nem volt Prohászka ellenére. Lehet, hogy maga sugallta; s lehet, hogy az eredendően a művész figyelmetlenségén múló változtatásra maga adta áldását – mert felfedezte benne a lelkével rokon vonást.

Prohászka többször írt az égbe törő, felemelkedő sasról. Egy 1896-os tanulmányában olvashatjuk a kérdést: „*A sas nem lendül-e föl merész ívben felhők közé «Isten kegyelméből»?*”⁹²⁷ 1903-ból való a következő szöveg, melyekben a szentírás már ismert képét idézi: „*Szárnyalás kell az igazi szeretetnek, mely szárnyainak árnyékával is enyhülést, üdülést hoz a szenvedő világnak; extatikus lendület kell neki, mely repülni tanítja az áldozatnak, szeráfjait, — mely mint Mózes énekének sasmadara «provocans pullos ad volandum», fiókjai fölött repked, s ébreszti bennük a vért, mely magasba tör.*”⁹²⁸ Rendkívül erőteljes és személyes egy következő évben elmondott szentbeszédének fordulata: „*Nekem az a sas kell, mely hegyek, kertek, bércek fölé emelkedik. És ez a krisztusi lélek.*”⁹²⁹ S idézzünk még fel egy Szent Imre születésének 900. évfordulójához kötődően 1907-ben elmondott ifjúságnak szánt prédikációt: „*...megakad szemünk a vijjogó s a szélvész szárnyain a magasba fölcsapó sasnak lendületén; ezt a föl-föltörő, dacoló, emelkedő erőt csodáljuk; csodáljuk a természetben, csodáljuk a kegyelemben. Itt, a kegyelem országában is [...] szárnyalnak sasok. Kiemelkednek szentjeink a földről, ki az ég felé...*”⁹³⁰ Érdekes módon ezek a szövegek is a középkorú Prohászka alkotásai. Azaz nem mondhatjuk, hogy a címertörés háttérében új gondolatok állnak; csak azt, hogy az idősödő, egyre határozottabban misztikussá váló Prohászka visszanyúl korábbi képeihez.

Az oldalirányú repülés iránya a fenti kontextusban – mely szerint a lebegő sas szinte mozdulatlan, csak élvezi a repülést – voltaképp mellékes. Azonban a címer sasa *tesz* is valamit: keresztet hoz magával, a hármassal, tehát Magyarország fölé. Így pedig már korántsem mindegy, hogy *honnan* érkezik. Az autentikus címeren abba az irányba száll a sas, melyet gondolkodásunkban a térképek tájolása miatt nyugatról keletre való mozgásként érzékelünk. Prohászka életében ez lehetett program: nyugatról – egészen konkrétan Rómából, az Egyház szívéből – elhozni Magyarországra a modern teológia szemléletét és annak kibontakozóban lévő társadalmi tanítását. Ennek szellemében élt és cselekedett: ezt választhatta tudatosan címeréül.

⁹²⁵ Prohászka Ottokár: Tábor hegyén át a Golgotára. In: ÖM 17, 167-168.

⁹²⁶ Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a Biblia. In: *Prohászka – tanulmányok, 2007-2009*. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 123.

⁹²⁷ Prohászka Ottokár: A tradíció elve nemzetben s egyházban. In: ÖM 10, 27.

⁹²⁸ Prohászka Ottokár: Az igazi szeretet. In: ÖM 8, 171-172.

⁹²⁹ Prohászka Ottokár: Krisztus kegyelmei. In: ÖM 17, 15.

⁹³⁰ Prohászka Ottokár: A magyar ifjúság példaképe. In: ÖM 18, 113.

Ha megváltoztatjuk a repülés irányát – ahogy azt Polgár Marianne alkotása nyomán sokan tettük – pontosan ellentettjére fordul ez a geográfiai irányultság. „*Ex oriente lux*” – mondjuk rá-rácsodálkozva a keleti egyház tiszta hagyományaira időnként; de Prohászka életében az effajta nyitottság még nem volt általános. (Bár ő ebben is meghaladta korát.⁹³¹) Ezért úgy vélem, hogy a tévedéssel egy értelmezési síkot, s talán a legfontosabbat veszíthetjük el.

V.5. – *A további torzult elemek (tekercs illetve ág) szimbolikájáról*, lehetséges jelentéstartalmáról korábban szóltunk, ezeket itt nem kívánjuk megismételni.

Összegzés

Felállítottunk egy tablót, felvonultattuk az eltérő ábrázolásokat, kerestük ezek közt az összefüggéseket. Megpróbáltuk értelmezni a címerképet – de arról végső soron biztosat nem mondhatunk: nem jelenthetjük ki, hogy Prohászka Ottokár számára a kép ezt vagy azt jelentette. Szerteágazó értelmezési lehetőségeket rejt magában az ábrázolás; egyik vagy másik mellett 100 százalékos biztonsággal letenni voksunkat oktalanság lenne. Épp olyan tehát a címer, mint tulajdonosa maga, akinek polihisztor egyénisége számtalan megközelítést kínál. Ezúttal egy heraldikait.

Elhangzott Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeumban a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság felolvasó estjén 2011. március 31-én; valamint Székesfehérváron, a Vasútvidéki Prohászka Emléktemplomban 2011. október 10-én.

Publikálva – korábbi változata – a Turulban.⁹³²

⁹³¹ Lásd pl. 1889-es írását: „*A nyugati egyház sohasem tagadta meg az orthodoxyát, és a keleti egyház sohasem vetette el magától a katholicizmust. Az elválasztó jellegek, melyeket a néptörzsek antagonizmusa élesebbre hegyezett, ellenséges állást foglalnak el egymással szemben; de valamikor nagyon jól megfértek, aminthogy egyszer ismét megférnek az általános egyház teljességében*» létezett.” (Prohászka Ottokár: Ázsiai tünetek – Fiumében. In: ÖM 20, 98.

⁹³² Mózessy Gergely: Egy főpapi címer értelmezésének lehetőségei. Prohászka Ottokár címere. In: Turul, LXXXIV. évf. (2011). 2. füzet. 52-64.

Baku Eszter – Csíky Balázs: Hagyomány és újítás: katolikus egyházművészet a két világháború közötti Magyarországon

Egyházművészet és a katolikus egyház

„A szent a lim-lom között hogy is lehetne vonzó?”⁹³³

Az egyházművészet helyét és viszonyát a katolikus egyházhoz alapvetően meghatározza, hogy egyházi részről úgy tekintenek rá, mint „alkalmazott művészetre”, amely alá van rendelve a liturgikus és pasztorális szempontoknak. Ahogy a korabeli szakirodalom fogalmaz: „nagy tévedés volna azt hinni, mintha az egyházi műpártolásnak az volna főcélja, hogy kapuit megnyissa a művészeteknek, s mikor templomaiban oltárt épít Istennek, egyúttal a Múzsák felszentelt csarnokaivá is avassa azt.”⁹³⁴ Művészet és egyház viszonyában a felvilágosodással új korszak kezdődött el: „A XVIII. század óta a művész nem tud transzcendentálist érzékeltetni, csak azt ábrázolja, ami letapintható. A vallásos tárgyú művészet nemcsak esztétikai gyönyör, benne nemcsak a vonal, a forma, a tömeg, a szín a fontos; elsősorban lelki értelmet keresünk benne. A vallásos művészet a szemmel látás mellett a belső látást, a megérzést is szolgálja.”⁹³⁵

A legújabb tendenciákat Somogyi Antal győri kanonok, aki több elméleti művet is írt az egyházművészet témakörében, a következőképpen értelmezte. A két világháború közötti években részben a művészeti formanyelv megváltozása, részben pedig a társadalmi átalakulás, az első világháború okozta sokkhatás az egyházra és az egyházművészetre is kihatott. Nem vonhatta ki magát a modern művészet térhódítása alól ez a hagyományokon nyugvó, hierarchikus felépítésű intézmény sem, hiszen egyfajta választ kellett adni az aktuális művészeti tendenciákra, melynek legkiválóbb terepe maga a templom volt. Az épület formai, alaprajzi kialakításán túl a benne elhelyezett, szigorú ikonográfia alapján megkomponált képzőművészeti alkotások is egytől-egyig az Istennel való találkozás helyét jelölik ki, alárendelődnek a funkciónak és nem pusztán esztétikai élvezetet nyújtanak. A Szent Ágoston-i „Pulchrum est splendor ordinis”⁹³⁶ gondolatnak megfelelően a tökéletes műalkotás, jelen esetben a templom szerkezete, formája és belső berendezése egyaránt a teljességet fejezi ki, a testet öltött művészi gondolatot.⁹³⁷ Mindezeket természetes módon egészíti ki a kor és a társadalom, hiszen „nem maradhat le az egyház művészete a kor művészetétől”.⁹³⁸ Az új formanyelv, a modern megjelenése nemcsak az építészek között kavart szinte véget nem érő vitát, az egyház képviselői is állást foglaltak pro és kontra. Somogyi, aki a modern egyházművészet támogatója volt, az egyházon belüli művészeti szemléletváltást azzal indokolta, hogy az egyháznak „szólnia kell tehát a mai korhoz a mai kor nyelvén – a művészetben is”. Végtelen hiba volna, ha másodrangú, idejét múlt művészet istápolásával azt a látszatot keltené, mintha nem bírná az iramot s nem volna ereje ahhoz, hogy a mai ember lelkivilágának is erőközpontja, kristályosodási tengelye legyen.⁹³⁹ Ezzel a gondolkodásmóddal szemben álltak azok, akik amellet foglaltak állást, hogy „a régi igazság már megtalálta klasszikus kifejezését a keresztény művészet nagy stílusában” s ezért fölösleges az új utak keresése, ragaszkodni kell a régi, kipróbált, természeténél fogva

⁹³³ Somogyi Antal: *Vallás és modern művészet*. Budapest, 1927. 51.

⁹³⁴ SOMOGYI 1927. 7.

⁹³⁵ Jajczay János: *Mai magyar egyházművészet*. Budapest, 1938. 22.

⁹³⁶ A dolgok belső rendjének kisugárzása a szépség – latin.

⁹³⁷ SOMOGYI 1927. 14.

⁹³⁸ SOMOGYI 1927. 59.

⁹³⁹ SOMOGYI 1927. 60.

konzervatív egyházművészethez, beleértve természetesen az építészetet is.⁹⁴⁰ E gondolkodásmódot leginkább a barokk felélesztése jelentette, gyakran modern anyagok, beton, vasbeton vagy vázas szerkezetek antagonisztikus alkalmazásával.

A liturgikus és pasztorációs szempontokat alkalmazva – a katolikus egyház hierarchikus és centralizált felépítéséből következően – kánonjogi normák, pápai és püspöki megnyilatkozások is irányt mutatnak abban, hogy hogyan kell és lehet a szakrális teret kialakítani, és abban milyen művészeti alkotásokat lehet elhelyezni. A két világháború közötti időszakban első helyen az 1917-re elkészült és a következő évben hatályba lépett egyházi törvénykönyv rendelkezéseit kell megemlíteni. Eszerint templomot csak a helyi ordinárius (az egyházmegye vezetője) kifejezett írásbeli engedélyével lehetett építeni. Az ordináriusnak kellett arra ügyelnie, ha szükséges, szakemberek tanácsát meghallgatva, hogy a templomok építésénél vagy felújításánál a keresztény hagyomány által elfogadott formákat és az egyházművészet szabályait alkalmazzák. A fából, vasból vagy fémből készült templomokat nem lehetett felszentelni, csak megáldani. A templomokban és más szent helyeken csak az ordinárius engedélyével lehetett új szentek képeit elhelyezni. Az egyházi felszerelések anyagának és formájának kiválasztásakor a liturgikus előírásokat, az egyházi hagyományt és az egyházművészet szabályait is figyelembe kellett venni.⁹⁴¹ Ezekből a kánonokból látszik, hogy a megyés püspököknek meghatározó szerepe volt annak megítélésében, hogy mi felel meg a hagyományoknak és az egyházművészet szabályainak, bár kikérhették szakemberek tanácsát is. A hagyományokat megjelenítették az egyház 1900 éves működése során keletkezett alkotások, az egyházművészet szabályait azonban a törvénykönyv nem rögzítette, így tere nyílt az egyéni értelmezéseknek és az illetékes püspök ízlése szerepet játszott az új stílust képviselő művészeti alkotások megítélésénél. Láthatjuk azt is, hogy a fa mellett a fém is olyan anyagnak tekintették, amelyből készült templomokat nem tartották teljes értékűnek, hanem ideiglenesnek. Ez a felfogás a 20. században az új irányzatok számára hátrányt jelenthetett. Magyarország szempontjából fontos volt, hogy az 1917-es egyházi törvénykönyv szerkesztésében részt vett a Rómában élő *Serédi Jusztinián* bencés szerzetes, akit a pápa 1927-ben nevezett ki bíborossá és esztergomi érsekké. Tisztsége folytán megillette a hercegprímási cím és a magyar katolikus egyház vezetője lett 1945-ben bekövetkezett haláláig. Hercegprímásként is kánonjogász maradt, az előírások maradéktalan betartására törekedett, amellet pedig a pápához való hűségéhez sem férhetett kétség. Ugyanakkor – mivel több mint másfél évtizedig Rómában élt – világegyházi, nemzetközi léptékekben gondolkodott és ismerte a pápa egyházművészeti elképzeléseit.⁹⁴²

A kánonjogi kódex mellett a másik meghatározó dokumentum *XI. Pius* pápa rendelete az olaszországi püspökökhöz, amelyet *Pietro Gasparri* bíboros államtitkár 1924. szeptember 1-jén kelt, 34215. iktatószámú levele tartalmazott.⁹⁴³ Eszerint a szentszéki Államtitkárság mellett, Rómában megszervezik az olaszországi központi pápai egyházművészeti bizottságot, a főpásztoroknak pedig egyházmegyei egyházművészeti bizottságokat kell szervezniük. A cél az egyház művészeti örökségének, az egyházi épületeknek, liturgikus felszereléseknek, öltözékeknek és festményeknek védelme és gyarapítása. A központi bizottság feladata az

⁹⁴⁰ SOMOGYI 1927. 61.

⁹⁴¹ Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. *Acta Apostolicae Sedis* Vol. 9. Pars II. (1917). Can. 1162. § 1., Can. 1164. § 1., Can. 1165. § 4., Can. 1279. § 1., Can. 1296. § 3.

⁹⁴² Erdő Péter: Serédi Jusztinián. In: *Esztergomi érsekek 1001-2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. 389-395.; Csiky Balázs: Serédi Jusztinián esztergomi érseki kinevezése. In: *Kút* 9. évf. (2010) 2. 32-49.

⁹⁴³ Az eredeti szöveget közli: Vismara Missiroli, Maria: *Codice dei beni culturali di interesse religioso. I. Normativa Canonica*. Milano, 1993. 196-198. Magyar fordítását 1929 végén közzétették az egyházmegyei körlevelekben. Lásd pl. *Circulares litterae dioecessanae anno 1929. ad clerum Archidioecesis Strigoniensis dimissae*. Strigonii, 1929. A VII. körlevél melléklete, oldalszámozás nélkül.

ezzel kapcsolatos igazgatási, felügyeleti és propaganda feladatok végrehajtása, és az egyházmegyei bizottságok tevékenységének koordinálása. Az egyházmegyei bizottságok feladata a művészi tárgyak leltározása, egyházmegyei múzeumok felállítása, az új vagy felújított egyházi épületek és díszítések terveinek felülvizsgálata, valamint könyvek, előadások és tanfolyamok révén az egyházmegye művészeti kultúrájának és ízlésének fejlesztése. Az egyházmegyei bizottságoknak évente jelentést kell tenniük a központi bizottságnak, és a fontosabb alkotások ügyében vagy vitás kérdésekben attól tanácsot kérnek. A bíboros államtitkár leveléhez kapcsolódva egy részletes szabályzatot és útmutatót is kidolgoztak az egyházmegyei egyházművészeti bizottságok számára.

Gasparri bíboros levele is hivatkozott arra, hogy a benne foglalt rendelkezések a pápa nagyobb ívű programjának részét képezik. XI. Pius először az egyházi levéltárak és könyvtárak megőrzése és használata ügyében intézett körlevelet az olasz püspökökhöz, majd elrendelte a szemináriumokban keresztény művészettörténeti előadások tartását és keresztény régészeti intézetet létesített Rómában.⁹⁴⁴

A rendeletek mellett fontos iránymutatás volt a pápa 1932. október 27-én, az új vatikáni képtár megnyitásakor tartott beszéde. Ebben keményen kritizálta azokat az új egyházművészeti alkotásokat, amelyek szerinte a „szentet” egészen a karikatúráig, sőt a meggyalázásig eltorzítják. Ezt nem lehet az új keresésével vagy az alkotások racionális voltával igazolni. A pápa ezeket a műveket „otrombán csúnyának” nevezte, amelyek a szükséges előképzettség, valamint a türelmes és lelkiismeretes munka hiányáról árulkodnak. Nélkülözik az annyira áhított újszerűséget és az együgyű középkori ábrázolásokhoz hasonlítani. XI. Pius hangsúlyozta, hogy a legfontosabb szempont, amelynek sugalmaznia és irányítania kell a szakrális művészetet az, hogy Isten háza az imádság háza. E szempont nélkül se nem szent, se nem ésszerű ez a művészet, és amorális, ha tagadja, hogy létjogosultságának végső oka az erkölcsös emberi természet tökéletesítése. A pápa felhívta a figyelmet, hogy az egyházi törvénykönyv szerint a püspökök feladata azon öröködni, hogy az ilyen művészetet ne engedjék be a templomokba. XI. Pius ugyanakkor kijelentette, hogy kitárják a kapukat a „jó és egészséges haladás” előtt, amely figyelembe veszi a hagyományokat.⁹⁴⁵

A pápai beszéd tulajdonképpen az expresszionista és primitivizáló alkotásokat, a vallásossággal szemben a művészi szabadság előtérbe helyezését, és a művekben a morális tartalom hiányát ítélte el. Magyarországon az új művészeti irányzatokat követő alkotások – elsősorban a városmajori templom és a jászszentandrás falképek – körül fellángolt vitában mindkét oldal, de elsősorban az ellenzők igyekeztek a maguk álláspontjának alátámasztására felhasználni a pápa szavait. A vitában azután fordulatot hozott az 1934-es római egyházművészeti kiállítás magyar pavilonja, amelyet az új irányt követő római magyar ösztöndíjasok kiviteleztek, és amely nagy feltűnést keltett és sikert aratott.⁹⁴⁶

A világegyház törvényei és a pápai megnyilatkozások mellett a magyar katolikus egyház normái és álláspontja is befolyásolta az egyházművészet hazai alakulását. Az 1917-es egyházi törvénykönyv rendelkezéseinek megfelelően a két világháború között a magyarországi egyházmegyékben is tartottak ún. egyházmegyei zsinatokat, amelyek határozatokat

⁹⁴⁴ A pápai rendeletet ismertette: Gerevich Tibor: A modern egyházművészet és a Szentatya legújabb egyházművészeti rendelkezései. In: Magyar Katolikus Almanach. I. évf. (1927) 724-730.

⁹⁴⁵ A beszédnek az egyházművészetre vonatkozó részét közli: *Acta Apostolicae Sedis* Vol. 24. (1932) 355-357. A beszédet ismerteti és hosszabb idézeteket is közöl belőle: Décsi Géza: Korunk új egyházművészete. In: Katolikus Szemle 48. évf. (1934) 34-38.

⁹⁴⁶ Bizzar István: A Szent Imre-kultusz és a modern magyar szakrális művészet 1930-1950 között. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár, 2007. 165.

hozhattak, részletezve és kiegészítve a kánonjogi kódex rendelkezéseit. Ezek közül az 1941-ben megtartott esztergomi főegyházmegyei zsinatot emeljük ki, mivel Budapest területének legnagyobb része az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott, így a zsinati határozatok befolyásolták annak a városnak az egyházművészetét, amelyben a legtöbb új templom épült. A határozatok részletes szabályokat tartalmaztak a templomokkal, a kápolnákkal és az oltárokkal kapcsolatban. A templomok építése, bővítése, átalakítása és restaurálása a főpásztor előzetes engedélyéhez volt kötve, de már a tervező személyének kiválasztásához és a tervpályázat kiírásához is engedélyt kellett kérni. A határozatok felsorolták az építkezéseknél alkalmazandó szempontokat, kiemelve, hogy tekintettel kell lenni az esztétikára és a célszerűségekre. Megszabták az épület elhelyezésének, belső tagolásának, belső díszítésének és berendezésének, valamint felújításának szempontjait. Kíváncsúnak nevezték „előnyös tulajdonságaik miatt” az új építőanyagok használatát. *„Az új építőanyagok által nyújtott lehetőségek a történelmi épületstílusokkal szemben újabb stíluskeresésekre adtak alkalmat. Ez sokszor szertelenségekre vezetett és olyan alkotásokat eredményezett, amelyek nem vették figyelembe a templom szent hely jellegét. Bár teljesen elhibázott törekvés volna a mai kor építőművészeit a történelmi stílusok követésére utasítani és művészi alkotóképességüket megkötni: mégis szigorúan ügyelni kell az egyház hagyományainak tiszteletére, a templom szent jellegét kidomborító józan és kegyeletes megoldásra”* – emelte ki a zsinat.⁹⁴⁷ Ebben a megfogalmazásban szinte összefoglalva látjuk a szentszéki álláspontot, ugyanakkor érezni lehet az ellentmondásokat is: az egyház kényes egyensúlyt igyekszik megteremteni az új irányzatok felé való nyitottság és a hagyományok feltétlen tisztelete között. Ezzel bizonyos irányzatokat kizár az egyházművészet terén való alkotásból, ugyanakkor ezeknek a feltételeknek Magyarországon megfelelt az ún. római iskola, amely ihletet merített többek között az ókeresztény művészetből.

Ahogy világegyházi szinten a pápa, úgy itthon a bíboros hercegprímás szava volt meghatározó az egyházművészeti kérdésekben is. Serédi Jusztiniántól az 1941. februárjában megrendezett, budapesti egyházművészeti kiállítás megnyitójaként elmondott beszédét idézhetjük. A hercegprímás szerint „igazi művészet” ott születik, ahol vannak magasztos eszmények, amelyeket az ihletett művészek érzékelhető, szép formába öntenek. Mivel a katolikus egyház a legmagasztosabb eszmények birtokában van, művészete is a „legigazibb és legnemesebb”. Ahol nincsenek ilyen eszmények, ott az „anyaghoz tapadnak” és eltávolodnak az „igazi művészettől” az alkotók. Az „igazi művésznak” tehetsége mellett eszményei is kell, hogy legyenek, és emellett lelkiismeretesen kell képeznie és tökéletesítenie magát. A kiállításról szólva kijelentette, hogy *„a magyar katolikus egyházművészetet kívánja bemutatni s egyben igazolni, hogy minálunk most is van alkotó és restauráló művészet és vannak művészeink, mert vannak örök eszményeink, melyeket Krisztus egyháza szüntelen szemünk elé állít. És ha legújabb művészi alkotásaink talán szerényebbek, ez nem az eszmények vagy az alkotó művészek hiányára, hanem az idők mostohaságára vezethető vissza, mert az általános gazdasági leromlás miatt a nagy egyházi és világi mecénások kora talán hosszú időre lejár. [...] Azért most a művészekre hárul a súlyos feladat, hogy szerény eszközökkel is tudjanak művészi dolgokat produkálni. És meggyőződéseim szerint tudnak is, ha az anyagi eszközök fogyatékoságát komoly, hivatásszerű önműveléssel [...] és a régi művészi hagyományokon kifinomult ízléssel iparkodnak pótolni, de kivált, ha az örök eszményeket iparkodnak maguknak megszerezni, azokat szinte átélni és a művészet útján másoknak is érzékelhetővé tenni.”*⁹⁴⁸ A hercegprímás elméleti jellegű beszéde az új egyházművészeti törekvések melletti kiállítás volt, hiszen azt jelezte, hogy a kiállításon

⁹⁴⁷ Az esztergomi főegyházmegyei zsinat (1941. nov. 11-12.) határozatai. Budapest, 1942. A templomokra vonatkozó rész: 77-82. Az idézet: 79. (207. §).

⁹⁴⁸ Nemzeti Újság, 1941. február 16. 6.

bemutatott művészi alkotásokat az általa vallott esztétikai felfogásnak megfelelőnek tartja. Ugyanakkor utalt arra a helyzetre is, hogy mire a római iskola művészei által képviselt irányzat elfogadottá vált, a háborús helyzet és a gazdasági körülmények miatt kevesebb lett a megrendelés.

Milyen volt ez az új magyar egyházművészet, amelyet a hercegprímás is dicsért? *Jajczay János*, aki 1938-ban magyarul, németül, angolul, olaszul és franciául kiadott reprezentatív albumban mutatta be az új magyar alkotásokat a templomoktól kezdve a liturgikus felszereléseken át a textiliákig, az album bevezetőjében így fogalmazott: „*A közlés és az új egyházművészet nem mindig találkozott. A felület megbabonázta a közönség szemét. Az új művészet helyzetét az is nehezítette, hogy a megszokottól eltérve, új gondolatokat is ébreszt s mert az újjal való foglalkozás lelki funkció, erre nem mindenki kapható. A nagyközönség a művészet előtt, a művészettel szemben állva nem akar gondolkozni, mert megszokta a naturalizmus közönséges mértékét. Nincs egyszerűbb dolog, mint a realista képben például a valóságot és a képet összehasonlítani. Könnyű, semmi megerőltetést nem kíván az immanens lelkiek értékelése a naturalizmusnál. A ma művészete más, a tömeg megszokott ízlésén felül áll. Nem kitaposott úton halad, nem akar a természet rabszolgája lenni. Az új művész a lelkében élő akarja kifejezni. Tőle az érzés materializálását kívánjuk, elfordulunk az anyagszerűtől. Bennünket a lélek érdekel, amelynek fel kell olvadnia az anyagban. A ma egyházművészete eszményi lelkesedését, misztikus ihletettségét, elragadtatását rögzíti. Nem a szem íriszének jóleső bizsergését akarja elsősorban előidézni. A lélek gyógyítását várjuk ma a művészettől, azt, hogy ne az anyag alacsony szintjén mozogjon, hanem magasságokba emelkedjék és emeljen. [...] Hogy milyen a ma egyházművészete, erre igen könnyű megfelelni. Vegyük szemügyre [...] a ma templomát. Az Isten házának felépítése természetesen a liturgiából indul ki, christocentrikus és így elsősorban nem műszaki kérdés. A rendeltetésnek, a rítusnak, a liturgiának rá kell nyomnia bélyegét. [...] A történeti stílusú, formanélküli templom már régen a múlté. A mai templom nem romantikus, nincs benne mesterséges homály és nem profanizálja a tradíciót. Nem a múltat, hanem a jelent szolgálja. Igényeket elégít ki. Nem téveszt meg és így nem azt mutatja például, mintha Árpád-házi Szent Erzsébet idejében épült volna. [...] Józan, becsületes, mert ha téglát mutat és nem hamisított rusztikát. Ha beton, úgy geometriája kemény és nem hazudik márványt. A józanság és becsületesség mellett egyszerű, úgy, amint azt a Szentséges Atya, XI. Pius követeli. [...] Az egyszerűségnek elsősorban lélektani oka van. Egész korunk erre vágyódik. A tiszta nagy forma, sima felület, a monumentalitás tágtítja a lelket. A nagy felülettel a ma templomépítészete koncentráltan erőt fejez ki. Az új templomépítés kívül-belül a cél szolgálatában áll és ezt akkor érte el, ha érezzük, hogy vallásos erő működik benne. Az egyházművész küzd az anyaggal, az újért, a másért, a jobbért, a kifejezési lehetőségekért. Az ideális egyházművész az egyházművészet új reneszánszát teremti meg, a vallásos művészet megújulása után vágyódik. [...] A magyar egyházművészet arculata jellegzetesen egyedi. A magyar lélek kezdettől fogva rányomta bélyegét és így különös magyar sajátosság nyilvánul meg benne. Magyarázata alighanem abban található, hogy a magyarság megbecsülte templomát, összeforrott az Egyházzal. [...] A ma egyházművészete nehezen indult, azonban a megváltozott életrend kikényszerítette. [...] Amíg automata büfét, portálét, kávéházat, gyárat építettek korszerűen, addig legtöbben csak megmosolyogták, de az új templom visszatetszést szült. Érthetetlennek minősítik, elhibázott kísérletnek tekintik és a technika alárendelt szolgai munkájának kiáltják ki. A magyar haladó művészet azonban állja a harcát. Különösen a külföldi egyházművészeti kiállítások magyar sikerei könnyítették meg az újítók helyzetét. A pádovai, római bemutató után a magyar közönség is felfigyel. A magyar egyházművészek feladatuk nagyszerűségétől áthatva, felelősségük tudatában alkottak. Munkáik a túlzó kilengéstől mentesek. Az anyaggal való bánni tudás, a lényeget kifejező képesség, az értelmes forma megérdemelt elismeréshez juttatja őket. A ma magyar egyházművészete a múlt*

*folytatója kíván lenni, távolról sem olyan forradalmi, mint a romantikusok, gótizálók, áltradicionalisták, akik csak a külsőségekben konzervatívok. A magyar egyházművészek liturgikusan célszerű, esztétikailag kifogástalan munkáiban a forma mögött a vallásos gondolat él. Amiről a közelmúltban az egyházművészettel foglalkozóknak sejtelmük sem volt: új egyházművészeink összhangot teremtettek a képzőművészetek között. A tisztelettől áthatott egységes eszme uralkodik munkáikon.*⁹⁴⁹

Ebben az idézetben a szerző kitér azokra a problémakörökre, amelyek az új egyházművészeti irányzattal kapcsolatos vitában az 1920-as évek végétől a magyar művészeti és katolikus közéleti folyóiratokban megjelentek. Ezek: a liturgia és az egyházművészet kapcsolata, a funkcionalitás, a művészeti ágak (építészet, szobrászat, festészet, iparművészet) ősi egységének képe, az egység visszaállításának igénye, az alkalmazott vagy önálló művészet, a korszerűség kérdései. Ezekben a kérdésekben még az új irányzatokat pártoló egyházi szakemberek között is vita volt. Például a liturgia és az egyházművészet viszonyát illetően Somogyi Antal a kettőt elkülönítette, míg *Molnár Ernő* egységüket emelte ki.⁹⁵⁰

Kedvező társadalmi és politikai körülmények

A magyar katolikus egyházban a 19. század végétől kibontakozott egy megújulási folyamat, amelyben szerepet játszottak az egész nyugati világban ható, nemzetközi, valamint hazai tényezők is. A modern természettudományok, filozófia, történeti kritika által felvetett kérdésekre, amelyek megkérdőjelezték az egyház által közvetített világképet, egyre égetőbb szükség volt választ találni, hiszen ezzel párhuzamosan társadalmi és politikai téren a szekularizáció és a liberalizmus az egyház(ak) addigi pozícióit kezdték megrendíteni. Mindez már a 19. század eleje óta tartó változás volt, viszont Magyarországon az 1894-95-ös egyházpolitikai törvények körüli küzdelem élezte ki és tette mindenki számára egyértelművé, hogy a katolikus egyház hazai társadalmi és politikai pozíciói átalakulnak. Papok és világi hívek is felismerték, hogy a megváltozott körülmények között a katolikus értékek és érdekek érvényesítése a vallásos emberek mozgósításával, a katolikus tömegek támogatásával képzelhető csak el, és nem halogatható tovább a hitélet elmélyítése sem. A megújulás meghatározó képviselője volt többek között egyházi részről Prohászka Ottokár, aki a lelki megújulás sürgetése mellett a közélet terén is aktív volt,⁹⁵¹ világi részről pedig *Zichy Nándor*, a Katolikus Néppárt alapítója.⁹⁵²

A megújulási folyamat 1919 után bontakozott ki igazán, amikor egyház és állam viszonyát szorosabb együttműködés jellemezte. A dualizmus időszakához képest nőtt az egyházak szerepvállalása és befolyása politikai és társadalmi téren egyaránt. A magát „keresztény-nemzetinek” mondó rendszer számára fontos legitimációs tényezőt jelentettek az egyházak, különösen is a katolikus egyház. Híveinek nagy száma miatti társadalmi befolyása, iskoláin keresztül az oktatásban játszott szerepe, földbirtokai révén gazdasági súlya, valamint a Szentszék mint nemzetközi politikai tényező mind-mind felértékeltek a katolikus egyház jelentőségét. A katolikus megújulást mutatta a két világháború közötti időszakban új plébániák alapítása, új templomok építése, a hitbuzgalmi, karitatív, szociális és kulturális

⁹⁴⁹ JAJCZAY 1938. 22-26.

⁹⁵⁰ Bizzier István: A Központi Egyházművészeti Hivatal megalakulása. In: *Strigonium antiquum V. Mater et magistra*. Szerk. Hegedűs András – Csombor Erzsébet. Esztergom, 2003. 112-113.

⁹⁵¹ Vö. Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve 1858-1927*. Budapest 2007.

⁹⁵² Szántó Konrád: *A katolikus egyház története. 2. kötet*. Budapest, 1988. 497-508.; Csíky Balázs: Böség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálata kapcsán. In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Szerk. Balogh Margit. Budapest, 2010. 258-259.

egyesületek számának és munkájának megerősödése, a katolikus sajtó jelentős fejlődése, valamint a szerzetesi élet felvirágzása.⁹⁵³

Az egyházi megrendelések számának növekedését, számos új templom építését különösen az új plébániák alapítása, az egyházközségek rendszerének kiépítése, az Árpád-házi szentek kultuszának megerősödése és ezzel is összefüggésben a jubileumi esztendő megünneplése segítette elő. 1919-től a budapesti hitélet megélénkítése végett a sokszor több tízezer fős fővárosi plébániákat igyekeztek feldarabolni és kisebb egységekbe szervezni a híveket, amelyekben hatékonyabb lelkipásztori munka volt lehetséges. Ezzel párhuzamosan először Budapesten, majd az 1920-as évek végétől az egész országban megalakultak az egyházközségek, amelyek a katolikus autonómia helyi szintű, a plébános vezetése alatt álló, a híveknek korlátozott képviselői biztosító szervei voltak. A plébánia és az egyházközség ebben az időszakban nem volt azonos jogi személy, és egy plébánián belül több egyházközség is alakulhatott. Ez utóbbi lehetőség előrevetítette azt, hogy idővel az egyes egyházközségek önállósulhattak és belőlük újabb plébániák alakulhattak.⁹⁵⁴

A két világháború között az Árpád-házi szentek kultuszának megélénkülése figyelhető meg. *Szent Imre, Szent Erzsébet, Szent István, Szent László, Boldog Margit* jubileumait is megünnepezték, valamint sikerült elérni, hogy a pápa Boldog Margitot 1943-ban szentté avassa. Ezek az évfordulók nemcsak vallási ünnepek voltak, hanem politikai jelentőséget is nyertek. A Horthy-rendszer „keresztény-nemzeti” ideológiáját történeti mitológián keresztül fejezte ki, a történeti mítoszok pedig szorosan kapcsolódnak az évfordulókhoz. A legjelentősebb jubileumi ünnepségek az 1930-as Szent Imre-év és az 1938-as Szent István-év voltak. Mindkettő a kormányzat támogatásával valósult meg, a külföldi vendégek és zarándokok részvételével igyekeztek azoknak nemzetközi jelleget is kölcsönözni, a külföldi sajtóvisszhang felhasználásával pedig a Magyarországról kialakult képet, mai szóval az országimázst pozitív irányban befolyásolni. A Szent Imre-évre 1928 tavaszától készültek. A Szent István-évet pedig Serédi Jusztinián hercegprímás javaslatára összekapcsolták egy nemzetközi eucharisztikus kongresszus megrendezésével. 1929-ben pályáztak erre a kongresszusra, ekkortól indultak meg az előkészületek, amelyek felgyorsultak 1936-tól kezdődően, amikor a hercegprímás kitartó lobbitevékenységének hatására 1936-ban Budapest hivatalosan is elnyerte a 34. nemzetközi eucharisztikus kongresszus megrendezésének jogát. A két nagy jubileumot (1930, 1938) az egész országban szervezett gyűlésekkel, lelkigyakorlatokkal készítették elő, az ünnepségekhez pedig a különféle katolikus egyesületek rendezvényei, kiállítások, konferenciák kapcsolódtak. A központi ünnepségek mellett szinte minden település megtartotta saját rendezvényeit is.⁹⁵⁵ Mindezek az egyházművészeti megrendelések számának jelentős növekedését eredményezték.

Érdemes megvizsgálni azt a kérdést is, hogy a művészeti alkotások, elsősorban a templomok tervezését, felépítését vagy felújítását hogyan finanszírozták. Magyarországon a két világháború között a plébániák többségének kegyura volt. A kegyuraság középkori eredetű intézménye azt jelentette, hogy a kegyúr a templom és a plébániaépület fenntartásának és felújításának költségeit viselte, ennek fejében viszont beleszólhatott a plébános személyének kiválasztásába. A kegyúr mellett a templomok építésére pénzt lehetett kérni az illetékes püspöktől, az államtól vagy a hívek maguk gyűjtötték össze a szükséges anyagiakat, amihez rendszerint templomépítő bizottságot hoztak létre. Budapesten kedvező volt a helyzet, mert ott a fővárosi önkormányzat volt a kegyúr, és segélyeket is folyósított a különböző felekezeteknek, de emellett építési telkek adományozásával és rendkívüli

⁹⁵³ SZÁNTÓ 1988. 590–608.; Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1997. 180, 206–210, 220–230.; CSÍKY 2010. 260–261.

⁹⁵⁴ GERGELY 1997. 100–104.

⁹⁵⁵ Gergely Jenő: *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938*. Budapest, 1988.; BIZZER 2007. 167–173.

pénzügyi juttatásokkal is segítette az egyházakat. Vidéken, főleg a községekben általában a hívek adakozása, a püspök és az állam támogatása együttesen tudta csak finanszírozni egy új templom felépítését. Az állam többféle módon is segítette anyagilag az egyházakat, építkezésekre általában a Vallás- és tanulmányi alapokból lehetett pénzhez jutni. A 18. században állami kezelésbe vett szerzetesi birtokokból létrehozott ún. Vallás- és tanulmányi alapok kezelését egy egyházi-állami vegyes bizottság ellenőrzése mellett a kultuszminisztérium végezte. Az alapítványi birtokok jövedelmét katolikus egyházi célokra fordították. Az anyagi támogatásnak is megvoltak azonban a határai, főként a gazdasági világválság idején. 1929–30-ban a Vallásalap felügyelő bizottsága és a kultuszminiszter is visszautasított kérelmeket, és figyelmeztették a szerzetesrendek vezetőit, hogy az építkezések megkezdése előtt vizsgálják meg, van-e rá fedezet. A túlköltekezés problémája Budapesten is felmerült. 1932-ben a kultuszminiszter a hercegprímásnak írt levelében kifogásolta, hogy az egyházközségek gyakran kezdenek az egyházi főhatóság előzetes engedélye nélkül olyan építkezésekbe, amelyeknek később nem tudják viselni a költségeit. Azt kérte, hogy lépjenek fel a jelenség ellen, utasítsák az egyházközségeket adósságaik rendezésére, hogy a vállalkozók ki tudják fizetni munkásaikat. Ekkoriban sem lehetett tehát pénzügyileg megalapozatlan tervek megvalósításába fogni vagy túlköltekezni. Egy templom építésének finanszírozásánál azt is figyelembe kell vennünk, hogy aki a pénzt adta, az sokszor a tervpályázat elbírálásán keresztül érvényesíteni akarta saját ízlését, véleményét.⁹⁵⁶

A Központi Egyházművészeti Hivatal

Már a 20. század első évtizedében felmerült Magyarországon, hogy szükség lenne egy központi szervezetre az egyházművészet irányítása, a kortárs művészek támogatása és ellenőrzése céljából. Ennek egyik szorgalmazója *Fieber Henrik* volt, aki 1911 és 1920 között a Kultuszminisztérium egyházművészeti referensének posztját is betöltötte. 1922-ben *Kühár Flóris* bencés szerzetes egyházmegyénként szervezett, világi és egyházi szakemberekből álló, német mintára egyesületi formában működő intézmény tervét vázolta. Az egyházművészet irányítását végző szervezet létrehozására azonban csak évekkel később, külső nyomásra került sor.⁹⁵⁷

A lökést a fentebb már ismertetett, 1924. szeptember 1-jei pápai rendelet adta meg, amelyet később a nunciaturákon keresztül az egyes országok egyházi hatóságaihoz is elküldtek ajánlásként. 1926 őszén megkérdezték az illetékes szentszéki szervet, hogy hasznos-e Magyarországon is egyházművészeti bizottságokat létrehozni. A Rítuskongregáció azt válaszolta, hogy az ordináriusok gondoskodjanak saját egyházmegyéikben egyházmegyei vagy egyházmegyeközi egyházművészeti bizottságok felállításáról, a bíboros államtitkárnak az olasz püspökökhöz intézett 1924. szeptember 1-jei levele, valamint a központi egyházművészeti bizottsággal kapcsolatos pápai intézkedéseknek megfelelően. Mire azonban a választ megkapta a nuncius a Vatikánból, a magyar püspökkari konferencia már megtárgyalta a kérdést és határozatot is hozott.⁹⁵⁸ Az 1926. október 8-án tartott értekezleten tárgyaltak az 1924-es pápai rendeletről, és úgy döntöttek, hogy Magyarországon elég egy országos egyházművészeti tanács megalakítása. Arról is határoztak, hogy a Központi Papnevelde növendékeinek kötelező legyen *Gerevich Tibor* művészettörténeti előadásait hallgatni a budapesti egyetemen.⁹⁵⁹ Ez a döntés gyakorlatilag látszatintézkedés volt és

⁹⁵⁶ CSÍKY 2010. 261-262.; BIZZER 2007. 166-167.

⁹⁵⁷ BIZZER 2007. 166.

⁹⁵⁸ PL Cat. D/c, 3291/1929. (3178/1930. alapszám) Cesare Orsenigo nuncius levele Csernoch János hercegprímáshoz, Budapest, 1926. november 8. (másolat)

⁹⁵⁹ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. 1 kötet.* Szerk.

elodázta az egyházművészeti bizottságok létrehozását, hiszen csak egy jogokkal nem bíró, formális, országos bizottságot hoztak létre, amelynek sem a feladatairól, sem a hatásköréről nem döntöttek. *Csernoch János* hercegprímás megkérdezte a püspöki kar tagjait, hogy kiket ajánlanak ebbe a bizottságba, majd a döntés után fél évvel, 1927 júniusában kinevezte annak tagjait,⁹⁶⁰ és felkérte az Országos Katolikus Szövetség Elnökségét, hogy értesítse a bizottsági tagokat és hívja össze őket alakuló ülésre, hogy azon alkossák meg a bizottság szervezeti szabályzatát.⁹⁶¹ Nem egészen két hónappal később azonban meghalt a hercegprímás, és utódja, *Serédi Jusztinián* csak 1928 januárjában foglalta el érseki székét, így az érdemi munkát februárban tudta elkezdni. Amint áttekintette az ügyeket, felszólította az Országos Katolikus Szövetség Elnökségét, hogy küldje meg neki a bizottság szervezeti szabályzatát.⁹⁶² A kérdést az 1928 tavaszi püspökkari konferencia is tárgyalta. Ezen az új hercegprímás „fontos érdekűnek” nevezte az Országos Egyházművészeti Bizottság megalakítását. Felkérték *Shvoy Lajos* székesfehérvári megyés püspököt, hogy tegyen lépéseket az ügyben.⁹⁶³ Arról volt szó, hogy az Országos Katolikus Szövetség semmit sem tett addig, és *Serédi* a hozzá hasonlóan fiatal, 1927 nyarán *Prohászka Ottokár* helyére székesfehérvári megyés püspöknek kinevezett *Shvoy Lajost* kérte meg, hogy vegye kézbe az ügyet és tegyen javaslatot a bizottság megalakítására.⁹⁶⁴ *Shvoy Lajos* az egyházművészeti bizottság megalakítására vonatkozó tervezetét az 1928. októberi püspökkari konferencián mutatta be, majd azt minden ordináriusnak megküldték.⁹⁶⁵

Eközben, talán éppen a halogató egyházi magatartást látva, az építész szakma is sürgette egy, az egyházművészeti alkotások, elsősorban a templomok terveit véleményező szervezet kijelölését vagy létrehozását, de ezt nem a püspöki kartól, hanem a kormánytól várta. 1928 őszén a magyar irodalmi és művészeti kongresszus építőművészeti szakosztályának javaslatai között szerepelt, hogy a kongresszus kérje fel a kultuszminisztert, gondoskodjék arról, hogy minden egyházművészeti alkotás tervét vagy az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnál, vagy a kultuszminisztérium egyházművészeti előadójánál (ekkoriban *Gerevich Tibor*) vagy egy újonnan létesítendő szervnél tanácsadás vagy véleményezés céljából előzetesen be kelljen mutatni. Továbbá a kultuszminiszter kérje fel a hercegprímást és a többi egyház vezetőjét, hogy ezt a szervet a fennhatóságuk alá tartozó egyházi hatóságok „köteles figyelmébe” ajánlják.⁹⁶⁶ A javaslat előadója *Fábián Gáspár*, a korszaknak az egyházművészet területén sokat foglalkoztatott építésze volt.

Shvoy Lajos 1928 őszére elkészült tervezetének meglehetősen vegyes fogadtatása volt. A püspöki kar meghatározó tagjai közül *Rott Nándor* veszprémi püspök szerint „a Központi Iroda szintén hasznos, de nézetem szerint csak átmeneti jelentősége lehet [...] Nem tartom szükségesnek az állandósítást, mert nem tudnók foglalkoztatni személyzetét, legfeljebb akkor, ha minden építési tervet ehhez küldenének fel felülvizsgálatra és tanácsadásra. Ez pedig túlságba vitt koncentráció. Ilyent más országban nem ismerem. [...] A sok központi szervnek és irodának ellensége vagyok azért is, mert a művészetet megillető szabadságot is korlátozza

Beke Margit. München – Budapest, 1992. 192.

⁹⁶⁰ Már ennek a bizottságnak tagja volt *Szőnyi Ottó*, *Gerevich Tibor* és *Lepold Antal*, akik a későbbiekben is fontos szerepet játszottak.

⁹⁶¹ PL Cat. D/c, 3687/1926. (3178/1930. alapszám) *Csernoch* levele az Országos Katolikus Szövetség Elnökségének, Esztergom, 1927. június 7.

⁹⁶² PL Cat. D/c, 541/1928. (3178/1930. alapszám) *Serédi* levele az Országos Katolikus Szövetség Elnökségének, Esztergom, 1928. február 27.

⁹⁶³ BEKE 1992. 1. kötet, 213.

⁹⁶⁴ PL Cat. D/c, 541/1928. (3178/1930. alapszám) *Serédi* levele *Shvoynak*, Esztergom, 1928. március 24.

⁹⁶⁵ BEKE 1992. 1. kötet, 236-240. A fentiek módosítják és kiegészítik a szakirodalom eddigi megállapításait: Vö.: BIZZER 2007. 166.

⁹⁶⁶ *Építő Ipar – Építő Művészet* 52. évf. (1928) 15-16. 161.

és sokszor a központok zsarnokságára vezet. Maradjon meg az »ars liberalis« s az egyéniségnek jusson elég mozgási tér. Az egyházmegyei művészeti irodák évi jelentéstételét sem tartom szükségesnek. Nem történnek nálunk olyan messzemenő változások. Ez csak arra volna jó, hogy a központi iroda létjogosultságát valamivel is igazolhassa. Röviden: földolgoz az egyházmegyeiek főpásztorai alkossanak egyházművészeti bizottságot – nem is annyira irodát – készítsenek elenchust értékes dolgainkról – ápolják a fiatal papságban az egyházművészet szakszerű tanítása által a művészeti érzéket.”⁹⁶⁷ Hanauer István váci püspök hasonló véleményen volt: „Igazán művészi alkotásra szegénységünk mellett oly ritkán nyílik alkalom, hogy a tervezett nagy szervezeteket nem tudnánk foglalkoztatni. Az egyházművészeti tanács tervezett összeállítása olyan bonyolult, hogy attól lehetetlen volna egységes véleményt kapni. Minden művész közismerten csak önmagát ismeri el. A céhen kívül álló művész soha sem érhetne el sikert. Eltekintve attól, hogy minden tervezet megbírálása hosszú időt venne igénybe és megnehezítené a kivitelt, a tanácsnak legszerényebben számított évi dotációjából egy kisebb templomot fel lehetne építeni. Minden püspöknek módjában van egyházmegyéjében egyházművészeti tanácsot szervezni. Ezen kívül alig volna másra szükség, mint akár a műemlékek bizottsága kebelében, akár a minisztérium művészi osztályában álljon rendelkezésre egy szakember, akitől a szükséges információkat esetről esetre meg lehetne szerezni.”⁹⁶⁸ Zichy Gyula kalocsai érsek a vidéki művészek érdekeit igyekezett védeni a tervezetre adott válaszában, amelynek elkészítésében valószínűleg kikérte Szőnyi Ottó véleményét, aki pécsi egyházmegyei pap volt és Zichy még akkoriból ismerte, amikor pécsi püspök volt. „Az egyházmegyei egyházművészeti bizottságok a tervezet szerint csak az ordináriusoknak az Egyházművészeti Tanácshoz és az Egyházművészeti Központi Irodához intézendő megkereséseit készíti el. Ez a centralizálás semmiképpen sincs a vidék érdekében. A vidéken is lehetnek kifogástalan szakértők, akiknek aktív működési lehetőséget kell biztosítani az élő egyházművészeti alkotás terén, már csak azért is, mert a helyi viszonyokat és igényeket ők ismerik a legjobban. De azért is szükséges ez, hogy a jól megszervezett fővárosi érdekszövetkezetek el ne nyomhassák a vidéken élő művészek érvényesülését.”⁹⁶⁹ Zichy érsek részletes javaslatokat is tett levelében. Szmrecsányi Lajos egri érsek, a püspöki kar rangidős és nagy tekintélyű tagja csak 1929 januárjában válaszolt a tervezetre, viszont egy saját megoldási javaslattal. Ezt valószínűleg testvére, Szmrecsányi Miklós készítette. Szmrecsányi saját tervezetét kinyomtatta, elküldte a püspöki kar összes tagjának. Az anyag tartalmazta az 1924-es pápai rendelet magyar fordítását is.⁹⁷⁰ A hercegprímás szakszerűnek és alaposnak minősítette az újabb tervezetet.⁹⁷¹ Ezek után az 1929. márciusi püspökkari értekezleten Shvoy püspök már Szmrecsányi tervezetét ajánlotta elfogadásra. A püspöki kar az egyházmegyei egyházművészeti bizottságok megalakítását elhatározta, hiszen abban egyetértés volt. A többi kérdés megtárgyalására bizottságot küldtek ki Szmrecsányi, Shvoy és a csanádi püspök, Glattfelder Gyula részvételével. A bizottságnak a következő püspökkari értekezletre elkészített javaslata tartalmazta az Országos Egyházművészeti Tanács, a mellette működő iroda, azaz a Központi Egyházművészeti Hivatal, valamint a központ irányítása alatt működő egyházmegyei egyházművészeti bizottságok rendszerét. Rott Nándor veszprémi püspök ekkor is felszólalt az országos szervezet kiépítése ellen, de mivel a püspöki kar meghatározó tagjai támogatták a javaslatot, az értekezlet is elfogadta azt.⁹⁷² A püspököket a döntés meghozatalában sürgette az is, hogy Klebelsberg Kuno kultuszminiszter előkészített

⁹⁶⁷ PL Cat. D/c, 3319/1928. (3178/1930. alapszám) Rott levele Serédinek, Veszprém, 1928. november 19.

⁹⁶⁸ Uott. Hanauer levele Serédinek, Vác, 1928. november 27.

⁹⁶⁹ Uott. Zichy Gyula levele Serédihez, Kalocsa, 1928. november 30.

⁹⁷⁰ PL Cat. D/c, 382/1929. (3178/1930. alapszám) Szmrecsányi levele Serédinek, Eger, 1929. január 24.

⁹⁷¹ Uott. Serédi levele Szmrecsányinak, Esztergom, 1929. január 29.

⁹⁷² BEKE 1992. 1. kötet, 250-251, 273.

egy törvénytervezetet, amely az Országos Magyar Gyűjteményegyetem jogkörét a helyi gyűjteményekre is kiterjesztette és kötelezővé tette a művészeti, tudományos, történeti vagy muzeális jelentőséggel bíró ingó emlékek összeírását. A listáknak hat hónapon belül kellett elkészülniük (1929: XI. tc.). A püspöki kar nem engedhette át a világi hatóságoknak az egyházi műemlékek összeírását, tekintettel az 1924-es pápai rendeletre is, amely az egyházművészeti bizottságok egyik feladatának éppen ezt nevezte. Így nem halogathatták tovább az egyházművészetet felügyelő és az egyházi műemlékeket számba vevő szervezet megalakítását.⁹⁷³ 1930 tavaszán végül a hercegprímás kinevezte először a Központi Egyházművészeti Hivatal vezetőjét, Szőnyi Ottó személyében, aki mint a Műemlékek Országos Bizottságának előadója, megfelelő szaktudással és gyakorlattal rendelkezett ahhoz, hogy a hivatal első és legfontosabbnak tekintett feladatát, az egyházi műemlékek összeírását végrehajtsa. A hivatal működésének költségeit a Vallásalapból kívánták fedezni. Az Országos Egyházművészeti Tanács elnöke maga a hercegprímás volt, a tényleges munkát azonban az alelnökök végezték. A püspöki kar részéről Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspököt nevezte ki Serédi, a második ügyvezető alelnök a tekintélyes világi szakember, Gerevich Tibor lett. A hercegprímás felkérte Szőnyit és Gerevichet, hogy terveiket kölcsönösen beszéljék meg, és együtt javasoljanak tagokat az Országos Egyházművészeti Tanácsba. A tagok kinevezése is megtörtént 1930-ban, ami bizonyos fajta kompromisszumot mutatott. A tanácsban éppúgy helyet kapott az új irányzatot képviselő *Árkay Aladár*, mint a neobarokk stílusban alkotó *Wälder Gyula*. Tag lett Fábián Gáspár is, aki egy évvel korábban még a kultuszminisztertől várta az egyházművészetet felügyelő szerv létrehozását.⁹⁷⁴

Az egyházművészeti szervek megalakítása körüli vita, a püspökök álláspontjai mind felvetették és előrevetítették azokat a problémákat, amelyekkel a tényleges munkát végző Központi Egyházművészeti Hivatal később küszködött. Az első ilyen probléma a finanszírozás kérdése. A püspöki kar által eredetileg megszavazott 12000 pengő évi juttatást a későbbiekben nemhogy emelték volna, hanem 1932-től 8000 pengőre csökkentették. A hivatal munkatársai az elnök, a titkár és egy gépíró voltak.⁹⁷⁵ Ez egyrészt nehezítette a munkát, másrészt a bírálati döntések sokszor az igazgató vagy a titkár személyes ízlésén múltak. A második probléma a hatáskör kérdése volt. A megyés püspökök féltették illetékességüket, ezért megakadályozták, hogy az Országos Egyházművészeti Tanács és a Központi Egyházművészeti Hivatal országos kötelező bírálati jogkört kapjon. Ezt 1930-ban az intézmények létrehozásukkor nem kapták meg, és 1933-ban, majd 1939-ben is hiába terjesztették elő, hogy a templomok építésének vagy felújításának terveit előzetesen kötelező legyen a tanácsnak vagy sürgős esetben a hivatalnak bemutatni, a püspöki kar ezt nem hagyta jóvá. Ezáltal az egyházmegyei építkezéseknél a helyi egyházművészeti bizottságok, és végső soron az adott főpásztor iránymutatása érvényesült. A Központi Egyházművészeti Hivatal tanácsait elsősorban a főváros fogadta meg, míg a vidéki plébániák kevésbé törekedtek arra, hogy a Hivatallal felvegyék a kapcsolatot, sok esetben azért, mert későn jutott eszükbe az építkezés, vagy későn szereztek rá fedezetet, az ünnepi eseményekhez, búcsúkhöz kötött munka elvégzését viszont sürgette az idő. Budapest vezetésével azonban sikerült Szőnyi Ottónak 1931 decemberében megállapodnia, hogy a tervek elbírálásánál előzetesen kikéri Szőnyi javaslatait. Az 1941-es esztergomi főegyházmegyei zsinat pedig előírta, hogy a főegyházmegyei hatóság a templomok terveit a központi és az egyházmegyei egyházművészeti bizottságokkal bíraltassa felül. A harmadik és az előző problémával

⁹⁷³ BIZZER 2003. 120-121.

⁹⁷⁴ PL Cat. D/c, 32, 212, 439/1930. (3178/1930. alapszám); BEKE 1992. 1. kötet 296-297, 316-317.

⁹⁷⁵ A hivatal első elnöke Szőnyi Ottó volt, az ő halála után, 1938-tól Molnár Ernő, akinek munkáját a püspöki kar döntése alapján Somogyi Antal segítette. A hivatal titkára Szabó Loránd építész, 1936-tól pedig Goszleth Lajos építész volt.

összefüggő kérdés a szervezete elfogadottságának kérdése. A Központi Egyházművészeti Hivataltól 1931-ben 156 ügyben, 1932-ben 207 ügyben kértek tanácsot, majd ez a szám 1939-re megduplázódott. A hivatal presztízse, elfogadottsága az idő múlásával egyre növekedett, de még így is csak a megépült vagy felújított templomok terveinek töredéke jutott el hozzá.⁹⁷⁶

Építészeti tervpályázatok

„A templom áll. Egy ország Pantheonja, nem kő és vas, de zengő dithüramb, lélekből kicsendülő ima-akkord, miben az ész, a hit, a szív Szent ihletét mind összefonta S leteszi az áhítat küszöbén.”⁹⁷⁷

Jelen tanulmány kereteit meghaladná a Prohászka templom⁹⁷⁸ létrejöttének részletes ismertetése, s esetünkben inkább releváns a korszak megismerését elősegítő vizsgálat, amely a stílusok támogatottságára fókuszál, s azt próbálja meg feltárni, miképp vélekedtek a korban a modern építészet begyűrűzéséről a katolikus templomépítészetbe. Célunk annak az ellentétnek a megvilágítása, amely egyrészt az akadémikus, konzervatív formajegyektől vagy a szecessziótól elszakadni nem akaró, másrészt a modern technikákat és stílusjegyeket, egyfajta megújulást támogató tábor között feszült, s domborodott ki olyan konkrét példák esetében, mint a Prohászka Ottokár emléktemplom pályázata.

Ahogy a vidéki városokban a legtöbb esetben, az emléktemplom építéséhez is csak csekély támogatást kaptak, s a fennmaradó összeget adakozásból, gyűjtésből, sorsjegyjátékból, jótékonyági programokból, nagyobb értékű felajánlásokból kellett, hogy összegyűjtse a hívek megbízásából a templomépítő bizottság. [1.kép] Ily módon valósulhatott meg a korszak legnagyobb nemzeti összefogást generáló építészeti alkotása, Prohászka Ottokár székesfehérvári megyés püspök, „a magyar nemzet lánglelkű apostola és tanítómestere”⁹⁷⁹ emlékére emelt templom a székesfehérvári, Jó Pásztorról elnevezett búrtelepi, vasútvidéki római katolikus plébánia területén, melynek felszentelésére 1933. november 5-én került sor.⁹⁸⁰ [2.kép] Izgalmas párhuzamot vonhatunk egy időben nagyon közelálló, gondolkodásmódban és kifejezésében azonban alapjaiban más elveket tükröző templommal a fővárosban. Néhány hónappal korábban ugyanis, június 4-én, Serédi Jusztinián hercegprímás szentelte fel hazánk első modernnek nevezett templomát, a városmajori templomot, amely ahhoz az *Árkay Bertalan*hoz (és apjához Aladárhoz) köthető⁹⁸¹, aki az 1929. február 18-án meghirdetett Prohászka Ottokár Emléktemplom pályázatán „*Rajzolt hármass halom felett kettős kereszt és magyar korona*” jelígyével a városmajori templom egyfajta korai variánsával vett részt, s kapott elutasítást a szokatlan külső és belső formálásra hivatkozva.⁹⁸² [3.kép]

⁹⁷⁶ BEKE 1992. 1. kötet 496-497.; 2. kötet, 142-143, 153, 166, 222-223.; EFZS 1941. 79. p. 208. §; BIZZER 2003. 122-124.

⁹⁷⁷ Kinizsi Andor: A Prohászka Ottokár templom. In: Építő Ipar – Építő Művészet 54. évf. (1930). 1-2. 4.

⁹⁷⁸ Prohászka Ottokár 1927-ben bekövetkezett halála után Székesfehérvár gyűjtést indított annak ellenére, hogy hosszú ideig még egyáltalán nem volt eldöntött, hogy a város milyen formában állít emléket a püspöknek. Az emléktemplom mellett sok más egyéb lehetőség is felmerült, s az építendő templomnak alkalmas telek kijelölését és megszerzését is nehézségek övezték. Végül 1929. február 18-án írták ki az országos titkos tervpályázatot egy 2000 fő befogadására alkalmas emléktemplomra, amelyhez plébánia és kultúrház épület is kapcsolódik.

⁹⁷⁹ SzfvPL – Kézirattár, No. 1690.

⁹⁸⁰ Uott.

⁹⁸¹ A városmajori ún. kistemplom megépülte után szintén Árkay Aladár kezdte meg a nagy templom tervezését, melyet 1932-ben bekövetkezett halála után fia, Bertalan vett át.

⁹⁸² Kitűnő anyag felett döntött a bírálóbizottság a Prohászka-emléktemplom pályázatán. In: Vállalkozók Lapja, 50. évf. (1929) 56. 1.

A nyertes terv alkotója, „*Vir Dei*” jeligével Fábián Gáspár, katolikus körökben a korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott építésze, a székesfehérvári egyházművészeti bizottság tagja volt.⁹⁸³ [4.kép] A pályázatra beérkezett terveket csak töredékesen ismerjük, azonban így is figyelemreméltó az új formanyelv megjelenése a történeti stílusok elemeit felvonultató tervek között.⁹⁸⁴ A Prohászka-pályázatra beadott művek sokszínűsége a katolikus templomépítéssel megújítására irányuló igényt fejezte ki az építészek részéről. Itt szerepelt talán először tömegesen a külföldi, főleg német, olykor holland vagy olasz mintákat követő, formáiban letisztult, kubusokból építkező, látszóbetont alkalmazó alapvetően funkcionális templomépítéssel a neostílusok összjátéka mellett, amely többségében támogatott volt e korban. Ami az önálló campanilét – melynek megépítésére végül nem került sor – vagy a járulékos épületeket a templomtesttel összekötő árkádsort illeti, azt lehet mondani, a nyertes terv is merít a kora középkori itáliai hagyományokból, míg a templom szabályos félgömb kupolája s annak belső kazettás kiképzése a római Pantheonra történő egyértelmű utalásként értelmezhető. Az opeion helyett az itáliai barokk jellemző lanternás kiképzését alkalmazza a tervező, ahogyan a budapesti Szent Margit Gimnázium kupolája esetében is. Külső megjelenésében az esztergomi Szent Anna plébániatemplom klasszicista vonásaival rokonítható. A nyertes terv minden szempontból megfelelt a bíráló bizottság⁹⁸⁵ igényeinek, hiszen eleget tett a kiírásban meghatározott funkcióknak, s egy tengelyre fűzte fel a templom, a kultúrház és a plébánia épületeit, centrális elrendezést alkalmazott, s stílusával méltó módon fejezte ki a nagy püspök emlékét.⁹⁸⁶ Néhány apróbb részlet azonban mindenképpen korrigálásra szorult, hiszen a szentély és a kórus kisméretűek voltak, míg a főoltár szabályellenesen nem volt szabadon felállítva, az áldoztató rács előtt célszerűtlen volt a lépcsőzet, hiszen az áldozáshoz egy lépcsőfok elégséges lett volna, míg a kupola alatti tér magasítása elengedhetetlen a tökéletes térérzet érdekében.⁹⁸⁷

A zsűri egyöntetű véleményét tükrözi a megvalósult emléktemplom stílusa, a barokkhoz visszanyúló, egyfajta archaizálás, azonban a korabeli építészeti sajtó tudósít a beérkezett tervek további megítéléséről is. A források alapján egyértelműen kirajzolódik a modern művészetet és építészetet középpontba állító vita, melynek különböző táborai állást foglaltak a katolikus egyház képviselői mellett természetesen maguk az építészek is. A modern építészethez való viszonyulás kérdése nem e pályázat kapcsán robbant ki. Előzménynek tekinthetők többek között a két évvel korábban, 1927-ben a budapesti tisztviselőtelepi Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett első Ferenc József fogadalmi templom (Rezső téri templom) építésére meghirdetett második pályázat eredményei is.⁹⁸⁸ A

⁹⁸³ PL Központi Egyházművészeti Hivatal iratai, 1. doboz, 1930-31.

⁹⁸⁴ A pályázat eredménye a következőképpen alakult: I. díj Fábián Gáspár, II. díj Tóth Imre, III. díj Szabó Lóránt és Mantuano Jenő, megvételtben részesült Irsik László, Migray László, dicséretben részesült jelige alapján: Weichinger Károly, Árkay Bertalan, Rados Jenő, Exegi monumentum jelige, Kongregáció jelige, Nagy szellemének jelige és Regnum Episcopi Ottocari jelige. (A Prohászka emléktemplom pályázatának eredménye. In: Építő Ipar – Építő Művészet 53.évf. (1929) 25-26. 100.)

⁹⁸⁵ A Prohászka-pályázat Bíráló Bizottságának tagjai a következők voltak: A bizottság fővédnöke a templomépítő bizottság részéről Shvoy Lajos megyéspüspök, elnöke Dr. Zavaros Aladár Székesfehérvár polgármestere, tagjai Kéri Nándor plébános és Vadász József vasútvidéki egyházközség elnöke, valamint Dr. Möller István építész, Dr. Szőnyi Ottó a Műemlékek Országos Bizottságának előadója, Unger Jenő mérnök, valamint a Magyar Mérnök és Építész Egylet s a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének kiküldött tagjai Kammer József és Foerk Ernő. (A Prohászka-pályázat felbontása. In: Építő Ipar – Építő Művészet 53.évf. (1929) 15-16. 92.)

⁹⁸⁶ A bizottság külön örömet fejezte ki afelett, hogy a terv győztese székesfehérvári születésű.

⁹⁸⁷ Az Ottokár-templom első pályadíjat nyert tervezetének bírálata. In: Fejérmegyei Napló 33. évf. (1929.) június 29. 3.

⁹⁸⁸ Az első pályázatot Lechner Ödön nyerte meg, azonban az első világháború pusztításai megakadályozták a templom építését, s így került sor a Kismarty-Lechner Jenő által megnyert második pályázat lebonyolítására.

pályázat eredményeinek ismertetésében Gerevich Tibor, a Római Magyar Akadémia igazgatója, az Országos Egyházművészeti Tanács ügyvezető alelnöke megjegyezte, hogy a tervpályázat programját nem írhatták ki modern stílusra, mivel hazánkban „*nincsen annyira kiforrva, mint némely külföldi államban, elsősorban Hollandiában, Németországban, Finnországban, Dániában, Norvégiában és Svédországban, s mert egy ily építkezést nem tartottunk kísérletezésre alkalmasnak.*”⁹⁸⁹ Bár a Rezső téri templom neoklasszicista stílusa is alapvetően a múltból merít, mégis egyfajta lépésnek tekinthető a sima falfelületek, az egyszerű ablaknyílások és a visszafogott ornamentika, a modern építészet lassú elfogadása felé. Annyi bizonyos, s Gerevich ennek hangot is adott, szerinte nem a barokk stílus lesz az, amelyből a magyar építészet a megújulását merítheti, mivel térpazarlásaival, díszítettségével nem felel meg a modern ember lelkiületének, elvárásainak.⁹⁹⁰ A két pályázat, a Rezső téri-, és a Prohászka-templom közötti két évben éles viták pergőtüzében állt a modern építészet követésének, avagy elvetésének kérdése, amely részben az 1930-ban megrendezendő építéskongresszus előkészületeinek kapcsán merült fel, hiszen napvilágot láttak olyan külföldi vélemények, amelyek igen elmaradottnak titulálták a magyar építészet jelenlegi állását. A Magyar Mérnök és Építész Egylet ankétjain rendszeresen felszólalt Fábíán Gáspár, Wälder Gyula, Sándy Gyula, Hoepfner Guidó legtöbbször Fischer József, Ligeti Pál vagy Birbauer (Borbíró) Virgillel szemben, s a vita a folyóiratok hasábjain általában tovább folytatódott. Ezt a szembenállást leginkább Magyar Vilmos *Világok harca* címen megjelent cikke jellemzi, amely az egyletben bekövetkezett felfordulást érzékletesen a következő sorokkal mutatja be: „*Látszatra két tábor áll egymással szemben. Modernek és konzervatívok. Nem ifjak és öregek mindenkor felújuló vitája ez a régi és új formák felett, hanem egy embrióban lévő új világ, a holnap harcának kezdete, a letűnő tegnappal.*”⁹⁹¹ Ez a vita alapvetően határozta meg hazánk két világháború közötti építészetét, s egy-egy haladó szellemű egyházi személyiség révén, mint amilyen Somogyi Antal győri kanonok is volt, a katolikus templomépítészetbe is begyűrűzött. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy mindenki, aki valamilyen formában, szóban, vagy a rajzasztalon, de állást foglalt a kérdésben, valahogyan megalkotta a saját „modern” interpretációját, s ezen a szűrőn keresztül vizsgálta az egyes műveket. Még a vasbeton építészet ellen felszólaló, a magát haladó konzervatív táborba tartozó tituláló Fábíán Gáspár is egy évvel később mégiscsak kihasználta a modern vasbetonépítés előnyeit élete egyik legfontosabb munkájánál, a szülővárosába tervezett Prohászka Ottokár templomnál.

A tervezési program nem határozta meg az építendő templom stílusát, csupán funkciójához, elrendezéséhez nyújtott útmutatást. A pályázatra beérkezett tervek nagy többsége centrális elrendezést mutat,⁹⁹² az alkalmazott stílusokban azonban különbség mutatkozik. Ezek alapján az Építő Ipar – Építő Művészet című folyóirat 1929. augusztus 1-jei

(Fabó Beáta, Kovács Mária: *Budapest Templomai: Józsefváros VIII. kerület*. Budapesti Városvédő Egyesület Templomtörténeti sorozata IX., Budapest, 2009. 40-41.)

⁹⁸⁹ Gerevich Tibor: A budapesti Ferencz József fogadalmi templom. In: *Építő Ipar – Építő Művészet* 52.évf. (1928) 13-14. 50.

⁹⁹⁰ GEREVICH 1928. 50.

⁹⁹¹ Magyar Vilmos: *Világok harca*. In: *Építő Ipar – Építő Művészet* 52.évf. (1928) 45-46. 180-183.

⁹⁹² A benyújtott pályázatok nagy része centrális terelelendezést mutat, egyrészt az emléktemplomok, emlékhelyek centrális alaprajzaira hivatkozva, másrészt arra a félreértésre alapozva, amelyet a kiírás nem egyértelmű megfogalmazása indukált. A kiírás szövege, miszerint „*a templom fekvése alaprajzilag centrális legyen*” félreértelmezhető, hiszen a templomépítő bizottság nem centrális alaprajzi megoldást írt elő, hanem az épületegyüttes telken való elhelyezéséhez ad útmutatást. A Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár Prohászka gyűjteményében őrzött irat korrigálja ezt a félreértést s egyértelműen kimondja, hogy a templomnak a telken való elrendezése legyen centrális. Az irat dr. Zavaros Aladár polgármester és Kéri Nándor plébános aláírásával, 1929. április 22-én kelt.

számában *Magyar Vilmos* a pályázat ismertetése kapcsán négy csoportot alkotott a pályaművekből, amelyek egyéni válogatási szempontok alapján, de a korszak gondolkodásmódját leképezendő, a következő kategóriákat kapták: *Klasszikus templomok*, *Romantikus templomok*, *Barokk templomok és Modern templomok*. Az elsőt a győztes, Fábián Gáspár terve fémjelzi a már említett, múltba visszanyúló, klasszikus mintákra emlékeztető térelrendezésével, valamint ide sorolható még *Rados Jenő* neoromán reminiscenciákkal élő bizáncias hatású, a Hagia Sophia térelrendezését megidéző terve.⁹⁹³ A második csoportba válogatta azokat az alkotásokat, amelyek nem kapcsolódtak sem a barokk, sem a klasszikus, sem igazán a modern szemlélethez, mint *Mirgay László* szecessziós ízű, homlokzati téglarchitektúrát alkalmazó kupolás temploma, amely Revizio jeligével szerepelt a pályázaton [5.kép], vagy a dicséretet kapott *Weichinger Károly* terve, amely az itáliai ókeresztény és a középkori bazilikákhoz áll közel stílusában [6.kép].⁹⁹⁴ A Barokk tervek között található *Irsik László* neobarokk terve [7.kép], amely az római barokk templomok ovális térelrendezésére utaló centrális, két homlokzati tornyos megoldást mutat.⁹⁹⁵ Külön csoportot alkotnak a modernnek ítélt tervek, élükön Árkay Bertalan dicséretben részesített alkotásával [3.kép].⁹⁹⁶

Annak ellenére, hogy a fent megjelölt csoportosításból nem vonható le messzemenő következtetés, annyi megállapítható, hogy a szecessziós, valamint a neobarokk, a neoromán és neogótikus stílusú épületek mellett már megjelentek a modern építészet propagálói is. A modern építészet képviselőit a *Tér és Forma* hasábjain Birbauer Virgil is ismertette,

azonban az ő válogatása valóban modern templomokat mutat, ellentétben Magyar Vilmos válogatásával, aki Weichinger tervét inkább romantikusnak ítélte.⁹⁹⁷ A *Tér és Forma* burkoltan fejezi ki egyet nem értését a bíráló bizottság döntésével szemben, s álláspontját a modern támogatásában három terv bemutatásával kívánja kifejezni. *Rimanóczy Gyula* [8.kép], Árkay Bertalan [3.kép] és Weichinger Károly tervei [6.kép], ötletei a *Tér és Forma* hasábjairól hamarosan egytől-egyig megvalósulnak, mutatva a fokozatos szemléletváltást az egyházi építészetben.⁹⁹⁸ S talán nem túlzás azt mondani, ennek az ízlésváltozásnak egyik első reprezentatív példájával a Prohászka Ottokár Emléktemplom pályázatára benyújtott tervek seregszemléjén találkozunk. [9-10.kép]

Rövidebb változatban elhangzott Baku Esztertől 2011. október 19-én, a Székesfehérvár és a Római iskola című konferencián, „A székesfehérvári Prohászka Ottokár Emléktemplom tervpályázata” címmel, kiegészítve a Prohászka Ottokár Emléktemplom építészeti kutatásait.

⁹⁹³ Magyar Vilmos: Szélgjegyzetek a Prohászka emléktmplom pályaterveihez. In: Építő Ipar – Építő Művészet 53. évf. (1929) 29-30. 113-114. Ide sorolhatóak még az Apostol II, a Dum spiro spero és a Hit remény szeretet jeligéjű pályaművek is.

⁹⁹⁴ MAGYAR 1929. 113-114. Ide sorolhatók még Szabó Lóránt és Manutano Jenő közös, Spiritus Sanctus jeligére hallgató terve, valamint az Exegi Monumentum és a Szivárvány jeligére hallgató tervek.

⁹⁹⁵ MAGYAR 1929. 113-114. Ide sorolhatók még Nagy szellemének, Pantheon és Burtelep jeligéjű tervek is.

⁹⁹⁶ MAGYAR 1929. 113-114. Ide sorolhatók még a Sursum corda II, és a rajzolt korona felett apostoli kereszt jeligéjű tervek is.

⁹⁹⁷ Birbauer Virgil: A székesfehérvári Prohászka Ottokár Emléktemplom tervpályázata. In: Tér és forma, 2. évf. (1929) 8. 297-303.

⁹⁹⁸ 1937-re ezek a tervek hivatalos megbízások eredményeként készülnek el. Vö.: Gábor Eszter: A Római iskola építésze. In: Művészet, 18. évf. (1977) 12. 11.

Prohászka László: Bory Jenő Prohászka-érmei

A XX. századi magyar művészet egyik kiemelkedő egyénisége, *Bory Jenő* (1879–1959) szobrászként, építészként és tanárként egyaránt jelentős életművet mondhatott magáénak. 1903-ban építész oklevelet szerzett a budapesti Műegyetemen. Ezt követően a Mintarajziskolában *Székel Bertalantól* festészetet, majd *Stróbl Alajos* mesteriskolájában szobrászatot tanult. Állami ösztöndíjjal 1906–07-ben két évet töltött Németországban és Olaszországban. Itália földjén, Carrarában kitanulta a márványfaragás fortélyait.⁹⁹⁹

Itthon is sikeresen folytatódott pályája. Számptalan köztéri emlékmű, kisplasztika, egyházművészeti alkotás mellett festészetre, éremművészetre és építészetre is futotta erejéből. Bory tervezte az 1911-ben felszentelt szecessziós stílusú székesfehérvári Jézus Szíve templomot. A székesfehérvári Máriavölgyben lévő Bory-várat saját tervei alapján, az akkor legkorszerűbbnek tekintett vasbeton felhasználásával maga építette. Pedagógiai tevékenysége szintén tiszteletre méltó: 1911-től 1946-ig a Képzőművészeti Főiskolán a szobrászat rendes tanára, 1943-tól 1945-ig az intézmény rektora. 1921 és 1944 között a Műegyetem Építésztechniki Karán a mintázástan meghívott előadójaként oktatott.¹⁰⁰⁰

Székesfehérvár 1927. április 2-án elhunyt tizenötödik püspökéről, Prohászka Ottokárról több alkotást készített a művész. A Bory-várban található a főpapról 1926-ban mintázott márvány mellszobor és jobb kezének plasztikai ábrázolása. 1927-ben Boryt bízták meg a püspök halotti maszkjának elkészítésével.¹⁰⁰¹

Bory Jenő éremművészeti munkásságából kiemelkedik leghíresebb alkotása, a Prohászka-érem, amelyet 1932-ben mintázott. A püspökről más ismert szobrászok – például 1945 előtt *Szántó Gergely*, *Visnyovszky Lajos*, *Matéka Sándor*, *Zsákodi Csiszér János*, *Sződy Szilárd*, *Maugsch Gyula*, majd az 1990-as évektől *Miletics Katalin*, *Lebó Ferenc*, *Fritz Mihály* – is készítettek érmet, illetve plakettet.¹⁰⁰² Bory Jenő Prohászka-érme a legjobb, legkifejezőbb ábrázolások közé tartozik. „Plasztikai alkotásai mély szobrászi érzésből születnek. A formák érzésének öröme minden művét felruházta azzal a lendülettel, mely nélkül a szobrászat csak mesterség lenne. Nemcsak a kifejezés eszközei állnak rendelkezésére, de a tehetség alkotó ereje is ott sugárzik művein” – írta Boryról 1929-ben a neves művészettörténész, *Lyka Károly*.¹⁰⁰³

A Bory Jenő mintázta Prohászka-érem keletkezéstörténetével kapcsolatos kutatómunkát nehezítette, hogy a művész – amint erről 1955 körül maga is sajnálattal írt – élete során nem vezetett nyilvántartást alkotásairól.¹⁰⁰⁴ Az 1932-ben német nyelven megjelent, ma is alapműnek számító Huszár – Procopius éremkatalógus kétféle változatát említi az éremnek.¹⁰⁰⁵ Valójában viszont négy változat készült.

„Az érem gondolata 1931-ben vetődött föl, a kivitelre a Prohászka-templom javára 1932-ben rendezett sorsjáték adott alkalmat, midőn a templomépítő-bizottság a Bory Jenő által felajánlott éremmodellt elfogadva, annak kiadását elhatározta” – írta a műről a

⁹⁹⁹ *Bory Jenő*. Szerk. Péntek Imre. Székesfehérvár, 2001. 250.

¹⁰⁰⁰ *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon. I. kötet*. Szerk. Fitz Péter. Budapest, 1999. 315.

¹⁰⁰¹ Ágoston Béla: *Bory Jenő és a Bory-vár*. Székesfehérvár, é. n. 17. (570. sz.) és 31. (682. sz.); Kovács István: *A Bory-vár*. Székesfehérvár, 2009. 21, 26.

¹⁰⁰² Egervölgyi Dezső: Prohászka Ottokár alakja az éremművészetben. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 281–289.

¹⁰⁰³ Chroniqueur [Lyka Károly]: Magyar mesterek. Bory Jenő. In: *Képzőművészet* III. évf. (1929) április. 87.

¹⁰⁰⁴ P. Szabó Ernő: A várépítő szobrász. In: *Árgus* 13. évf. (2002) 5–6. 87.

¹⁰⁰⁵ Huszár, Lajos – Procopius, Béla v.: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932. 178. (1515. és 1516. sz.).

Székesfehérvári Szemle.¹⁰⁰⁶

Az emlékérem előlapján a püspök határozott tekintetű, balra tekintő profilja látható, fején a főpapok által viselt kisméretű sapka (pileolus). Körben a PROHÁSZKA OTTOKÁR SZÉKESFEHÉRVÁR XV. PÜSPÖKE 1858-1927 felirat olvasható. Középen lent, a nyakvágás alatt, ovális keretben a BORY felirat utal a művészre.

A hátlapon a fehérvári emléktemplom félkörívben sugárkoszorúval övezett épülete látható, az impozáns – harminc méter átmérőjű – kupolával. Alul, négy sorban a következő szöveg olvasható: · OTTOKÁR PÜSPÖK SZÉKESFEHÉRVÁROTT ÉPÜLŐ EMLÉKTEMPLOMA 1932. A templom építésére meghirdetett pályázatra beadott huszonhét pályamű közül 1929-ben *Fábián Gáspáré* nyert.¹⁰⁰⁷ A konzervatív hagyományokat követő, eklektikus stílusban épült emléktemplom alapkövét 1929. november 17-én helyezték el, s a templomot 1933. november 5-én szentelték fel. Az érem Fábián eredeti, 1929-ben készült tervei alapján készült, így a kupola mögött az a hatvanöt méter magas harangtorony is látható, amely végül nem épült meg. A templom mai formája nemcsak a torony hiánya miatt nem azonos a hátlapon látható épület képével. 1944. szeptember 19-én bombatalálat következtében elpusztult a baloldali épületszárny, ezt később nem építették vissza. Így ez az épületrész – amely szimmetrikus egyensúlyt adott az épületnek – jelenleg csak a Bory alkotta érem hátlapján látható.

A négyféle méretben készített alkotás legnagyobb méretű, 136 milliméteres, öntött bronz változatából – jelenlegi ismereteink szerint – mindössze néhány példány készült. Két változat a Székesfehérvári Püspökségé. Ezek egyike kétoldalas, a másik csak a püspök arcását ábrázoló előlap áll. A többi ismert példány is csak a Prohászka arcását ábrázoló előlapból áll. Egy példány a művész hagyatékában maradt fenn a Bory-vár gyűjteményében.¹⁰⁰⁸ (A Bory-gyűjteményben található egy, bal oldalán kis mértékben sérült gipsz változat is.)¹⁰⁰⁹ Az érem egy további, bronzból öntött egyoldalas példánya budapesti magántulajdonban van. Bory Jenő unokája, *dr. Ágoston Béla* egy másolatot készíttetett a 136 milliméteres éremről, amely a Bory-várban az épület falába került beépítésre, a művészgaléria felé vezető részen.¹⁰¹⁰

A 78 milliméter átmérőjű, kétoldalas változathoz harminc példányt öntöttek,¹⁰¹¹ amelyből egy a Magyar Építészeti Múzeum, egy pedig a székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény tulajdona.

A kétszáz példányban készült¹⁰¹² 54,5 milliméteres méretű éremnek préselt bronzból külön előlapja és külön hátlapja készült. Mindkét változat hátoldalán kis csavarmenet biztosítja, hogy fa- vagy márványlapra rögzíthessék az alkotást. Egy alkotás a Magyar Nemzeti Galéria,¹⁰¹³ egy székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény birtokában van.

A 34 milliméteres éremből több példány magántulajdonban van. Egy-egy példány a Magyar Nemzeti Múzeum,¹⁰¹⁴ illetve a Bory-vár gyűjteményében található. Ennek az éremnek létezik aranyozott bronz változata is. A Magyar Nemzeti Galéria egy aranyozott bronz¹⁰¹⁵ és egy bronz¹⁰¹⁶ példányt őriz.

¹⁰⁰⁶ Bory J. Prohászka érmei. In: Székesfehérvári Szemle, II. évf. (1932) 7-9. 51.

¹⁰⁰⁷ Magyar Vilmos: A Prohászka-emléktemplom tervpályázata. In: Magyar Építőművészet XXIX. évf. (1929) 6. 19.

¹⁰⁰⁸ PÉNTEK 2001. 42.

¹⁰⁰⁹ Magony Imre: *Bory Jenő*. Székesfehérvár, 2010. 178. (II/600. sz.).

¹⁰¹⁰ Magony Imre közlése.

¹⁰¹¹ Bory J. Prohászka érmei. In: Székesfehérvári Szemle, II. évf. (1932) 7-9. 51.

¹⁰¹² Uott.

¹⁰¹³ MNG Itsz.: 55.365-P.

¹⁰¹⁴ MNM Itsz.: 27/935-9.

¹⁰¹⁵ MNG Itsz.: 55.366-P.

A 136, illetve a 78 milliméter átmérőjű érmekeket a budapesti Mátyási-cég öntötte. A kisebb méretű változatokat a szintén Budapesten működő Ludvig-cég gyártotta. (A 34 milliméteres érem hátlapján baloldalt középen apró betűkkel látható a LUDVIG felirat.)

A Magyar Nemzeti Galériában található három érem *Procopius Béla* gyűjteményéből 1944-ben vásárlás útján került köztulajdonba.¹⁰¹⁷

Székesfehérváron az Egyházmegyei Gyűjtemény – egyedül az országban – valamennyi változatból őriz példányt. A Prohászka-érem elő- illetve hátlapja 136 milliméteres gipszmintáját eredetileg a Fejér Megyei Múzeum kapta, melynek tényét a két mű hátlapján látható korabeli leltári szám tanúsítja.¹⁰¹⁸ (A leltári számokat a Székesfehérvári Szemle korábban idézett, 1932. évi 7-9. száma is közölte.) *Fitz Jenő*, az állami közgyűjtemény igazgatója az 1950-es években – okkal tartva attól, hogy az alkotásokat esetleg megsemmisítik – a két gipszmintát átadta a Székesfehérvári Püspökségnek. Az alkotások most a Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény anyagában találhatók.¹⁰¹⁹

Az Egyházmegyei Gyűjteményben találhatók további műtárgyak is a Bory mintázta Prohászka-éremmel kapcsolatban. Egy, körülbelül 150 x 150 milliméteres méretű, szabálytalan alakú fehér márványtomb felső részére a 78 milliméteres Prohászka-érem előlapját erősítették. A levélnehezékként vagy asztali díszként szolgáló márványtombba a püspök portréja alá arany betűkkel a HOMO / SAPIENS feliratot vészték. A legnagyobb méretű, 136 milliméteres érem egy példánya köré zöldre festett gipsz koszorú készült, felül a falra helyezhetőséget biztosító akasztóval. (A gipsz koszorú átmérője 218 milliméter.)¹⁰²⁰

Bory Prohászka-érmei közül több is szerepelt tárlaton. A korabeli katalógus tanúsága szerint az 1930-as években láthatók voltak a Bory-vár állandó kiállításán.¹⁰²¹

A bronzból préselt 54,5 milliméteres változat Prohászka arcképét ábrázoló egyik előlapja az Eötvös Loránd Tudományegyetem alapítása 350. évfordulójára emlékező, 1985-ben tartott néhány napos kiállításon volt látható, a díszdoktorokat ábrázoló érmekeket bemutató tárlóban.¹⁰²² (Prohászka Ottokár 1904-től püspökké történő kinevezéséig – tehát nagyjából másfél évig – dogmatikát tanított az egyetem Hittudományi Karán. Az 1913/14-es tanévben avatták az egyetem díszdoktorává.)

A Magyar Építészeti Múzeum tulajdonát képező 78 milliméteres példány a Prohászka-emléktemplomot ábrázoló hátlapja révén szerepelt az építészeti éremábrázolásokról 1993-ban Budapesten rendezett kiállításon.¹⁰²³

A Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény Prohászka-érmei közül egy 78 milliméteres és egy 54,5 milliméteres átmérőjű változatot a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete 2002-ben Székesfehérváron rendezett találkozója tárlatán láthatott a nagyközönség.¹⁰²⁴

2006-ban Zircen a Reguly Könyvtárban kamarakiállítás idézte Prohászka emlékét,¹⁰²⁵ több róla készült érem – köztük a Bory Jenő mintázta Prohászka-érmek – bemutatásával.

A székesfehérvári Budenz-házban 2009–10-ben a művész alkotásaiból rendezett Bory Jenő emlékkiállításon a Bory-hagyatékban lévő 136 milliméteres Prohászka-érem is látható

¹⁰¹⁶ MNG ltsz.: 55.367-P.

¹⁰¹⁷ *A Magyar Nemzeti Galéria állagjegyzéke*. II/a. kötet. Szerk. Csengeryné Nagy Zsuzsa. Budapest, 1963. 881-882.

¹⁰¹⁸ Ltsz.: 8562. és 8563.

¹⁰¹⁹ Mózessy Gergely közlése.

¹⁰²⁰ MAGONY 2010. 179. (II/606. sz.).

¹⁰²¹ *A Bory-vár kivonatos tárgymutatója*. Székesfehérvár, [1935.] 4.

¹⁰²² *Kiállítás a 350 éves Eötvös Loránd Tudományegyetem érmeiről*. Kiállítási katalógus. Budapest, 1985. 12.

¹⁰²³ *Építészeti érmeken*. Kiállítási katalógus. Szerk. Pusztai László. Budapest, 1993. 30., 33. és 42.

¹⁰²⁴ Mózessy Gergely közlése.

¹⁰²⁵ *Kamarakiállítás*. Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Értesítője, 2006/2. 22.

volt.¹⁰²⁶

2010-ben Székesfehérváron a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiállításán szerepelt a Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény Bory Prohászka-érmeinek mind a négy, különböző méretű változata.¹⁰²⁷

Szigeti Istvánnak a szegedi Móra Ferenc Múzeumban található kéziratok hagyatéka ismer egy, Borynak tulajdonított 93 x 73 milliméteres méretű, bronzból öntött Prohászka-plakettet is. A leírás szerint az 1932-ben készült egyoldalas plaketten a püspök balra néző arcképe látható, fején pileolus. Felirat, szignó vagy mesterjegy nincs az alkotáson.¹⁰²⁸ A plakett hollétéről nincs adat.

Bory Jenő rendkívül gazdag és sokrétű alkotói pályája során viszonylag kevés érmet és plakettet alkotott. Ezek közül kiemelkednek a Prohászka Ottokár püspökről többféle méretben készített alkotásai, amelyek az előlapon látható karakteres portré révén méltán megbecsült darabjai a hazai éremművészetnek.

Jelen tanulmány alapváltozata az *Árgus* 2003. évi 3–4. számában jelent meg.¹⁰²⁹ Az ezt követő kutatómunka révén a cikk szövege és jegyzetanyaga számos helyen módosult, illetve kiegészült.

¹⁰²⁶ Bory Jenő emlékkiállítás. Kiállítási vezető. Budenz-ház, Székesfehérvár, 2009. 5. sz.

¹⁰²⁷ Mózessy Gergely közlése.

¹⁰²⁸ Török Pál: *Magyarországi érem- és plakettművészet 1850–1945*. Budapest, 2011. 44. (451. sz.)

¹⁰²⁹ Prohászka László: Bory Jenő Prohászka-érmei. In: *Árgus*, 14. évf. (2003) 3. 83-85.

Bibliográfia: Források és irodalom

A kötet szerzői által kutatott levéltárak és speciális gyűjtemények

DRGY	Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény (Vasvár)
MNG	Magyar Nemzeti Galéria (Budapest)
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest)
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
PPL	Pécsi Püspöki Levéltár (Pécs)
SzEL	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (Szombathely)
SZEM	Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum (Székesfehérvár)
SzfvPK	Székesfehérvári Püspöki Könyvtár (Székesfehérvár)
SzfvPL	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (Székesfehérvár)

A kötet szerzői által használt művek

Alapvető források

ÖM: ¹⁰³⁰	<i>Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái.</i> I-XXV. Szerk. Schütz Antal. Budapest, 1928-1929.
Naplójegyzetek 1: ¹⁰³¹	Prohászka Ottokár: <i>Naplójegyzetek 1. (1877-1918).</i> Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Szeged–Székesfehérvár, 1997.
Naplójegyzetek 2:	Prohászka Ottokár: <i>Naplójegyzetek II. (1891-1919).</i> Szerk. Szabó Ferenc SJ. Szeged–Székesfehérvár, 1997.
Naplójegyzetek 3:	Prohászka Ottokár: <i>Naplójegyzetek III. (1919-1927).</i> Szerk. Frenyó Zoltán – Szabó Ferenc SJ. Szeged–Székesfehérvár, 1997.
HORVÁTH 2009-2010:	Horváth Kálmán: <i>Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti I-II.</i> Jubileumi sorozat 2-3. Szerk. Felsővályi Ákos. Székesfehérvár, 2009-2010.
PROHÁSZKA 1903:	Prohászka Ottokár: <i>A diadalmas világnézet.</i> Esztergom, 1903.

¹⁰³⁰ Az ÖM sorozatrövidítés után arab számmal a kötetet, majd vessző után eredeti számformátumával (ez lehet arab és római egyaránt) az oldalszámot közöljük. Az egyes idézett kötetek és cikkek pontos könyvészeti adatainak feltüntetésétől itt eltekintünk, miként Schütz Antal szerkesztő bevezetései és jegyzetei idézett helyeinek kigyűjtésétől is.

¹⁰³¹ Prohászka naplóinak több kiadása is közkézen forog, a feloldásban jelzett tekinthető a legteljesebbnek. A teljes kötet sorozat 1997-ben két kiadást is megért, és ezek nem egyformák. A másodikban a kötet kezelést megkönnyítő változtatások – pl. fejlécebe helyezett dátum – történtek, ami miatt a két kiadás között oldalszámeltérés alakult ki. Hivatkozásainkban ezért a szerzők jegyzeteit a dátummal is kiegészítettük a félreértések elkerülése végett. (Korábbi naplókiadások: ÖM 23. és 24. kötetei, *Soliloquia* címmel. Újabban előkerült füzeteket először Koncz Lajos közölt (*Modern katolicizmus*, 1990). Az 1997-es kiadás anyagát több kis kötetre bontva, ismét *Soliloquia* címmel Barlay Ö. Szabolcs kezdte megjelentetni.)

- PROHÁSZKA 1907a: Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Budapest, 1907.
- PROHÁSZKA 1907b: *Konferencia-beszédek, amelyeket a Pécsi Kath. Körben 1907. március 4. 5. és 6-án tartott Prohászka Ottokár, dr. székesfehérvári püspök*. Pécs, 1907.
- PROHÁSZKA 1910a: Prohászka Ottokár: *Az intellectualismus túlhajtásai*. Értekezések a bölcséleti tudományok köréből. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. III. kötet, 8. szám. Budapest, 1910.
- PROHÁSZKA 1910b: Prohászka Ottokár: Több békességet! In: Egyházi Közlöny, XXII. évf. 51. szám. (1910. december 23.) 741-743.
- PROHÁSZKA 1920: Prohászka Ottokár: *Iránytű a magyar ifjúság számára*. Szerk. Radványi Kálmán. Zászlónk Diákkönyvtára 1. Budapest, 1920.
- PROHÁSZKA 1927: *Boldogemlékű Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök a Pécsi Erzsébet–Tudományegyetem ifjúsága részére tartott Lelkigyakorlatai*. Pécs, 1927.
- PROHÁSZKA 1990: Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus. Válogatás Prohászka műveiből*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest 1990.
- PROHÁSZKA 1998: *Élő kereszténység. Prohászka Ottokár indexre került művei*. Szerk. Frenyó Zoltán. Győr, 1998.
- PROHÁSZKA 1999: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Mai írók és gondolkodók 8. Szeged, 1999.
- PROHÁSZKA 2005: Prohászka Ottokár: *Modern pünkösd*. Szerk. Frenyó Zoltán. Budapest, 2005.
- PROHÁSZKA 2006: *Prohászka Ottokár parlamenti beszédei*. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs – Kiss Antal. Írások Prohászkaról 4. Székesfehérvár, 2006.
- SZLH 1945: *Szentlélek hárfája. Prohászka-imakönyv*. [Szerk. Farkas Edith.] Budapest, 1945.¹⁰³²

További források

- ADY 1964. *Ady Endre összes prózai művei*. I-IV. Szerk. Koczkás Sándor – Vezér Erzsébet. Budapest, 1964.
- BALÁZS 1982: Balázs Béla: *Napló. I. kötet. 1903–1914*. Szerk. Fábri Anna. Budapest, 1982.
- BEKE 1992: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között*. 1-2 kötet. Szerk. Beke Margit. München–Budapest, 1992.
- BEKE I-II-III: *Egyházam és hazám – Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*. I-III. Szerk. Beke Margit. Esztergom, 1991-1997.
- GERGELY 1984: Gergely Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai*. Budapest, 1984.

¹⁰³² Ez a 9. kiadása. Az első 1927-ben jelent meg, a legfrissebb – átdolgozott – 2008-ban. – A szerk.

- JUHÁSZ 1958: Juhász Gyula: *Örökség. Válogatott prózai írások*. Szerk. Péter László. Budapest, 1958.
- KLEBERSBERG 1927: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916-1926*. Budapest, 1927.
- KOMÁROM: *A komáromi kath. nagygyűlés*. h. n., é. n.
- LOYOLAI 1990: *Loyolai Szent Ignác írásaiból*. Szerk. Szabó Ferenc. Róma, 1990.
- LOYOLAI 1994: Loyolai, Szent Ignác: *Lelkigyakorlatok*. Budapest, 1994.
- MÓZESSY 2008: *Lelkipásztori jelentések, 1924–1926*. Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III. Székesfehérvár, 2008.
- POZSONY 1894: *A katolikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. Junius 29-én*. Pozsony, 1894.
- RÁKÓCZI 1979: Rákóczi Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok*. Szerk. Hopp Lajos. Budapest, 1979.
- SOPRON 1893: *A Sopronban 1893. február 20-án tartott katolikus nagygyűlés emlékkönyve*. Sopron, 1893.
- SZABADTANÍTÁS 1997: *Az 1907. évi szabadtanítási kongresszus naplója*. Budapest–Pécs, 1997.
- SZABÓ OP. *Szabó Szádok O.P. jelentései az Index Kongregációnak*. Budapest, [2007].
- SZÉCHENYI 1831: Széchenyi István: *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba 's előítélet eligazítására*. Pest, 1831.
- SZÉCHENYI 1843: Széchenyi István: *Üdvlelde. Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel*. Pest, 1843.
- SZÉCHENYI 1875: Széchenyi István: *Önismeret. (Döblingi kézírataiból)*. Budapest, 1875.
- SZÉCHENYI 1995: *Az élő Széchenyi. Válogatott idézetek*. Szerk. Kellermayerné Horváth Ildikó. Vörösbény, 1995.
- SZÉKELY 2009: Székely László: *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*. Vasszilvagy, 2009.
- ZICHY 1884: Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához*. Budapest, 1884.

Egyházi megnyilatkozások

- IIVZST 1975: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szerk. Cserháti József – Fábián József. Budapest 1975.
- XIII. LEÓ 1891: *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891.
- CA 1991: II. János Pál: *Centesimus annus*. Budapest, 1991.
<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86> – 2012. január
- CIC 1917: *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*. In: *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 9. Pars II. (1917).
- DS 1924: *Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények*. Székesfehérvár, 1924.
- DV: II. Vatikáni Zsinat: *Die Verbum*. In. IIVZST 1975. 145–155.

- EFZS 1941: *Az esztergomi főegyházmegyei zsinat (1941. nov. 11-12.) határozatai.* Budapest, 1942.
- ETT 1994: *Az egyház társadalmi tanítása.* Szerk. Tomka Miklós – Goják János. Budapest, 1994.
- GS: II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et Spes.*
- In: ETT 1994. 197-275.
- In: IIVZST 1975. 446-519.
- LG II. Vatikáni Zsinat: *Lumen Gentium.* In: IIVZST 1975. 42-90.
- OT II. Vatikáni Zsinat: *Optatam totius.* In: IIVZST 1975. 208-219.
- PT 1963 XXIII. János: *Pacem in terris.*
- In: Acta Apostolicae Sedis, Vol. LV. (1963) No. 5. 257-304.
- <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=122> – 2012. január
- PDG 1907: X. Pius *Pascendi Dominici Gregis* kezdetű enciklikája a modernizmus eretnekségéről. (1907. szept. 8.) In: http://katolikus-traditio.hu/feltoltott/Szent_X.doc – 2011 július
- RN 1891: XIII. Leó: *Rerum novarum.* In: ETT 1994. 27-55.
- SS 2007: XVI. Benedek: *Spe salvi.* Pápai megnyilatkozások 45. Budapest, 2008.

Szakirodalom¹⁰³³

- ADRIÁNYI 1974: Adriányi Gábor: *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte, 1895-1945.* Mainz, 1974.
- ADRIÁNYI 2002: Adriányi Gábor: *Prohászka és a római index.* Budapest, 2002.
- ÁGOSTON: Ágoston Béla: *Bory Jenő és a Bory-vár.* Székesfehérvár, é. n.
- BALOGH 1998: Balogh Margit: Örökbérlet vagy verkli? In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 110-126.
- BALOGH – GERGELY 1996: Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Adattár.* Budapest, 1996.
- BALTHASAR 2003: Balthasar, Hans Urs von: *La théologie de l'histoire.* Paris, 2003.
- BANGHA 1938: Bangha Béla: *Világhódító kereszténység.* Budapest, 1940.
- BARÁTH 1938: Baráth Ferenc: Kosztolányi katolicizmusa. In: Vigilia, IV. évf. (1938) 477-484.
- BARLAY 1996a: Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka lelki élete Rómában. In: Távlatok, 27. 1996/1. 25-33.
- BARLAY 1996b: Prohászka Ottokár tanulmányi évei. In: *Prohászka*

¹⁰³³ Eltekintettünk a hírlapokban és napilapokban megjelent kisebb jelentőségű cikkek; valamint az különböző aprónyomtatványok bibliográfiai adatainak kigyűjtésétől. Ezek pontos könyvészeti adatai a tanulmányok jegyzetapparátusában elérhető.

- BARLAY 1999: *ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 21-72.
Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka élettörténete gyermekkorától püspökségéig. In: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Mai írók és gondolkodók 8. Szeged, 1999. 9-59.
- BARLAY 2000: Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000.¹⁰³⁴
- BARLAY 2008: Barlay Ö. Szabolcs: *Kosztolányi Istene*. Székesfehérvár, 2008.
- BEKE 2011: Beke Margit: *A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei*. Budapest, 2011.
- BELLA 2006: Bella Lászlóné: Prohászka és a nőkérdés. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 233-242.
- BERTÉNYI 1983: Bertényi Iván: *Kis magyar címertan*. Budapest, 1983.
- BERTÉNYI 2011: Bertényi Iván: A magyar egyházi heraldika néhány kérdése. Főpapi címerábrázolásaink egyes jellegzetességei. In: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis V. A 2010. szeptember 15-i „Egyházi heraldikai emlékeink nyomában” című konferencia és a kiállítás anyaga*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2011. 13-24.
- BIHARI 2008: Bihari Péter: Antiszemizmus az első világháború Magyarországon. In: *Beszélő XIII. évf. (2008.) 2.* Internetes elérés: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/antiszemizmus-az-elso-vilaghaboru-magyarorszagan> – 2011. május
- BIKFALVI 2008: Bikfalvi Géza: *Jezsuita olvasókönyv*. Budapest, 2008.
- BIKFALVI 2007: Bikfalvi Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853-2003*. Budapest, 2007.
- BIRBAUER 1929: Birbauer Virgil: A székesfehérvári Prohászka Ottokár Emléktemplom tervpályázata. In: *Tér és forma*, 2. évf. (1929) 8. 297-303.
- BIZZER 2003: Bizzier István: A Központi Egyházművészeti Hivatal megalakulása. In: *Strigonium antiquum V. Mater et magistra*. Szerk. Hegedűs András – Csombor Erzsébet. Esztergom, 2003. 107-128.
- BIZZER 2007: Bizzier István: A Szent Imre-kultusz és a modern magyar szakrális művészet 1930-1950 között. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár, 2007. 158-175.
- BONITZ 1912: Bonitz Ferenc: *Gróf Zichy Nándor. Élet- és jellemrajz*. Budapest, 1912.
- BOZÓKI 1990: Bozóki Mária: *Széchenyi hite*. Budapest, 1990.
- BUZINKAY 1983: Buzinkay Géza: *A Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Budapest, 1983.

¹⁰³⁴ Újabb kiadásai „*Isten akar valamit tőlem*”. *Prohászka, az alkotó* címmel jelentek meg.

- BUZINKAY 1988: Buzinkay Géza: *Mokány Berczi és Spitzig Iczig, Göre Gábor mög a többiek: A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között*. Budapest, 1988.
- BUZINKAY 1993: Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, 1993.
- CONGAR 1969: Congar, Yves O.P.: *Vraie et fausse réforme dans l'Église*. Paris, 1969.
- CSAPODI 1993: Csapodi Csaba: *Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828-1911)*. Budapest, 1993.
- CSÁVOSSY 1941: Csávossy Elemér: *Manréza iskolája*. Budapest, 1941.
- CSENGERYNÉ 1963: Csengeryné Nagy Zsuzsa: *A Magyar Nemzeti Galéria állagjegyzéke II/a*. Budapest, 1963.
- CSÍKY 2010a: Csíky Balázs: Serédi Jusztinián esztergomi érseki kinevezése. In: *Kút*, 9. évf. (2010) 2. 32-49.
- CSÍKY 2010b: Csíky Balázs: Bőség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálata kapcsán. In: *„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Szerk. Balogh Margit. Budapest, 2010. 249-266.
- CSIZMADIA 1966: Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966.
- DANIÉLOU 2006: Daniélou, Jean: *A történelem misztériuma*. Budapest, 2006.
- DÉCSEI 1934: Décei Géza: Korunk új egyházművészete. In: *Katholikus Szemle*, 48. évf. (1934) 1. 27-38.
- DÉNES 1976: Dénes Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest, 1976.
- DÉNES 2001: Dénes Iván Zoltán: *Szekfű Gyula*. Budapest, 2001.
- DERSI 1973: Dersi Tamás: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*. Budapest, 1973.
- DOROS 1935: *Küzdelem a leánykereskedés és a prostitúció ellen*. Szerk.: Doros Gábor. Budapest, 1935.
- EGERVÖLGYI 2006: Egervölgyi Dezső: Prohászka Ottokár alakja az éremművészetben. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózesy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 281-289.
- ENYEDI 1998: Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza*. Budapest, 1998.
- ERDŐ 2003: Erdő Péter: Serédi Jusztinián. In: *Esztergomi érsekek 1001-2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. 389-395.
- FABÓ – KOVÁCS 2009: Fabó Beáta – Kovács Mária: *Budapest Templomai: Józsefváros VIII. kerület*. Budapesti Városvédő Egyesület Templom-történeti sorozata IX. Budapest, 2009.
- FAZEKAS 2012: Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: *Ünnepi tanulmányok Gecey Lajos 70. születésnapjára*.

- Budapest, 2012. [megjelenés alatt.]
- FÉNYI 1977: Fényi Ottó: Prohászka Ottokár. In: *A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben*. Székesfehérvár, 1977. 132-138.
- FORINTOS 2006: Forintos Attila: Adattár. Prohászka Ottokár társadalmi kapcsolatai. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 297-307.
- FRAKNÓI 1906: Fraknói Vilmos: *II. Rákóczy Ferenc vallásos élete és munkái*. Budapest, 1906.
- FRENYÓ 2009: Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés. In: *Prohászka-tanulmányok 2007–2009*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 23-31.
- FREWER 2000: Frewer, Andreas: *Medizin und Moral in Weimarer Republik und Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main, 2000.
- GÁBOR 1977: Gábor Eszter: A Római iskola építészet. In: *Művészet*, 18. évf. (1977) 12. 11-15.
- GALAMBOS 1956: *Az Élet írói és írásai, 1909-1944*. Szerk. Galambos Ferenc. Budapest, 1956.
- GÉFIN 1935: Géfin Gyula: *A Szombathelyi Egyházmegye története. III. kötet*. Szombathely, 1935.
- GEREVICH 1927: Gerevich Tibor: A modern egyházművészet és a Szentatya legújabb egyházművészeti rendelkezései. In: *Magyar Katolikus Almanach*, I. évf. (1927) 724-730.
- GEREVICH 1928: Gerevich Tibor: A budapesti Ferencz József fogadalmi templom. In: *Építő Ipar – Építő Művészet*, 52.évf. (1928) 13-14. 49-50.
- GERGELY 1972: Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest, 1972.
- GERGELY 1977: Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923*. Budapest, 1977.
- GERGELY 1988: Gergely Jenő: *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938*. Budapest, 1988.
- GERGELY 1994: Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994.
- GERGELY 1996: Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 177-204.
- GERGELY 1997: Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*. Budapest, 1997.
- GERGELY 1999: Gergely Jenő: Prohászka Ottokár politikai nézetei a századfordulón. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 165-176.
- GERGELY 2000: Gergely, Jenő: Ein Beitrag zur Indizierung einiger Werke des Bischofs von Székesfehérvár, Ottokár Prohászka. In: *Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Studien des Christentums in Mittel und Osteuropa*.

- Festgabe für Gabriel Adriányi zum 65. Geburtstag.*
Hgs. Haas, Reimund – Rivinius, Karl Josef –
Scheidgen, Hermann Josef. Köln–Weimar–Wien, 2000.
449-461.
- GERGELY 2004: Gergely Jenő: *Főpapok, főpásztorok, főrabbi: arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből.*
Budapest, 2004.
- GILSON 2000: Gilson, Etienne: *A középkori filozófia szelleme.*
Budapest, 2000.
- GULYÁS 1978: Gulyás Pál: *Magyar írói álnév-lexikon.* Budapest, 1978.
458.
- GYURGYÁK 2001: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.*
Politikai eszméletörténet. Budapest, 2001.
- HEGEDŰS 1990: Hegedűs Éva: Élclapok Székesfehérváron a
századfordulón. In: Limes. Komárom – Esztergom
megyei tudományos szemle, 3. évf. (1990) 2. 60-76.
- HORVÁTH 1928: Horváth Sándor: A Szentlélek hárfája. In: *Prohászka.*
Tanulmányok. Szerk. Brisits Frigyes. Budapest, 1928.
116-156.
- HORVÁTH 1944: Horváth Sándor: *Örök eszmék és eszmei magvak Szent*
Tamásnál. Bölcséleti és hittudományi tanulmányok.
Budapest, 1944. 185-210.
- HÖLVÉNYI 1978: Hölvényi György: Adatok Prohászka három művének
indexre tételéhez. In: Vigilia, 43. évf. (1978) 1. 50-54.
- HUSZÁR – PROCOPIUS: Huszár, Lajos – Procopius, Béla v.: *Medaillen- und*
Plakettenkunst in Ungarn. Budapest, 1932.
- IVÁNFI 1869: Ivánfi [Jancsik] Ede: *A Magyar birodalom vagy*
Magyarország s részeinek címerei. Pest, 1869.
- JAJCZAY 1938: Jajczay János: *Mai magyar egyházművészet.* Budapest,
1938.
- JEDIN 1981: Jedin, Hubert ed.: The Church in the Industrial Age. In:
History of the Church. Vol. IX. London, 1981.
- JEDIN 1981: Jedin, Hubert ed.: The Church in the Industrial Age. In:
History of the Church. Vol. X. New York, 1989.
- JUBILAEUM 2002: Török József – Mózes György – Legeza László:
Jubilaum Dioecesis Albaregalensis. Budapest, 2002.
- JUHÁSZ 1962: Juhász Gyula: Egyetemi társak. In: *Juhász Gyula.*
1883–1937. Szerk. Paku Imre. Budapest, 1962.
- K. NAGY 1973: K. Nagy Magda: *Balázs Béla világa.* Budapest, 1973.
- KÁLDOR – MÓZESSY 2006: Káldor Márk – Mózes György: Adalékok Prohászka
Ottokár egyetemi tanári működéséhez. In: *Prohászka*
Ottokár – püspök az emberért. Szerk. Mózes György.
Székesfehérvár–Budapest, 2006. 75-82.
- KINIZSI 1930: Kinizsi Andor: A Prohászka Ottokár templom. In: Építő
Ipar – Építő Művészet, 54. évf. (1930) 1-2.4.
- KLEBERSBERG 2008: *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter.*
Klebersberg Kuno kora és munkássága. Szerk. Miklós
Péter. Szeged, 2008.
- KLESTENITZ 2006: Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár sajtószervező
tevékenysége. In: *Prohászka-tanulmányok 2007–2009.*

- KLESTENITZ 2010: Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 45-67.
Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezeti képződési korszak” elméletének fényében. In: *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára 2010*. Szerk. Mózessy Gergely – Pestiné Paics Marianna – Smohay András – Smohay Péter. Székesfehérvár, 2010. 76-91.
- KMML 1999: *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon*. 1. kötet. Szerk. Fitz Péter. Budapest, 1999.
- KÓKAY 2006: Kókay György: Prohászka és a sajtó. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 223-231.
- KOVÁCS 1966: Kovács Sándor: *Isten embere*. Budapest, 1966.
- KOVÁCS 2009: Kovács István: *A Bory-vár*. Székesfehérvár, 2009.
- KOZÁK 2010: Kozák Péter: Két világnézet. Balázs Béla és Prohászka Ottokár összecsapása az elmúlt századelőn. In: *„Alattad a föld fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Szerk. Balogh Margit. Budapest, 2010. 223-233.
- KRONSTEIN 1978: Kronstein Gábor: A Borsszem Jankó és a Herkó Páter. A konzervatív politikai humor két útja. In: *Világosság*, XIX. évf. (1978) 1. 46-51.
- L. NAGY 2006: L. Nagy Zsuzsa: *Egy politikus-polgár portréja. Rassay Károly*. Budapest, 2006.
- LACZKÓ 2005: Laczkó Gábor: Prohászka Ottokár könyvtára. In: *Vár*, [1. évf.] (2005) 3. 76-80.
- LAKATOS 2007: Lakatos Andor: Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923-1942). In: *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Szerk. Horváth István – Kikindai András. Budapest–Pécs, 2007. 111-133.
- LEPOLD: Lepold Antal: Prohászka Ottokár Esztergomban. In: *Prohászka Ottokár emlékalbum*. Szerk. Toldy László. Budapest, é. n. II. 29-31.
- MAGONY 2010: Magony Imre: *Bory Jenő*. Székesfehérvár, 2010.
- MAGYAR 1928: Magyar Vilmos: Világok harca. In: *Építő Ipar – Építő Művészet*, 52. évf. (1928) 45-46. 180-183.
- MAGYAR 1929a: Magyar Vilmos: A Prohászka-emléktemplom tervpályázata. In: *Magyar Építőművészet*, XXIX. évf. (1929) 6. 3-13.
- MAGYAR 1929b: Magyar Vilmos: Szélgjegyzetek a Prohászka emléktemplom pályaterveihez. In: *Építő Ipar – Építő Művészet*, 53. évf. (1929) 29-30. 113-114.
- MIHELICS 1938: Mihelics Vid: *Világproblémák és a katolicizmus*. Budapest, 1938.
- MIKLÓS 2008: *Énekek Jézus Szívéről. A nép ajkán élő énekek gyűjteménye*. Szerk. Miklós Dezső. Székesfehérvár, 2008.
- MÓZESSY 2002: Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a püspöki kar tanácskozásain. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország*

- apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról.* Szerk. Szabó Ferenc – Mózes György. Szeged, 2002. 119-152.
- MÓZESSY 2004: Mózes György: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári papnevelés. In: *Laudatio et salutatio – Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára.* Szerk. Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás. Székesfehérvár, 2004. 315-331.
- MÓZESSY 2006: Mózes György: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózes György. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 83-95.
- MÓZESSY 2009: Mózes György: Prohászka Ottokár és Szent Imre. In: *Prohászka-tanulmányok, 2007–2009.* Szerk. Mózes György, Székesfehérvár, 2009. 129-131.
- MÓZESSY 2011: Mózes György: Egy főpapi címer értelmezésének lehetőségei. Prohászka Ottokár címere. In: *Turul*, LXXXIV. évf. (2011), 2. 52-64.
- MST 2005: Buzinkay György – Kókay György: *A magyar sajtó története.* Budapest, 2005.
- MST II/2.: *A magyar sajtó története.* Szerk.: Kosáry Domokos – Németh G. Béla. II/2. 1867-1892. Budapest, 1985.
- OKN 2000: *Országos Katolikus Névtár, 2000. Status Generalis Ecclesiae Catholicae in Hungaria Anno Domini MM.* Budapest, 2000.
- P. SZABÓ 2002: P. Szabó Ernő: A várépítő szobrász In: *Árgus*, 13. évf. (2002) 5-6. 84-87.
- PÁL 2008: Pál Ferenc: A Vas vármegyei katolikus sajtó a 19-20. század fordulóján. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2008/3. 46-60.
- PÁL 2009: Pál Ferenc: A katolikus reneszánsz előhangja: katolikus egyesületek, társaságok Vas vármegyében, 1867-1914. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2009/3. 53-68.
- PÁLVÖLGYI 1983: Pálvolgyi Gyula: Prohászka az index után. In: *Vigilia*, 48. évf. (1983) 5. 441-444.
- PÉCS 2008. *A pécsi egyházmegye ezer éve.* Szerk. Sümegi József. Pécs, 2008.
- PÉNTEK 2001: *Bory Jenő.* Szerk. Péntek Imre. Székesfehérvár, 2001.
- PFEIFFER 1987: Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950). Püspökei, kanononkjai, papjai.* Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae VIII. München, 1987.
- POHÁNKA 2007: Pohánka Mária: Zichy Gyula és a pécsi egyetem alapítása. In: *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.* Szerk. Horváth István – Kikindai András. Budapest–Pécs, 2007. 29-45.
- PROHÁSZKA 2003: Prohászka László: Bory Jenő Prohászka-érmei. In: *Árgus*, 14. évf. (2003) 3. 83-85.

- R. VÁRKONYI 2011: R. Várkonyi Ágnes: A pályakezdés esélyei. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2011. 35-57.
- RÁKÓCZI 2004: *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Budapest, 2004.
- RATZINGER 1987: Ratzinger, Joseph: *Principles of Catholic Theology: Building Stones for a Fundamental Theology* (Theologische Prinzipienlehre). San Francisco, 1987.
- REZEK 1942a: Rezek S. Román: *Prohászka intuíciója és átélése*. Budapest, 1942.¹⁰³⁵
- REZEK 1942b: Rezek S. Román: *Prohászka esztétikája*. Pannonhalmi Szemle könyvtára 38. Pannonhalma, 1942.¹⁰³⁶
- REZEK 1943: Rezek S. Román: *Prohászka stílusának lelki alapjai*. Pécs, 1943.¹⁰³⁷
- REZEK 1974: Rezek Román: Három válasz Prohászka kérdőjeleire. In: *Vigilia*, XXXIX. évf. (1974) 12. 820-829.
- ROMSICS 2001: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2001.
- S. SZABÓ 2000: S. Szabó Péter: *A szacellum rózsája. Prohászka-esszék*. Solymár, 2000.
- SALACZ 1938: Salacz Gábor: *A magyar kultúrharc története 1890–1895*. Bécs [Pécs], 1938.
- SCHÜTZ 1929: Schütz Antal: *Prohászka pályája*. Budapest, 1929.¹⁰³⁸
- SCHÜTZ 1937: Schütz Antal: *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere*. I-II. köt. 651+735. Budapest, 1937.
- SCHÜTZ 1938: Schütz Antal: Turul és kereszt. In: *Vigilia*, IV. évf. (1938) 1. 4-8.
- SÍK 1928: Sík Sándor: Prohászka, a költő. In: *Prohászka. Tanulmányok*. Szerk. Brisits Frigyes. Budapest, 1928. 224-251.
- SÍK 1929: Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, 1929.
- SOMOGYI 1927. Somogyi Antal: *Vallás és modern művészet*. Budapest, 1927.
- SÖVEGES 1993: Söveges Dávid: *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Pannonhalma, 1993.
- SZABÓ 1965: Szabó Ferenc: Egzisztencializmus, vagy marxizmus? In: *Mai írók és gondolkodók*. Louvain, 1965. 189-227.
- SZABÓ 1972: Szabó Ferenc: *Henri de Lubac az Egyházzól*. Róma, 1972.
- SZABÓ 1996: Szabó Ferenc: Prohászka és a modernizmus.
- In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 73-175.
- In: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszerűsége*.

¹⁰³⁵ Különlenyomatként elterjedt. Első megjelenése: *Theologia*, VIII. kötet (1941) 316-336.

¹⁰³⁶ Különlenyomatként elterjedt. Első megjelenése: Pannonhalmi Szemle, 1942/2. 81-96.

¹⁰³⁷ Különlenyomatként elterjedt. Első megjelenése a *Sorsunk* 1943/1. számában.

¹⁰³⁸ Lásd még ÖM 25, 1-152.

- Újabb Prohászka-tanulmányok. Budapest, 2006. 61-158.
- SZABÓ 1998: Szabó Ferenc: Eszméletcsere – (Dienes Valéria – Bergson – Prohászka – Teilhard).
- In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 277-323.
- In: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszere*. Újabb Prohászka-tanulmányok. Budapest, 2006. 159-210.
- SZABÓ 1999: Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a „Római Iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, XI. évf. (1999) 3-4. 127-144.
- SZABÓ 2004: Szabó Ferenc: „A társadalom misztériuma és a történelem értelme.” 25 éve halt meg Gaston Fessard S.J. (1897–1978). In: Távlatok, 64. 2004/2. 168-175.
- SZABÓ 2006: Szabó Ferenc: Prohászka eszmevilágának kialakulása. In: *Prohászka Ottokár időszere*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 2006. 17-60.
- SZABÓ 2007: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Budapest, 2007.
- SZABÓ 2008: Szabó Ferenc: Galilei és a Biblia. In: Távlatok, 79. 2008/1. 46-49.
- SZABÓ 2009: Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a Biblia. In: *Prohászka-tanulmányok, 2007–2009.* Szerk. Mózes György. Székesfehérvár, 2009. 117-128.
- SZABÓ 2010: Szabó Ferenc: A történelem Istene. Prohászka történelemteológiájához. In: Távlatok, 87. 2010/1. 42-57.
- SZABOLCSI 1993: Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az egyenlőség évtizedei 1881-1931. Emlékezések, dokumentumok.* Hungarica Judaica 5. Budapest, 1993.
- SZÁNTÓ 1988: Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* 2. kötet. Budapest, 1988.
- SZÉCHENYI 1912: *Széchenyi eszmevilága.* I. Szerk. Gaál Jenő. Budapest, 1912.
- SZÉCHENYI 1914: *Széchenyi eszmevilága.* II. Szerk. Gaál Jenő. Budapest, 1914.
- SZÉKESFEHÉRVÁR 2000: Török József – Legeza László: *Székesfehérvár évezrede.* Budapest, 2000.
- SZEKFŰ 1912: Szekfű Gyula: Az osztrák központi kormányzatok történetének irodalma. In: Történeti Szemle, I. évf. (1912) 185-219.
- SZÉLL 2001: Széll Kálmán: Ifjú Gothard Sándor ismeretlen verseskötete és ami mögötte van. In: Vasi Szemle, LV. évf. (2001) 5. 531-551.
- SZÉNÁSI 2009: Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár művészetfilozófiája. In: *Prohászka-tanulmányok, 2007–2009.* Szerk. Mózes György. Székesfehérvár, 2009. 141-149.

- SZILÁGYI 2007: Szilágyi Ágnes Judit: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban. 27 történetészportré*. Budapest, 2007.
- SZILÁRDFY 2006: Szilárdfy Zoltán: Prohászka művészetszemlélete. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 265-272.
- SZÖGI 1991: Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1991. 509-512.
- TÁTRAJ 1913: Tátrai, Felix: *Mehr Klarheit! Gedanken über den Prohászka-Kultus in Ungarn*. [Graz, 1913.]
- TÖRÖK 2011: Török Pál: *Magyarországi érem- és plakettművészet 1850–1945*. Budapest, 2011.
- TRAPÉ 2004: Trapé, Agostino: *Szent Ágoston*. Budapest, 2004.
- TVERDOTA 2009: Tverdota György: II. Rákóczi Ferenc újratemetése. In: Rubiconline 2009/3. Internetes elérés: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/2_rakoczi_ferenc_ujratemetese/ – 2011. november
- VASS 1981: Vass Péter: Prohászka Ottokár és Kosztolányi Dezső levélváltásának margójára. In: *Vigilia*, 46. évf. (1981) 6. 391-395.
- VATES 1913: Vates [=Kosztolányi Dezső]: Dr. Félix Tátrai. In: *Élet*, V. évf. 40. (1913. október 5.) 1267.
- VÉSZI 1902a: Vészi József: Prohászka Ottokár. In: *Budapesti Napló*, VII. évf. 287. (1902. október 19.) 1-2.
- VÉSZI 1902b: Megint Prohászka. In: *Budapesti Napló*, VII. évf. 293. (1902. október 25.) 1-2.
- VISMARA 1993: Vismara Missiroli, Maria: *Codice dei beni culturali di interesse religioso. I. Normativa Canonica*. Milano, 1993. 196-198.
- VÖRÖS 2003: Vörös Kati: Judapesti Buleváron. In: *Médiakutató*, 2003 tavasz. Internetes elérése: http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/02_judapesti_bulevaron/03.html – 2011. május
- W. BALASSA 2008: *Prohászka, a költő*. Szerk. W. Balassa Zsuzsa. Budapest, 2008.
- ZÁGORHIDI CZ. 2007: Zágorhidi Czigány Balázs: Rendi élet a XIX-XX. század fordulóján Glasics Egyed krónikája nyomán. In: *A Domonkos Rend Magyarországon*. Szerk. Illés Pál Attila – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest–Piliscsaba–Vasvár, 2007. 148-164.
- ZAKAR 2000: Zakar Péter: Széchenyi István gróf vallásossága. In: *Széchenyi Magyarországa és Európa. (Tudományos konferencia Magyar Tudományos Akadémia és Budakeszi 2000. szept. 21-23.)* Szerk. Pelyach István – Körösiné Merkl Hilda – Simon V. Péter – Buday Miklós. Budapest, 2004. 54-62.

További ajánlott irodalom – források

- Prohászka, Ottokár: *Jewish Question in Hungary*. The Hague, 1920.
 Prohászka Ottokár: A magyar bibliafordítás Pázmány koráig. In: *Prohászka-dolgozatok. Életrajzi Adattár (PÉA). Szemináriumi műhelymunka, szövegelemzések, előtanulmányok. Negyedik füzet*. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár 1998. 2-5.
 Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I. Székesfehérvár, 2002.

További ajánlott irodalom – önálló kötetek

- Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae IV. München, 1975.
 Barlay Ö. Szabolcs: *Hitvédelem és hazaszeretet*. Székesfehérvár, 2003.
 Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka interjú 1. Isten szerelmese, emberek barátja*. Budapest, 1997.
 Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka interjú 2. Isten kerubja, mindenkinek mindene*. Budapest, 1998.
 Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka interjú 3. Csobánkai napló*. Székesfehérvár, 2000.
 Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka Ottokár életének titka*. Jubileumi sorozat 1. Székesfehérvár, 2009.
 Bíró Vencel: *Székhelyi Gr. Mailáth G. Károly*. Kolozsvár, 1940.
 Chaigne, Louis: *Itinéraires d'une espérance*. Beauchesne, Paris 1969.
 Dienes Valéria: *Hajnalvárás*. Szerk. Belon Gellért. Budapest, 1963.
 Gergely Jenő: *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919-1945*. Budapest, 1992.
 Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1924-1944*. Gödöllő, 1993.
 Hermann Egyed – Artner Edgár: *A Hittudományi Kar története*. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 1635–1935. I. Budapest, 1938.
 László T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 2005.
Magyarország gyásza. Szerk. Farkas Edith. Budapest, 1927.
 Meszlényi Antal: *Magyar szentek és szentéletű magyarok*. München, 1976.
 Némethy Ernő: *Prohászka Ottokár életrajza*. Budapest, 1927.
 Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújódása*. Bécs, 1962.
Prohászka Ottokár emlékalbum. Szerk. Toldy László. Budapest, 1927.
Prohászka. Tanulmányok. Szerk. Brisits Frigyes. Budapest, 1928.
 [S.] Szabó Péter: *Az evangélium és a munka. Prohászka társadalomfilozófiai munkássága*. Székesfehérvár, 1998.
 Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae II. München, 1975.
 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934.
 Veres Endre: *A római Collégium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Budapest, 1917.

További ajánlott irodalom – szakcikkek

- Barlay Ö. Szabolcs: A Prohászka-szobor ledöntése dokumentumok tükrében. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*.

- Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 153-175.¹⁰³⁹
- Barlay Ö. Szabolcs: Gondolatok a Prohászka centenáriumra. In: Vár, [1. évf.] 2005/3. 35-43.
- Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka Ottokár, a spirituális. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 9-41.
- Bella Lászlóné: Prohászka és a Szociális Missziótársulat. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 42-68.
- Bella Lászlóné: Prohászka Ottokár a nőknek írt levelek fényében. In: *Prohászka ébresztése.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 251-273.
- Belon Gellért: Az evangéliumi ember. Prohászka. In: Vigilia, XXIV. évf. (1959) 1. 14-22.
- Belon Gellért: Prohászka tragédiái. In: Vigilia, 39. évf. (1974) 12. 795-806.
- Dezsényi Béla: A magyar katolikus sajtó. Fejlődéstörténeti vázlat. In: *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1941-1943.* Budapest, 1943. 200-223.
- Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly nagyprépost tiltakozása az egyházi birtokok „likvidálása” ellen – 1919. június 10. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról.* Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged 2002. 97-117.
- Frenyó Zoltán: Patrisztika és skolasztika Prohászka Ottokár műveiben. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 201-231.
- Gárdonyi Máté: Az aniszemitizmus funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Szerk. Molnár Judit. Budapest, 2005. 193-204.
- Gergely Jenő: Prohászka és a magyar neokatolicizmus. In: Világosság, 14. évf. (1973) 11. 685-693.
- Gergely Jenő: Prohászka és a Tanácsköztársaság. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 127-157.
- Gergely Jenő: Prohászka Ottokár politikai nézetei a századfordulón. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon.* Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 165-176.
- Glósz Ervin: Prohászka Ottokár püspöksége körlevelei tükrében. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 169-181.
- Gyorgyovich Miklós: Prohászka Ottokár lelkiisége és a Regnum Marianum. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 61-73.
- Horváth Pál: A Diadalmas világnézet szellemi forrásvidéke. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 41-47.
- Horváth Pál: Modern katolicizmus? Prohászka mint teológiai szakíró és a kortárs magyar szellemi élet. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról.* Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 43-64.
- Horváth Pál: Pethő és a Magyar Sion. Prohászka recenziói és a magyar szellemi élet. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 189-200.
- Katus László: Prohászka Ottokár. In: *Ecclesia semper reformanda et renovanda. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei.* Szerk. Gócsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2007. 98-111.p.¹⁰⁴⁰
- Klestenitz Tibor: A „sajtóapostolok.” A Katolikus Sajtóegyesület és az egyházi megújulási mozgalmak oszloposodási törekvései a századelőn. In: Századvég, 10. évf. (2005). 36. (2.)

¹⁰³⁹ Önálló füzetként is megjelent.

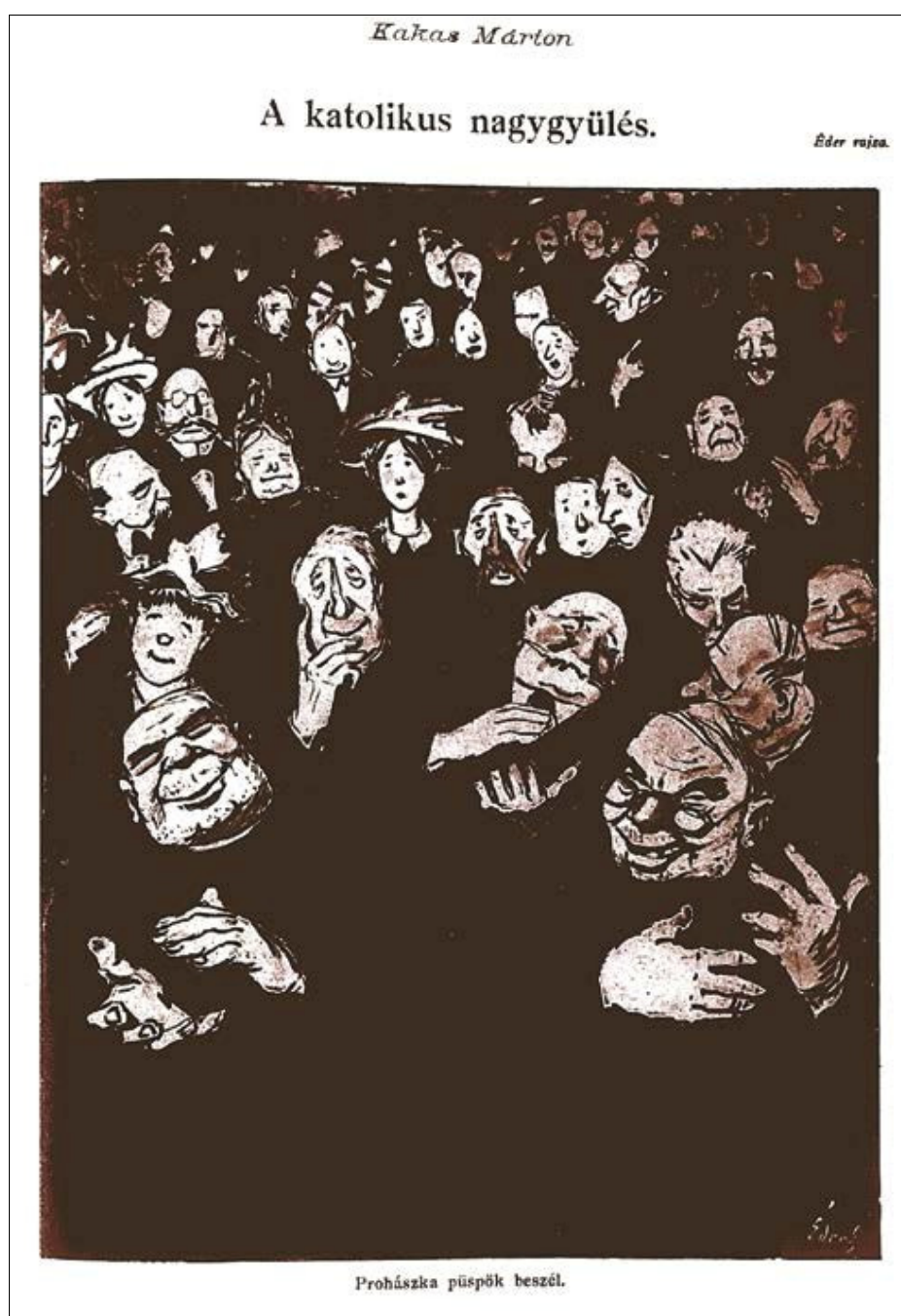
¹⁰⁴⁰ Eredetileg 1999-ben jelent meg a Rubicon hasábjain.

- 129-160.
- Koncz Lajos: A Prohászka kutatások sorsa és áramlatai. In: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Szeged, 1999. 97-112.
- Koncz Lajos: Prohászka korszerű és teljes értékelése felé. In: Jel, VII. évf. (1995) 2. 48-52.
- Lippay Lajos: A római „Szent Imre irodalmi kör” 1. In: Egyházi lapok, LIII. évf. 7-8. (1930. április 1-15.) 111-113.
- Lugosi Balázs: Prohászka Ottokár a katolikus nyilvánosság szolgálatában. In: Vár, [1. évf.], 2005/3. 58-65.
- Markó Csaba: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920 és 1922 között. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 113-133.
- Milcsinszky Alajos: Prohászka papjaihoz írt levelei. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 181-186.
- Mózessy Gergely: Prohászka és a székesfehérvári székeskáptalan. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, XII. évf. (2000) 1-4. 211-232.
- Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár, a nyitrai születésű püspök; In: *L’udia l’ud’om bez hranic*. Nitra. 2000. 17-24.
- Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a püspökkari pásztorlevelek. In: Távlatok, 49. 2000/3. 461-469.
- Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári egyházmegyei zsinatok. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 158-168.
- Nemeshegyi Péter: Két sebzett sas szárnyalása. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 324-333.
- Nemesszeghy Ervin: Prohászka és a természettudományok. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 33-39.
- Orvos Levente: Prohászka Ottokár és a zsidókérdés. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 135-220.
- Prohászka László: Prohászka Ottokár emlékjelei a pesti belvárosban. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 273-279.
- Potó János: A lassan elfogyó emlékmű. Prohászka Ottokár szobra. In: História, XXV. évf. (2003) 10. 26-29.
- Reichmann, Bettina: Die Rolle des ungarischen Bischofs Ottokár Prohászka im Ersten Weltkrieg. Zwischen bischöflicher Hirtensorge und politischer Theologie. In: *Geistliche in Krieg*. Hgg. Brendle, Franz – Schindling, Anton. Münster, 2009. 291-311.
- Reichmann, Bettina: „Die Seele des Krieges” – Zur religiösen Kriegsdeutung des Ersten Weltkrieges. Bischof Ottokár Prohászka (Ungarn). In: *Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens* (Krieg in der Geschichte, Bd. 2). Hg. Holzem, Andreas. Paderborn, 2009. 791-808.
- [S.] Szabó Péter: Prohászka Ottokár és a korabeli erkölcsfilozófiai irányzatok. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 232-257.
- [S.] Szabó Péter: Prohászka Ottokár társadalmi tanítása és a modern szociális enciklikák. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 205-234.
- S. Szabó Péter: A filozófiai és a teológiai etika viszonya Prohászka Ottokár koncepciójában. In: *Filozófia és teológia a magyar esztétörténetben*. Szerk. Fehér M. István – Veres Ildikó. 99-111.
- S. Szabó Péter: Prohászka Ottokár szociális tanítása. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 49-57.
- Sarnyai Csaba Máté: Az autonómia sürgetése a kor uralkodó eszméinek megnyilatkozása. Prohászka Ottokár katolikus autonómia megközelítése a századfordulón. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely.

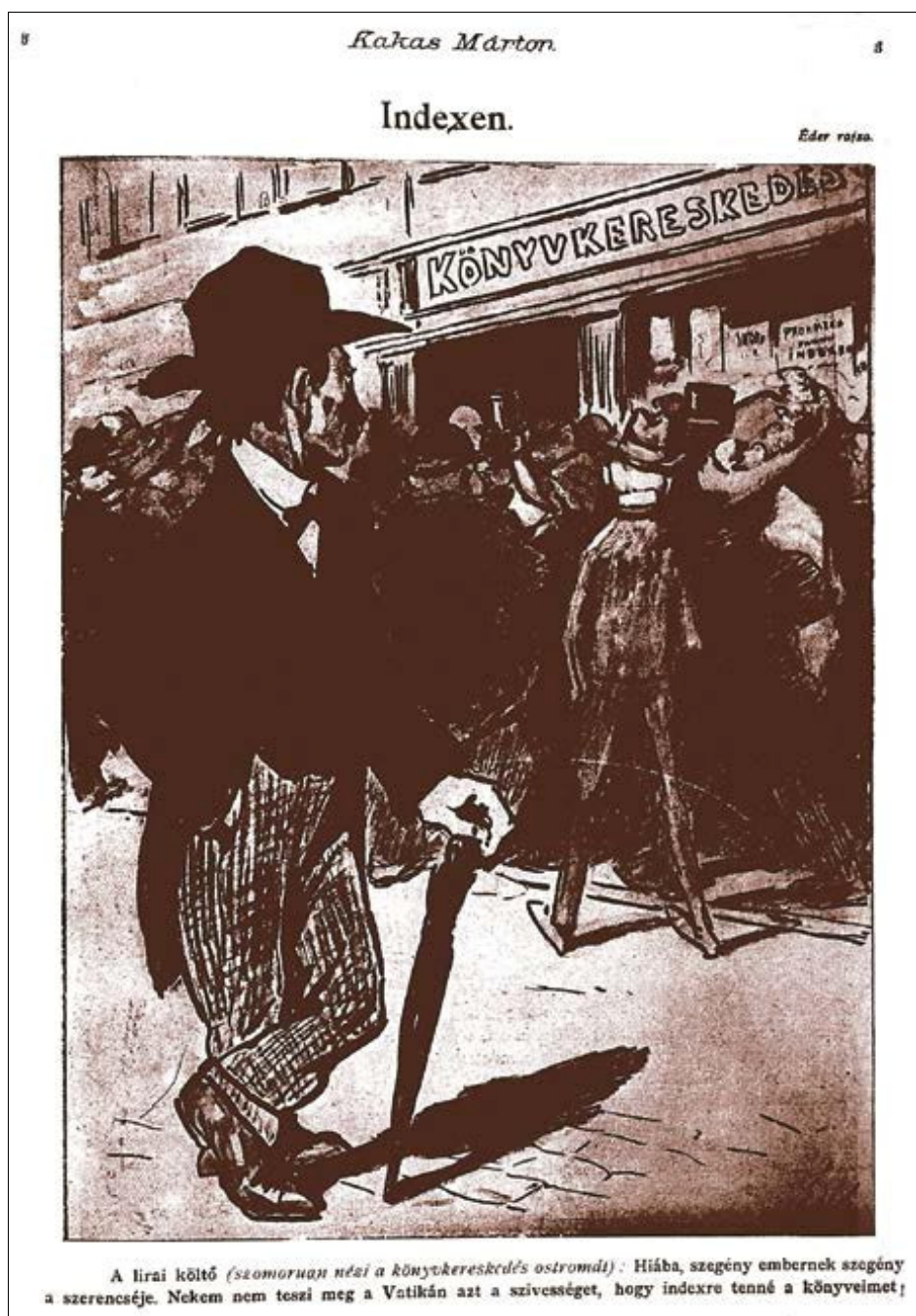
- Szeged, 2002. 85-96.
- Serényi Antal: *Szent Ferenc és Prohászka*. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 275-288.
- Szabó Ferenc: A Prohászka-kutatás története. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 13-21.
- Szabó Ferenc: A teljes Prohászkaért. In: *Távlatok*, 17-18. 1994/3-4. 412-421.
- Szabó Ferenc: A teológus Prohászka. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 25-32.
- Szabó Ferenc: Prohászka lelkesége és keresztjei. In: *Távlatok*, 70. 2005/4. 501-512.
- Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár – Próféta In: Szabó Ferenc: *Napfogyatkozás. Kereszténység és modernség. Eszmetörténeti tanulmányok*. Róma, 1991. 232-240.
- Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár, a II. Vatikáni Zsinat előfutára. In: *Keresztények az ezredfordulón*, Budapest, 2001. 333-340.
- Szabó Miklós: Prohászka Ottokár és a katolikus egyházi reformtörekvések 1896-1914. In: *Történelmi Szemle*, 16. évf. (1973) 1-2. 257-264.
- Tauber Gabriella: Prohászka Ottokár és az Esztergom című hetilap 1896-1905 között. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 65-84.
- Tengely Adrienn: Prohászka és az Őszirózsás Forradalom. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 97-112.
- Vass Péter: Prohászka Ottokár szociális tanítása. In: *Vigilia*, XIII. évf. (1948) 5. 255-277.
- Vass Péter: Prohászka Ottokár végrendelete. In: *Új Ember*, XXXVII. évf. 13. (1984. március 29.) 4.
- Vendég Ildikó: Prohászka Ottokár és Mailáth Gusztáv püspök kapcsolata. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 69-109.

Melléklet

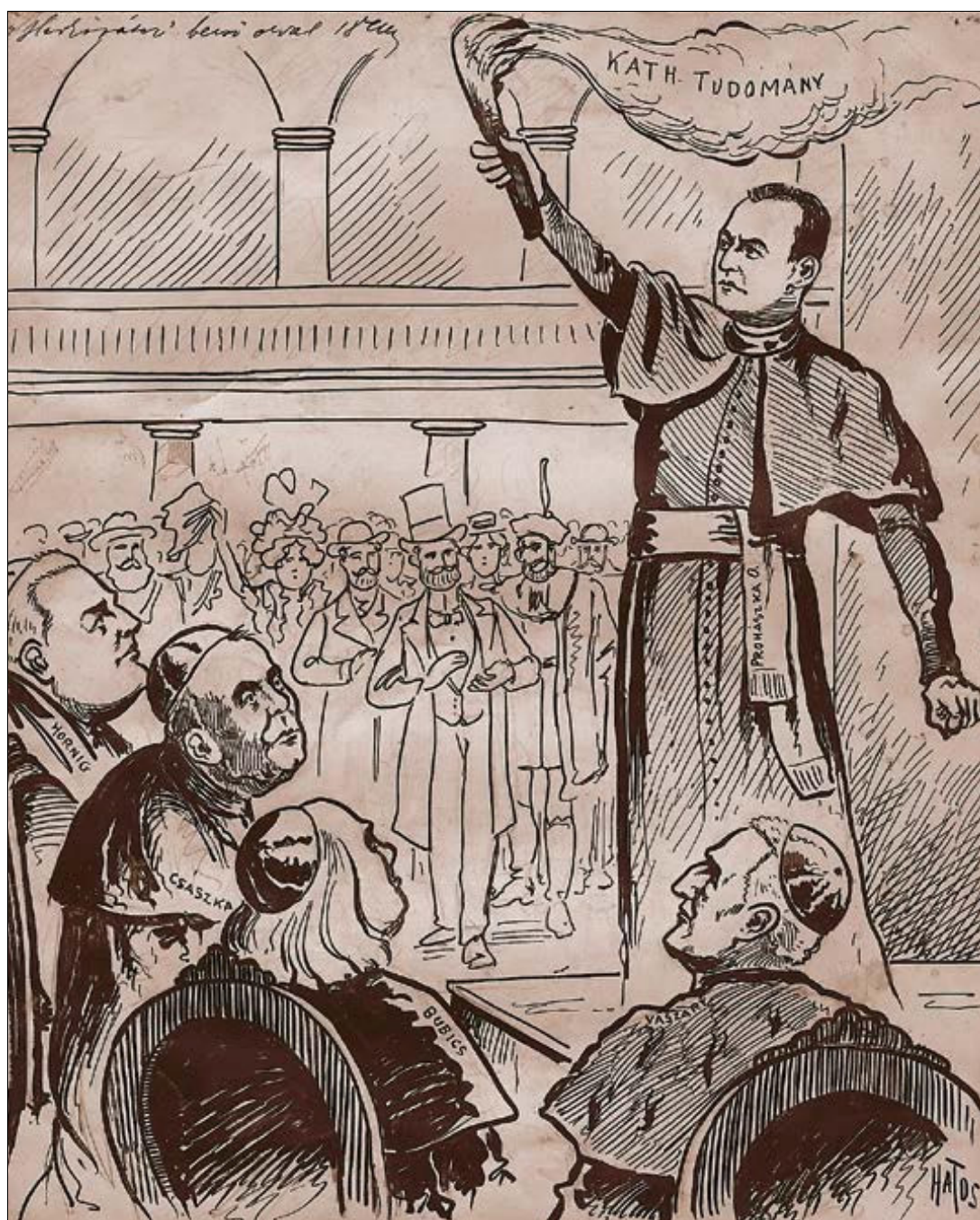
Illusztráció Jancsó Árpád – Jambrik Tímea – Mózessy Gergely: Prohászka más élclapokban című tanulmányához

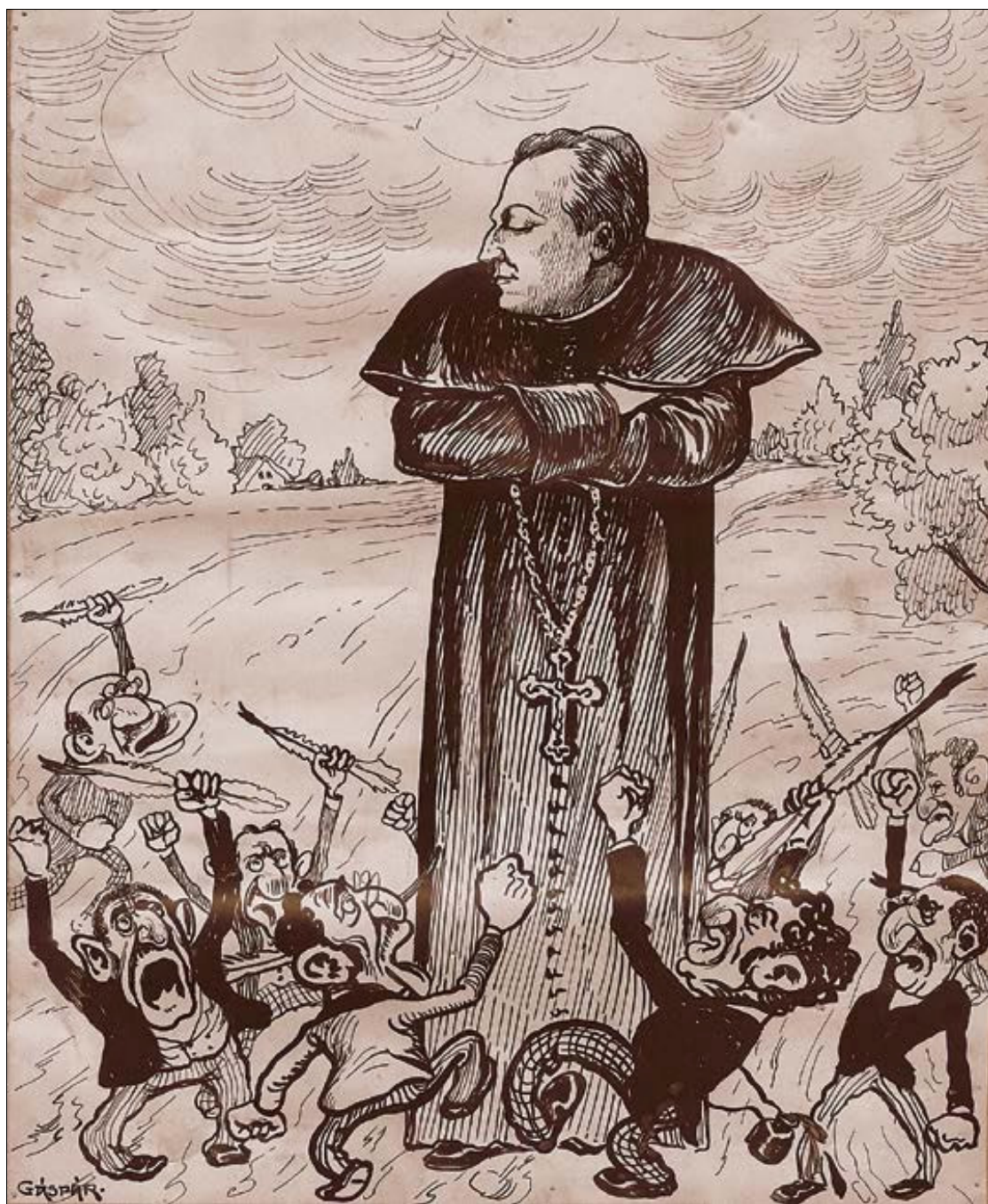
1. kép: Kakas Márton, 1910. november 20.

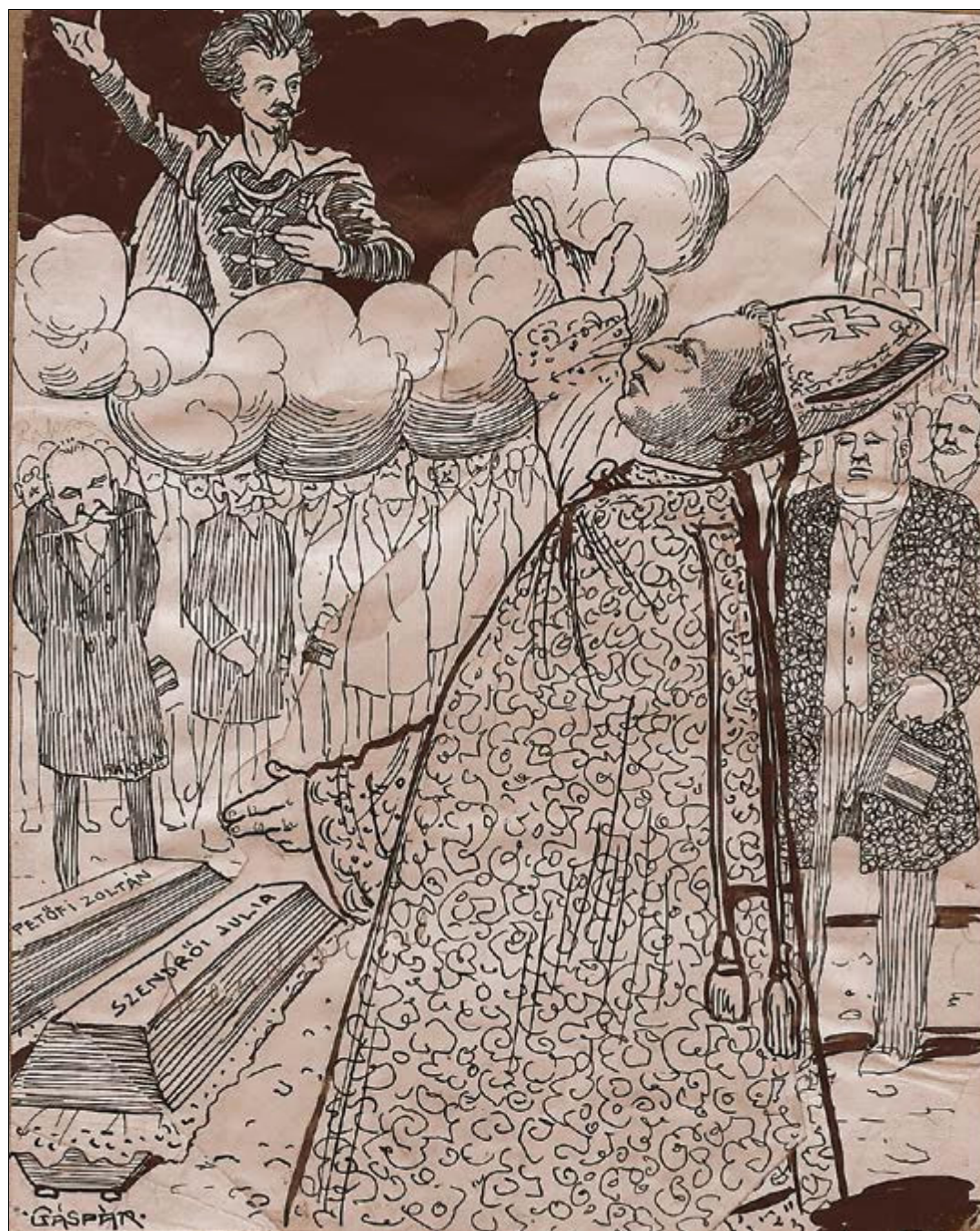
2. kép: Kakas Márton, 1911. június 18.

3. kép: SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény

4. kép: Herkó Páter, 1905. március 24.

5. kép: Herkó Páter, 1908. november 1.

6. kép: SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény

7. kép: SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény

**Illusztráció Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár
címváltozatainak értelmezési lehetőségei című
tanulmányához**

1. kép: Pecsétnyomó

2. kép: Pecsétnyomó

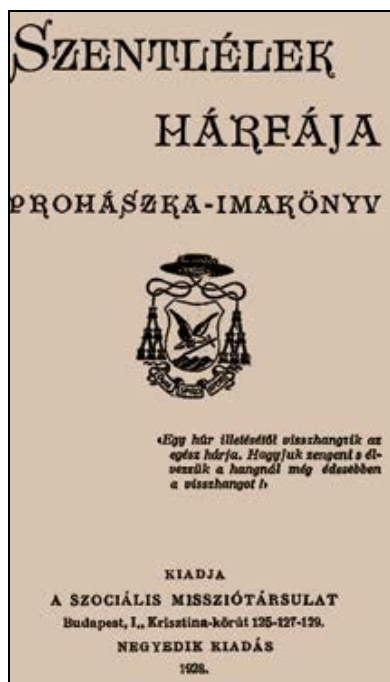
3. kép: Prohászka esztergomi mellszobra

4. kép: Részlet Prohászka síremlékéről

5. kép: Részlet a székesfehérvári díszkapuról

6. kép: A Szentlélek hárfája első címoldala

7. kép: Katafalk címér

8. kép: Nemzetiszín drapéria Prohászka címérével egy 1998-as kiállítsáson

9. kép: Püspöki kalap

10. kép: Polgár (Szaplóczay) Marianne címertáblája

11. kép: A Schütz-féle díszkiadás a) borító-,
b) belső címoldal-, c) reklám -részlete

12. kép: Ismeretlen alkotó címerfestménye

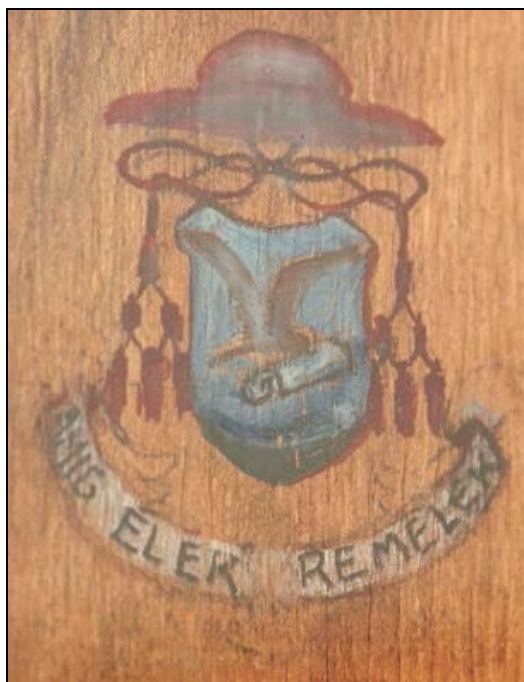
13. kép: Részlet Bory Jenőné Prohászka portréjáról

14. kép: Orbán Antal korai síremlékterve

15. kép: Halotti címer a Püspöki Levéltárból

16. kép: Részlet Bory Jenőné Prohászka portré-vázlatáról

17. kép: Halotti címer a Püspöki Levéltárból

18. kép: Márky Ödön plakettje

19. kép: Prohászka Ottokár ex librise

20. kép: A székesfehérvár szeminárium önképzőkörének pecsétnyomója

21. kép: Hit-remény-szeretet szimbólumok egy elmélkedés-kiadásból

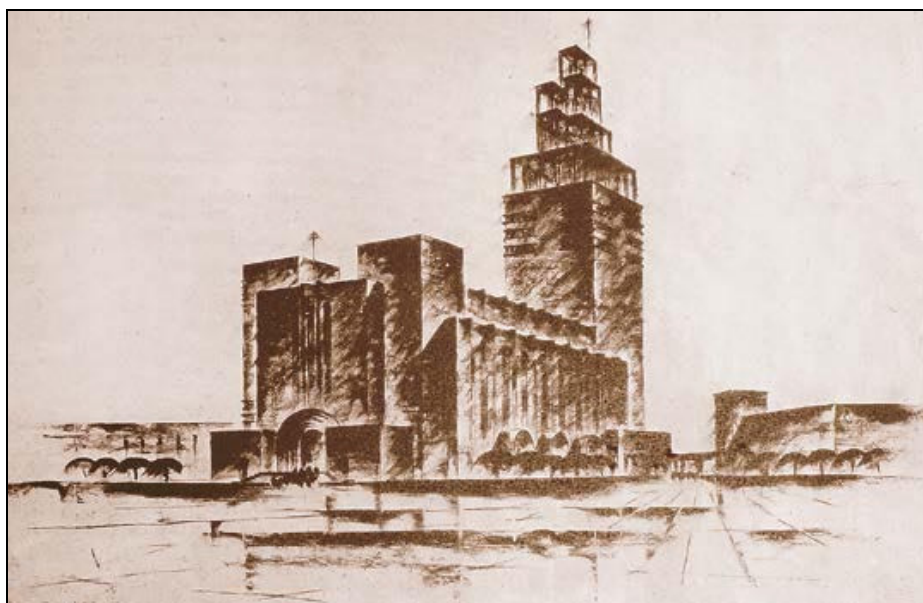
Illusztráció Baku Eszter – Csíky Balázs: Hagyomány és újítás: katolikus egyházművészet a két világháború közötti Magyarországon című tanulmányához

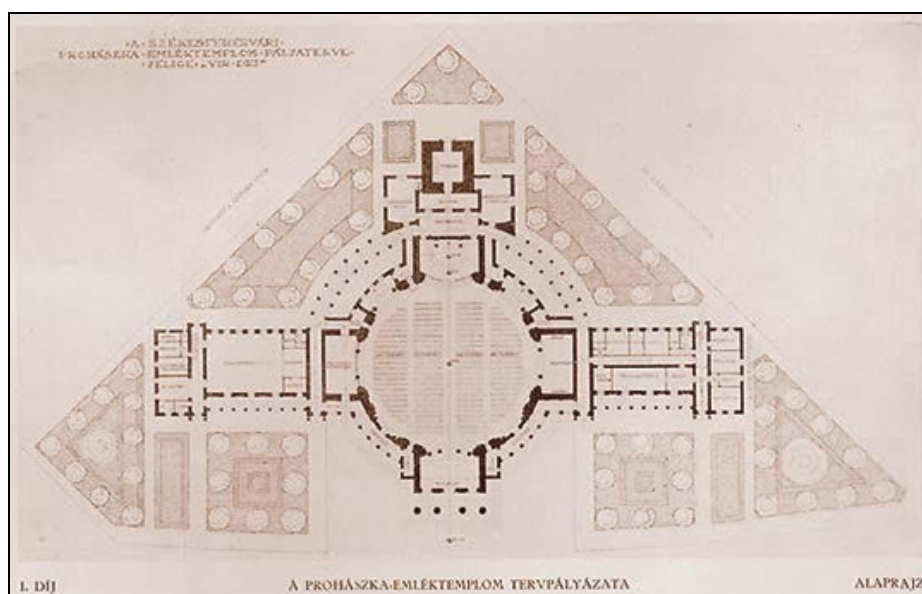
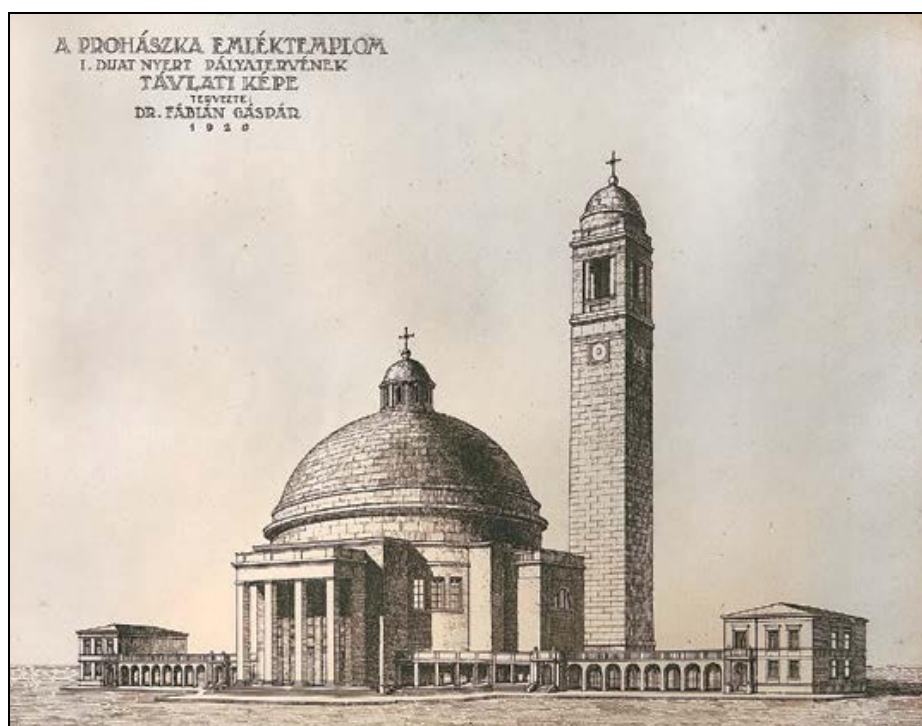
1. kép: A Prohászka Ottokár Emléktemplom Sorsjegyjátékának plakátja
(SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény – a templom iratanyaga)

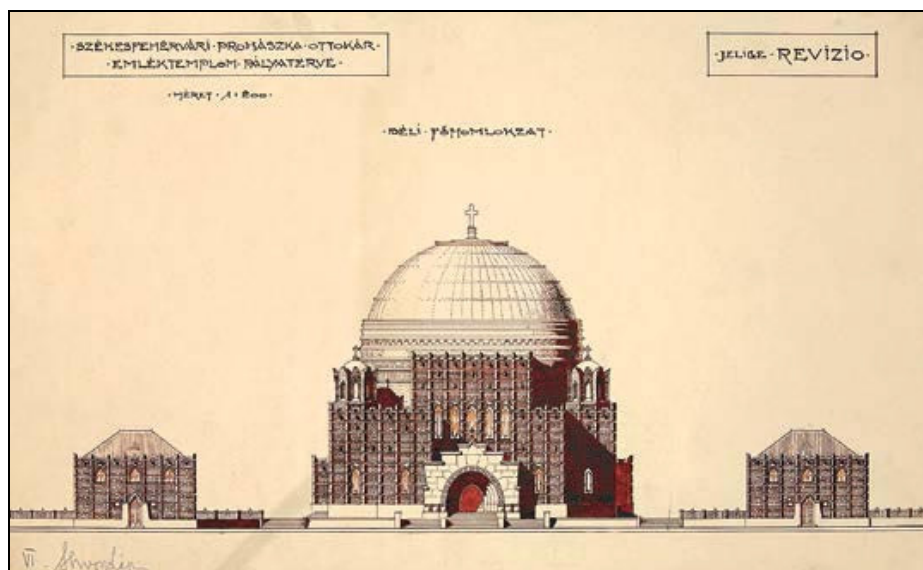
*2. kép: A templom mai állapota
(Baku Eszter fényképe)*

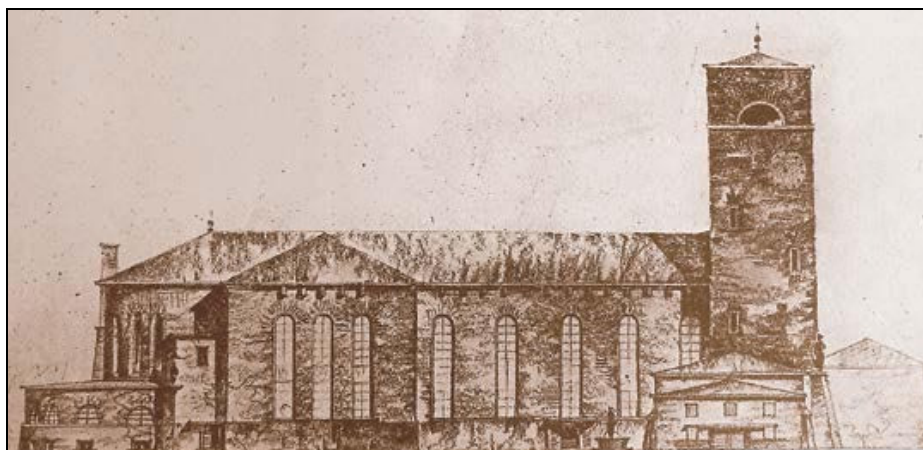
*3. kép: Árkay Bertalan pályaterve
(Tér és Forma 1929/8.)*

4. kép Fábíán Gábor I. díjas pályaterve (látványterv és alaprajz)
(Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum / Magyar Építőművészet 1929/6.)

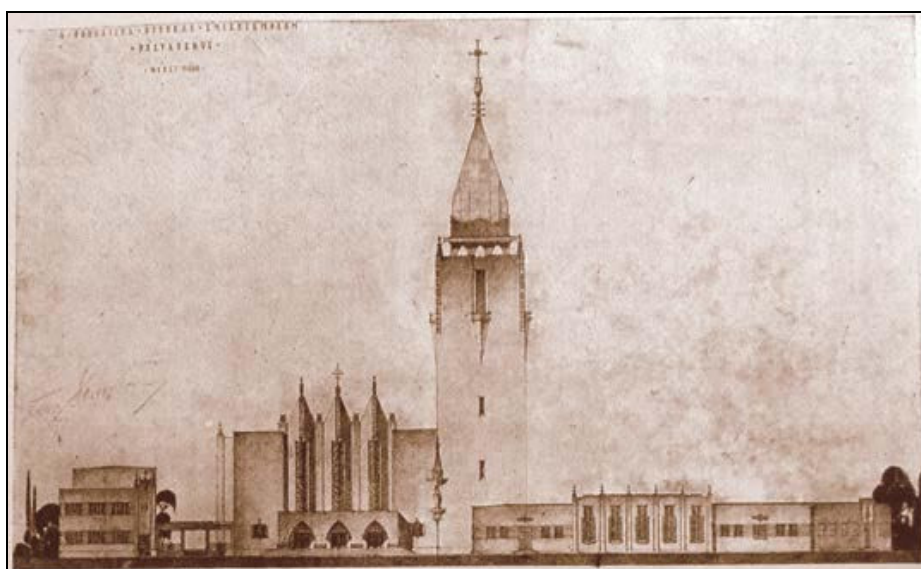
5. kép: Mirgau László pályaterve
(SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény – a templom iratanyaga)

6. kép: Weichinger Károly pályaterve
(Tér és Forma 1919/8.)

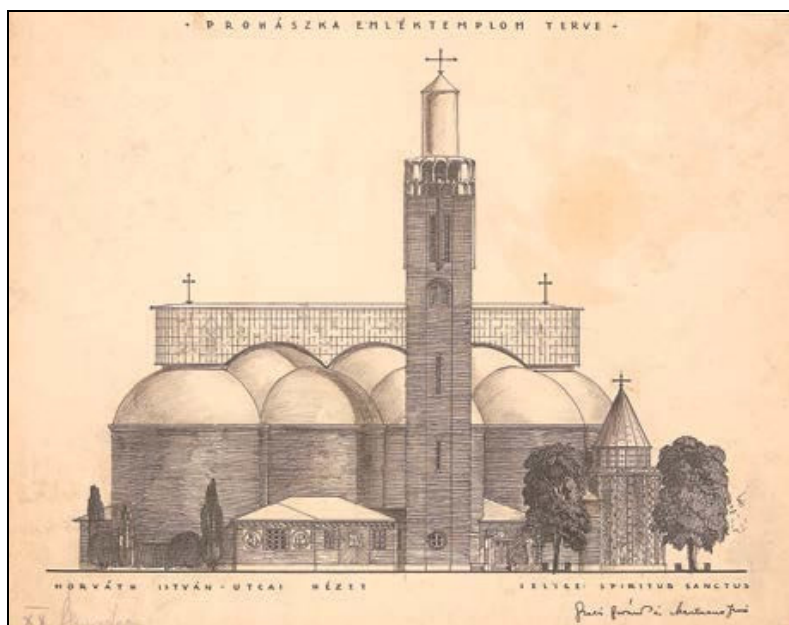
7. kép: Irsik László pályaterve
(SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény – a templom iratanyaga)

8. kép: Rimanóczy Gyula pályaterve
(Tér és Forma 1929/8.)

9. kép: Tóth Imre II. díjas pályaterve
(SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény – a templom iratanyaga)

10. kép: Szabó Lóránt és Mantuano Jenő III. díjas pályaterve
(SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény – a templom iratanyaga)

Illusztráció Prohászka László: Bory Jenő Prohászka-érmei című tanulmányához

Bory Jenő Prohászka-érme (Soós Ferenc felvétele)